

SADİQ QURBANOV

ZAMANA
SIGMAYAN
LİDER

HEYDƏR ƏLİYEVİN
İDARƏÇİLİK VƏ VARİSLİK
FƏLSƏFƏSİ

Bakı - 2022

Rəyçilər:	Akademik Arif Həşimov Professor Məhiş Əhmədov
Məsləhətçi:	Fəlsəfə doktoru Tahir Budaqov
Elmi redaktor:	Professor Ədalət Muradov
Redaktor:	Professor Cəfər Cəfərov

Sadiq Qurbanov

ZAMANA SIĞMAYAN LİDER

Heydər Əliyevin idarəçilik və varislik fəlsəfəsi

Bakı, 2022, 436 səh.

Bu kitab Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsinin, praktik-əmali fəaliyyətinin əsas prinsip və müddələrinin təhlili əsasında Əliyevşünaslığın siyasi-fəlsəfi təməlinin yaradılması məsələlərinə həsr olunub. Kitabda Heydər Əliyevin keçdiyi ömür yolu, siyasi portret cizgiləri, siyasi fəaliyyətinin sovet və müstəqillik dövrləri, dövlət idarəçiliyi, iqtisadi, mədəni quruculuq və milli ideologiyanın formalaşması sahəsində fəaliyyətinin, daxili və xarici siyasətinin tədqiqinə həsr olunub. Kitabda ilk dəfə olaraq Heydər Əliyevin siyasətinin fəlsəfi mahiyyəti, azərbaycançılıq məfkurəsinin formalaşdırılması və dünya azərbaycanlılarının məfkurəsinə çevrilməsi, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, daxili və xarici siyasətin vəhdəti və milli maraqlara xidmət etməsi, sülh və əmin-amanlığın ölkədə və dünyada bərqərar olması kimi problemlər, fəlsəfi prinsiplər və elmi-nəzəri müddəalar ümumiləşdirilib, sistemləşdirilib. Kitab Əliyevşünaslığın siyasi-fəlsəfi aspektini, həmçinin siyasi fəlsəfənin onunla bağlı məsələlərini dərinləndirən açıb göstərməkdə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Monoqrafiya Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Şurasının
14 fevral 2022-ci il tarixli EŞ №182 sayılı qərarına əsasən çap olunmuşdur.

ISBN 978-9952-555-05-9

© Sadiq Qurbanov, 2022

MÜNDƏRİCAT

Giriş	5
I fəsil	
Heydər Əliyevin hüquqi islahatlar strategiyası iqtisadi inkişafın mühüm şərtidir	19
Heydər Əliyev siyasi fəlsəfəsinin tarixi kökləri	58
Heydər Əliyevin dövlətçilik ideyalarının əsas istiqamətləri	66
Heydər Əliyev siyasətinin sosial-iqtisadi əsasları	110
II fəsil	
Heydər Əliyev və milli ideologiyanın formalaşması prosesi	147
Heydər Əliyev və milli mədəniyyətdə tarixi varislik	175
Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində	
Heydər Əliyevin nəzəri irsinin praktik əhəmiyyəti	213
Nəticə	251
III fəsil	
“Mən Ona özüm qədər inanıram...”	
(güclü xalq, güclü dövlət, güclü lider)	257
Qeyri-neft sektorunun inkişafı: uğurlu siyasətin bəhrələri	273
İlham Əliyev - Güclü Lider	282
Çevik idarəçilik modelinin formalaşdırılması	293
İlham Əliyevin çoxşaxəli inkişaf konsepsiyasının istiqamətləri	302
Prezident İlham Əliyevin pragmatik siyasətinin nəticələri	321
Yeni imkanlar	338

IV fəsil

Heydər Əliyev irsinin layiqli davamçısı -

Mehriban Əliyeva fenomeni 359

Xeyirxahlıq və xoşməramlı niyyət: xalqa həsr olunmuş ömür 361

Xalqın milli iftixarı 363

Xocalıya ədalət! - ədalətin təntənəsi 372

Birinci Vitse-prezident 376

Yeniləşən Azərbaycan naminə 384

Şəfqət və mərhəmət simvolu 389

Humanizm prinsiplərinə sadiqlik 392

Taleyüklü günlərdə xalqının yanında 395

Mədəniyyətimizin hamisi 399

Xülasə 409

İstifadə olunmuş mənbələr və ədəbiyyat siyahısı 418

GİRİŞ

Bəşəriyyətin tarixi öz xalqlarının taleyində silinməz iz buraxmış qüdrətli şəxsiyyətlərin mübarizələrlə zəngin həyat salnaməsidir. Hər bir xalq öz tarixi şəxsiyyətləri ilə fəxr edir, onların yaratdığı irsə böyük ehtiramla yanaşır. Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, ölkəmizin müstəqilliyi, inkişafı naminə böyük və əvəzedilməz işlər görmüş, bununla da dünya və regional proseslərə təsir göstərmiş Heydər Əliyev hər zaman fəxr edəcəyimiz, qürur hissi ilə xatırlayacağımız dahi şəxsiyyətdir. Bu nadir düha XX əsrin sonunda yenidən əldə etdiyimiz müstəqilliyimizin əbədi və dönməz xarakter almasına nail olmuş, misilsiz xidmətləri sayəsində xalqın dövlətçilik şüurunda Ümummilli Lider yüksəkliyini fəth etmişdir. Ulu Öndər Heydər Əliyev dünya siyasətinə təsir göstərməyə qadir şəxsiyyət kimi Azərbaycan xalqı və dövlətçiliyi üçün çox böyük və fəvqəladə işlər görmüşdür. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının və dövlətinin taleyüklü problemlərini həll edən tarixi şəxsiyyət olmaqla yanaşı, həm də tarix yaradan şəxsiyyətdir.

Heydər Əliyev fəaliyyətə başladığı dövrdən liderlik ömrü yaşamaqla, böyük siyasətçi, qüdrətli dövlət başçısı, ədəbiyyatımızın və tariximizin, mədəniyyətimizin dərin bilicisi, bir sözlə, universal, ensiklopedik zəka sahibi, mütəfəkkir, böyük şəxsiyyət kimi tarixə düşmüş, onun dövlətçilik fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan dünya dövlətləri sırasında öz layiqli yerini tutmuşdur. Bu baxımdan, Heydər Əliyev şəxsiyyətinə, onun siyasi fəaliyyətinə maraq hər zaman yüksək olmuş, illər keçdikcə onun möhtəşəm fəaliyyətinin ayrı-ayrı aspektləri tədqiqatçıların diqqətini daha da özünə cəlb etməkdədir.

Məşhur qırğız yazıçısı, Türk dünyasının fəxri Çingiz Aytmatovun qüdrətli şəxsiyyət barəsində aşağıdakı fikirləri dərin mənə daşıyır

və Ulu Öndərin siyasi irsinin tədqiqatçıları üçün geniş material verir: “Heydər Əliyev həqiqətən də tarixi, hətta əfsanəvi bir şəxsiyyətdir. Bu, sovet dövründə də belə idi, bugünkü MDB məkanında da, xeyli çətinləşmiş müasir dünya şəraitində də belədir. Heydər Əliyev hər zaman xalqın xidmətində olmuşdur. Heydər Əliyev onun yaşlılarının və hətta ondan cavan olan bir çox siyasi xadimin bacarmadığı xüsusiyyəti – müasir dövrün ən aktual çağırışlarına hazır olmağı nümayiş etdirə bilmişdir. Məhz Heydər Əliyevin zəngin siyasi təcrübəsinin və humanitar dünyagörüşünün genişliyi nəticəsində indi Azərbaycanda sabitlik, tolerantlıq, mədəniyyət, maarifçilik hökm sürməkdədir. Bütün bunlar isə Azərbaycan dövlətinin müasir inkişafını və tərəqqisini təmin edəcək əsas amillərdir. Heydər Əlirza oğlu XX əsrin ən böyük liderlərindədir. O, müasir demokratik Avrasiyanın yeni tarixinin bugünkü qurucularından biridir”.¹

Bu mənada Heydər Əliyev siyasətinin fəlsəfi mahiyyətini açıb göstərmək olduqca vacib və əhəmiyyətlidir. Belə ki, Heydər Əliyevin siyasi strategiya və metodologiya problemləri, dövlətçilik və milli ideologiya ilə bağlı baxışları, fəlsəfi-nəzəri irsi Azərbaycan ictimai-fəlsəfi və siyasi fikrinin inkişafına təsir edən və xüsusi mərhələ təşkil edən istiqamətləndirici və çox dəyərli düşüncə dünyasıdır. Hörmətli Prezidentimiz İlham Əliyevin böyük ehtiramla söylədiyi və diqqət çəkən bu qiymətli sözləri daim öz yüksək dəyərini saxlayacaqdır: “Heydər Əliyevin düşündüyü ideyalar indi də yaşayır. Onun siyasəti davam etdirilir, fəlsəfi fikirləri müasir Azərbaycanımızın qüdrətlənməsi proqramının əsas istiqamətlərini göstərməkdədir”.

Müasir dünyanın siyasət aləmində tanınmış şəxsiyyət, Ümum-milli Lider və Ulu Öndər zirvəsinin fəhri Heydər Əliyev bəşəriyyətin

diqqətini cəlb etmiş, öz dahiliyini siyasi və dövlətçilik fəaliyyətilə təsdiqləmişdir.

Heydər Əliyev böyük şəxsiyyət kimi Azərbaycanın siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi cəhətdən inkişafı üçün mənalı ömür yaşamış və dövlətçilik amallarımızı dahililiklə həyata keçirməkdə əvəzsiz müdriklik göstərmişdir.

Dühalıq - yüksək düşüncə bacarığına sahib olmaqla yanaşı, əql və qüdrət sahiblərinin öz ömür yollarında qazandıqları ən kamil davranış vərdişi, milli-mənəvi dəyərlərə sahib olmaq, bəşəri ideyaların sirələrini mənimsəmə qabiliyyəti, qavradıqları ən dərin bilikləri, düşüncə, dərrakə süzɡəcindən keçirərək həyata tətbiq etmək bacarığıdır.

Dahi Heydər Əliyev siyasətinin fəlsəfəsi çox dərin qatlardakı bütöv, bitkin fəlsəfi sistemin təzahürüdür. Heydər Əliyevin fəlsəfi sistemi sosial, ideal, milli-fəlsəfi dünyagörüşü kimi “Azərbaycan gerçəkliyini, onun ictimai-siyasi və mədəni-mənəvi həyatının bütün sahələrini əks etdirən mükəmməl elmi-nəzəri bir sistemdir”.²

Əliyevşünas tədqiqatçıların əsas məqsədi Böyük fenomen Heydər Əliyevin “söylədiyi fikirləri və əməli fəaliyyətini nəzəri təfəkkür səviyyəsində təhlil etməklə bu konseptual sistemin təməllərini üzə çıxarmaqdır... Onu öyrənmək, şərh etmək və gənc nəsillərə çatdırmaq lazımdır. Heydər Əliyevin siyasi uğurları və quruculuq fəaliyyəti fonunda onun siyasi maarifçilik fəaliyyətini ön plana çəkmək zərurəti meydana çıxır”.³

Heydər Əliyevin gərgin zehni və fiziki əməyinin, uzaqgörənliyinin nəticəsində Azərbaycanın ictimai-iqtisadi, siyasi mənzərəsi önəmli şəkildə dəyişməyə başladı.

İ.Hüseynova Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixində sovet və müstəqillik dövrü dövlət başçısı kimi xüsusi yer tutduğunu göstərmiş

dir: “Bu dövrü fərqləndirən mühüm cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda Heydər Əliyev kimi dünya şöhrətli dövlət başçısı və siyasi xadim yetişmişdir. Heydər Əliyevin şəxsiyyəti və fəaliyyəti XX əsrin II yarısında keçmiş SSRİ-nin və Azərbaycanın ictimai-siyasi mühitində formalaşmış, dünyada professional siyasətçi, siyasi və dövlət xadimi kimi tanınmışdır. Onun həyat yolu olduqca zəngin, mənalı və bacarıqlı siyasi lider, qüdrətli tarixi şəxsiyyət kimi yüksək insani-əxlaqi keyfiyyətləri özündə təcəssüm etdirən nümunə məktəbidir.

Heydər Əliyevi rəhbər kimi başqalarından fərqləndirən mühüm keyfiyyət ondan ibarətdir ki, o, iki siyasi sistemdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş və hər bir dövrün ictimai-siyasi tələblərinə uyğun olaraq özünün bütün fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının yüksəlişinə, xalqın mədəni inkişafına həsr etmişdir.

Heydər Əliyevin bütün siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti çağdaş Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının, milli dövlətçiliyin inkişafı və möhkəmlənməsi tarixidir. Onun həyat və fəaliyyətinin xronologiyası böyük bir tarixi dövrün parlaq səhifəsini təşkil edir.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlər ölkəmizin iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi inkişafında yüksəliş, tərəqqi meylləri ilə fərqlənir. O, Azərbaycan tarixində yeganə şəxsiyyət-rəhbərdir ki, keçmiş SSRİ kimi superdövlətin siyasi rəhbərlik zirvəsinə yüksəlmiş və dünyanın tanınmış dövlət və siyasi xadimləri sırasında ən görkəmli və böyük təsirə malik olan dünya şöhrətli lider olduğunu əməli fəaliyyəti ilə göstərmişdir”.⁴

Birinci Respublika Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (və yaxud Azərbaycan Demokratik Respublikası) bolşeviklər tərəfindən süquta uğradıldıqdan sonrakı dövrdə Azərbaycan müttəfiq respublikalardan

birinə çevrildi. “Əslində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti olmasaydı, bolşevik işğalından sonra qurulan Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası da olmayacaq, Azərbaycan Rusiyanın bir əyaləti kimi qalacaqdı. Azərbaycan SSR olmasaydı, SSRİ dağılanda bəlkə indiki Azərbaycan Respublikası yaradılmayacaqdı. Deməli, Sovet dövrü tariximizə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixi ilə varislikdə birinci, Azərbaycan SSR-ə isə ikinci respublika kimi baxmaq daha doğru olardı. Sovet dövründə Azərbaycanda müstəqil dövlət olmasa da, dövlətçiliyin müəyyən atributları saxlanılmışdı”.⁵ Memarı Heydər Əliyev olan müstəqil Azərbaycan Respublikası isə üçüncü respublikadır.

“Heydər Əliyevin ikinci respublikada Azərbaycan SSRİ-də rəhbərlik etdiyi dövr 60-80-ci illərdə öz xalqının taleyüklü problemlərini məharətlə həll edir, gələcək müstəqillik üçün iqtisadi, mədəni bazanı ehtiyatla, məqsədyönlü hazırlayır, idealizmə uymadan dövrün şərtləri daxilində gözlərinin qarşısında olan xalq üçün çalışırdı”.⁶

Tədqiqatçılar Heydər Əliyev hakimiyyəti dövrlərinin tədqiqinin ümumi metodoloji problemlərindən danışarkən xalq və rəsmi dövlətçilik tarixinin vəhdətdə tədqiqi və “Azərbaycan tarixi” anlamının doğru olaraq həm siyasi, coğrafi, həm də yaşadığı ərazidə dövlətini qurmuş xalqın tarixi anlamını kəsb etdiyini, xalqımızın zəngin dövlətçilik ənənələrini, qədim tarixini özündə ehtiva etdiyini göstərirlər.

Azərbaycanın dövlətçilik ənənələri sübut edir ki, Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş qədim dövlətlər də, orta əsrlərdəki böyük imperiyalar da, müstəqil dövlət qurumları olan xanlıqlar da, respublikalar da, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Azərbaycan Sovet Sosia-

list Respublikası, bugünkü müstəqil Azərbaycan Respublikası da milli dövlətçiliyin ayrı-ayrı müstəqil təzahürləridir. Bu dövlətlər həm də böyük vahid tarixi prosesin ayrı-ayrı hissələrini də təşkil edir.

Azərbaycan adlı məmləkət nə qədər mövcuddursa, Heydər Əliyevin yaratdığı səhifə tariximizlə birgə yaşayacaqdır. Bu da XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın milli, mənəvi, mədəni, siyasi, iqtisadi həyatında Heydər Əliyevin dönüş, xüsusi inkişaf perspektivləri yaratdığı tarixdir. Vətənimiz olan Azərbaycan üçün şəxsiyyət-vətəndaş kimi öz borcunu layiqincə, ləyaqətlə ödədiyi tarixdir. Bu tarix dərin, geniş elmi-nəzəri əsaslarla tədqiq edilməsi vacib olan tarixi dövrdür. Bu tarixi dövr isə XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın milli mənəviyyat, milli düşüncə tarixində Heydər Əliyev mərhələsi ümumi adı altında əhatəli şəkildə tədqiq olunmağa layiqdir.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini uğurla davam etdirən dahi Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsində Azərbaycan tarixinin dirçəliş konsepsiyası, tarixin bərpası, onun bütövlüyünün təmin olunması əsas yer tutur. “Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi, müstəqilliyinin dönməzliyinin təmin olunması, dövlətçilik tariximizin müasir mərhələsinin kəsilməzliyinin təmin edilməsi kimi şərəfli bir vəzifəni yerinə yetirməklə məhdudlaşmayıb, həm də tarixi şüurumuzun bərpa olunması, dövlətçilik ənənələrinin qədim köklərinin üzə çıxarılması və müasir tariximizə qatılması sahəsində də məqsədyönlü iş aparmışdır”. Bu xüsusi diqqət daha çox dərəcədə bugünkü milli dövlət quruculuğu işində vətəndaşlıq duyğusunun, millətə, dövlətə, vətənə sevgi hissənin gücləndirilməsində tarixə söykənmək və gələcəyə gedən yolu daha möhkəm, daha dərin əsaslar üzərində salmaq istəyinin təzahürüdür”.⁷

Azərbaycan xalqı dünyə tarixinə Cavanşir, Babək, Şəmsəddin Eldəgiz, Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Uzun Həsən, Şah İsmayıl Xətai, Nadir şah kimi qüdrətli, nurlu əməllər sahibi olan şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Heydər Əliyev bu görkəmli şəxsiyyətlərin qəhrəmanlıqlarını “vətənpərvərlik məktəbi, vətənin bütövlük, birlik təcəssümü” kimi səciyyələndirir, onların həyat və fəaliyyətlərinin xalqımızın vətən sevgisi və dövlətçilik hissini daha da inkişaf etdirdiyini, onu həyatın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirdiyini göstərirdi.

XX əsrdə Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev kimi nadir, dahi bir şəxsiyyət yetişdi. Dünyanın Atatürk, Vaşinqton, Nehru, De Qoll və başqa tarixi simaları arasında Heydər Əliyev şəxsiyyəti öz əzəmətli, layiqli yerini tutdu.

Heydər Əliyev dahi təfəkkürü ilə XX əsr Azərbaycan tarixini dörd mərhələyə böldü: birinci mərhələ - əsrin əvvəllərindən Oktyabr inqilabına qədər olan dövrü əhatə edir. İkinci mərhələ - 1918-1920-ci illəri - ADR-in mövcud olduğu dövrü, eləcə də formal baxımdan suverenlik əldə etmiş Azərbaycan SSR-in mövcud olduğu 1920-1922-ci illəri əhatə edir. Üçüncü mərhələ Azərbaycan SSR-in federativ dövlətin tərkibində mövcud olduğu dövrüdür (1922-1991-ci illər), 1991-ci ildən isə dördüncü mərhələ - üçüncü respublikanın, müstəqil Azərbaycan Respublikasının formalaşması və inkişaf mərhələsidir, üçüncü, dördüncü mərhələlər bilavasitə Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğunun başlanması 1969-cu ildən Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldiyi vaxt hesab olunur.

Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsində siyasətə kompleks yanaşma, milli dövlətçilik və milli ideologiyası konsepsiyası siyasət və iqtisadiyyatın vəhdəti, mədəni irs və milli-mənəvi dəyərlər, demokratik

dəyərlər, bir sözlə, Azərbaycanın dirçəlişinin nəzəriyyə və praktikasına bu dahi şəxsiyyətin verdiyi töhfələrin öyrənilməsi olduqca zəruri, vacib siyasi-fəlsəfi və mənəvi əhəmiyyət kəsb edən problemdir.

“Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsinin məhək daşını milli maraq, milli dirçəliş, siyasi modernləşmə, hakimiyyət təsisatlarının fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi, əhalinin vətəndaş fəallığının artması, hakimiyyətin demokratikləşdirilməsi, dövlət və cəmiyyətin ümumi vəzifələri barədə mənəvi konsensusun yaranması”⁸ təşkil edir.

M.Məmmədovun təbirincə desək, qələbə yönümlü əzmkar siyasətin yaradıcısı olan Heydər Əliyev ölkəmizin siyasi, iqtisadi, mədəni-mənəvi müstəqilliyinə nail olmasına, milli maraqlarının möhkəm qorunmasına gətirib çıxartmışdır, bu istiqamətlərdə dönməzliyi, əbədi-liyi təmin etmişdir.

Azərbaycanın öz maraqlarına uyğun Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanmış müstəqil siyasi kursu vardır. Bütün dövlətlərlə münasibətlərdə bütün sahələrdə Azərbaycan, ilk növbədə, öz milli maraqlarından çıxış edir. Lakin bu, digər dövlətlərin maraqlarına toxunmamalıdır.

“Heydər Əliyev siyasəti iqtisadiyyatdan, mədəniyyətdən, milli-mənəvi dəyərlərdən təcrid etmir. Onun özünün bir şəxsiyyət kimi hərtərəfli hazırlıqlı olması, bütün sahələrdə yüksək intellektual səviyyəyə malik olması, bütün siyasət kursunun da kompleks şəkildə həyata keçirilməsinə imkan verir”⁹.

Prezident Heydər Əliyevin siyasi-fəlsəfi irsinin Azərbaycan cəmiyyəti üçün mühüm əhəmiyyəti bu irsin tədqiqi və şərhli zərurətini ön plana keçirir.

“Ölkə prezidentinin fenomenal şəxsiyyəti, onun Azərbaycanı beynəlxalq birliyə qovuşdurmaq naminə, Azərbaycan dövlətçiliyini möh-

kəmləndirmək naminə, dövlətlərarası münasibətlərin bütün spektrində keyfiyyətə yeni ab-hava yaradılması naminə yeritdiyi çevik və pragmatik siyasət artıq xeyli vaxtdır ki, bütün dünyada siyasətçilərin, ictimaiyyətsünasların, filosofların, tarixçi və sosioloqların diqqətini cəlb edir.

Prezidentin nitqləri iradə gücünə güvənən və əzmkarlıq tələb edən siyasi maarifçilik nümunələridir. Onun nitqləri dəqiqlik və əsaslandırılmış ülvü fikirlərlə, nəcib çağırışlarla zəngindir. Dövlətçilik şüurunu ifadə edən, demokratik etatizmin, Azərbaycan dövlətinin həqiqətən uğurlu yeganə modelinin yaradıcısının bütün çıxışları məhz bu keyfiyyətlərlə seçilir. O, öz fəaliyyətində dövlətin iradəsinin təntənəsinə nail olurdu. Respublika vətəndaşları onun bəyan etdiyi müstəqillik, dünyəvi dövlət, respublikaçılıq, demokratiya və insan hüquqları, milli mənəviyyat kimi dəyərlərin məhsuldar olmasını yaqın edirdilər”.¹⁰

Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsini onun tərcümeyi-halı, tarix, siyasət və cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətlərinin vəhdətində öyrənmək lazımdır. Yalnız bu halda böyük öndərin siyasətinin fəlsəfi mahiyyəti üzə çıxarılabilir, onun siyasi-fəlsəfi irsi gələcək nəsillər tərəfindən aydın dərk edilə bilər.

Heydər Əliyev milli ideologiyanın banisi kimi azərbaycançılıq ideyasını Azərbaycan dövlətinin strateji xətti kimi irəli sürmüşdür. Heydər Əliyevin irəli sürdüyü azərbaycançılıq ideyası mükəmməl bir fəlsəfi konseptual sistemin ifadəsidir.

Azərbaycan dövlətinin və dövlətçilik ideologiyasının banisi Heydər Əliyev azərbaycançılığı ictimai həyatın bütün sahələrində istiqamətləndirici məfkurəyə çevirə bildi. Bu dahi şəxsiyyətin siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti sayəsində azərbaycançılıq Azərbaycan dövlətinin milli-siyasi məfkurəsinə çevrildi.

S.Xəlilov müstəqil Azərbaycan Respublikasında cəmiyyətdə gedən quruculuq proseslərinin tərkib hissəsi kimi milli ideologiyanın və ictimai-siyasi fikrin xeyli dərəcədə inkişafında Heydər Əliyevin mühüm rol oynadığını göstərir: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması prosesi onun ideya-siyasi təməlinin hazırlanması ilə müşayiət olunmuşdur. Burada biz Azərbaycanın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin müstəsna rolunu qeyd etməyə bilmərik. Onun ictimai-siyasi fəaliyyətinin fəlsəfi mündəricəsini ortaya çıxarmaq üçün xüsusi tədqiqatlar aparılacaqdır. Amma onun özünün bilavasitə irəli sürdüyü ideyalar da çağdaş fəlsəfi fikrin səviyyəsini müəyyən edir. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin aforizmlərinin seçilib nəşr edilməsi çağdaş fəlsəfi fikir üçün önəmli hadisə hesab edilə bilər. Heydər Əliyevin milli ideologiyamızın formalaşdırılması, azərbaycançılığın ideya-siyasi əsaslarının işlənilib hazırlanması sahəsində xidmətləri də xüsusi diqqətə layiqdir”.¹¹

Heydər Əliyevin qeyri-adi şəxsiyyəti onun ictimai-siyasi həyatdakı bənzərsiz əməli siyasətçiliyi və təşkilatçılığı, müdrikliyi, filosofluğu ilə vəhdət təşkil edərək “tarixdə ilk dəfə olaraq əməli siyasəti və təşkilatçılıq işini sistemli bir məktəb səviyyəsinə yüksəltmişdir”.¹²

Heydər Əliyevin siyasət məktəbini “siyasi tərbiyə institutu” kimi dəyərləndirərək onun insan və cəmiyyətin kamilləşməsində əsas amil olduğunu göstərirlər: “Heydər Əliyev şəxsiyyəti və onun yaratdığı siyasət məktəbi əməli-siyasi idarəçilik sahəsində çalışan hər bir şəxs üçün yüksək ictimai tərbiyə və siyasi kamillik məktəbi nümunəsi ola bilər”.¹³

Memarı Heydər Əliyev olan Azərbaycan Konstitusiyasını “insan hüquqları manifesti”, “güclü dövlətin əsas qanunu” adlandırmaqda yanılırlar.

Konstitusiyanın qəbul edilməsi hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində irəliyə doğru atılmış mühüm bir addımdır.

Konstitusiyada insan hüquq və azadlıqlarına həsr olunmuş maddələr, onun ümumi həcminin üçdə birindən çoxunu təşkil edir. Konstitusiya qəbul edildikdən sonra ölkəmizdə demokratik dəyərlər bərqərar olmağa başladı.

Heydər Əliyev Azərbaycanın mədəni irsində tarixi varisliyə və milli mənəvi dəyərlərə yüksək qiymət verirdi.

Dünya azərbaycanlılarının I qurultayındakı çıxışında Heydər Əliyev deyirdi: “Bizim hamımızı, azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsubiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlərimizdir, milli mədəniyyətimizdir-ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, musiqimiz, şeirlərimiz, mahnılarımızdır, xalqımıza mənsub olan adət-ənənələrdir”.¹⁴Heydər Əliyev daim bəyan edirdi ki, xalqımızın hər bir övladı öz tarixi keçmişini, varisi olduğu mədəni irsi daha dərinləndirərək öyrənərək böyük qürur hissi duymalı və bununla fəxr etməlidir.

Heydər Əliyev müstəqilliyin ali məqsədi kimi milli-mədəni və mənəvi dəyərlərin bərpa olunmasına, xalqımızın özünü dərk etməsinə, öz mənliyinin sahibi olmasına fədakarlıqla, vətəndaş hünərilə çalışırdı. O, yalnız siyasi və iqtisadi deyil, həm də mədəni-mənəvi istiqlal uğrunda da əzmkar mübarizə aparırdı.

Heydər Əliyevin siyasətinin layiqli davamçısı, böyük siyasi məktəb keçmiş, çoxşaxəli fəaliyyətilə xalqın rəğbətini və məhəbbətini qazanmış və prezident seçilmiş İlham Əliyev müasir şəraitdə Azərbaycanın hərtərəfli tərəqqisinə, demokratik imicinin yüksəlməsinə çalışan gürəmli və böyük siyasətçi, siyasi xadimdir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin siyasi-fəlsəfi irsi Azərbaycanın müasir ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi həyatını öyrənmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Heydər Əliyevin siyasətini, bu dahi şəxsiyyətin müdrik düşüncə tərzini və hadisələrə münasibətini səciyyələndirən mühüm xüsusiyyətlərdən biri onun məhz elmi-fəlsəfi fikir səviyyəsinə yüksəlməsidir: “Hər hansı hadisəyə münasibətdə təkcədən xüsusiyyə, xüsusidən ümumiliyə keçmək, nəzəri müddəalar, elmi-fəlsəfi fikirlər səviyyəsinə qalxmaq və fəlsəfi fikrin yüksəkliyindən yenidən təhlil obyektinə, hadisəyə nəzər salmaqdır”.¹⁵

Heydər Əliyevin ideya-nəzəri və praktik irsinin öyrənilməsi müasir Azərbaycan ictimai elminin, xüsusilə politologiya və fəlsəfə elmlərinin mühüm vəzifələrindən biridir. Bu elmlərin əsas məqsədi Heydər Əliyevin siyasi-əməli fəaliyyətindəki əsas fəlsəfi prinsipləri müəyyən etmək və onun fəlsəfi mahiyyətini üzə çıxarmaqdır.

Heydər Əliyevin çoxşaxəli siyasi-fəlsəfi irsi və praktik-əməli fəaliyyətinin tədqiqi, Əliyevşünaslıq elminin formalaşması, bu yeni tədqiqat istiqamətinin təməlini təşkil edən siyasi-fəlsəfi fikirləri, prinsipləri, elmi-nəzəri müddəaları üzərində bütöv siyasi-fəlsəfi sistem yaratmaq, müasir Azərbaycanın ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni-mənəvi problemlərini Heydər Əliyev siyasi-fəlsəfi ideyalarının işığında araşdırmaq olduqca aktual və zəruridir.

Bu kitab da Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsinin, praktik-əməli fəaliyyətinin əsas prinsip və müddəalarını təhlil etmək əsasında Əliyevşünaslığın siyasi-fəlsəfi təməlini yaratmağa cəhddir. Buna görə də tədqiqatın əsasını da Heydər Əliyev nəzəri irsinin Azərbaycan və Qərbi, Rusiya, postsovet məkanına daxil olan digər ölkələrin Heydər Əliyev

irsini tədqiq edən sosial-siyasi fəlsəfə, fəlsəfə tarixi, iqtisadiyyat, mədəniyyətşünaslıq, siyasi nəzəriyyə və sosiologiya üzrə mütəxəssislərin əsərləri təşkil edir.

Heydər Əliyevin nəzəri irsi və praktik-əmali fəaliyyətinin ayrı-ayrı aspektləri keçdiyi ömür yolu, siyasi portret cizgiləri, şəxsiyyəti, ailə həyatı, ömrünün ayrı-ayrı məqamları, siyasi fəaliyyətinin sovet və müstəqillik dövrləri, dövlətçilik fəaliyyəti iqtisadi, mədəni quruculuq və milli ideologiyanın formalaşması sahəsində möhtəşəm fəaliyyəti, daxili və xarici siyasəti və s. ayrı-ayrı müəlliflər, tarixçilər, ədəbiyyatçılar, alimlər, politoloqlar, iqtisadçılar, sosioloqlar, filosoflar, ictimai və dövlət xadimləri S.Xəlilov, M.Ələsgərov, M.Qasımlı, Y.Mahmudov, A.Məhərrəmov, İ.Hüseynova, M.Əlizadə, N.Xudiyev, R.Mustafayev, İrfan Ülkü, F.Abdullazadə, A.Axundov, V.Abdullayev, Ş.Qurbanov, N.Cəfərov, M.Məmmədov, Z.Məmmədov, K.Heydərov, A.Quliyev, Q.Əhmədov, B.Əkbərov, Ş.Əsgərov, M.Mərdanov, A.Abbasbəyli, Ə.Xankişiyev, S.İbrahimov, B.Əsgərov və başqaları tərəfindən tədqiq olunmuşdur.

Bu tədqiqatlarda Heydər Əliyev fenomeni, siyasi və əmali fəaliyyətinin ayrı-ayrı cəhətləri siyasi-ideoloji, subyektiv, tarixi, iqtisadi, mədəni və s. aspektlərdən öyrənilmişdir.

Bu kitabda ilk dəfə olaraq Heydər Əliyevin siyasətinin fəlsəfi mahiyyəti, siyasətə kompleks yanaşması, siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi aspektləri vəhdətdə götürməsi, tarixin müxtəlif məqamlardakı, müxtəlif quruluşlarda və rejimlərdə dövlətçilik fəaliyyəti və dövlətçilik ideyalarının vəhdəti, siyasətlə sosial-iqtisadi əsasların vəhdəti, dövlətçilik və milli ideologiya - azərbaycançılıq məfkurəsinin formalaşdırılması, Azərbaycan Respublikasında və bütün dünyada yaşayan

azərbaycanlıların məfkurəsinə çevrilməsi, milli mədəniyyətimizin tarixi varisliyi, bugünkü nəslin milli və ümumbəşəri, Qərb və Şərq dəyərlərinin sintezinə qovuşması, nəzəri irsinin praktik əhəmiyyəti, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda vətəndaşların demokratik dəyərlərə, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə qovuşması, daxili və xarici siyasətin vəhdəti və milli maraqlara xidmət etməsi, sülh və əmin-amanlığın ölkədə və dünyada bərqərar olması kimi problemlər, fəlsəfi prinsiplər və elmi-nəzəri müddəalar ümumiləşdirilib, sistemləşdirilib, Heydər Əliyevçilik nəzəriyyəsinin elminin formalaşmasına və inkişafına təsir edən mühüm amillər, siyasi-fəlsəfi müddəalar üzə çıxarılaraq şərh edilmişdir.

Kitabın elmi-praktiki əhəmiyyəti qarşıya qoyulmuş məqsədlə müəyyən olunur. Təhlil gedişində əldə edilmiş nəticələr Azərbaycanda dövlətçilik, sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi demokratiya, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti proseslərini daha dərinləndirən anlamağa imkan verə bilər.

Kitab Əliyevşünaslığın siyasi-fəlsəfi aspektini, həmçinin siyasi fəlsəfənin onunla bağlı məsələlərini dərinləndirən açıb göstərməkdə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

I FƏSİL

**Heydər Əliyevin hüquqi islahatlar strategiyası
iqtisadi inkişafın mühüm şərtidir**

Heydər Əliyevin siyasi fəlsəfəsinin mahiyyəti və prinsipləri siyasətə kompleks yanaşmanın bariz nümunəsi hesab edildiyinə görə ki, dünya siyasət aləmində bu dahi insanı “siyasətin patriarxı”, “siyasət nəhəngi” adlandırırlar.

Siyasət həddindən artıq incəliklərlə zəngin olan elm olduğuna görə onu həyata keçirənlər də yüksək intellektə, siyasi zəkaya malik olmalı, cəmiyyətdəki hadisələrin inkişafı və dəyişməsi axarını məharətlə duymalıdır. Cəmiyyəti, xalqı ağıllı, düzgün idarə etmək əsl sənətdir, siyasi məharətdir. Dövləti müdrikliklə idarə edənlərin siyasi mənəviyyəti mənsub olduğu xalqın milli sərvəti kimi qiymətləndirilməlidir.¹⁶

Bu mənada Heydər Əliyev siyasəti xalqımızın çox qiymətli mənəvi sərvəti kimi qəbul edilmişdir. N.Tusinın “Əxlaqi-nasiri” kitabında siyasət haqqında yazdığı sözlər olduqca dəyərli və müasir səslənir. Onun fikrincə, ictimai əməyi təşkil etmək, özbaşınalığa və hərəc-mərcliyə yol verməmək üçün müəyyən tədbirlər görmək ehtiyacı yaranır ki, bütün bunlar “siyasət” adlanır.

Ulu Öndər tərəfindən Şərqi siyasətinin müdrikliyinin sərrastcasına dərk edildiyini qeyd etsək, daha düzgün olardı. Yəni, Şərqdə siyasətin mükəmməl aparıldığı Çində, Turanda, İranda, ümumiyyətlə, Uzaq, Orta və Yaxın Şərqdə daha qədim tarixə malikdir. Heydər Əliyev məhz bu istiqamətdə siyasət tarixinə, yaxud da tarixi siyasətə dərinləndirən bələd olmaq üçün dərk etmə prinsipinə üstünlük verməklə siyasi məsuliyyətin ən çətin, ən ağır, zehni, fiziki güc tələbinin yerinə yetirilməsini vacib saymışdır.

“Hərəni öz yerində oturtmaq, hərənin öz payını verib başqasının haqqına əl uzatmağa qoymamaq, ictimai əmək prosesində ona tapşırı-

lan işi yerinə yetirməyə məcbur etmək üçün tədbirlər görmək zərurətini “siyasət” adlandırmışlar”.¹⁷

N.Tusi insanları təkmilləşdirən ədalətli, müdrik, namuslu siyasəti “ilahi siyasət” hesab edir və Aristotelin əsərlərinə əsaslanaraq siyasətin dörd növünü qeyd edir: ölkə siyasəti, qələbə siyasəti, kəramət siyasəti və camaat siyasəti.

Onun fikrincə, ölkə siyasəti camaatın fəzilətinin artmasına səbəb olmalıdır. Qələbə siyasəti nakəs adamlara qarşı görülən tədbirlərə deyilir. Kəramət siyasəti nəticəsində insanların peşə və sənətləri inkişaf etməlidir. Camaat siyasəti ədalətli vicdan əsasında tərtib edilmiş müxtəlif qayda-qanunlara deyilir ki, bununla camaatı idarə edirlər.

Ölkə siyasəti bütün yerdə qalan siyasətləri əhali arasında yayar və hər təbəqəni özünə müvafiq siyasətlə idarə edər, beləliklə, onların daxili qabiliyyətini, zahiri işə çevrilməsinə nəzarət yetirər. Deməli, bu - siyasətlər siyasətidir.

N.Tusi siyasətin hərtərəfli xarakter daşdığını ölkə və camaat siyasətinin sıx qarşılıqlı əlaqəsi və siyasət yürüdən şəxsin ən xüsusi istedad və qabiliyyətinin olması zəruriliyini irəli sürürdü. “Siyasət bəzən qərarli işlərə (müqavilələrə, sazişlərə), bəzən pis hökmlərə, ölkə, şəhər idarəetmə kimi məsələlərə aid olur”.

N.Tusi siyasətin həyata keçirilməsini “dərəkə, fəzilətdə və mərifətdə xüsusi istedadı olan” ülvi bir ilhama malik şəxslərin adı ilə əlaqələndirir və göstərir ki, yalnız onlar şəraitin nə tələb etdiyini müəyyənləşdirə və bununla da “dava-dalaş və ixtilafın” qarşısını ala bilər. O göstərirdi ki, qədim alimlərin ifadəsi ilə belə adamlara “qanun sahibi” deyilərdi.

Əflatun (Platon) özünün “Siyasət” kitabının beşinci məqaləsində belə adamlara işarə edərək demişdir: “Bunlar qüvvətli, böyük və fəvqəladə adamlardır”.

Aristotel demişdir: “Onların qeybdən xəbərləri var, möcüzə sahibidirlər”.

Əqli hökmləri olan adamlara qədimlərdə “hakimi mütləq” deyirdilər. Platon onları dünya tədbir tökənləri, dünya müdrikləri adlandırmışdır. Aristotel isə onlara ictimai xadim, yəni ictimaiyyətin varlığı, onun və onun kimilərin xidmətinə möhtac olan adam adı vermişdir.

Başçı qayda-qanunu mühafizəyə çalışmalı, xalqı nizan-intizama dəvət etməlidir, bunun üçün ona zamanın tələbinə, vaxtın hökmünə uyğun olaraq qanunlarda lazımi dəyişikliklər aparmaq ixtiyarı verilməlidir.

Heydər Əliyev siyasətə kompleks yanaşmanın, daxili və xarici siyasəti vəhdətdə götürməyin, siyasi, iqtisadi, mədəni, mədəni aspektləri vəhdətdə təqdim etmənin canlı nümunəsi idi. Hələ 1994-cü ilin axırlarında Heydər Əliyev televiziya ilə çıxışında xarici və daxili siyasəti vəhdətdə, kompleks şəkildə yürütməyin zərurəti və səhsiz, dəqiq, ardıcıl aparılmağın zəruriliyini göstərirdi: “Vəziyyət elə gətirmişdir ki, biz öz siyasətimizi sanki nazik bir sap üzərində yeridirik və istənilən anda xırdaca bir səhv nəticəsində hər şey alt-üst ola bilər. Ona görə də bu nazik tel üzrə addımlarımızı elə qurmaliyıq ki, nə xarici, nə də daxili təsirlər bizi büdrətməsin və planlaşdırdığımız işi yüksək səviyyədə axıra çatdıra bilər”.

Heydər Əliyev siyasətdə risk elementinə yol verməyən dahi siyasətçilərdən idi. Dünya siyasətinə böyük töhfələr vermiş Corc Vaşinqton, Franklin Ruzvelt, Uinston Çörçil, Şarl de Qoll, Konrad Adenaur, Atatürk və b. nəhəng siyasətçilərlə müqayisə edilən Heydər Əliyev

siyasət məktəbi dünyanı heyran qoymuş, demokratiya, zəmanəmizin siyasət, diplomatiya tarixində Heydər Əliyevi görkəmli siyasi liderə çevirmişdi. “Onun qeyri-adi şəxsiyyəti, siyasətçi və dövlət xadiminə xas böyük istedadı bizim hamımıza dərin təsir bağışlayır”.

Əlbəttə, Turan sərkərdələrinin apardıqları və onları uzaqlara qovuşduran siyasətlərini qeyd etmək də yerinə düşərdi. Ona görə ki, Heydər Əliyevin düşüncəsi Qoca Şərqə qapı sayılan Naxçıvanda formalaşmağa başlamışdı. Həmin dövrlərdə adları çəkilən Avropa siyasətçiləri də özlərinin milli şüurlarının dəyərini gücləndirməyə başlamışdılar. Heydər Əliyev milli şüurunun dəyərini təsir dairəsi də İkinci Dünya Müharibəsində aparılan siyasi gərginliklə zəngin danışıqlardan nəticə çıxarmaqla qayələnmişdir. Bu vaxtlar onun ən güclü siyasi məktəbi, yəqin ki, Mustafa Kamal Paşanın da siyasi təsirlərə tab gətirməyi olmuşdu.

Heydər Əliyev fenomeninə maraq illər ötdükcə azalmır, əksinə getdikcə daha da artır. Ölkəmizdə və xaricdə çap edilən bir çox yazılarda, tədqiqatçıların əsərlərində Heydər Əliyevin siyasətinin və mahir idarəçilik bacarığının yeni-yeni cəhətlərini görürük.

Heydər Əliyevi çoxları hakimiyyət ustadı, siyasət nəhəngi adlandıır. “Heydər Əliyev XX yüzilliyin son dərəcə mürəkkəb və ziddiyətli tarixi şəraitində fəaliyyət göstərmiş dahi şəxsiyyətdir. Azərbaycan tarixinin yarım əsrdən çox bir dövrü Heydər Əliyev şəxsiyyəti ilə, onun mübarizə yolu ilə, böyük quruculuq fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Heydər Əliyev yeni Azərbaycanın qurucusudur. O, öz xalqının bağrından qopub gələn Böyük Azərbaycanlıdır, öz yurdunun, doğma torpağının misilsiz təəssübkeşidir. Heydər Əliyev öz xalqının dahi oğlu olmaqla yanaşı, həm də dünyanın ən qüdrətli tarixi simaları sırasına yüksəlmiş nadir şəxsiyyətdir, ümumdünya tarixinin azərbaycanlı dahisidir”.¹⁸

Heydər Əliyevin qeyri-adi bir şəxsiyyət və müqayisəedilməz dünya siyasətçisi kimi yetişməsində təbii şəxsi keyfiyyətlərinin müstəsna rol oynadığını göstərir. Bu keyfiyyətlər aşağıdakılardan ibarət idi:

- möhkəm fiziki sağlamlıq;
- qeyri-adi yaddaş;
- yüksək zehni və fiziki gərginliyə davam gətirmək qabiliyyəti;
- özünə qarşı hədsiz tələbkərlilik;
- hər hansı işə böyük həvəs və inam hissi ilə yanaşma tərzi;
- yüksək analitik bilik və təhlil etmə qabiliyyəti;
- adi həyat hadisələrindən tutmuş ali dövlət məsələlərinə qədər hər şeyə elmi-dialektik təhlil qaydasında nəzər yetirmə xüsusiyyəti;
- təbiətə sadə və mülayim olması;
- müsahibi ilə təmasda olarkən səviyyəsindən asılı olmadan hər bir kəslə dialoq apara bilmə qabiliyyəti və yüksək özünüidarə mədəniyyəti;
- daxili mətinlilik və qorxubilməzlik, yüksək əqidəlilik və qətiyyətlilik, güclü inam və ehtiyatlığın bir şəxsiyyətdə cəmlənməsi;
- möhkəm əsəblərə, səbr və təmkinə malik olması, ən gərgin və fəvqəladə vəziyyətlərdə özünü sərbəst apara bilməsi və daha düzgün qərarlar qəbul edə bilməsi.

Heydər Əliyev siyasətə kompleks yanaşmaqla siyasətdə sözlə əməlin, siyasətlə əxlaqın yüksək, ali davranış mədəniyyətinin vəhdətini yaradaraq Azərbaycanı çiçəklənən diyara, sivilizasiyalı dünya ölkələrindən birinə çevirməyə çalışmışdır.

Məhz siyasətə kompleks yanaşmaqla Heydər Əliyev iki əsrin ayrıcında öz ölkəsinin dövlət adlı gəmisini qlobal sarsıntılar dövrünün fırtınalarından sağ-salamat və uğurla çıxararaq ölkənin milli dəyərlə-

rinin, insanların mənəvi sağlamlığının qorunub saxlanmasına müvəfəq olmuşdur. Siyasətin ön səhnəsində olduğu otuz dörd il ərzində o, XX və XXI əsrlərin görkəmli siyasətçilərindən biri, müasir dövrün siyasi lideri kimi bütün dünyada tanınmışdır. Onu dahi siyasətçi kimi görkəmli siyasi xadimlər yüksək dəyərləndirmişlər.

Heydər Əliyevi bir siyasətçi, siyasi lider kimi, “dəqiq, aydın, ardıcıl siyasəti, mövqeyi olan lider” (İslam Kərimov), “dünya miqyaslı dahi siyasətçi” (E.Şevardnadze), “siyasi cəhətdən möhkəm, məntiqli, zəkalı, istədiyini tez çatdıran şəxsiyyət, bir sözlə, şəksiz lider” (Z.Bjezinski), “min ildən bir yetişən dahi şəxsiyyət” (Bülənt Ecevit), “Azərbaycan xalqının böyük oğlu, beynəlxalq miqyaslı müdrik siyasətçi” (İqor İvanov), “dünya siyasətində çox böyük rol oynayan çox məşhur şəxsiyyət” (Keyzo Obuçi), “tarixi, əfsanəvi şəxsiyyət” (Çingiz Aytmatov), “Azərbaycan millətinin atası, dünya siyasətinin patriarxı” (Boris Oleynik), “güclü şəxsiyyət, çox ağıllı siyasətçi” (Jan Perrən), “siyasət şahmatının ustası” (Q.Sinqh), “danılmaz nüfuza malik olan müdrik siyasətçi” (II Aleksii), “dünyanın müdrik siyasət meydanında böyük nüfuz qazanmış şəxsiyyət” (L.R.Conston) kimi qəbul etmişlər.

Heydər Əliyevin siyasəti onun yüksək nətiqlik istedadı və dahiyanə idrakı ilə birləşdikdə daha güclü, daha fəthedicidir. Onun bu sahədə orijinal, özünəməxsus üsulları vardı:

- şərh olunan mövzunun aktuallığını və özünün buna əminliyini xüsusi məharətlə dinləyiciyə və ya müsahibinə çatdırma bilməsi;
- nitqin qrammatik cəhətdən səlis, dolğun və orijinal qurulması ilə bərabər, gətirilən sitat və sübutların öz yerində xüsusi vurğu ilə ifadəsi;
- dinləyicilərin səviyyəsinə, müsahibin şəxsiyyətinə, şərh olunan məsələnin məzmununa və əhəmiyyət dərəcəsinə görə danışığın

tonu, sürəti, emosiyası və s. forma elementləri düzgün seçməklə lazımı təsir effektinə nail olması və s.¹⁹

Heydər Əliyev xüsusi uzaqgörənliklə dahilik zirvəsinə qovuşmaq amalıyla yaşayanların əqidə bütövlüyü ilə ömür yaşadıklarını gözəl dərk etmişdir.

İnsan şəxsiyyət imicini təsdiq etmək arzusunda olanda dərk etmə qabiliyyətini gücləndirir, biganəliyi, ögeyliyi yaddaşından tamamilə silir.

Orijinal ömür sürmək inamı ilə yaşamağa başlayan Heydər Əliyev ata-babaların ədəb-ərkanını, onların keçdikləri ömür yolunu, müdrik əməllərini, söhbətlərini, öyüd-nəsihətlərini diqqətindən qaçırmamışdır.

Bu əqli təsdiqin yeganə məqsədi milli qururu, milli əqidə saflığını, milli dəyərləri nümayiş etdirib, məqsədə yönəltmək olub. Bu, ən ağır, ən müqəddəs şüur yükünü varlığında yaşadan və daşıyan Heydər Əliyev əqli-zehni gücün halal mayasını ulu və qədim məmləkətimiz olan Naxçıvan ictimai mühitinin müdrikliyindən almışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Heydər Əliyev milli müdrikliyini doğrulub böyüdüyü, ilkin təhsil aldığı Naxçıvanda qavramaqla yanaşı, Şərq müdriklərinin yaratdıqları ali töhfələri bu fikir aləminə yaxından bələd olmaqla qazanmışdır.

Hər bir əsrin, hər dövrün tarixi şəraitinə, tələbinə uyğun məcburi strateji gedişləri ortaya çıxır. Burada isə əqli qüdrət, xüsusi düşüncə tərzii əvəzsiz rol oynayır... Heydər Əliyev bir qüdrət sahibi kimi türk dünyası sərkərdələrinin strateji baxışlarını, gedişlərini mənimsəməyə xüsusi səy göstərmişdir.

Heydər Əliyev bir para məmləkətləri fəth edən cahangirlik, fəthlik strategiyasına yox, ürəkləri, könülləri fəth etmək strategiyasına

bələd olduğuna görə ən ağır, ən təhlükəli anlarda belə idrakına, qüdrətinə, bilik və bacarığına arxalanaraq çətinliklərlə məharətlə sinə gərib, dövlətin və dövlətçiliyin qoynunda gizlənmiş sirlərini bütün incəlikləri ilə öyrənməyə zəka, idrak, ağıl sərf etmişdir.²⁰

Məşhur alman filosofu Hegel də ideyaları, məqsədləri ən ümumilik, zərurilik mahiyyəti kəsb edən adamları dünya miqyaslı tarixi şəxsiyyət adlandırır. Azərbaycan filosofu S.Xəlilov “yaranmış şəraiti kompleks halda görməyi”, yəni siyasətə kompleks yanaşmanı Heydər Əliyev dahiliyinin səciyyəvi cəhəti hesab edir: “Ən əsası, hadisələrin birini o birinin hesabına həll etmək yox, hamısının birgə və ya növbəli həll yollarını tapmaqdır. Burada Heydər Əliyevin fenomenal hafizəsi və canlı tarix rolunu oynaması köməyə gəlir”.²¹

Yəni, yerinə yetirilməsi vacib olan bir məsələnin həlli üçün kompleks siyasi düşüncəyə üstünlük verən bu dahi siyasətçinin hansı zehni gərginliklə üzləşdiyini təsəvvür etmək heç də çətin deyildir. Ölkədə yaranmış və yaradılmış problemlərin ağır olduğuna və kəmiyyət etibarını ilə də çox olduğuna baxmayaraq ən ağır məsələlərin həlli yollarını xüsusi səbrlə, təmkinlə müəyyən etmişdir. Səhv etməyin özü də növbəti problemlərin meydana çıxmasına səbəb olardı. Buna görə də qüdrətli düha sahibi zəkasının gücü ilə düşüncə tərzini vəhdətdə işə salmağı heç vaxt unutmamışdır. Deməli, siyasətdə kompleks düşüncə tərzini siyasətçinin əxlaqi keyfiyyətinin yüksək səviyyədə olmasını, xüsusi ədəb-ərkanlıq dəyərini şərtləndirən fiziki keyfiyyət kimi də düşünülə bilər.

Heydər Əliyevin siyasətə kompleks yanaşması Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, sosial yüksəlişinin, dünyaya inteqrasiyasının strateji və metodoloji prinsipi kimi dəyərləndirilir.

Siyasi elmlər doktoru Rövşən Mustafayevin fikrincə, Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində 1997-2003-cü illərdə Azər-

baycan daha mükəmməl inkişafa start götürdü: “İlk növbədə, ölkə həyatının bütün sahələri intellektuallaşdırıldı, sosial, iqtisadi, siyasi-mədəni inkişafın əsaslı təməli qoyuldu. Həmin vəzifələrin əsasında texnoloji inkişaf siyasəti aparıldı. Bunu XXI əsrin reallıqları tələb edirdi və həmin amillər əhatəli şəkildə nəzərə alındı. Ölkənin potensial gücünün əsas sərvətinin insan zəkası olması ideyası önə çıxdı, insan amili tərəqqinin əsas prinsiplərindən biri kimi götürüldü. Təbii ehtiyatlar, coğrafi mövqe isə həmin prinsiplərin gerçəkləşməsində köməkçi amillər funksiyasını daşdı. İnkişafın Azərbaycan yolunun ana xətti məhz bu prinsipə söykəndi”.²²

Heydər Əliyevin siyasətə kompleks yanaşması nəticəsində Azərbaycanın inkişaf yolunun Avrasiya modeli yaradıldı. Bu yolun misilsiz nailiyyətləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycanın siyasi həyatının bütün sahələrinin intellektuallaşdırılmasına doğru səmt götürüldü;
- dövlət mənafeləri dəqiq müəyyənləşdirildi;
- dövlətin qarantı olan orta (iqtisadi) sinfin formalaşması üçün zəruri şərait yaradıldı;
- texnoloji bazanın inkişafı dövlət siyasətinin üstün istiqaməti kimi müəyyənləşdirildi;
- ümumxalq dəyərləri qruplararası, millətlərarası, siniflərarası ziddiyyətlərin fəvqündə dayandı;
- uğurların əldə olunması üçün dünya təcrübəsini mənimsəmək kursu götürüldü. Azərbaycan inkişafa doğru sürətlə irəliləməyə başladı.²³

Siyasət dünyasında Heydər Əliyev özünün prinsipiallığı, vətəndaşlıq mövqeyi, hadisələri obyektiv qiymətləndirməyi, milli təəssübkeşliyi, əzmkarlığı, cəsarəti, qayğıkeşliyi və uzaqgörənliyi, müdrik-

liyi, həqiqətpərəstliyi, haqsızlığa qarşı barışmazlığı, dahiyənə əməli fəaliyyəti və s. keyfiyyətlərilə fərqlənmişdir.

Həzrət Əmir əl-Möminin Əli İbn Əbu Talib (ə) buyururdu ki, ağıllı hər şeyi layiq olduğu yerə qoyandır.

İslam dininin formalaşdığı ilk dövrlərdə ərəb siyasətçiləri bu dinin necə olursa-olsun yayılmasına nail olmaq üçün baş sındırmışlar. İslamın müasir durumunun geniş vüsətlə yayıldığı tənəli də həmin dövrlərdən başlanmışdır. Olduqca incə tərzdə düşünülmüş siyasəti sayəsində İslam dünyası yaradılmışdır. Heç də təsadüfi deyildir ki, qüdrətli Turan sərkərdəsi Əmir Teymurun dövründə Orta Asiyada İslam dini xüsusi qüdrət kəsb etmişdir. O, bir ay hücum namazı qıllarmış, heç kəs də ona mane olmazmış. Deməli, Əmir Teymur hücum planları haqqında bir ay fikirləşərmiş, sonra qəti qərara gələrmiş.

İslamın yayılmasında düşüncə payı olan Həzrət Əlinin orta əsrlərdə müəyyənləşdirdiyi və buyurduğu dəyərlər siyasət dünyasının şahı olan Heydər Əliyevdə cəmləşmişdi: “Ağıldan faydalı dövlət, tədbir kimi ağıl, gözəl xasiyyət kimi yaxın dost, ədəb kimi miras, qabiliyyət kimi başçı, yaxşı işlər kimi alış-veriş, savab kimi iş, haramdan özünü gözləmək kimi zahidlik, düşünmək kimi bilgi, vacibəti yerinə yetirmək kimi ibadət, utanmaq və səbr etmək kimi iman, bilgi kimi ucalıq, danışmaq kimi arxa yoxdur”.²⁴

Heydər Əliyev kimi siyasət dahilərinin “Allah dərğahında dərəcələri lap böyükdür. Allah... biliyi onlara verər, onlar da ruhu ilə qüvvətlənərlər; çətin işləri asan görərlər; ruhən ucalar ucası olan yəqinlik məqamı olduqları halda cismən dünya əhlindən hesab olunarlar. Allahın yer üzündə yaratdıqları xəlifələr bunlardır”.²⁵

Böyük filosof Tusi siyasətin növlərindən danışarkən “imamət” adlanan fəzilətli siyasəti yüksək qiymətləndirirdi: “Bunun məqsədi xalqı

kamilləşdirmək, nəticəsi isə səadətə çatdırmaq olar. Camaatı ədalətə təbliğ edib, rəiyyətə dost gözü ilə baxar, şəhəri xalqa xeyir verən işlərlə doldurar. Xalqın xeyri əmin-amanlıq, sakitlik, bir-birinə kömək, dostluq, ədalət, sədaqət, iffət, mehribanlıq və bu kimi işlərdə olar”.²⁶

Heydər Əliyev “hikmət, şücaət, iffət, ədalət kimi ali əxlaqi keyfiyyətlərə malik olmaqla yeritdiyi daxili və xarici siyasəti ilə dünya şöhrəti qazanmışdır.

Heydər Əliyev siyasətdə zəmanənin ruhunu tutmaq və şəraitə uyğun hərəkət etmək qabiliyyətinə malik idi. Onda hadisələrin gedişini izləmək, qabaqcadan görmək və qərarları lazımı məqamda vermək istedadı vardı.

Siyasəti empirik elm kimi əsaslandırın, öz təlimi ilə öz dövrünü keyli qabaqlamış İtaliya filosofu Makiavelli göstərirdi ki, siyasətin ali məqsədi, əsas problemi zamanın xarakterinə və qərar qəbul olunan məqamda spesifik şəraitə uyğun gələn hərəkət obrazını tapmaqdan ibarətdir. Buradan çıxış edərək o yazırdı ki, siyasət ümumi sərəncamların sadəcə mənimsənilməsi ilə başa çatmır. Burada mücərrəd danışmaq olmaz, çünki şəraitdən asılı olaraq hər şey dəyişir”.²⁷

Heydər Əliyevin kompleks yanaşdığı siyasətdə:

- dövlət, milli, cəmiyyət və fərd maraqları vəhdət təşkil edir;
- siyasət və əxlaq, iqtisadiyyat və mülkiyyət, siyasi və mənəvi mədəniyyət, siyasi və əxlaqi münasibətlər üzvi şəkildə qovuşub;
- demokratizm, humanizm, tolerantlıq, sosial ədalət prinsipləri çulğalaşib;
- siyasi-etnik, dialoq mədəniyyəti, siyasi, iqtisadi, sosial həyatın plüralizmi, fikir plüralizmi fəal tipli şüurun formalaşmasına yönəlib;
- ciddi, möhkəm strukturlu və təsisatlı dövlət hakimiyyətinə yönüm; dövlət üzərində siyasi və hüquqi təsisatların nəzarətinin reallaşması kimi səciyyəvi cəhətlər təşkil edir.

Bu siyasətin ali məqsədi:

- mövcud konkret ictimai quruluş çərçivəsində ideal hüquqi və vətəndaş cəmiyyəti yaratmaq;
- Azərbaycanın daxili və xarici nüfuzunu qaldırmaq, siyasi reallığını gerçəkləşdirmək;
- qarşıya qoyulmuş bu məqsədlərə nail olmaq üçün yolları və vasitələri, səyləri və cəhdləri ümumdövlət, ümumxalq və ümumbəşəri mənafelərə uyğun birləşdirməkdir.

Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsində siyasi əxlaqın ali tələbləri dövlət, xalq maraqlarına tabedir. Makiavelli hələ öz dövründə dövlət mənafeyini, vətənin xilasını kimi anlayaraq yazırdı ki, söhbət Vətənin xilasından gedəndə hər şeyi unudub onun mövcudluğunu və azadlığını qorumaq lazımdır”.²⁸

Heydər Əliyevin dahiyənə zəkası, kompleks siyasət yeritməsi, müdrik siyasət fəlsəfəsi düşüncələrə hakim kəsilmişdir. Azərbaycan tədqiqatçısı Nizami Cəfərov “Türk dünyası: xaos və kosmos” əsərində Heydər Əliyevin dünya şöhrətli siyasətçi kimi siyasi fəaliyyəti, siyasət fəlsəfəsi və şəxsiyyət dünyasının vəhdətdə olduğunu diqqətə çatdırmışdır: “Heydər Əliyev hər dövrü, hər mərhələsi məktəb olan həqiqətən qeyri-adi bir ömür yaşamış, yalnız mənsub olduğu Azərbaycan xalqının, türk xalqlarının deyil, ümumdünya xalqlarının təsəvvüründə özünün mükəmməl obrazını aydın cizgiləri ilə seçilən möhtəşəm portretini yaratmışdır”.²⁹

Heydər Əliyev şəxsiyyəti, onun siyasi fəaliyyəti və tarixi siyasət məktəbi Azərbaycanın ictimai-milli şüurunda əvəzsiz rol oynadı, o vətəndaş fəallığı ilə qətiyyət və prinsipiallığı, hərtərəfli hazırlığı, dərin biliyi, geniş siyasi və mədəni dünya görüşü olan rəhbər kimi dünyanın bütün mürəkkəb proseslərindən baş çıxardaraq və dahiyənə qərarları ilə xalq arasında böyük hörmət qazandı.

Müdrilər müdrikliyin məsuliyyətini anladıkları, bu məsuliyyəti dərindən başa düşdükleri üçün müdrik olublar. Zəmanəmizin ən böyük şəxsiyyəti olan “Heydər Əliyev məsuliyyəti” kateqoriyası özündə çox mətləbləri birləşdirir.

Dövləti idarə edən Heydər Əliyevin dövlətçilik məsuliyyəti millət qarşısında özünün təsdiqini tapdı. Qeyd edə bilərik ki, siyasi məsuliyyət ancaq güclü ağıldan, dərin dərrakədən, əhatəli zəkadan güc alır. Bu şəxsi amillər olmasa, siyasətin zərrə boyda incəliyi ilə tanış olmaq da mümkün olmaz. Yəni, siyasət bəşəri ideyaları zərrə-zərrə qavramaqla, zəkaların gücünü duymaqla və düşüncələrin qüdrətini dərk etməklə ölçülür. Dövlətçiliyi qoruyub saxlamaq, qüdrətləndirmək strategiyasının özü də olduqca güclü siyasi məsuliyyət tələb edir.

Heydər Əliyev tarixə səhifə açmış şəxsiyyət, dövlətçilik taktikalarını tam siyasi məsuliyyətlə həyata keçirən sərkərdələrimizdən biri kimi qürurumuzu gözünün işığı tək qoruyan, siyasi müdrikliyi, siyasi məsuliyyəti dərindən dərk edən xüsusi düşüncəli liderimiz olmuşdur.

Siyasi məsuliyyət milli ağılın, milli dərrakənin və milli qürur gücünün təsdiqi ilə dəyərlənir. Burada dünyanın qüdrətli zəka sahiblərinin qarşısında milli zəka ilə duruş gətirmək lazımdır. Bu da siyasi məsuliyyət tələb edir. Ona görə ki, böyük siyasət ağılı, düşüncəni milli zəmində həyatda reallaşdırır.

Siyasət dərin incəlikləri ilə dövlətçiliyi dərk etməyə də xidmət edir. Dövlətçiliyin sirlərini bütün incəlikləri ilə qavramaq isə müdrik düşüncə, ehtiyatlı davranış, qarşısındakının zəkasının nəyə qadir olduğunu dərk etmək məsuliyyəti ilə şərtlənir.

Siyasət həm də şahmat oyununa bənzəyən gedişləri qabaqlamaq və mat vəziyyətindən yaxa qurtarmaq kimi düşüncənin beyində inikasındır. Burada aqilliyi şərtləndirən amillər də xüsusi rol oynamaqdadır.

Ona görə ki, aqillik düşdüyü mürəkkəb, həm də çətin vəziyyətdən ani anda çıxmaq bacarığıdır.

Erkən və orta əsrlərdə türk imperiyalarının sərkərdələrində bu siyasi çeviklik bütün fəallığı ilə mövcud olmuşdur. Elə buna görə də əksər dövrlərdə Şərqlə Qərbi birləşdirən imperiyalar da mövcud olmuşdur. Digər tərəfdən də imperiyaların idarəçilik üsullarına zəmin yaratmışdır. Ulu Öndərimizin siyasətdə yeritdiyi kompleks nicat əldə etmə ideyalarının tərkib hissələrindən biri də qeyd etdiyimiz siyasi çeviklikdir.

Dünyanın güclü siyasi xadimləri, dövlət başçıları hansı siyasi lideri qəbul edirlərsə, bu şəxsiyyətə verilən qiymətlə yanaşı ona olan yanaşmanı dərk etməkdir. Məsələyə bu aspektdən yanaşma da siyasi məsuliyyətdir.

Heydər Əliyev dünya siyasətçiləri qarşısında nüfuzunun təsdiqini siyasi məsuliyyət və heyrətamiz əməli işlər görməsi ilə reallaşdırmışdır.

Tarixi şəxsiyyətlərin aqillik qüdrəti Heydər Əliyevi əqidəcə saf, xaraktercə bütöv yetişdirməkdə, formalaşmaqda əvəzsiz rol oynamışdır. Bu hal da onun idrak gücünün nəticəsidir.

Heydər Əliyev yeritdiyi kompleks siyasətlə, diqqət və bacarığı ilə Azərbaycanın işıqlı gələcəyinin mümkün qədər tez əldə olunması üçün çalışırdı. Heydər Əliyev öz siyasətində bir tərəfdən Azərbaycanın həyati problemlərini vətəndaşlıq duyğusu ilə, əzmkarlıq və səriştə ilə həll edirdi. “Bundan başqa tarixin gərddişlərini, həyatın dinamikliyini nəzərə alaraq, hamını, hər kəsi operativliyə, zamanı qabaqlamağa, onunla ayaqlaşmaq vərddişlərinə yiyələnməyə çağırırdı. Bu vəziyyətdə o, Azərbaycanı nurlu sabaha aparan xilaskara bənzəyir. Xalq isə öz xilaskarının mətinliyinə, saflıq və qətiyyətinə, xoş məramlığına, vicdanı-

nın səsinə daim qulaq asmaq və haqq, ədalət uğrunda mübarizə aparmaq əzminə, onun azadlıq, xoşbəxtlik və istiqlalıyyət təşnəsi olduğuna inanaraq ardınca gedir, ona dayaq olmağa çalışırdı”.³⁰

Heydər Əliyevin kompleks siyasəti nəticəsində:

- Ölkəmizdə quruculuq və inkişaf dövrü;
- cəmiyyətin bütün sahələrində milli zəmində kökündən dəyişmə prosesləri;
- siyasi sahədə demokratik dövlət strukturlarının təşəkkülü;
- iqtisadi sahədə bazar iqtisadiyyatının bərqərar edilməsi;
- mənəvi sahədə milli ənənələrə qayıdış istiqamətlərində əməli işlər aparıldı.

Heydər Əliyev ardıcıl daxili və xarici siyasətlə, fitri istedadı ilə, qeyri-adi təşkilatçılıq və idarəetmə qabiliyyəti ilə doğma Azərbaycanımızın daxili potensialını üzə çıxartdı. Xalqımızın bacarıqlı, qabiliyyətli, işgüzar, yüksək təfəkkürə malik bir millət olduğunu görməyənlərə göstərdi və saymayanlara saydırdı.

Heydər Əliyevin nümayiş etdirdiyi siyasətə kompleks yanaşma, güclü hafizəsi, məntiqi mühakiməsi, düşündürücü fikirləri ilə dünyada gedən prosesləri və siyasəti qabaqlamaq qüdrətində idi. Ömrünün sonuna kimi ağır zehni gərginliklə fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev bütöv, ideal şəxsiyyət, görkəmli siyasətçi kimi gələcək nəsillər üçün örnək, siyasət məktəbinə çevrilmişdir.

Siyasi məktəb rolu oynayan Heydər Əliyevin şəxsi keyfiyyətləri, siyasəti, cəmiyyətdəki mövqeyi vəhdət təşkil edir və Heydər Əliyev siyasət fəlsəfəsinin mahiyyətinin bəzi məqamlarını açmağa imkan verir:

- Heydər Əliyevin siyasi-praktiki qələbələrinin müntəzəmliyinin əsas səbəbləri təbiət tərəfindən verilmiş fərdi fiziki və bioloji-genetik

başlanğıc şərtlərinin keyfiyyətlərinin onun həyatdakı sosial-ictimai mövqeyinə mütənəsibliyindədir. Həm də bu başlanğıc şərt elementləri həyat təcrübəsinin artması ilə əlaqədar inkişaf edib təkmilləşdikcə nəticənin etibarlılıq ehtimalı artmışdır.³¹

Ə.Xankişiyev Heydər Əliyev siyasi məktəbinin səciyyəvi cəhətlərini belə müəyyən etmişdir:

1. Siyasətin illüziya və avantürizmdən təcrid edilməsi, risk ehtimalının minimuma endirilməsi, obyektiv reallığın düzgün qiymətləndirilməsi, siyasətin subyektivi, obyektivi və obyektarxası amillərinin qarşılıqlı münasibətlərinin dərinədən öyrənilməsi, həyata keçirilən hər hansı siyasi məsələnin reallaşmasına azacıq da olsa mənfi təsir göstərə biləcək təsadüfi faktorların əlavə ehtiyat tədbirlər ilə neytrallaşdırılması Heydər Əliyevin siyasi məktəbinin ən dəyərlisi, səciyyəvi xüsusiyyətləridir.

2. Müxtəlif siyasi problemlər və məsələlər çoxluğunda baş məsələnin düzgün təyin edilməsi, ikinci dərəcəli, yaxud baş məsələdən asılı olan digər əlavə problemlərin səmərəli həll edilməsində mühüm rol oynayır. Ona görə də Heydər Əliyev siyasət məktəbində aparıcı siyasi problemin vaxtılı-vaxtında həll edilməsi ən əsas diqqət obyektivi kimi qiymətləndirilir.

3. Heç bir məsələyə doqmatik münasibət bəslənməməsi və əməli siyasətin daim dialektik inkişaf məcrasına yönəldilməsilə onun dinamikliyinin təmin olunması.

4. Siyasətin haqq və ədalətə əsaslanması ilə onun fundamentallığının təmin edilməsi;

5. Daxili və xarici siyasətin üzvi surətdə əlaqələndirilməsi nəticəsində balanslaşdırılmış siyasət mexanizminin əldə edilməsinin siyasi və iqtisadi sabitliyin əsas meyarı kimi daim diqqət mərkəzində saxlanması;

6. Vaxtdan səmərəli istifadə etməklə siyasi məsələlərin həllində, obyektiv reallığın tələblərinə uyğun olaraq siyasi aktivliyin düzgün nizamlanması, bu zaman daxili və xarici sahədə yaranmış vəziyyətin hərtərəfli təhlili və şəraitin nəzarət altında saxlanması bu və ya digər siyasi addımların atılmasında qabaqlama, yaxud gözləmə taktikasının tətbiq edilməsinin istiqamətverici amili kimi qəbul edilməsi;

7. Yaxın və uzaq siyasətin əlaqəli bir surətdə həyata keçirilməsi - Heydər Əliyevin strategiya və taktika məsələlərində misilsiz bir incəlik və dəqiqliklə tətbiq etdiyi əməli siyasət mexanizminin əsasını təşkil edirdi.

8. Heydər Əliyev siyasəti həqiqi əməli demokratiya və kollektiv idarəçilik prinsipləri üzərində qurulmuşdu.³²

Heydər Əliyevin apardığı məqsədli kompleks daxili və xarici siyasət nəticəsində qazanılmış uğurlar aşağıdakılardır:

- Müstəqilliyimizin qorunub saxlanması üçün intellektual səviyyəsi, idarəetmə təcrübəsi olan dahi rəhbər hakimiyyətə gəldi. Tarixən var olan ənənələrimizi nəzərə almaqla yeni və özünəməxsus dövlətçilik nəzəriyyəsi və strukturu yaradıldı. Ölkə daxilində və xaricində bütün ictimai-siyasi meylləri əlaqələndirmə və tənzimləmə gücləndi.

- Ölkədə hüquqi dövlət quruculuğunun əsasları qoyuldu, təhlükəsizlik və hüquq-mühafizə orqanları demokratik cəmiyyətə xas olan formaya salındı.

- İqtidarda olanlar Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsindən və idarəetmə təcrübəsindən bəhrələnərək xalqın birliyi, məmləkətin azadlığı və xoşbəxtliyi uğrunda böyük şəxsiyyətin ideyalarını həyata keçirməyə başladılar.

- Hazırda iqtisadiyyat sahəsində demokratik islahatlar aparılır, xırda sahibkarlıq, fermer təsərrüfatları getdikcə inkişaf edir. Vətənçi-

lik, azərbaycançılıq ön plana çəkildiyi üçün respublikamızda milli-etnik qarşıdurmaya yol verilmir. Ölkədə siyasi hakimiyyət bərqərar olub. Respublikamızda vətəndaş həmrəyliyinin yaradılması, əməkhaqları və müavinətlərin tənzimlənməsi, iqtisadi islahatların düzgün aparılması, əhalinin sosial müdafiəsinin təşkil olunması - Heydər Əliyevin apardığı ardıcıl siyasət davam edir.

- Mürəkkəb beynəlxalq münasibətlər sistemində ardıcıl və məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycan özünün iqtisadi-siyasi mənafeyini qoruyub saxlayır.

- Öz torpaqlarını şəərəflə qoruya biləcək ordu quruculuğunda əsaslı dönüş yaranmışdır. Bu gün Azərbaycan güclü orduya malik müstəqil bir dövlətdir.

- Azərbaycanın geopolitik maraqları təmin olunmaqla, dövlətin strateji neft siyasəti müəyyənləşdirildi.

- Ölkədə siyasi sabitlik bərqərar olmuş, bu sabitliyin fonunda Azərbaycana kifayət qədər xarici investisiya cəlb edilmişdir.

- İmzalanmış beynəlxalq neft müqavilələrinin həyata keçirilməsi Azərbaycana iqtisadi səmərə ilə yanaşı, Qafqaz regionunda super dövlətə çevrilmək mandatı vermişdir.

- Ölkədə tüğyan edən inflyasiyanın qarşısı alınmışdır. Milli valyutanın - manatın kursu sabitləşdirilmişdir, əhalinin sosial müdafiəsi istiqamətində nəzərə çarpacaq dərəcədə addımlar atılmağa başlanmışdır.

- İqtisadi islahatlara start verilmiş, özəlləşmənin mərhələləri həyata keçirilməyə, əhalinin çörək, enerji, nəqliyyat problemləri öz həllini tapmağa başlamışdır.

- Müstəqil dövlətimizin dünyanın demokratik prinsiplərinə cavab verəcək ilk Konstitusiyası qəbul edilmişdir.

- Azad, demokratik, çoxpartiyalı sistemə uyğun olan seçki qanunu qəbul edilmiş və bu qanuna uyğun parlament seçkiləri keçirilmişdir.

- Qarabağ problemi ilə bağlı əsl həqiqətlər bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırılmış, problemin həlli istiqamətində olduqca önəmli addımlar atılmışdır.

- Respublikanın ictimai-siyasi həyatının ayrı-ayrı sahələrində də mühüm və qəti addımlar atılır. Elm, təhsil, səhiyyə və digər sahələrdə aparılan islahatlar yavaş-yavaş öz bəhrəsini verir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsinin kompleksinə iqtisadi siyasət, hüquqi islahat, hərbi quruculuq, siyasi, mədəni, dil siyasəti, milli siyasət, diaspor siyasəti, türk dünyası birliyinin strategiyası, diplomatiya, beynəlxalq əməkdaşlıq, Dağlıq Qarabağ probleminə dair siyasi kurs, sosial siyasət, aqrar siyasəti, ekoloji və s. siyasət daxildir.

Heydər Əliyev siyasət fəlsəfəsində daxili siyasətlə yanaşı xarici siyasət konsepsiyası da əsas aparıcı amil kimi daxili siyasəti tamamlayırdı. Heydər Əliyev daxili və xarici siyasət konsepsiyasının əsas mahiyyətini belə ifadə etmişdir: “Biz Azərbaycanda daxili vəziyyəti stabilləşdirəcək doğru-düzgün, düşünülmüş xarici və daxili siyasət müəyyən etmişik və onların həyata keçirilməsini təmin edirik. Azərbaycanın xarici siyasəti sülhsevər siyasətdir, dünyanın bütün ölkələri ilə qarşılıqlı surətdə faydalı əlaqə saxlamaq, sülhü, əmin-amanlığı qorumaq, qonşularla mehribanlıq, sülh şəraitində yaşamaq, bütün başqa ölkələrlə də mehriban əlaqələr yaratmaq və bütün sahələrdə geniş əməkdaşlıq siyasətidir. Biz bu siyasətimizi ardıcıl surətdə aparırıq və bundan sonra da aparacağıq”.

Bir sıra tədqiqatlar postsovet dövrünü yaşamış yeni müstəqil dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycanın qarşısında milli xarici siyasətin

əsas istiqamətlərinin formalaşması sahəsində mühüm konseptual vəzifələr durduğunu göstərmişdir:

Birincisi, dünya birliyi çərçivəsində ölkənin yeni vəziyyətini və mövqelərini düzgün qiymətləndirmək zərurəti yarandı.

İkincisi, yalnız güclü dövlətlərin deyil, kontinentin digər dövlətlərinin də geosiyasi maraqlarının kəsişməsində duran Azərbaycan Şərq və Qərbin maraqları və ilk növbədə, milli maraqları nəzərə almaqla balanslaşdırılmış xarici siyasət yeritməli idi.

Xarici siyasət yeni sosial-tarixi keyfiyyət kəsb etməli idi, dövlətin və hər bir vətəndaşın praktiki maraqlarını da təmin edən normal xarici siyasət yeritmək lazım idi.

Üçüncüsü, milli xarici siyasət ümumi dövlət siyasətinin davamlı, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin mühüm vasitəsi olmalıdır. Bu zaman Azərbaycan Şərq və Qərbin bütün ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa hazır olduğunu nümayiş etdirməli idi.

Xarici siyasət sahəsində əsas məsələ Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq, Azərbaycanı böyük ölkələrin iqtisadi maraq dairəsinə daxil etmək idi.

Heydər Əliyevin daxili və xarici siyasətinin vəhdəti, mahiyyəti və istiqamətlərinin aşağıdakılardan ibarət olduğu qeyd edilir:

- Milli maraqların, dövlətin məqsəd və üstünlüyünün müdafiəsi;
- Ölkənin iqtisadi, siyasi, hərbi-siyasi suverenliyi, ərazi bütövlüyünün, sərhədlərinin toxunulmazlığının qorunması;
- Bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması;
- Dünya birliyi ölkələri ilə əməkdaşlığın istiqamətləri, xarici siyasət strategiyasının bazasının yaradılması.

Novruz Məmmədov qeyd edir ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra mühüm məsələlərdən biri milli maraqlara əsas-

lanan xarici siyasətin və onun həyata keçirilməsi kursunun müəyyən edilməsi idi. “Ölkəmiz xarici siyasət kursunu təyin edərkən hər şeydən əvvəl, bir tərəfdən öz milli maraqlarının müdafiəsi və regionda aparıcı dövlətə çevrilməsi, digər tərəfdən həm dünyanın əsas aktorları ilə, həm də regiona maraq göstərən başqa qonşu ölkələrlə bərabərhüquqlu əməkdaşlıq münasibətlərinin qorunub saxlanması vəzifələrini əsas götürdü. Bu kurs hələ 1993-cü ildə – Azərbaycana qarşı təcavüz, müxtəlif tərəflərdən arasıkəsilməyən təzyiq və ölkə daxilində davam edən qeyri-müəyyənlik şəraitində müəyyən edilmişdi. Məhz bu cür mürəkkəb və ziddiyyətli vəziyyətdə, mədəniyyəttutumlu suverenlik strategiyası seçmək üçün ölkəyə strateji təfəkkürlü müdrik siyasi xadim lazım idi. Ölkənin daxili və xarici siyasətinin incə harmoniyasını təmin etmiş Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan üçün məhz belə müdrik siyasi xadim oldu”.³³

Heydər Əliyev öz çıxışlarında, siyasi düşüncə və fəaliyyətində xarici və daxili siyasətin vəhdətini, onların ümumdövlət siyasətinin tərkib hissələri olduğunu göstərirdi: “Respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin yeridilməsidir. Qarşıda böyük vəzifələr durur. Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilməlidir. Vəzifə dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmaq və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmlətmək, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir”.

Ziyafət Əsgərov qeyd edir ki, müstəqilliyin ilk günlərindən Azərbaycan Respublikası bir çox beynəlxalq və regional təşkilatlara daxil ola-

raq həmin təşkilatlarla və eyni zamanda dünyanın bir sıra dövlətləri ilə diplomatik əlaqə və münasibətlər yaratmağa başlamışdır. “1993-cü ildə Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə gəlməsi nəticəsində ölkə həyatının başqa sahələrində olduğu kimi, xarici siyasət sahəsində də əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. Həmin dövrdə yenicə dövlət müstəqilliyini əldə etmiş gənc dövlətin milli maraqlara uyğun və elmi cəhətdən əsaslandırılmış xarici siyasət kursunun işlənilməsinə və praktik olaraq həyata keçirilməsinə çox böyük ehtiyac vardı. Çox çətin və mürəkkəb dövrdə və əhatədə olan Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət kursunu böyük dövlətçilik təcrübəsi olan, dünyada baş verən siyasi hadisə və proseslərə dərinləndirən bələd olan Heydər Əliyev işləyib hazırlaya bilirdi”.³⁴

S.Qafarova Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunun Azərbaycanın inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoyduğunu bildirir: “1993-cü ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, xarici siyasətdə də böhran dayanmışdı və Azərbaycan üçün sözün həqiqi mənasında yeni mərhələ başladı. Ümummilli Lider Heydər Əliyev əslində ölkənin çox güclü potensiala sahib olduğunu yaxşı bilirdi. Məhz bu potensialı yönləndirib dövlətin inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, onu tətbiq etmək lazım idi. Bunun üçün cəsarət, sonra isə siyasi bacarıq, diplomatik səriştə gərəkli idi ki, hər halda Heydər Əliyev kimi zəngin dövlətçilik təcrübəsinə və siyasi bacarığa sahib olan bir lider üçün bu heç də çətin olmadı. Heydər Əliyev Azərbaycana “poliqon” kimi baxanları yanıltmışdı. Ölkə daxilindəki vətəndaş müharibəsini dayandırdı, beynəlxalq güclərin təzyiqlərinin qarşısını aldı, heç kəsdən asılı olmayan, sözün həqiqi mənasında müstəqil xarici siyasət kursunun əsasını qoydu. Azərbaycanın xarici

siyasətində güclü beynəlxalq təşkilatlarla yüksək səviyyəli əlaqələrin qurulması və bu münasibətlərdən dövlətimizin maraqlarına uyğun faydalanması mühüm istiqamətlərdən biridir. Belə təşkilatlardan biri də Avropa Şurasıdır. Bu təşkilat və onun strukturları ilə yüksək səviyyəli əlaqələrin qurulması əsası Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş xarici siyasət kursunun mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edir”.³⁵

N.Novruzov müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət istiqamətlərinin formalaşmasından danışarkən qeyd edir ki, Heydər Əliyev faktiki olaraq xarici siyasətin ümumi cizgilərini və əsas metodlarını yaratdı. O, daxili problemləri həll etmək üçün tətbiq etdiyi siyasi və diplomatik məharətə əsaslanan üsulları xarici siyasi fəaliyyətə proyeksiyaladı. İndi hər kəsin haqqında danışdığı “balanslaşmış xarici siyasət kursu”nun rüşeymləri o vaxtlarda formalaşdı. “Heydər Əliyev bu mürəkkəb vəziyyətdə xarici siyasətin qarşısında duran vəzifələri və onun prioritetlərini dəqiq müəyyənləşdirdi. Yığcam şəkildə həmin vəzifələr barədə Ulu Öndər 1993-cü il oktyabr ayının 10-da Prezident seçilməsi ilə bağlı keçirilən andiçmə mərasimində danışmışdır. Ulu Öndər bəyan edirdi: “Respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin yeridilməsidir. Qarşıda böyük vəzifələr durur. Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilməlidir”. Bunun üçün önəmli vəzifə kimi Ümummilli Lider bərabərhüquqlu əlaqələr yaratmağı qarşıya qoyurdu. Bu tezis geosiyasi mənası dərinidir. Mərkəzə dövlətin müstəqilliyinin təmin edilməsi gətirilir. Bu, o deməkdir ki, Azərbaycan bundan sonra müstəqilliyini qətiyyətlə qoruyacaq. Azər-

baycanın xarici siyasəti son məqsəddə güclü dövlətlə güclü cəmiyyət modellərinin harmoniyasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu yolda bütün xarici tərəfdaşlarla balansı həmişə saxlamaq mümkün olmaya bilər. Müasir tarixi mərhələdə bu, əsas şərt deyil. Çünki geosiyasi və geoiktisadi proseslər o dərəcədə sürətlə dəyişir ki, hər hansı statik durumun formalaşmasına ehtiyac yoxdur. Bu məntiqlə balans modeli də yeniləşməlidir. Burada əsas şərt əməkdaşlığa daim açıq olmaq və əlaqələr sistemini sivil qaydalar daxilində formalaşdırmaqdan ibarətdir. Həmin mənada balans dinamik, çevik və tarazlı münasibətlər sisteminin qurulması anlamına gəlir. Güclü dövlətlə güclü cəmiyyətin bir-birini tamamlaması məhz bu dinamizmdə öz təsdiqini tapır. Olduqca maraqlı, aktual və vacib bir müddəadır. Xarici siyasəti dövlət quruculuğu və cəmiyyətin inkişaf fəlsəfəsi ilə mükəmməl əlaqələndirməyin nümunəsidir. Qarşıya bu vəzifə qoyulursa, qətiyyətlə Azərbaycanın diplomatik xidmət sahəsini, diplomatiyanın metodlarını inkişaf etdirmək və onu daxili inkişafın tempinə uyğunlaşdırmaq lazım gəlirdi. Bunun üçün, ilk növbədə, xarici siyasətin daha konkret səviyyədə vəzifələrini aydınlaşdırmaq lazım idi.³⁶

Heydər Əliyev siyasətin ən əsas, aparıcı cəhəti olan, “siyasətin işlək mexanizmi” hesab olunan siyasi diplomatiyanın banisi hesab olunur.

Siyasətin işlək mexanizmini xüsusi dahililiklə tənzimləyən Heydər Əliyev milli diplomatiyamızın kor-koranəliyini Şərqi və Qərbi siyasi diplomatiyalarının düşündürücü təsiri ilə əvəz etməkdə də xüsusi məharət göstərməli oldu. Belə də qeyd edə bilərik ki, uzun əsrlərdə formalaşan milli diplomatiyamızın (Sara Xatun) özünün gücünü də təsdiq etməli oldu. Elə bunu nəzərə alaraq Ulu Öndəri diplomati-

yamızın yenidən qüvvəsi hesab etmişlər. Əlbəttə, belə də olmalı idi. Bütün xalqların əraziləri, dövləti, dövlətçiliyi vardır. Amma bu amillərin tarixi köklərinə dərindən bələd olaraq milli diplomatiya məktəbi səviyyəsində formalaşdırmaqla milli düşüncə əsas rol oynayır. Heydər Əliyev də bu xüsusdan tariximiz qarşısında borcunu ləyaqətlə ödəyə bildi.

Prezident Heydər Əliyevin siyasi diplomatiya sahəsindəki əməli fəaliyyətini dünya diplomatiyası ilə müqayisəli surətdə təhlil edərək tədqiqatçılar bir sıra orijinal, mütərəqqi cəhətlərə diqqət yetirmişlər. Heydər Əliyevin siyasət diplomatiyası:

- Konstruktiv diplomatiyadır, onun diplomatik danışıqları məntiqə, obyektiv reallığa, həqiqətə əsaslanır, bütün qoyulan məsələlərə siyasi determinizm mövqeyindən yanaşılır;

- Öz yüksək intellektuallığı və çevikliyi ilə fərqlənir. Çoxillik siyasi təcrübəyə və yüksək analitik təhlil qabiliyyətinə malik olan Heydər Əliyev informasiyanın obyektivliyinə, diplomatik kanalların təmizliyinə xüsusi diqqət yetirirdi;

- Dünya ölkələrinin, yaxud dövlət qruplarının iqtisadi və siyasi dairələrin maraqları öyrənilməklə və nəzarət altında saxlanmaqla konstruktiv siyasi və iqtisadi tədbirlər hazırlanıb həyata keçirilirdi;

- Azərbaycan Respublikasının xüsusi geosiyasi vəziyyətdə yerləşməsinə uyğun Heydər Əliyev siyasi diplomatiya mexanizmi işləyib hazırlayır və həyata keçirilməsinə xüsusi qayğı göstərirdi. Burada da ayrı-ayrı dövlətlərlə və ya dövlət qrupları ilə ünsiyyət həmin ölkələrin geosiyasi vəziyyəti, milli xüsusiyyətləri, dünya siyasətindəki mövqeyi və s. nəzərə alınmaqla tənzimlənir və inkişaf etdirilirdi. Bu zaman diplomatik əlaqələr və siyasi münasibətlər diferensial yanaşma prinsipi

üzrə keçirilirdi. Bu baxımdan aydın nəzərə çarpan əsas siyasi diplomatiya istiqamətləri kimi aşağıdakı ölkələri qeyd etmək olar:

1. Qərbi Avropa ölkələri
2. Şərqi Avropa ölkələri
3. Rusiya
4. Amerika
5. Türk dünyası ölkələri
6. İslam ölkələri

Heydər Əliyev tərəfindən yaradılan və inkişaf etdirilən Azərbaycanın peşəkar diplomatiyası sistemli, mütərəqqi bir siyasi diplomatiya olmaqla onun özünün yaratdığı vahid siyasət məktəbinin ayrılmaz tərkib hissəsidir.³⁷

Heydər Əliyevin yürütdüyü kompleks siyasət kursu sayəsində Azərbaycan yeniləşmə dövrünün, qloballaşmanın bütün çətinliklərini dəf edərək dünya birliyinə siyasi, iqtisadi, mədəni-mənəvi cəhətdən inteqrasiya olunmaq xəttini tutmuşdu.

Heydər Əliyev siyasəti qloballaşma dövründə isə Azərbaycanın inkişafında siyasi və əxlaqi dəyərlərin vəhdətinə nail olmaq, siyasətdə milliliklə ümumbəşəriyyətin vəhdəti nümunəsidir. Heydər Əliyev deyirdi: “Biz dünyanın heç bir ölkəsinə bənzəmək istəmirik. Bizim öz milli-mənəvi dəyərlərimiz vardır. Biz bunları qorumalıyıq, saxlamalıyıq, onlardan səmərəli istifadə etmək lazımdır və onları yaymaq, inkişaf etdirmək lazımdır. Ümumbəşəri dəyərlərlə milli-mənəvi dəyərlərin vəhdəti, sintezi xalqımızın bu günü və gələcəyidir”.³⁸

Vahid dünya təsərrüfatının və siyasi, ictimai, mədəni, iqtisadi sistemin yaradılmasını, milli şüurun kosmopolitləşdirilməsi və milli dövlət təsisatlarının beynəlmilləşdirilməsini tələb edən müasir glo-

ballaşma şəraitində - Heydər Əliyevin kompleks siyasəti təkə özünü qoruma deyil, həm də ümumbəşəriyyə qovuşma vasitəsidir.

Çünki “beynəlmiləlləşmənin yekun mərhələyə qədəm qoyduğu, dünyanın təkə fəlsəfi mənada deyil, reallıqda vahid olduğu (E.Koçetov) müasir qloballaşan dünyanın bir hissəsi olmaqla Azərbaycan milli varlığını, milli mentalitetini, ənənələri, adətləri, milli-tarixi irsi qoruyub saxlamaqla yanaşı, həm də Qərbin nailiyyətlərindən də istifadə edir. Belə bir şəraitdə Heydər Əliyevin kompleks siyasəti qloballaşan dünyada Azərbaycanı iqtisadi, siyasi, mədəni-mənəvi parçalanmalardan, milli varlığını itirib qlobal dünyada əriməkdən xilas edən dahiyanə ideyalar və fəaliyyətin vəhdəti kimi çıxış edir.

Heydər Əliyev siyasəti nəticəsində Azərbaycan qloballaşmanın siyasi, iqtisadi, mənəvi-maliyyə, elmi-texniki potensialından səmərəli istifadə etməklə yanaşı, həm də dünya ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmaqla bir arada milli maraqlara verilən imkandan istifadə etmək, dövlətin təhlükəsizliyi və əhalinin rifahını qorumaq yolu tutmuşdur.

Burada daxili təxribatın, xarici təcavüzün məkrli niyyətlərini dərk etməyə üstünlük verən Heydər Əliyev özünün zəngin iş təcrübəsindən bəhrələnməyi ön planda saxlamaq qabiliyyətində oldu. Təxribatla təcavüzün ölkəni hansı təhlükələrlə üzləşdirdiyindən xəbəri olan qüdrətli düha sahibi hər bir atılan addımın səsindən onu atanın niyyətini də diqqət mərkəzində saxlayırdı. Xüsusi diqqətlə prosesləri izləyən, hərəkətləri müşahidə edən, dövlətçilik təcrübəsi ilə zəngin “silahlanmış” Heydər Əliyev təhlükələrin aradan qaldırılmasında siyasi məharətindən bacarıqla istifadə etməli oldu.

Millətin genetik və mədəni mənafeələrinin ənənələrə əsaslanan homogenliyi və siyasi davranışları ifadə edən milli maraqlar və mil-

li təhlükəsizlik maraqları qloballaşma şəraitində əsas amillərdəndir. Beynəlmilləşmiş dünyada dövlətlərin siyasi və hüquqi sistemlərinin yaxınlaşması, qarşılıqlı əlaqələrin dərinləşməsi baş verir. Dövlətlər öz milli təhlükəsizliklərini əməkdaşlıq nəticəsində təmin edə bilirlər.

Heydər Əliyevin kompleks siyasəti nəticəsində Azərbaycan siyasi, iqtisadi, ekoloji, humanitar sahələrdə öz milli təhlükəsizliyini və milli maraqlarını qoruyur.

Tədqiqatçılar qloballaşma şəraitində qarşılıqlı asılılığın milli və beynəlmilləl və ya ümumbəşəri aspektlərinin vəhdətinə diqqət yetirirlər.

Milli aspekt qarşılıqlı asılılıq münasibətlərinə daxil olan dövlətlərin öz milli maraqlarını və daxili tələbatlarını ödəməyi nəzərdə tutursa, beynəlmilləl və ya ümumbəşəri aspektə isə dövlətin öz milli maraqları ilə əlaqədar olan ümumi maraqların-sülh, təhlükəsizlik və ətraf mühitin qorunması məsələlərinin təmin olunması daxildir.

Prezident belə bir şəraitdə daxili dövlət quruculuğu siyasətini və milli müstəqilliyin qorunması siyasətini xarici siyasi əlaqələrin inkişafı siyasəti ilə uzlaşdırırdı: “Bizim xarici siyasətdə də, həm ictimai-siyasi, həm də sosial-iqtisadi sahələrdə gördüyümüz işlər milli ideologiya üzərində qurulur”.³⁹

Heydər Əliyev siyasəti dünyada gedən qloballaşma, demokratiya, insanların düşüncələrində baş verənləri nəzərə alaraq azərbaycanlıların etnik qurumdan siyasi millətə keçməsi xarakteristikasını ön plana çəkirdi.

Müasir politoloqlar siyasi milləti milli inkişafın yüksək zirvəsi hesab edirlər.

Məlumdur ki, millətin mövcudluğu onun milli şüur səviyyəsi ilə əlaqədardır. Milli şüurun iki səviyyəsini göstərirlər. Milli şüurun ilkin

səviyyəsi etnik şüur mərhələsidir ki, buraya milli dil və mədəniyyət, maddi-məişət ünsürləri, milli psixoloji hisslər, milli-mənlik şüuru, milli xarakter, milli mentalitet və s. daxildir.

Milli şüurun yüksək səviyyəsinə, yəni siyasi (nəzəri) milli şüur səviyyəsinə milli ideya, milli ideologiya, siyasi lider axtarışları, siyasi mədəniyyət, milli özünüdərk, vahid milli ərazi və siyasi-coğrafi birlik, vahid milli simvollar, milli dövlət ideyası, siyasi milli təsisatlar-siyasi partiyalar, cəmiyyət, vahid Vətən anlayışı və s. daxildir.⁴⁰

Azərbaycanlıların həyatında baş verən siyasi hadisələr - Azərbaycanın müstəqilliyinin yenidən bərpası, müstəqil dövlətçiliyin, milli idealının, müstəqillik və azadlıq ideyalarının reallığa çevrilməsi, milli azərbaycançılıq ideologiyasının, vahid lider axtarışlarının Heydər Əliyevin Ümummilli Lider kimi qəbul edilməsinin, siyasi mədəniyyətin yüksəlişinin, Heydər Əliyev tərəfindən vahid milli-dövlət rəmzlərinin qəbul edilməsi, siyasi partiyaların, fikir, plüralizm, söz, vicdan azadlıqlarının həyata keçməsi bu xalqın artıq “siyasi millət” kimi formalaşmasından xəbər verir. Heydər Əliyev siyasətinin azərbaycanlıların siyasi millət kimi inkişafında mühüm rolu olmuşdur.

Bəzi müəlliflər səhv olaraq belə iddia edirlər ki, guya biz hələ etnik millətdən siyasi millətə doğru inkişaf yolunun üstündəyik və bizdə guya “milli formalaşma” prosesi başa çatmayıb. Ə.Tağıyev düzgün olaraq yazır: “Belə iddialar əslində erməni təbliğatı dəyirmanına su tökür, azərbaycanlıların bir millət deyil, yalnız yığma bir toplum olmaları haqqında bütün dünyaya yalançı və saxta iddialar yayırlar”.⁴¹

Ə.Tağıyev azərbaycanlıların siyasi millət kimi formalaşmasını əsaslandıraraq belə qənaətə gəlmişdir:

1. Siyasi millət-millətin siyasi şüura və siyasi ideologiyaya yiyələnmiş mərhələsi olub öz inkişafında müəyyən milli dövlət aparatı və digər siyasi təsisatlar yaratmışdır.
2. Siyasi millətin yaranıb formalaşması etnik millət mərhələsindən keçdiyindən onda bu elementlər uzun müddət yaşayır. Azərbaycan xalqının həyatında baş verən bugünkü sosial-siyasi dəyişikliklər bunu sübut edir.
3. Azərbaycanlılar siyasi bir millət kimi XX əsrin əvvəllərindən formalaşmış, bunun üçün lazım olan sosial-siyasi, iqtisadi-mənəvi amillər yetişdirmişdir.
4. Respublikanın həyatında baş verən bugünkü siyasi proseslər istər daxili, istərsə də xarici amillərin təsiri altında yaranıb, inkişaf edib, onlar gələcəkdə millətin daha da yetkinləşməsi və bütövləşməsilə müşayiət olunacaqdır (Bu prosesdə Heydər Əliyevin siyasət fenomeni həlledici amildir).
5. Millətin siyasi cəhətdən yetişməsi və formalaşması onun vətənpərvərlik səviyyəsilə ölçülür (Azərbaycan xalqının vətənpərvərliyinin tərbiyəsində öndər kimi Heydər Əliyev şəxsiyyəti və siyasətinin rolu hədsizdir).
6. Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik hərəkatı, hər il dekabrın 31-də həmrəylik gününün qeyd olunması azərbaycanlıların yaxın gələcəkdə dünya millətləri birliyində öz yerini bütövləşmiş halda tuta biləcəyinə inam yaradır. Bu mürəkkəb və çətin prosesdə xaricdə yaşayan diasporların gətdikə genişlənməkdə olan hərəkatı XXI əsri “azərbaycanlıların birliyi əsri” kimi adlandırmağa imkan verir (Bu prosesdə də Heydər Əliyev siyasəti mühüm rol oynayır).
Heydər Əliyev siyasəti müasir qloballaşma dövründə milli təh-

lükəsizliyin etibarlı təminatçısıdır. Heydər Əliyev siyasəti sayəsində Azərbaycan siyasi, iqtisadi, informasiya, hərbi, mədəni-inkişaf və ideoloji təhlükəsizliyini təmin etməklə öz ərazi bütövlüyü, suverenliyi və beynəlxalq münasibətlərin müstəqil subyekti kimi öz imkanları hesabına yaşayır və özünü müdafiə edə bilməyə hazırdır.

Müasir Azərbaycanda milli təhlükəsizliyi, dövlət təhlükəsizliyini, müstəqilliyini və suverenliyini, xalqla iqtidarın, xalq-Heydər və xalq-İlham birliyini həyata keçirir, işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə yenidənqurma-bərpa işləri aparır.

Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi üçün qlobal və lokal təhlükə mənbələrinə qarşı amansız bir siperdir. Bu təhlükələr aşağıdakılardır:

- Erməni separatçıları tərəfindən ölkənin ərazi bütövlüyünün pozulması, işğalçılıq hərəkatları;
- Qanunsuz yolla hakimiyyətə gəlmək istəyənlərin fəaliyyəti;
- Azərbaycan xalqının vahidliyinə edilən qəsd;
- Cəmiyyətdə mənfi ictimai-iqtisadi proseslərin güclənməsi (əhalinin maddi və mənəvi vəziyyətinin pisləşməsi, elm və təhsil sahəsində baş verə biləcək böhranlı vəziyyət);
- Sosial partiyalar üçün qida verə biləcək hadisələrin yaranması və inkişafı;
- Ayrı-ayrı regionlarda separatizm meyillərinin baş qaldırması;
- Azərbaycanda siyasi sabitliyi pozmağa marağı olan xarici və daxili qüvvələrin fəaliyyəti, bütün bunlar və bunlara qarşı aparılan mübarizə haqqında məlumat prezident Heydər Əliyevin çıxışlarında, məqalə və məktublarında, son illərdə nəşr olunmuş əsərlərində geniş şəkildə öz əksini tapmışdır.

XX əsrin sonlarında “Avropa qarşısında həqiqi sülh və sabitlik yolu” açıldığını bəyan edən, qloballaşma dövrünün sülh mədəniyyətinə öz töhfələrini verən dahi Heydər Əliyev dünya siyasətində baş verən prosesləri aydın dərk edərək və düzgün qiymətləndirərək, müdrik məntiqi təfəkkür süzgəcindən keçirərək dünya siyasətinə təsir edən siyasət yürütmüşdür. “Heydər Əliyevin siyasəti sülh siyasətidir. Lakin sülh siyasəti heç də mübarizənin dayandırılması kimi başa düşünülməməlidir. Burada siyasi konsepsiyaların, ideologiyaların mübarizəsi gedir”.⁴²

Siyasi konsepsiyaların, ideologiyaların mübarizəsi milli maraqların üstündə cərəyan edir. Ona görə də bu xüsusdan olan mübarizələrdə milli əqli kəsər, düşüncə, zəka və dərrakə tərzləri qarşılaşdırılır. Tam məsuliyyətlə qeyd edə bilərik ki, Heydər Əliyev milli ideologiyamızı tarixi gücü ilə meydana qoymağa bacaran öndər oldu. Düşüncəsində yaşatdığı milli ideologiyamızın sirlərindən bu mübarizələrdə yerli-yerində istifadə etməkdə də əvəzsiz, təkrarolunmaz istedadla malik idi. İdeoloji mübarizələr fikir zənginliyindən asılı olur, yəni ideoloji mübarizə meydanında görünənlərin “silahı” milli fikir zənginliyidir. Bu milli fikir zənginliyi də Ulu Öndərin səciyyəviliyi idi, şəxsiyyət zəkasının kəsəri və dəyəri idi.

Heydər Əliyev siyasəti milli mənafelərə uyğun olan müstəqil, sülhsevər siyasətdir. Müstəqil siyasəti Azərbaycanın müstəqilliyinin əsas rəmzi, əsas göstəricisi hesab edən Heydər Əliyev Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında çıxış edərkən demişdir: “Biz həm xarici əlaqələrdə, həm də Azərbaycanın daxilində bir çox çətinliklərlə rastlaşmağımıza baxmayaraq öz müstəqilliyimizi qoruyaraq dünyada müstəqil siyasət aparırıq.

Azərbaycan sülhsevər dövlətdir. Biz dünyanın bütün ölkələri ilə lazım olan səviyyədə iqtisadi, siyasi, ictimai, elmi, humanitar əlaqələr yaratmışıq, yaradırıq və bu əlaqələri inkişaf etdiririk və etdirəcəyik. Ancaq Azərbaycan heç vaxt öz müstəqil siyasətindən geri çəkilməyəcəkdir”.⁴³

Heydər Əliyevin kompleks siyasətinin əsas mahiyyəti iqtisadi, siyasi, mədəni-mənəvi maraqların uzlaşdırılmasındadır. Heydər Əliyevin böyük siyasətdə ən mühüm uğurlarından biri heç şübhəsiz ki, regionda iqtisadi maraqların intensivliyini artırmaq və böyük dövlətləri kor-koranə ermənipərəstlikdən uzaqlaşdıraraq, iqtisadi maraqlar müstəvisinə dəvət etməkdən ibarət idi.

Heydər Əliyevin beynəlxalq siyasət müstəvisində atdığı bütün addımlar təkcə Dağlıq Qarabağ probleminin ədalətli həllinə deyil, həm də ümumiyyətlə Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə, onun dönməzliyinin bütün dövrlər üçün təmin olunmasına yönəlmişdi.⁴⁴

Heydər Əliyevin siyasi dühasının böyüklüyü ondadır ki, o həm Azərbaycanda siyasi elitanın formalaşdırıcısı, həm də əlahiddə götürülmüş, fenomenal bir siyasi lider kimi də diqqəti cəlb edir.

“Fikrimizcə, Heydər Əliyev şəxsiyyətinin həm Azərbaycan siyasətində siyasi elitanın banisi, müəllimi və həmişə istinad ediləcək rəhbəri kimi, həm də ayrıca fenomenal bir fərd kimi vəhdətdə öyrənilməsi böyük siyasi irs olaraq müasir, modern və sivil dövlətçiliyin əsaslarının nəzəri aspektləri baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir”.⁴⁵

Heydər Əliyev hakimiyyət sahəsinə məxsus olan siyasi elitanın formalaşdırıcısıdır.

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində siyasi elita siyasətin əsas atributu hesab edilir.

Heydər Əliyev özünün dərin zəkası, biliyi, iti təfəkkürü ilə qəbul etdiyi qərarlara görə məsuliyyət və həyat təcrübəsini özündə birləşdirməyə qabil olan, sivilizasiyalı dövlət qurucusu kimi qəbul edilən siyasətçi idi.

Heydər Əliyev dünya siyasi arenasında əlahiddə istedadla və siyasət təfəkkürünə malik siyasi lider idi. Siyasi liderliyə məxsus xüsusiyyətlərin hamısı təşkilatçı-idarəedici, münaqişələrin bütün təzahürlərini minimuma endirə bilmə qabiliyyəti, kommunikativlik, yaradıcılıq qabiliyyəti onun şəxsiyyətində birləşmişdi. Heydər Əliyev həyatda da, siyasətdə də düzlük və mənəvi saflıq, qayğıkeş, siyasi iradə və cəsarət sahibi idi.

Heydər Əliyev xarizmatik lider və Azərbaycanın Ümummilli Lideri idi. Xarizmatik liderlər əhali tərəfindən tənqidsiz qəbul edilən və cəmiyyətdə böyük nüfuza malik olan şəxslərdir. Xarizmatiklər elə liderlərdir ki, xalq onları birmənalı, şəxsi keyfiyyətlərinə görə, siyasət olimpidə mövcudluğundan asılı olmayaraq həmişə qəbul edir.

Heydər Əliyevin siyasi məktəbi özündən sonra gələn siyasətçilər üçün ali tərbiyə məktəbi, real həyatı əks etdirən, yüksək əxlaqi və humanist keyfiyyətlərə malik bir tərbiyə ocağıdır. Bu məktəbin ictimai-siyasi tələbləri aşağıdakılardır:

1. İdarəçilik işi planlı surətdə həyata keçirilməklə real imkan və vasitələr üzərində qurulmalıdır. İdarəedici şəxs öz işini mükəmməl bilməsi və ümumi iqtisadi və siyasi həyatdan baş çıxartmalıdır;

2. Kadrların düzgün seçilib yerləşdirilməsinə və hər bir işçinin özünə layiq yer tutmasına xüsusi fikir verilməlidir. Kadr məsələsi dövlət siyasətinin ən vacib məsələsidir. Çünki kadr dövlətin görünən tərəfidir və daima xalq qarşısında olur;

3. Hər bir şəxs öz iş yerində qurucu və yaradıcı olmalıdır. Bu tələb ən əvvəl öz sahəsində mexaniki-iqtisadi siyasəti müəyyən edən

rəhbər işçilərə aiddir. Digər tərəfdən də respublikamızın hazırkı şəraitində iqtisadi, siyasi və dövlət quruculuğu işi və buradakı çətinliklər bu məsələni dövrün tələbatı kimi irəli sürür;

4. Rəhbər işçi öz işgüzarlığı, bacarığı, mədəni səviyyəsi və yüksək əxlaqi keyfiyyətləri ilə ətrafdakılar və tabeliyində olan adamlar üçün nümunəvi şəxsiyyət olmalıdır;

5. Əqidə möhkəmliyi və yüksək prinsipiallığı ilə seçilməlidir;

6. Sosial ədalət prinsipinin dərinədən öyrənilməsi və əməli fəaliyyətdə bu prinsiplərin müdafiə edilməsi.

Beləliklə, müdrik rəhbərimizin güclü intuisiyası, çoxillik həyat təcrübəsi sözü sözcüklükdən, fəaliyyəti canfəşanlıqdan, sədaqəti yaltıqlıqdan, demokratiyanı demoqogiyadan seçməyə imkan verirdi.

Heydər Əliyev siyasət məktəbinin təsdiq olunmuş və gələcək tədqiqatlarda üzə çıxarıla biləcək cəhətlərinin məcmusu prezidentin rəhbərliyi ilə bilavasitə inkişaf etdirilmiş müasir Azərbaycan dövlətinin ümumsiyasət konsepsiyasına çevrilmişdir.

Azərbaycanın iqtisadi və siyasi sahədə idarəçilik, xarici əlaqələr, dövlət quruculuğu, milli mənafe, sosial-iqtisadi islahatlar və hərbi-siyasi doktrinalarının əsasını bu konsepsiya təşkil edir. Ona görə də bu siyasət məktəbinin öyrənilməsinin və xarici dillərə çevrilib yayılmasının mühüm siyasi əhəmiyyəti vardır.⁴⁶

Bu siyasi əhəmiyyətindən, mahiyyətindən başqa milli düşüncəmizin əsasında yaradılmış siyasi məktəbimizin qüdrətini, nəyə qadیر olduğunu bəşəriyyətdə mövcud olan siyasi məktəblərin sırasında dayandırmağa da zəmin yaratmış olardı. Bizə bəllidir ki, danışıqlar zamanı aparılan siyasi dialoqlar müəyyən vaxt zəminində reallaşır. Amma milli siyasət məktəbinin gücünü bütün incəlikləri ilə müxtəlif

dillərdə çap etdirməklə ona min illər boyu yaşamaq ömrü bəxş edilir. Həmin tərcümə prinsipinə də bu prizmadan baxmaq da vacibdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev əbədiyaşar lider Heydər Əliyevin ideyalarının daim yaşadığını göstərir: “Bu gün Heydər Əliyev bizimlə deyil, amma onun fiziki yoxluğu bizi ruhdan salmamalıdır. Onun ideyaları yaşayır, onun siyasəti yaşayır, onun fəlsəfəsi, Azərbaycançılıq fəlsəfəsi, ideologiyası yaşayır və onun qurduğu, yaratdığı müasir Azərbaycan yaşayır, onun yolu ilə inkişaf edir. Hamımızın borcudur ki, biz doğma Vətənimizi onun yolu ilə irəliyə aparmalıyıq. Hamımızın borcudur ki, onun siyasətini yaşadaq, Azərbaycanı gücləndirək və onun istədiyi kimi, onun yolu ilə gələcəyə aparaq”.⁴⁷

Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı İlham Əliyev müasir qloballaşma şəraitində demokratik dəyərləri qəbul etməklə dövlət müstəqilliyinin qorunması siyasətini uğurla davam etdirir.

“Bu, bir həqiqətdir ki, Azərbaycanın bugünkü qələbələri Ulu Öndər Heydər Əliyevin başladığı əzəmətli işlərin davamıdır. Vaxtilə respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdən özünü çox uzaqgörən dövlət xadimi olduğunu təsdiq etmiş, gördüyü hər bir işlə, atdığı hər bir addımla bugünkü nailiyyətlərimizin təməlini qoymuş Heydər Əliyevin siyasi xətti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən inamla həyata keçirilir. Heydər Əliyev ideyalarına sadıq olan və bu ideyaları rəhbər tutan, hazırda Azərbaycanı bütün dünyada ləyaqətlə təmsil edən və adı dünyanın aparıcı siyasətçiləri ilə yanaşı çəkilən Prezident İlham Əliyev respublikaya rəhbərlik etməyə başladığı ilk gündən Heydər Əliyev ideyalarının, Heydər Əliyev siyasi xəttinin alternativini olmadığını və onun müəyyən etdiyi strategiyanı həyata keçirməklə Azərbaycanın sürətli inkişafını təmin edəcəyini bildirmişdir”.⁴⁸

Heydər Əliyev kompleks siyasəti müasir dövrdə iqtisadi, siyasi, mədəni-mənəvi sahələrdə, daxildə və beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın inkişaf yoluna işıq salan fikir, düşüncə ideya mayakı və kompasıdır.

“Tarixi inkişafın obyektiv yekunu göstərir ki, XX əsrin sonunda Vətənimizdə yeni bir Azərbaycan təşəkkül tapmışdır. Azərbaycan Respublikası artıq dünya birliyinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməli üzərində inkişaf edir. Əsl vətəndaş cəmiyyəti qurulur. İqtisadi cəhətdən getdikcə inkişaf edən və möhkəmlənən bir respublikaya çevrilir. Dünya inkişafının yeni mərhələsinin başlıca meylləri olan mədəni inteqrasiya və qloballaşmaya Azərbaycan da öz töhfəsini verir. Bütün bunlar Azərbaycanın gələcək inkişafının - XXI əsrdə inkişafının əsas meyllərini müəyyən edir. İftixarla qeyd etmək lazımdır ki, Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev XX əsrdə qazanılan müvəffəqiyyətlər əsasında XXI əsrin inkişaf meyllərini də uzaqgörənliklə göstərmişdir”.⁴⁹

Heydər Əliyev siyasi fəlsəfəsinin tarixi kökləri

Dərin zəkaya, böyük düşüncəyə, xüsusi idraka söykənən və bu tarixi amillərdən bəhrələnən siyasi fəlsəfə özünün zənginlik gücünü siyasi danışıqlar prosesində təsdiq edir. Belə də demək olar ki, siyasi ölçüsü, dəyəri siyasətdə müşahidə olunan hikmətlə müəyyənləşir. Hikmətin təsdiqi isə gözəl, səlis, təmkinli nitqlə müəyyən edilir. Burada danışıq ədəb-ərkanı, danışıqdan alınan zövq milli, mənəvi, əxlaqi dəyərlərə söykənərsə əsas şərt hesab edilir. Eyni zamanda, elə şəxslər olur ki, elmin, sənətin bilicilərindən eşitdiklərini toplayıb əzbərləyir, danışıq, söhbət, mübahisə, münaqişə zamanı başqalarından duyduqlarını elə tərzdə deyirlər ki, onu dinləyənlər heyranlıqla qulaq asır. Amma həqiqət, ədalət, mərifət, səxavət yolunun yolçusu olanda belələri çaşqınlıq içərisində qalırlar, ona görə ki, onların eşidib, əzbərləyib danışdıqları özlərinin həqiqət məhsulu deyildir. Belələri deyəcəyi söz və hikməti nə özü, nə də ki, başqaları həzm etmək gücündə olmur. Gözümüzün önündə siyasi fəlsəfənin tarixi köklərini bütün incəlikləri ilə qavrayaraq dərrakəsində siyasi məktəb yaradan, hər bir incə məsələyə münasibətdə siyasi məsuliyyəti tam qavrayaraq onu diqqətindən yayındırmayan Heydər Əlirza oğlu Əliyevi misal göstərə bilərik.

Əvvəla bir məsələyə diqqət yetirərək xatırlayaq ki, məsuliyyət ailədən başlayır: Atanın evin başçısı və ananın evin xanımı kimi, övladların isə övladlıq borcunun nədən ibarət olduğunu dərk etmək məsuliyyətləri.

Qeyd etdiyimiz bu ibtidai məsuliyyət cəmiyyətin bütün təbəqələrində və vəzifələrdə görünənlərin məsuliyyətinə qədər əhatəli olur.

Dövləti idarə edən rəhbərin məsuliyyəti isə millət və dövlət qarşısında özünün təsdiqini tapır. Burada siyasi məsuliyyətin ancaq güclü

ağıldan, dərin dərrakədən, əhatəli zəkadan güc aldığı qeyd etmək vacib şərtlərdəndir. Sözsüz ki, bu şəxsi amillər olmasa, siyasətin zərrə boyda incəliyi ilə tanış olmaq da mümkün olmaz. Yəni, siyasət bəşəri ideyaları zərrə-zərrə qavramaqla, zəkaların gücünü duymaqla və düşüncələrin qüdrətini dərk etməklə ölçülən sistemdir. Dövlətçiliyi qoruyub saxlamaq, qüdrətləndirmək strategiyasının özü də olduqca güclü siyasi məsuliyyət tələb edir. Danılmaz faktdır ki, Heydər Əliyev tarixi şəxsiyyət kimi, dövlətçilik taktikalarını tam siyasi məsuliyyətlə həyata keçirən sərkərdələrimizdən biri kimi qürurumuzu gözünün işığı kimi qoruyan siyasi müdrikiyi, milli, mənəvi dəyərlərimizi dövlətimizin gücü ilə bəşəriyyətdə təsdiqləyən, siyasi məsuliyyəti isə dərindən dərk edərək heç bir səhvə yol verməyən siyasi liderimiz olmuşdur. Ona görə də köntüllərdə “Dədə Heydər Sarayı” yaradaraq Ulu Öndər zirvəsini fəth etmişdir.

Heydər Əliyevin qüdrətli düşüncə, dərin zəka sahibi olduğu inkarolunmazdır. Bu şəxsiyyət keyfiyyətlərinə malik olana qədər O, düzgün etiqadla, doğru sözlə və düzgün əməllə ömür yaşamışdır. Bu amillərə yiyələnməkdə isə həyatdakı ictimai-siyasi prosesləri olduğu kimi dərk etməsi əvəzsiz rol oynamışdır.

Heç kəsdə şübhə doğurmayan bir fikri də xüsusi olaraq qeyd etməyə dəyər ki, Heydər Əliyev anadan siyasətçi, dövlət xadimi kimi doğulmamışdır. O, sadəcə olaraq adı bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya gəlmişdir. Yaşa dolduqca, yetkinlik çağına qovuşduqca mahiyyətini dərk etmədən heç bir şeyi anlamadım deməmişdir. Fikirləşib, qavramadan öyrəndim fikrini heç ağına da gətirməmişdir. Real hadisələri dərk etmək üçün lazım olduğundan çox fikirləşmişdir. Yaddaşda möhkəm həkk olunmağı vacib olan hadisələrin nəticələrini müqayisə edərək

şüurunda yerləşdirmə istedadına da malik olmuşdur. Dərin ağıl, yüksək səviyyəli təsəvvür, möhkəm təfəkkür vasitələri ilə anlayışları hafizəsində yerbəyer edib, yaddaşında möhkəm saxlaya bilmək bacarığına malik olmuşdur. Diqqətini ancaq özünə gərəkli olan məsələləri deyil, ümumiliyə hava-su kimi vacib olan məsələləri mənimsəməyə səy göstərmiş, ölkədə və ətrafında baş verən təhlükələrə dövlət və milli maraqlar kontekstindən baxmış və ona düzgün münasibət bildirmişdir.

Heydər Əliyevin zəkasının gücü ilə təhlükəni sovuşdurması vətənin bütövlüyünə xidmət edən vətəndaşlıq borcu idi. Bu isə Heydər Əliyevin siyasi əqidə bütövlüyünü şərtləndirən amillərdəndir.

Ölkəmizin ən çətin dövründə, onun ziddiyyətli, mürəkkəb hadisələr burulğanına düşdüyü bir zaman, ölkəmizi parçalamağa cəhd edən qüvvələrin ciddi fəallaşdığı, ərazi bütövlüyünün pozulduğunun gerçəkliyə çevrildiyi və beləliklə, müstəqilliyimizin ciddi təhlükə aldığı və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə təkləndiyi bir vaxtda özünün vətəndaş məsuliyyətini dərk edən Heydər Əliyev xalqın səsində səs verərək, onun tələb və iradəsinə tabe olaraq, Azərbaycana rəhbərlik etməyə razılıq verdi.

Heydər Əliyev bu razılığı təkcə xalqımızın xahişi və tələbi ilə yox, həm də vicdanının tələbi ilə etdi. Vətənə, ana torpağa bağlılıq, övladı olduğu xalqına dərin məhəbbəti və xalqın ona olan böyük inamı Heydər Əliyevi bu addımı atmağa, Azərbaycanın müstəqilliyini və azadlığını qorumaq üçün bu ulu və müqəddəs vəzifəni öz üzərinə götürməyə vadar etdi.

Heydər Əliyev siyasi fəlsəfəsinin əsasını təşkil edən bu şəxsiyyət amilləri onun alicənab, hazırcavab, bütöv əqidəli siyasi xadim kimi yetişməsinin əsasını təşkil etmişdir.

Heydər Əliyev erkən və orta əsr türk dünyasında ömür yaşamış sərkərdələrimizin siyasi baxışlarından xüsusi məharətlə bəhrələnmişdir. VI əsrdə Göytürk xaqanı olmuş Qara İssıq xanın oğlu Şetunun Çin xaqanının məktubuna cavabına diqqət yetirək: - Sizə hər il vergi göndərəcəyəm, bütün vaxtımı sizə sərf edəcəyəm, sözlünüzü dinləyəcəm. Ancaq paltarlarımızın ətəklərini kəsməyə, çiyinlərimizdə dalğalanan saçlarımızı kəsməyə, dilimizi dəyişdirməyə və sizin qanunlarınızı mənimsəməyə gəlincə isə bizim ənənələrimiz, qədimdən qalma adətlərimiz çox uzaq keçmişlərdən gəlir, mən özüm də indiyə qədər bunlardan tək bircəsini belə dəyişdirməyə cürət etməmişəm. Ona görə ki, bütövlükdə türk xalqı eyni qəlbini yiyəsidir!

Göytürk xaqanı Şetunun Çin hökmdarına cavabının siyasi mahiyyətini anlamaq o qədər də çətin deyildir. Ona görə ki, Göytürklər iki yerə bölünürlər. Çin hökmdarı da bu fürsətdən istifadə edərək onların zəiflədiklərini düşünür və xüsusi şücaət və ağıl sahibi olan Şetu xaqanı hiylə ilə ələ almaq istəyir. Şetu isə Çin hökmdarına çatdırır ki, təkcə mən sənə qulun ola bilərəm. Amma iki yerə bölünən türkün bir ürəyi, bir əqidəsi, bir inamı, bir məsləki, bir gücü vardır. Bunun davamı olaraq Heydər Əliyevin türk dövlətlərinin birliyini yaratma siyasi ideyası öz başlanğıcını VI əsr tariximizdən götürmüşdür. Bu qüdrətli düha sahibinin: - Məni təhqir edəni bağışlam, amma xalqımı, millətimi təhqir edəni bağışlamaram! – ürək sözünün də fikir tarixi həmin dövrün əks-sədasıdır. Bu, Heydər Əliyevin türk dünyası qarşısında olan övladlıq borcu və Böyük Vətən qarşısında şəxsiyyət-vətəndaş borcunu ödəmək istəyi ilə səciyyələnir.

Milli tariximizin bütün dövrlərində qüdrətli sərkərdələrimizin siyasi baxışlarının bütövlüyü sayəsində türk dünyası özünün şərəfli,

şanlı tarixini yaşamışdır. Sonrakı dövrlərdə Uzun Həsənin anası Sara Xatunun ilk diplomat qadınımız kimi yaxın və uzaq dövlətlərin başçıları ilə siyasi danışıqlar prosesində siyasi gedişləri ilə qarşısındakıları heyran qoyması da bizə bəllidir. Anamız Sara Xatunun bu siyasi gedişlərdə qarşısındakıları mat qoymasını onun övladı, əqli qüdrət sahibimiz Heydər Əliyev XX əsrin ikinci yarısında, XXI əsrin ilk 3 ilində təkrar və təsdiq etmək istedadına malik ola bilmişdir. Belə misalları sayını istədiyimiz sayda qeyd edə bilərik. Təkcə onu deyə bilərik ki, Heydər Əliyev Səfəvilərin bütöv dövlətçilik yaradıb yaşatmaq siyasətinin mahiyyətini də zərrə-zərrə mənimsəmək gücündə olmuşdur. Elə bu siyasi fəlsəfəmizin tam əxz olunmasının nəticəsi son dövrlərdə Heydər Əliyevin müstəqilliyə qovuşmuş məmləkətimizi parçalanma təhlükəsindən xilas edib bütövləşdirmək qüdrəti oldu.

Dünyanın güclü siyasi xadimləri, dövlət başçıları hansı siyasi lideri qəbul edirlərsə, bu, o şəxsə verilən qiymətlə yanaşı, həm də ona olan yanaşmanı dərk etməkdir. Məsələyə bu aspektdən yanaşma da siyasi məsuliyyətdir.

Heydər Əliyevin siyasi məsuliyyəti onun əqidə bütövlüyü, dərin zəkası, xüsusi düşüncə qüdrətilə şərtlənir və işlədiyi çağlarda heç bir siyasi səhvə yol vermədiyi də gözlərimizin önündədir. Bu isə, onun ömür yolunda məğlubolunmazlığı və yenilməzliyi ilə təsdiqlənir.

1990-cı illərdə müstəqil Azərbaycanın başına gətirilən müsibətlər hamımıza bəllidir. O dövrün səriştəsiz dövlət başçıları təcrübəsiz olduqlarına görə xarici təcavüzlə daxili təxribatın vəhdətinin mahiyyətindən baş açma bilmədiklərinə görə ölkəmiz ən ağır vəziyyətlə qarşılaşdı. 1993-cü ildə ziyalılarımızın “Nicat müdrik şəxsiyyət Heydər Əliyevin zəkasıdır”- qətiyyətli qərarına xalqımız da səs verdi və

Heydər Əliyev xalqın təkidli tələbindən sonra hakimiyyətə gəldi. Bu qayıdış həm də xilaskarlıq missiyasını dəqiqləşdirdi.

Müqayisəməzə diqqət yetirək. VI əsrdə Göytürk xaqanı Şetunun, XV əsrdə Səfəvilərin, XX əsrin son 10 ilində isə Heydər Əliyevin əqidə və siyasi bütövlükləri əsrlərin qovuşuğunda bir-birlərinə meydan vermişdir.

Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gələndə özünün dərrakəsinin gücünə inanmışdır. Bu inamın özündə əqidə, hikmət saflığı yaşadılır. Bu amillərin və digərlərinin vəhdəti sayəsində o, siyasi baxışlarını zənginləşdirmişdir. İnam həm də ürək rahatlığıdır, təskinlikdir, təsəllidir, üzün arxayın və xoş təbəssümüdür.

Başqa bir tarixi faktı misal gətirək. Türk xaqanı Gültəkin 16 yaşına çatanda igid ər olur. Atası Eltəris xaqanın yaratdığı möhtəşəm türk dövlətinin parçalandığını gözləri ilə görür. Elə bu vəziyyəti görən Gültəkin türk dövlətinin bütövlüyünü yenidən bərpa etmək üçün düşüncəsinə güc verir. Siyasi fəallığı ilə qolunun gücünü birləşdirərək hücum planları hazırlayır. Geniş əraziyə malik olan Eltərisin dövlətini yağlı düşmənlərdən təmizləyir, dövlətinin ərazisini və qüdrətini bərpa edir. Bu əməli ilə o, anası Umayın ürəyinə, könlünə sevinc bəxş edir.

Eyni siyasi fəallığı qüdrətli türk hökmdarı Əmir Teymurda da müşahidə etmişik. O, hücum planları üzərində bir ay işləyərmiş, bir ay ibadət edərmiş və pirim deyər qəbul etdiyi Əbubəkir Tanbazinin məsləhətlərinin xəbəri gələndə Yaradana inam göstərərək yürüşə başlayarmış. Onun döyüş zəfərləri də bizə bəllidir.

Ulu Öndərimiz ancaq ideyalar döyüşündə iştirak etmişdir. Belə ki, o, əqli qüdrətlərin mübarizə meydanında siyasi istedadının gücünə,

dərin hikmətinin zənginliyinə, zəkasının inamına arxalanaraq qarşısındakıları heyran qoymağı bacarmışdır.

Burada belə bir fikri də qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bütün siyasi baxışları və bütöv əqidələri ilə sərkərdəlik edənlər dövlətin ərazisini, xalqı da bütöv görmək üçün ömür yaşayırlar.

Milli tariximizin səhifələrini diqqətlə nəzərdən keçirdikcə bu keyfiyyətlərin şahidi oluruq. Qəhrəmanlıq eposumuz olan “Koroğlu” da düşüncəmizin yüksəliş dövrünün məhsuludur. Bu dastan həm fəlsəfi-estetik, həm də xüsusi əxlaqi dəyərlər əsasında epos kimi təşəkkül tapmışdır. Xalq Koroğlunu fəlsəfi-siyasi düşüncələri ilə ədalətin, həqiqətin qoruyucusu olan milli qəhrəman zirvəsinə ucaltmışdır. Xalqın yaratdığı bu qəhrəman ancaq zalımların düşmənidir. Milli bütövlüyü yaşatmaq üçün etdiyi səfərlərindəki ərazilər genişdir, amma dil, düşüncə, əqidə birdir. Əsl həqiqət budur ki, Koroğlu Qazan xanın əqidə davamçısıdır. Qazan xan da müdrik Dədə Qorqudun hikmətli nəsihətlərini, öyüdlərini yerinə yetirir. Oğuz elinə gəc baxanlarla mübarizədən çəkinmir. Onun da inamı bütöv ərazini, həm də bütöv Oğuz dövlətini yaşatmaq olmuşdur.

Belə misallar milli tariximizdən soraq verən salnamələrimizdə yetərincədir. Sərkərdələrimizin siyasi baxışlarını bu salnamələrimizdən məharətlə dərk edən Heydər Əliyev özünün siyasi düşüncələrini milli tariximizdə sərkərdəlik etmiş şəxsiyyətlərimizin siyasi fəaliyyətləri hesabına zənginləşdirmişdir. Özünü siyasi cəhətdən yetkin bir şəxsiyyət zirvəsinə yüksəltməyi bacarmışdır.

Onun ən böyük inamı isə Yaradanın özünə olmuşdur. Bu hiss Ucalardan uca dayanan sirr, hikmət sahibinə inamdan başlanmış siyasi fəlsəfəsinin ucalığa qovuşmasında tamamlanmışdır.

Heydər Əliyev siyasi fəlsəfəsinin tarixi kökləri türk dünyasından qaynaqlanan SİRR XƏZİNƏSİDİR. Bu XƏZİNƏ qırx düşüncə və sərvətlər sisteminə malik milli və ümumbəşəri dəyərlər kompleksidir. Heydər Əliyev ömür yolunda milli və bəşəri zəmində siyasi zirvə yaratmışdır. Bu zirvənin fatehi olmaq və zirvəni qavramaq onun qırx açarına sahib durması siyasət dünyasının bütün sirlərinin xiridarı olması ilə səciyyələnir.

Heydər Əliyevin dövlətçilik ideyalarının əsas istiqamətləri

Müstəqil, güclü, azad, demokratik milli dövlət ideyası tarixən Azərbaycan xalqının milli şüuruna hakim kəsilmiş, qədim dövlətçilik ənənəsi olan bu xalqın tarixində, müstəqil dövlətlər yaranmışdır.

Dövlətçiliyi təmin edən, dövlətin mövcudluğunu, onun ərazisini, sərhədlərini müəyyən edən və tariximiz üçün ən qiymətli mənbə kimi qəbul edilən yaşayış məskənlərinin adlarının yayılma areallarıdır. Yaşayış məskənlərinin yayılma areallarını bəlli edən yer-yurd adlarımız dilimizin işlək dairəsinin coğrafi ərazisinin tarixiliyini də meydana çıxarır və dövlətçilik tariximizin müəyyənləşdirilməsində qarşıya çıxan problemlərin həllinə yardım edir.

Belə ki, bugünkü “Azərbaycan” adlı məmləkəti möhtəşəm bir ağaca bənzətsək, açıq-aşkar deyə bilərik ki, onun qədimliyini təyin edən kökləri şumer, manna, alban, hun, xəzər, oğuz-səlcuq və s. kimi türkdilli tayfaların dövlətçilik özüllərindən ibarətdir.⁵⁰

Siyasi hakimiyyətin əsas elementi olan məcburetmə, hüquqi, ümumiliyi, suverenliyi həyata keçirən, daxili və xarici funksiyaları yerinə yetirən, ərazi və dövlət hakimiyyətini - “bütün ölkə miqyasında tam hakimiyyəti” reallaşdıran, cəmiyyətin inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən, fərdi cəmiyyət və dövlət maraqlarının uzlaşmasını təmin edən, dövlət qurumu Azərbaycan xalqının tarixində mühüm, əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Ən qədim sivilizasiya mərkəzi olan Azərbaycanda e.ə.I minillikdə Manna çarlığı ilk Azərbaycan dövlətçiliyi nümunəsi hesab edilir. Antik dövrdə Azərbaycanda Atropatena və Albaniya, sonralar Şirvanşahlar, Eldəgizlər, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvilər kimi müstəqil, güclü

dövlətlər yaranmışdır. İran və Rusiya kimi güclü imperiyaların işğalçılıq siyasəti nəticəsində Azərbaycan bəzən öz dövlət müstəqilliyini itirmişdir.

Dünya dövlətlərinin dövlətçilik ənənələrinin tarixilik, həm də müasirlik baxımından qavradığı üçün parçalanma təhlükəsi ilə üz-üzə dayanan müqəddəs ölkəmizi özünün canı kimi qorumağa qadir olan Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə yüksək qiymət verirdi: “Bizim xalqımızın böyük, möhtəşəm tarixi var. Biz öz tariximizlə fəxr edə bilərik. Bizim xalqımızın böyük dövlətçilik tarixi olubdur. Ən qədim dövrlərdən Azərbaycan torpağında əzəmətli dövlətlər olmuşdur. Orta əsrlər Azərbaycan dövlətçiliyi tariximizə gözəl nümunələr vermişdir. Şirvanşahlar dövləti, Atabəylər dövləti, Ağqoyunlular dövləti, Qaraqoyunlular dövləti, Səfəvilər dövləti - bunlar hamısı Azərbaycan xalqının dövlətçiliyinin tarixidir. Ondan sonra Azərbaycanda olan xanlıqlar da dövlətçilik xarakteri daşımışdır. Və nəhayət, XX əsrin əvvəlində, 1918-ci ildə ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranmışdır. Ondan sonrakı dövr, 1920-ci ildən 1991-ci ilə qədər olan dövr Azərbaycanın həyatında xüsusi bir dövr olmuşdur. Azərbaycan müstəqil dövlət olmamışdır, ancaq Azərbaycan xalqı böyük bir inkişaf dövrü keçmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan torpağında ən qədim zamanlardan indiyə qədər müstəqil dövlətlər olmuşdur. Biz bununla fəxr edirik və fəxr edə bilərik.

İndi müstəqil Azərbaycan Respublikası məlum olan Azərbaycanın hüdudları çərçivəsindədir. Keçmiş dövrlərdə, keçmiş əsrlərdə Azərbaycan dövlətləri daha geniş ərazidə olmuşlar”.⁵¹

XIX əsrdə Rusiya imperiyası tərkibində olan Azərbaycanda marifçi ziyalılar müxtəlif dövlətçilik ideyası irəli sürdülər.

Zərdabi milli müstəqil dövlətin yaradılmasını, M.F.Axundzadə isə xalq demokratiyası prinsipləri əsasında Azərbaycanın azad siyasi həyatı ideyasını müdafiə edirdilər. Ə.Hüseynzadə, A.Ağayev, C.Əfqanı turançılıq, türkçülük, islamçılıq ideologeminin yaradıcısı kimi milli dövlətçiliyə ümumtürkçülüyn, ümumislamçılığın tərkib hissəsi kimi baxırdılar.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sosial-siyasi fikir cərəyanlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırırlar: 1) maarifçi demokratlar (C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ö.Faiq, Ə.Haqverdiyev, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar); 2) İslamçılar belə hesab edirdilər ki, ölkənin tərəqqisi yalnız dinin köməkliyi ilə mümkündür; 3) türkçülər bütün türk xalqlarının birliyini təbliğ edirdilər; 4) Qərbçilər Avropa dövlət quruluşunu və demokratiyasını mənimsəməyi yeganə çıxış yolu hesab edirdilər; 5) İslamçılığı, türkçülüynü və qərbçiliyi birləşdirib müasirləşmək və demokratik yolla inkişaf etmək tərəfdarları; 6) Marksizm-leninizm təbliğ edənlər. Özlərini marksist hesab edənlər çox az olsalar da, onlar arasında birlik yox idi. Öz üsyankarlığı ilə fərqlənən və V.İ.Lenin ətrafında toplaşan bolşeviklər xüsusi yer tuturdular.⁵²

Maarifçi demokratlar respublikaçılığı təbliğ edir və respublikada yeddi növ azadlığın təmin olunmasını göstərirdilər: 1) etiqad, 2) yığıncaq, 3) birləşmək, 4) çap etmək, 5) danışmaq, 6) siyasi partiyalar yaratmaq, 7) dil-bir olub, həm tədbir olmaq azadlıqları.

Bu mərhələdə Azərbaycan demokratik ziyalılarının liderləri əsasında islam mənəviyyəti, türk dili və modernləşmə (avropalılışma) həyat tərzinin yeniləşməsi ideyasının durduğu Azərbaycan milləti və dövlətçiliyi konsepsiyasını irəli sürdülər.

Bu dövrdə “ifrat mütərəqqiçilər, ifrat köhnəpərəstlər və yeni panislamistlər” arasında ideya mübarizəsi gedirdi. İfrat mütərəqqiçilər ancaq Avropa demokratiyasını və həyat tərzini qəbul edirdilər. İfrat köhnəpərəstlər yeniliyi, müasirliyi qəti rədd edirdilər. Yeni panislamistlər islamçılıq və milliliklə müasirliyin vəhdəti ideyasına tərəfdar çıxırdılar.

Türkçülərdən bəziləri (Ə.Ağaoğlu) milli və dini xüsusiyyətləri nəzərə almaqla liberal prinsipləri, respublikaçılığı, qərb tipli demokratiyanı müdafiə edirdilər.

Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatı aşağıdakı ideyaları əsas tuturdu:

- Çar Rusiyasının imperiya ideologeminə qarşı durmaq;
- Millətin siyasi və etnik birliyinə nail olmaq.

XX əsrin əvvəllərində müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi ideyası ümummillə dialoqda üstünlük qazandı.

XX əsrin əvvəllərində milli dövlət yaratmaq ideyası Azərbaycanda tam kəskinliyə ilə üzə çıxdı. Bu məsələdə müsavətçilər və bolşeviklər bir-birinə əks mövqedən yanaşırdılar. “Müsavət” partiyası bolşevik təşkilatından daha çevik, daha fəal hərəkat edə bildi, daha çox siyasi təşəbbüskarlıq göstərdi. Bu partiya birinci növbədə milli Azərbaycan dövləti yaratmaq konsepsiyasını irəli sürməklə öz sosial bazasını azərbaycanlı fəhlə və kəndlilərin hesabına genişləndirdi, milli ziyalıların çox hissəsini öz tərəfinə çəkə bildi.

Azərbaycanda yeni hakimiyyət uğrunda mübarizə Oktyabr çevrilişindən sonra iki istiqamətdə gedirdi. Bolşeviklər Sovetlər hakimiyyətini elan etmək və Azərbaycanı Sovet Rusiyasının ayrılmaz hissəsi kimi saxlamaq istəyirdilər. Bu xəttin başında Bakı Soveti və Bakı Xalq

Komissarları Soveti dururdu. Onlar Azərbaycan muxtariyyətini türk burjuaziyasının muxtariyyəti hesab edirdilər. Rusiya bolşevik və ya menşevik bölmələrindən ibarət olan “Hümmət”çilər də onlarla eyni mövqedə dururdular. Azərbaycançı milli dövlət ideyası onlardan biri üçün inqilabçı rus demokratiyasına, digəri üçün isə inqilabçı rus proletariyatına xəyanət kimi qəbul edilirdi. “İttifad” azərbaycançılığı İslam birliyi baxımından zərərli hesab edirdi. “İttifad”çılar da “Müsavət”ə qarşı ölüm-dirim mübarizəsi aparırdılar.

Azərbaycanın ictimai arenasında peşəkar siyasətçilər kimi çıxış edən yeni ideoloqlar nəslinin meydana gəlməsi ilə milli dövlətçilik ideyasının məzmununda ciddi dəyişikliklər baş verdi. Başda M.Ə.Rəsulzadə olmaqla Azərbaycan Demokratik Respublikasının liderlərinin türkçülük, islamçılıq və modernizm əsasında formalaşdırdıqları milli ideya “Azad, müstəqil, demokratik Azərbaycan uğrunda” şüarı ilə möhkəmləndirildi.

“Müsavət”ın milli dövlət quruculuğundakı fəaliyyətini tarixən üç mərhələyə bölürlər:

1. İlk yaranışı dövründə milli dövlət quruculuğunun ümumişlam azadlığının tərkib hissəsi elan edilməsi.

2. Federalizm mərhələsi, Rusiya Federasiyası tərkibində Azərbaycanın “təyini-müqəddəratının həyata keçirilməsi” mərhələsi.

3. Tam istiqlalçılıq-Rusiyadan tamamilə ayrılmaq mərhələsi.⁵³

İlk milli respublikamız olan ADR xalqın tarixi yaddaşını özünə qaytardı, ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni, mənəvi həyatın bütün sahələrində sözün həqiqi mənasında inqilab etdi.

Bir dövlət kimi xarici ölkələrlə də əlaqələr quruldu. Bu gözəl günləri yaşayan ilk Demokratik Azərbaycan özünün müstəqil dövlət kimi yaşamaq gücündə olduğunu da sübuta yetirdi. Əslinə qalanda

Tiflisdə oxunan “İstiqlal Bəyannaməsi” ilə gözü Qafqazın ədəbi, siyasi, bədii, hüquqi mərkəzinin yerləşdiyi Azərbaycan Seyminin qələbəsi idi. Amma mürəkkəb ərazi kimi qəbul edilən sənaye şəhəri Bakı əlverişsiz bir məkan idi. Amma Bakını “tərsanələr şəhəri” adından ayırmaq üçün Seym paytaxt kimi Bakını seçməli olmuşdu. Amma bu yönümdə də aparılan daxili siyasət uğursuzluqlarla nəticələnmiş, Bakıya bolşevik hücumu və işğalı əngəlsiz həyata keçirilmişdi. Amma xüsusi qürurla qeyd etməyi lazım bilir ki, ADR-in yaranması milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşməsilə yanaşı Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını özünün təyin etməyə qadir olduğunu sübut etdi:

- ADR türk dünyası və İslam aləmində ilk demokratik respublika idi, demokratik idarə üsulunu, yəni çoxluğun hakimiyyətə yətilə yanaşı azlığın da hüquqlarının qanunla qorunmasını təsbit etmişdi;
- ADR-in dövlət quruculuğu demokratik prinsiplərlə, hüquqi əsaslarla aparılmış, hüquqi dövlətin əsas təsisatları formalaşmışdı;
- Zaqafqaziyanın Şərqi və Cənubi Azərbaycan torpaqları elan edilmiş, bu torpaqların bütövlüyü uğrunda dönmədən mübarizə aparılmışdı;
- Azərbaycanın iqtisadi və hərbi cəhətdən güclü dövlətə çevrilməsi məqsədilə böyük işlər nəzərdə tutulmuş, bu yolda bir sıra ciddi əməli addımlar atılmışdır;
- Azərbaycan cəmiyyətinin bütün sahələrinin milliləşdirilməsinə başlanmışdı.⁵⁴

Nəzərə alsaq ki, 1918-ci ildə qazanılmış dövlət müstəqilliyimizin ömrü heç 2 il də olmadı, artıq əsrin sonunda qazandığımız müstəqilliyin mötəbər yaşı qürurlanmağa əsas verir. Heydər Əliyevin

apardığı dövlətçilik xəttinə, son illər ərzindəki fəaliyyətinə əsasən ümumi bir qiymət verməli olsaq, ilk növbədə, bu gün də mövcud olan, möhtəşəm, daha əziz olan dövlət müstəqilliyini nəzərə almalıyıq.

1918-1920-ci illərdə ADR-in simasında milli dövlətçilik ideyası reallığa çevrildi.

ADR-in milli dövlətçilik ideyasına qarşı Azərbaycan sosial-demokratları və bolşevikləri “Azad, müstəqil Sovet Azərbaycanı” ideyasını qoydular. Bu ideya milli ideyaya çevrilmədi. 1920-ci ildə Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra milli fikrin təbii gedişi dayandı.

Xalq yalnız dövlət müstəqilliyindən məhrum olmadı, həm də fəlsəfi refleksiyyaya, etnoloji özündərkə, milli oyanışa imkan yaratmayan Sovet ictimai-siyasi quruluşunun ideoloji diktəsi şəraitinə düşdü. Yalnız XX əsrin sonlarında etnosiyasi şərait radikal şəkildə dəyişdi.⁵⁵

Sovet dövründə inzibati-komanda sistemi şəraitində müsbət dəyişikliklər də baş verdi:

- Milli dövlətçiliyin siyasi mədəniyyət ənənələri formalaşdı.

Avropa modellə milli dövlətin təşəkkülü Azərbaycanda XX əsrdə baş verdi. S.Xəlilov dünyada milli dövlətlərin yaranmasının üç mərhələsini göstərir: birinci mərhələ, Avropada kapitalizmin təşəkkülü ilə bağlı meydana gələn milli dövlətlər; ikinci mərhələ, II Dünya müharibəsindən sonra azad olmuş müstəmləkələrdə əmələ gələn milli dövlətlər.

Heydər Əliyev zəkası tarixdə dərin iz qoymuş, şərəfli səhifə açmış dövlətçilik ideyalarını tam siyasi məsuliyyətlə həyata keçirən fövqəl şəxsiyyət kimi siyasi müdrikliklə memarı olduğu çiçəklənən dövlətimizi üçüncü mərhələdə SSRİ dağılıdıqdan sonra keçmiş imperiya ərazisində meydana gələn milli dövlətlər arasında müasir Azər-

baycan Respublikasını yaratmış, inkişaf etdirmiş və dünya dövlətləri arasında şöhrətləndirmişdir. Heydər Əliyev dərin dövlətçilik təcəssümü olan dövlətimizin müstəqillik ideyalarını əsrlər boyu yaşatmış və bu günümüzdə gəlmiş milli-mənəvi dəyərlərimizi bəşəriyyətdə təsdiqləmiş, siyasi məsuliyyəti dərinləndirən və dövlət quruculuğunda və idarəçiliyimizdə heç bir səhvə yol verməyən dahi dövlət başçısı olmuşdur. Heydər Əliyev dövlətçiliyin sirlərini bütün incəlikləri ilə qavramağı bacaran, müdrik düşüncəyə, ehtiyatlı davranışa malik əqidəcə saf, xaraktercə bütöv, güclü, qüdrətli bir dövlət başçısı olmuşdur.

Dövlətçilikdə dövləti idarə edən Heydər Əliyevin məsuliyyəti millət qarşısında özünün əqli təsdiqini tapdı. Qeyd edə bilərik ki, siyasi məsuliyyət ancaq dərin ağıldan və dərrakədən, əhatəli zəkadan güc alır.

Dövlətçiliyi qoruyub saxlamaq, qüdrətləndirmək strategiyasının özü də olduqca güclü siyasi məsuliyyət tələb edir.

Heydər Əliyev tarixdə səhifə açmış şəxsiyyət, dövlətçilik taktikalarını tam siyasi məsuliyyətlə həyata keçirən sərkərdələrimizdən biri kimi qürurumuzu gözünün işığı tək qoruyan, siyasi müdrikliyi, milli, mənəvi dəyərlərimizi dövlətimizin gücü ilə bəşəriyyətdə təsdiqləyən, siyasi məsuliyyəti isə dərinləndirən və dərk edərək heç bir səhvə yol verməyən siyasi liderimiz olmuşdur.

Qədim dövlətçilik ənənələri olan Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası Azərbaycan tarixinin ən şanlı səhifələrindən biri kimi dəyərləndirilir. Heydər Əliyev müstəqilliyi azərbaycanlılar üçün “ən əziz, ən qüdrətli” hadisə, “tarixi” nailiyyət kimi qiymətləndirir və göstərdirdi ki, müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindir, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir”.

Beləliklə, Azərbaycan tarixində üç respublikanın yaranması məlumdur: birinci - Azərbaycan Demokratik Respublikası (1918-1920-ci illər), ikinci - Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası (1920-1991), üçüncü - 1991-ci ildə yaranmış Azərbaycan Respublikası.

Y.Mahmudov yazır: “XX əsr tarixinin Heydər Əliyev dövrləşdirilməsində bu yüzillikdə baş vermiş iki başlıca tarixi hadisə - əsrin əvvəllərində yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və əsrin sonunda əbədi bərqərar olmuş müstəqil Azərbaycan Respublikası əsas götürülür.

Beləliklə, XX yüzilliyin tarixi dörd mərhələyə ayrılır: Birinci mərhələ-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün tarixi zəminin yetişməsi dövrüdür. Bu dövrü sadəcə olaraq ərafə də adlandırmaq olar. Həmin dövr 1918-ci ildə AXC-nin qurulması ilə başa çatır.

İkinci mərhələ-AXC dövrüdür (1918-1920). Üçüncü mərhələ-1920-ci ilin Aprel işğalından başlanan sovet dövrüdür. Həmin dövr 1991-ci il oktyabrın 18-də “Müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı”-nın qəbul olunması ilə başa çatır.

Dördüncü mərhələ -1991-ci ilin oktyabrından başlanan müstəqillik dövrüdür, daha doğrusu, müstəqilliyimizin bərpası dövrüdür”.⁵⁶

İtirilmiş dövlətçilik ənənəsi üçüncü Respublikada bərpa edildi. Dahi öndərimiz Heydər Əliyev bu dövlətçiliyin möhkəmlənməsi və əbədiliyinə öz əvəzsiz töhfəsini verdi: “Biz fəxr edirik ki, itirilmiş dövlətçilik ənənələrini XX əsrin sonlarında bərpa etmək fürsəti bizim nəslə nəsib olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında dövlətçilik ənənələrinin zənginləşdirilməsi, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi, onun əbədi edilməsi hər birimizdən var qüvvəsini sərf etməyi tələb edir. İnanıram ki, tarixin bir çox sınaqlarından ləyaqətlə

çıxmış xalqımız bu ali məqsəd uğrunda bütün imkanlarından lazımınca istifadə edəcək, müstəqil Azərbaycan dövlətinin bu günü və sabahının tam təminatçısı olacaqdır. İftixarla demək olar ki, Azərbaycanın XX əsrdə yaratdığı qüdrətli iqtisadi potensial, böyük mütəxəssislər ordusu xalqımızın ən ümdə amallarının həyata keçirilməsi üçün möhkəm baza, əlverişli zəmin rolunu oynayır”.

Artıq ölkəmizdə milli dövlətçilik konsepsiyasını mənimsəmiş, əsas funksiyaları idarəetmədən və cəmiyyətin sosial-siyasi strukturunun qorunub saxlanması, iqtisadi sabitliyə nail olunmasından ibarət olan, demokratik seçkilərin keçirilməsini, humanist qanunların qəbul olunmasını təmin etmiş müstəqil Azərbaycan dövləti formalaşmış, milli mənafeyin reallaşmasında, daxili dövlət-cəmiyyət, dövlət-vətəndaş və beynəlxalq münasibətlərdə yeni universal keyfiyyətlər yaranmışdır.

Heydər Əliyevin yaratdığı yeni, milli Azərbaycan dövləti ümumbəşəri və milli dəyərlərin sıx sintezindən, onların konkret tarixi şərait və zaman kəsiyinə uyğunlaşdırılmasından yaranıb formalaşmışdır.

Heydər Əliyevin nəzəri irsinin təcəssümü olan müstəqil Azərbaycan öz böyük tarixi şəxsiyyətinin və müdrik dövlət xadiminin ardıcıl, prinsipial, məqsədyönlü siyasi əzmi sayəsində uğurlu inkişaf yolundadır. XX əsrdə Azərbaycan xalqının tarixində ən böyük və tarixi əhəmiyyətli hadisə dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsidir. “Tarixən hər bir xalqın tarixi müəyyən mənada ona rəhbərlik etmiş böyük siyasi liderlərin, parlaq şəxsiyyətlərin çoxşaxəli fəaliyyətində təcəssümünü tapmışdır. XX əsrdə Azərbaycan xalqının yetirdiyi nadir şəxsiyyət, dünyanın görkəmli dövlət xadimlərindən biri, Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra siyasi reallıqdan çıxıb ideya formasında yalnız insanlarımızın istiqlal duyğula-

rında qılgılcım kimi közərən milli dövlətçilik düşüncəsini məhz ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlamaqla əsrin sonlarına doğru müstəqil Azərbaycan dövləti kimi əzəmətli bir reallığa qovuşdurmuş, qurub-yaratdığı bu dövlətin sarsılmazlığını, demokratik yüksəlişini, Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədiliyini, daimiliyini, dönməzliyini təmin etmişdir. Azərbaycan dövlətçiliyinin müasir tarixinə öz adını əbədi həkk etmiş bu nadir tarixi şəxsiyyətin, fenomenal siyasi xadimin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illər intibah, milli tərəqqi, milli oyanış, nəhayət, müstəqil dövlət quruculuğu dövrü kimi qəbul edilir. Heydər Əliyevin siyasi və dövlət fəaliyyətinin ən böyük nəticəsi quruculuğuna bilavasitə rəhbərlik etdiyi və xalqımıza bəxş etdiyi mükəmməl milli dövlət, müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır”.⁵⁷

1969-cu ildən sosialist, kommunist və sovet dövlətçiliyi şəraitində Heydər Əliyevin Azərbaycanın siyasi hakimiyyətində lider kimi görünməsi respublikada hər bir sahədə uğurlu, önəmli nəticələrə səbəb ola biləcək əməli işlərin başlanğıcı oldu. Bundan sonra Azərbaycan dövlətinin inkişafının bütün mərhələlərində Heydər Əliyev ideyaları və şəxsiyyətinin yeri göründü.

Heydər Əliyev milli şüurda formalaşdırılan yeniləşmədə milli bütövlüyün, milli özünüdərkini təməlini qoydu.⁵⁸

1970-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda milli şüurun formalaşdırılması və inkişafı sahəsində aparılan siyasi gedişlər Azərbaycanın bugünkü müstəqilliyi üçün vacib addımlar sayılmalıdır. O dövrdə bugünkü müstəqil dövlətçiliyimiz üçün çox gərəkli olan milli əqidəli kadrların hazırlanmasında, bir sıra proseslərin planlaşdırılmasında Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Zənnimcə, həmin dövrlə bağlı daha ciddi araşdırmaların aparılmasına, xalqın tarixi ilə bağlı

70-ci illərdə həyata keçirilməyə başlanılan işlər barədə daha obyektiv məlumatların xalqa çatdırılmasına ehtiyac var.

Yaqub Mahmudov dövlətçiliyimizin Şimali Azərbaycanda kommunist rejimi (28 aprel 1920-ci il 18 oktyabr 1991-ci il) mərhələsini aşağıdakı hissələrə ayırmışdır:

1. Ağır sınaqlar dövrü (1920-1969)

2. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövrü: Müstəqilliyə doğru böyük dönüş və milli oyanışın başlanması.

3. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dövrü: qurtuluş mübarizəsinin qalibi, Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı.⁵⁹

Heydər Əliyevin birinci və ikinci dəfə hakimiyyətə gəlməsi dövrlərində Azərbaycan dövlətçiliyinin keçdiyi yol aşağıdakı mərhələlərə bölünür:

Tərəqqi (1969-1982-ci illər), durğunluq (1983-1988-ci illər), satqınlıq və mənəvi deqradasiya (1989-1992-ci illər), dövlətsizləşmə və dağılma (1982-1993-cü illər), böhran, vətəndaş müharibəsi (14-15 iyun 1993-cü il), qurtuluş məqamı (15 iyun 1993-cü il), sabitləşmə (1993-1996-cı illər), yeni dirçəliş üçün potensialın toplanması (1996-cı ildən sonra), müasir inkişaf mərhələsi.

Yaqub Mahmudov “Heydər Əliyev-Ümumdünya tarixinin Azərbaycanlı dahisi” məqaləsində Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu fəaliyyətini 6 dövrə bölür:

Birinci dövr -XX əsrin 40-cı illərindən 1969-cu ildə Azərbaycan rəhbərliyinə gəlməsinə qədərki illəri əhatə edir.

İkinci dövr - Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərlik illəridir. 1969-1982-ci illəri əhatə edən bu dövr müstəqilliyə doğru böyük dönüş və milli oyanışın başlanması dövrüdür.

Üçüncü dövr- Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyətinin Moskva illəridir (1982-1987-ci illər)

Dördüncü dövr-1987-1990-cı illəri əhatə edir. Heydər Əliyev həmin illərdə də doğma xalqı üçün yaşamış, nəhəng Sovet dövlətinin dağılmaqda olduğu şəraitdə öz Vətəni üçün çıxış yolları axtarmış, özünün zəngin dövlətçilik təcrübəsi, müdrik məsləhətləri ilə Azərbaycanı düşdüyü ağır böhrandan çıxarmaqdan ötrü bütün qüvvəsini sərf etmişdir.

Beşinci dövr-1990-1993-cü illəri əhatə edir. Heydər Əliyev Azərbaycanı Cənubi Qafqazın siyasi xəritəsindən silinmək təhlükəsindən xilas etdi. Azərbaycanın qurtuluş mübarizəsinə başladı. Naxçıvanda milli müstəqilliyimizin ilk addımlarını atdı.

Altıncı dövr-1993-cü ilin iyun ayından 2003-cü ilin dekabrınadək olan dövrü əhatə edir. Bu dövr Heydər Əliyevin Azərbaycana ikinci rəhbərlik illəridir. Bu dövr mahiyyətcə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması, möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizə və yeni, müstəqil Azərbaycanın qurulması dövrü idi.⁶⁰

Əliyevşünas-tədqiqatçı İ.Hüseynova 1993-cü il iyun ayında Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişini müstəqil Azərbaycan dövlətinin şanlı tarixi və 1993-cü ilin noyabrından başlayaraq indiyə kimi olan dövrü müstəqil Azərbaycanımızın ikinci dövrü deyil, “Qızıl dövrü” adlandırmağı tövsiyə edir: “Milli Ordumuzun formalaşması, Azərbaycanın nizamlı silahlı qüvvələrinin yaradılması, torpaqlarımızın müdafiə olunması ilə bağlı təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi, atəşkəs, siyasi və diplomatik vasitələrin işə salınması və s. məhz həmin dövrə təsadüf edir”.⁶¹

İradə Hüseynova XX əsri Azərbaycanın ictimai-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf tarixində ən yüksək mərhələ hesab edərək bu dövr-

də Azərbaycanın üç ictimai-siyasi quruluşdan: çar mütəliqiyət quruluşu (1901-1917), müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), Sovet kommunist rejmi (1920-1991) və nəhayət, XX əsrin sonunda (1991, oktyabr) yenidən demokratik quruluşdan keçdiyini vurğulamaqla yanaşı, birinci dövrdə Azərbaycanın çar hökuməti tərəfindən idarə edildiyini, ikinci dövrdə müstəqil-milli dövlət yaradıldığını, üçüncü dövrdə Azərbaycan SSR-nin yaradıldığını, sonra isə müstəqil, demokratik, milli Azərbaycan dövlətinin, dövlət müstəqilliyinin bərpa edildiyini qeyd edir.

İ.Hüseynova Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR və müstəqilliyi bərpa olunmuş Azərbaycanda dövlət başçısı kimi fəaliyyətinə böyük əhəmiyyət verərək “bu dövrdə Azərbaycan tarixində xüsusi rola malik olan, dünya şöhrətli lider olduğunu əməli fəaliyyəti ilə göstərmişdir”.

İ. Hüseynova “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu” adlı fundamental monoqrafiyasında Heydər Əliyevin siyasi və dövlətçilik fəaliyyətini aşağıdakı dövrlərə bölmüşdür:

1. 1970-1980-ci illərdə Azərbaycanın sürətli inkişafı və gələcək müstəqil Azərbaycan Respublikasının möhkəm təməlinin qoyulması dövrü.

2. Heydər Əliyev superdövlətin - SSRİ-nin siyasi olimpinin zirvəsində.

3. Heydər Əliyevin dövlət və siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü.

4. Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə yenidən qayıdışı (1993-cü il, iyun).

İ.Hüseynova bu dövrü də müxtəlif istiqamətlər üzrə fərqləndirmişdir:

1. Azərbaycan Respublikasında demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu;

2. Neft strategiyasının həyata keçirilməsi və Azərbaycanın dünyaya birliyi ölkələri ilə inteqrasiyasının dərinləşməsi;

3. Müstəqil Azərbaycanda sosial-iqtisadi siyasət və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi;

4. Heydər Əliyevin xarici siyasətinin əsas istiqamətləri və Azərbaycanın mübarizəsi;

5. Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərin keşiyində və mədəni quruculuq fəaliyyəti.

Svetlana Bayramova Heydər Əliyevin fəaliyyətini üç dövrə bölmüşdür:

I dövr - 1940-1987-ci illər

II dövr - 1987-1990-cı illər

III dövr - 1990-cı illərdən sonrakı dövr.

S.Bayramova I dövrü Heydər Əliyevin bir şəxsiyyət və dövlət rəhbəri kimi formalaşmağa başladığı dövr, II dövrü Sovet rəhbərliyinin təqib və təzyiqləri altında yaşamaq məcburiyyətində qalması dövrü, III dövrü isə dövlətçilik və siyasi fəaliyyətinin ən fəal, keyfiyyətə yeni dövrü kimi səciyyələndirmişdir.

Fəzail Ağamalı Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyindəki müstəsna rolunu üç əsas tarixi mərhələyə bölmüşdür:

1. 70-ci illərin qeyri-leqal hazırlıq mərhələsi

2. 90-cı illərin birinci yarısından sonrakı fəal mübarizə mərhələsi

3. Dövlət quruculuğunun başa çatdırılması və möhkəmləndirilməsi mərhələsi.⁶²

Z.Qaralov Heydər Əliyevin 4 fərqli ictimai-siyasi keçid dövrünün məhsulu olan ideoloji, siyasi, fəlsəfi, iqtisadi və sosial münasibətlər mühitində dünyaya göz açdığını, yaşadığını və fəaliyyət göstərdiyini qeyd edir:

Birinci keçid: Çar Rusiyası imperiyasının dağılması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması;

İkinci keçid: AXC-nin süqutu, Sovet imperiyasının yaranması və inkişafı;

Üçüncü keçid: Sosialist düşərgəsinin və SSRİ-nin dağılması, Azərbaycanın öz suverenliyini əldə etməsi, yeni ictimai-siyasi quruluş yolunun axtarışı;

Dördüncü keçid: Sosializmdən bazar iqtisadiyyatı, açıq cəmiyyət (kapitalizm) sisteminə keçid.⁶³

Ə.Vəliyev Heydər Əliyev erasının müstəqil Azərbaycan üçün hədsiz gərəkliyini aşağıdakı müddələrdə göstərir:

Birincisi, Heydər Əliyevin 1993-cü il oktyabrın 3-də mütləq çoxluğun iradəsilə prezident seçilməsi tariximizin dönüş anı oldu. Azərbaycanın həyatında yeni mərhələ başlandı.

İkincisi, 1994-cü ilin sonlarına doğru həyat öz axarına düşməyə başladı. Heydər Əliyev dahiyənə gediş edərək daxili vəziyyəti sabitləşdirdi, qanunçuluğu bərqərar etdi.

Üçüncüsü, 1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi” imzalandı. Azərbaycan qapılarını Qərbə açdı, ölkəyə sərmayə və yeni texnologiyalar axını başladı, Azərbaycan nəhəng regional layihələrin müəllifi kimi bölgənin liderinə çevrildi. Azərbaycanın belə nəhəng geopolitik uğurlarının əsasında Heydər Əliyevin siyasi məharəti, uzaqgörənliyi, sarsılmaz iradəsi və düzgün kadr siyasəti dayanırdı. Heydər Əliyevin böyük siyasi, geostrateji və beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan doktrinası və strategiyası nəinki təkcə Qafqazın, ümumiyyətlə bütün Avrasiyanın simasını dəyişdi.

Dördüncüsü, Azərbaycanda hüquqi, dünyəvi, sivil və demokratik dövlət, mülki cəmiyyət quruculuğu başlandı, senzura və ölüm hökmü ləğv edildi. Heydər Əliyev ölkədə söz, mətbuat və fəaliyyət azadlığının əsas təminatçısı, insan hüquqlarının etibarlı qarantına çevrildi. Qısa, Heydər Əliyev erası tariximizə vətəndaş cəmiyyətinin sürətlə qurulması dövrü kimi daxil oldu.

Beşincisi, 1995-ci ildən sonra ölkədə kompleks sosial-iqtisadi və hüquqi-siyasi islahatlar həyata keçirildi.

Altıncısı, milli-mənəvi dəyərlərimizə dövlət himayədarlığı xeyli gücləndi, dilimizin statusu möhkəmləndi.

Yeddincisi, Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu Heydər Əliyev dövründə xeyli artdı.

Heydər Əliyev Azərbaycana tək-cə suveren dövlət, möhkəmləndirilmiş müstəqillik, tərəqqi, azadlıq yox, həm də gələcəyə inam və gələcək inkişaf üçün hazır program-milli mövcudluq və ümummillə tərəqqi programı əmanət qoydu. Heydər Əliyev dövlətçi şəxsiyyət idi. Onun Azərbaycan dövlətçiliyi qarşısında ən böyük xidmətlərindən biri də özündən sonra mükəmməl siyasi idarəetmə və dövlətçilik məktəbi yaratması, prezident İlham Əliyevin şəxsində güclü lider yetişdirməsidir.

Z.Əsgərov müasir Azərbaycan dövlətinin quruculuq prosesini şərti olaraq üç dövrə bölür:

- 1) Birinci dövr (1991-1993-cü illər);
- 2) İkinci dövr (1993 iyun-1995-ci illər);
- 3) Üçüncü dövr (1995-ci ildən bu günə qədər).

Z.Əsgərov birinci dövrü siyasi romantizm dövrü kimi səciyələndirərək ikinci dövrün Ümummillə Lider Heydər Əliyevin dövlət başçısı kimi fəaliyyəti dövrü kimi və dövlətçiliyimizin inkişafın-

da dönüş dövrü kimi göstərir. Bu dövrün əsas vəzifəsinin aşağıdakı məsələlərin həllinə yönəldiyini qeyd edir:

- 1) Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qorumaq;
- 2) Vətəndaş müharibəsi təhlükəsinin olduğu bir zamanda dövlət aparatında inzibati idarəetmənin normal fəaliyyətini təmin etmək;
- 3) Mövcud daxili və xarici təhlükədən milləti və dövləti qorumaq;
- 4) Ölkənin iqtisadi, siyasi və digər sahələrində formalaşmaqda olan yeni ictimai münasibətlərin tələblərinə cavab verən normativ hüquqi baza yaratmaq.

Heydər Əliyev bu vəzifələri şərəflə yerinə yetirdi.

Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesinin üçüncü dövrünün 1995-ci ildən ilk milli Konstitusiyamızın qəbul edildiyi gündən bu günə qədər davam etdiyini göstərən Z.Əsgərov bu dövrü Azərbaycanda qanunçuluğun, demokratiyanın, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyətin sabitləşməsinin güclənməsi dövrü (Heydər Əliyev) olduğunu ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edən yüzlərlə qanunun və hüquqi bazanın yaradılmasını qeyd edir.

Fəlsəfə elmləri doktoru Kamal Allahverənov müstəqil Azərbaycanın milli maraqlarının formalaşması dövrünü Heydər Əliyevin adı ilə bağlayır.

Milli maraqların təşəkkül mərhələsi Heydər Əliyevə qədərki dövrü - 1988-1994-cü illəri əhatə edir. İkinci Heydər Əliyev dövrü isə 1994-2003-cü illər dövrünü əhatə edir.

Milli maraqların təkamülü prosesi mühüm dövlətçilik ünsürlərinin milli ideologiya və milli təhlükəsizliyin təşəkkülü prosesinə paralel getmişdir.⁶⁴

Müasir Azərbaycan tarixində müstəqillik ideyalarının inkişafına təkan vermiş hadisələr Heydər Əliyev siyasi kursunun ana xəttini təşkil edən dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi ilə nəticələnmişdir. “Bu, bir tarixi həqiqətdir ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində hakimiyyətdə olmuş iqtidarlar reallığı nəzərə alan müvafiq xarici siyasət kursu apara bilmədilər. 1991-1992-ci illərdə Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi nəinki prioritet vəzifələri müəyyənləşdirib həyata keçirmədi, əksinə, həm daxildə, həm də xaricdə çox ziyanlı siyasət yeridərək ölkəni çətin duruma saldı. Müxtəlif məsuliyyətsiz bəyanatlarla Azərbaycanı həm daxildə, öz vətəndaşları arasında, həm regionda, həm də xarici aləmdə çox böyük problemlərlə üzbəüz qoydu. Xarici siyasət sahəsində yaşanan problemlərin daxildə baş alıb gedən özbaşınalıq, siyasi böhran, vətəndaş qarşıdurması ilə müşahidə olunması, erməni işğalçılarının bir-birinin ardınca Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi və bunun qarşısını almaq üçün mövcud hakimiyyətin ciddi bir iş görə bilməməsi və s. kimi məsələlər dövlətçiliyimiz üçün faciəli anlar yaşatdı. Məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın xarici siyasətinin və beynəlxalq münasibətlər sistemində təmsilçiliyinin strateji və cari vəzifələri, beynəlxalq aləmlə əlaqələrin konturları, prioritetləri müəyyən edildi. Xalqın təkidli tələbi ilə dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində iştirakı və özünəməxsus mövqelər qazanması üçün lazımi tədbirlər görüldü, ölkənin xarici aləm üçün kəsb etdiyi maraq dairəsi, geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyəti düzgün dəyərləndirildi, beynəlxalq aləmin Cənubi Qafqazda, Xəzər regionunda və Azərbaycanda təmsil olunan, üst-üstə düşən, kəşif maraq dairələri müəyyənləşdirildi. Beləliklə də, bütün prioritetlər nəzərə alı-

naraq, banisi Ümummilli Lider Heydər Əliyev olan balanslaşdırılmış xarici siyasət strategiyası reallaşdırılmağa başlandı”.⁶⁵

“2014-cü il may ayının 27-də 28 May - Respublika Günü münasibətilə keçirilən rəsmi qəbulda Prezident İlham Əliyevin böyük inamla və qətiyyətlə söylədiyi bu fikirlər dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti, xalqı qarşısındakı xidmətlərinə, qurtuluş məfkurəsinin ölkəmizə qazandırdığı uğurlara bir daha işıq saldı: “1993-2003-cü illər tarixdə sabitlik, inkişaf illəri kimi qalacaqdır. Azərbaycanın müstəqil ölkə kimi yaşamasını təmin edən bir dövr kimi tarixdə qalacaqdır. Biz bu gün öz fəaliyyətimizi o illərdə müəyyən edilmiş strategiya çərçivəsində aparırıq, Azərbaycanı inkişaf etdiririk”.⁶⁶

Bu illərdə Azərbaycanda dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atıldı, müasir Azərbaycan dövləti yarandı. “1993-1995-ci illər müasir Azərbaycanın tarixinə dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması uğrunda mübarizə dövrü kimi yazılmışdır. İctimai-siyasi sabitliyin və qanunçuluğun bərqərar edilməsi bu dövrün ən mühüm nailiyyəti oldu və Ümummilli Liderimizə dövlət quruculuğunda, iqtisadi, sosial və mədəni həyatda böyük işlərə başlamaq, genişmiqyaslı və ardıcıl islahatlar aparmaq üçün əlverişli imkan yaratdı... Ölkəmizdə müasir dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsinin, bəşəri-demokratik dəyərlərə uyğun dövlətçilik təsisatları və cəmiyyət modeli formalaşdırılmasının hüquqi əsasları yarandıqdan sonra Azərbaycanın müstəqilliyi möhkəmləndirildi, əbədi və dönməz xarakter aldı”.⁶⁷

Hüquqi dövlətin, cəmiyyətin vətəndaş həmrəyliyinin həyata keçirilməsini zəruri etmiş, “ayrı-ayrı qrup və təbəqə mənafelər səviyyəsinə asanlıqla qalxaraq ictimai-siyasi proseslərin tənzimlənməsin-

də, taleyüklü vəzifələrin həllində misilsiz rol oynayır: “Milli dövlət dövlətçiliyin elə bir tarixi tipidir ki, müəyyən bir dövr milli-mənəvi simanın formalaşması, milli həyatın çoxcəhətli komponentlərinin inkişaf tapması üçün o vacib şərtidir. Çünki, millətin qarşısında duran tarixi vəzifələri müəyyən dövrdə dövlətçiliyin yalnız bu tipi ilə həyata keçirmək olar”.⁶⁸

Bütün bunları vaxtında dərk edən Heydər Əliyev dühası Azərbaycan dövlətini-millətin hüquqi status almış ali təşkilatına çevirə bildi.

Ölkə, millət və iqtidarın olması zəruriliyindən irəli gələn milli dövlət Avstriya hüquqşünası Hans Kelsenin fikrincə, yetkin hüquqi normal sistemdir. L.S.Sanisteban göstərir ki, müasir milli dövlət Yer kürəsində ən geniş yayılmış sistemdir.⁶⁹

Bu fərziyyə edilmiş dövrlər, bizə belə gəlir ki, Heydər Əliyev ideologiyasının tərkib hissələrinin əməli iş üslublarının tətbiqi və həqiqətə çevrildiyini təsdiqləyən mülahizələrdir. Amma biz belə bir fikri qeyd edirik ki, Heydər Əliyev yaş həddi ilə bağlı ideya-nəzəri və təcrübi biliyini tətbiq etməkdə düşüncə qabiliyyətinə əsaslanırdı. Moskva Kremlini fəth edəndə, Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü seçiləndə, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin ediləndə hələ 60 yaşı yox idi, amma siyasi gücü təlatümdə idi. Onun düşüncə qüdrəti, siyasi əqidəcə bütövlüyü olmasa idi, türk-müsəlmanın siyasi Büroda nə işi var idi? Dövlətçilik təcrübəsinə, siyasi gücünə, dərrakə qüdrətinə, əyilməz bir bütöv şəxsiyyət olduğuna görə Heydər Əliyev Kremlin fatehi ola bilmişdi.

“Keçmiş imperiya daxilində hansı qlobal proseslərin getdiyini daha dərinləndirən müşahidə etmək imkanına malik olan Heydər Əliyev Azərbaycanın nə vaxtsa müstəqillik əldə edəcəyini öncədən görmüş,

bu prosesi sürətləndirən mühüm addımlar atmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevi rəhbər kimi başqalarından fərqləndirən mühüm bir keyfiyyət ondan ibarətdir ki, onun dövlətçilik və siyasi fəaliyyəti bir-birinə zidd olan iki müxtəlif ictimai-siyasi sistemin qovuşduğundan keçmiş və bunların imkanlarından bacarıqla istifadə edib hər bir dövrün ictimai-siyasi tələblərinə uyğun olaraq özünün bütün varlığını Azərbaycan Respublikasının yüksəlişinə, xalqın mənəvi-mədəni inkişafına həsr etmiş və ölkəmizin hərtərəfli tərəqqisini təmin etmişdir”.⁷⁰

70-ci illərdən başlayaraq Heydər Əliyevin əməli işləri Azərbaycan xalqının zaman-zaman inkişafı üçün fədakar əməyi kimi qəbul edilməlidir.

Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyinə rəhbərliyi dövrləri arasında sıx məntiqi əlaqə, dialektik vəhdətin mövcud olduğu aşkar oldu. Hələ 1969-cu ildə Heydər Əliyevin əvəzsiz liderlik xüsusiyyətləri, təşkilatçılıq bacarığı və intellektual istedadı üzə çıxdı.

“XX əsrin 70-ci illərindən etibarən Azərbaycanın siyasi həyatı və bütünlükdə cəmiyyətimiz Heydər Əliyevin titanik səyləri sayəsində yeni impuls və inkişaf parametrləri kəsb edərək əslində özünün yeni mərhələsinə qədəm qoydu. O zamandan başlayan böyük tarixi mərhələdə Heydər Əliyev ideyaları həyatımızın başlıca gerçəkliyi, inkişafımızın təməl daşı olaraq qalmaqdadır. 2003-cü və 2008-ci illərdə ölkədə keçirilən prezident seçkilərində Heydər Əliyevin siyasi varisi İlham Əliyevin inamlı qələbəsi, hazırda həyata keçirilən siyasətin xalq tərəfindən qətiyyətlə dəstəklənməsi onu göstərir ki, tariximizin Heydər Əliyev mərhələsi davam edir və bundan sonra da hələ uzun müddət davam etmək resurslarına malikdir. Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyev mərhələsi haqqında qənaətin formalaşması təkcə onun Azər-

baycana uzun müddət rəhbərlik etməsinə deyil, bəlkə də daha çox bu rəhbərliyin zəngin məzmununa malik olmasına əsaslanır. Tam qətiyyətlə və cəsarətlə demək olar ki, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövr onun tarixinin xüsusi, ən intensiv inkişaf mərhələsini təşkil edir. Bu mənada həmin dövrü tariximizin nəinki sürətli və hərtərəfli yüksəliş illəri, bəlkə də intibahı adlandırmaq daha dəqiq qiymətləndirmə nümunəsi olardı. Məhz haqqında söhbət gedən zaman kəsiyində Azərbaycan malik olduğu böyük intellektual və insani potensialı, təbii resursları – bir sözlə, milli gücü cəmləyib ölkənin qətiyyətli tərəqqisinin qüdrətli amilinə çevirmək imkanı qazanmış və bununla da öz tarixinin keyfiyyətə yeni bir dövrünə qədəm qoymuşdur. Bu, heç şübhəsiz, qədim və zəngin tariximizə müasir Azərbaycan cəmiyyətinin yaradılması mərhələsi kimi daxil olmuşdur”.⁷¹

Heydər Əliyevin dövlət ideyaları, dövlət idarəçiliyi və dövlətçilik fəaliyyəti Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və mədəni-mənəvi inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirən nəzəriyyə, əməli-təcrübi məktəbidir.

Azərbaycan xalqının yaddaşında müqəddəs sayılan zirvəyə gedən yol Heydər Əliyev yoludur, Azərbaycanın milli-azadlıq hərəkatı və milli-mənəviyyat tarixində xüsusi səhifə yaradan dühəlik məktəbidir.

Heydər Əliyev siyasi məsuliyyətdə, idarəçilikdə, daha doğrusu, dövlət idarəçiliyində heç bir əqidə səhvinə yol verməyib. Bu, Heydər Əliyevin siyasi məsuliyyətini təsdiqləyən, şəxsiyyətini səciyyələndirən xarakterik xüsusiyyətlərdir. Həmin dövrlərdə Heydər Əliyev dünya siyasətçiləri qarşısında nüfuzunun təsdiqini siyasi məsuliyyəti və heyrətamiz əməli işlər görməsi ilə reallaşdırmışdır.

Azərbaycanın sovet dövründə Heydər Əliyevin siyasi-nəzəri və əməli fəaliyyətinin əsas istiqaməti Azərbaycanın gələcəkdə tam

müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi üçün iqtisadi, elmi-texniki və mədəni potensial yaratmaq olmuşdur. Heydər Əliyev SSRİ imperiyasında yüksək vəzifə tutanda da onun əsl böyük məqsədi heç də kommunist rejimini qorumaq yox, öz doğma Azərbaycanına xidmət göstərmək, Azərbaycanın müstəqilliyi naminə hətta mümkün olmayanı mümkün etmək idi.

Hələ o vaxt müstəqil Azərbaycan barədə, Azərbaycanın gələcəyi haqqında düşünən Heydər Əliyevin bu məqsədlə SSRİ imperiyasının sükandan istifadə etmək planının olub-olmaması barədə həqiqəti ancaq onun özü danışa bilərdi..

O vaxt Heydər Əliyevin atdığı addımlar o dərəcədə dəqiq idi ki, elə bil ki, görücü nəzərləri ilə yaxın gələcəkdə Azərbaycanın müstəqilləşəcəyini bildirdi və həyata keçirdiyi bütün quruculuq işləri sanki planlı surətdə Müstəqil Azərbaycan üçün görülürdü. Hər halda məhz 70-ci illərdə toplanmış iqtisadi və mədəni-mənəvi potensial müasir dövrdə Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi özünü təsdiq etməsi işində mühüm rol oynayır.

Sovet Azərbaycanında Heydər Əliyev iqtisadiyyatı, kənd təsərrüfatını, mədəniyyəti dirçəldib inkişaf etdirərək milli dövlətçilik ideyalarını real siyasi gerçəkliyə yaxınlaşdırdı. Heydər Əliyevin idarəçilik fəaliyyətinin əsas istiqaməti Azərbaycanı SSRİ-də, SSRİ-dən kənar da şöhrətləndirmək, beynəlxalq aləmdə tanımaq, nüfuzunu artırmaq, idarə etmək, hüquq-mühafizə və təhlükəsizlik orqanlarında milli maraqlara xidmət edən kadrların milliləşdirilməsi və milli ziyalılar ordusunun yetişdirilməsi idi.

70-80-ci illər Azərbaycan tarixində “İntibah dövrü” kimi qiymətləndirilir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin hələ sovet dövründə DTK rəhbəri, sonralar Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi işləyərkən siyasi hakimiyyət və xalq probleminin kəskin, milli ziyalılara və kadrlara, milli-mənəvi dəyərlərə ögey münasibət, Azərbaycanın xaricdə yaşayan soydaşlarımız, SSRİ-də və dünyadakı türk toplumundan təcrid olunması, Cənubi Azərbaycan və Türkiyə ilə əlaqələrin qırılması şəraitində yaşayan Heydər Əliyevə doğulduğu ailənin və özünün Azərbaycan xalqının milli mənəvi dəyərlərinə sıx bağlılığı, Azərbaycan və dünya tarixini, türk və müsəlman dünyasını bilməsi və s. amillər onun millətsevərlik, müstəqil dövlətçilik baxışlarının formalaşmasında əsaslı rol oynadı.

Bütün tədqiqatçılar kimi professor Musa Qasımlı da hələ sovet dövründə Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində kommunist rəhbərliyi illərində Azərbaycan xalqını düşündürən milli, mədəni və mənəvi sahələrdə müstəqil dövlətin təməllərini təşkil edən bütün mətləbləri həll edərək millətsevər milli liderə çevrildiyini göstərir: “Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının zəngin tarixinin bir hissəsini təşkil edən sovet dövründə dünyaya gəlmiş, boya-başa çatmış, işləmiş, sovet cəmiyyətinin yetişdirdiyi görkəmli siyasi və dövlət xadimi, respublikanın kommunist rəhbəri idi. Xarakterinə görə pragmatik, dərin bilikli, məntiqli, mübariz, cəsarətli, inadcıl prinsipləri uğrunda qətiyyətlə mübarizə aparan, beynəlmiləçiliyi həyata keçirən partiya rəhbəri olmaqla yanaşı, milli ruhlu, millətsevər bir azərbaycanlı siyasi xadim, tarix yaradan böyük dövlət adamı, milli lider idi”.⁷²

Heydər Əliyev ilk siyasi hakimiyyət illərində siyasi rəhbərlik daxilində yekdillik, azərbaycanlılar arasında milli birlik, xalq-hakimiyyət arasında vəhdət yaratdı.

ABŞ tarixçiləri Kollinz və Svyatovskiy Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində azərbaycanlılardan ibarət siyasi elitanı birləşdirdiyini qeyd edirlər.

Heydər Əliyev dövründə azərbaycanlılar siyasi və iqtisadi həyatda hökmran mövqə tutdular. Milli və hərbi kadrlar yetişdirildi, tarixi-mədəni, milli-mənəvi dəyərlər mühafizə və inkişaf etdirildi, elmə, ədəbiyyata, milli incəsənətə, ədəbi irsə, ana dilinə, demoqrafik inkişafa qayğı göstərildi. Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələri, həmvətənlər və türk dünyası ilə əlaqələri quruldu, nüfuzu artdı, Cənubi Azərbaycan məsələsi gündəmə gəldi.

Sovet dövründə Azərbaycan dövlətçiliyinin vəziyyəti haqqında Heydər Əliyev çox gözəl xarakteristika vermişdir: “Bu dövrdə Azərbaycan xalqı kommunist rejimində, Ümumittifaq sosialist dövlətinin tərkibində olduğundan, şübhəsiz ki, müstəqilliyini itirmiş, ancaq dövlətçiliyini tam itirməmişdi. Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyinin bir çox atributları qalmış, yaşamışdı. Əsas cəhət budur ki, yetmiş il ərzində Azərbaycan xalqı böyük tarixi yol keçmiş, respublikanın iqtisadiyyatı yüksək sürətlə inkişaf etmiş, xalqımızın mədəni, təhsil səviyyəsi yüksəlmiş, Azərbaycanın elmi, mədəniyyəti, həyatının bütün sahələri inkişaf etmiş, respublikada böyük iqtisadi, sosial və mədəni intellektual potensial yaranmışdır”.

Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçilənə qədərki dövr ərzində işlədiyi təşkilatın tələbinə əsasən ölkəmizdə gədən bütün proseslərdən xəbərdar idi. Bu vəziyyəti açıqlamağa ehtiyac da yoxdur. Şüurunun kəsəri, zəkasının gücü ilə ən ağır məsuliyyət tələb edən bir təşkilatda işləyən Ulu Öndərin nəzərindən heç bir proses yayına bilməzdi. Elə buna görə də ittifaq səviyyəsində adı şübhə, təc-

cüb doğuran məmləkət və onun vətəndaşı 1980-ci illərə qədər dünya miqyasında Heydər Əlirza oğlu Əliyev imzası ilə tanınmağa başladı. Bu faktı da qeyd edək ki, Meksikaya səfəri zamanı 100 pilləkənlik zirvəni bir nəfəsə qalxıb ənə bilən elə azərbaycanlı kommunist Heydər Əlirza oğlu Əliyevin özü oldu. Zirvələrin fatehi olmağın ən aydın nümunəsi kimi bu fakt da qeyd oluna bilər.

Azərbaycan xalqı həmin dövrdə mövcud şəraitə uyğunlaşsa da eyni zamanda onun qəlbində tam müstəqillik, tam azadlıq hissləri yaşanırdı. Siyasi rejimindən, kiminsə əsarəti altında yaşamasından asılı olmayaraq, xalqımız həmişə azadlığa, istiqlala can atmışdır”.⁷³

Heydər Əliyevin hakimiyyətinin birinci dövründə Azərbaycanın dövlətçiliyi tarixində müstəqilliyə doğru böyük dönüş və milli oyanış dövrü başlandı. Azərbaycanın bugünkü dövlət müstəqilliyinin potensialını istedadlı siyasi və partiya xadimi Heydər Əliyev şəxsiyyəti hazırlamışdır.

Azərbaycanın bu gün belə zəngin elmi, mədəni potensialı varsa, bütün bunların təməlində Heydər Əliyevin hələ neçə on illərdən bəri apardığı milli quruculuq işi dayanır.

Heydər Əliyevin ölkəmizdə şəxsiyyət bütövlüyü ilə dövlətçiliyi idarə etdiyi dövrlərin ağırlı-acılı anları da az olmamışdır. Dövlət idarəçiliyində mürəkkəb, ən ciddi, ən çətin məqamlarda müdrik, qətiyyətli siyasətçi kimi Heydər Əliyev çətinlikləri aradan qaldırmış, ən gərgin vaxtlarda belə dönməzliyini, ucalığını, əzəmətini, vüqarını qoruyub saxlaya bilmişdir.

Məhz dövlət başçısına xas olan qətiyyətli və dönməzliyi ilə Heydər Əliyev dünya siyasətçiləri arasında özünə mövqə tuta bilmişdir.

1991-ci ildə müstəqillik qazanmış Azərbaycanda siyasi, iqtisadi, mənəvi müstəqilliyin təmin edilməsi istiqamətində, demək olar ki, heç bir iş görülmürdü. Əksinə, ölkəmiz iqtisadi, siyasi, mənəvi, sosial

böhran girdabına salınmış, ərazimizin 20%-i təcavüzkarlar tərəfindən işğal olunmuş, bir milyondan çox vətəndaşımız öz torpağında qaçqına, didərginə çevrilmişdi.

Hakimiyyət uğrunda ardı-arası kəsilməyən amansız siyasi mübarizələr, didişmələr, ölkənin maddi və mənəvi sərvətlərinin talan edilməsi, təcrübəsiz, səriştəsiz, qabiliyyətsiz və hazırlığı olmayan insanların hakimiyyətə gəlmələri nəticəsində ölkəmizdəki vəziyyət onun öz siyasi, iqtisadi müstəqilliyini və dövlətçiliyini itirmək təhlükəsi həddinə çatdırdı. Azərbaycan ən ağır fəlakətlə üz-üzə dayandı.

Ölkəmizi parçalamağa cəhd edən qüvvələrin ciddi fəallaşdığı, ərazi bütövlüyünün pozulmasının gerçəkliyə çevrildiyi, müstəqilliyimiz üçün ciddi təhlükə yarandığı və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə təkləndiyi bir vaxtda özünün vətəndaş məsuliyyətini dərk edən Heydər Əliyev xalqın səsini səs verərək, onun tələb və iradəsinə tabe olaraq Azərbaycana rəhbərlik etməyə razılıq verdi.

Heydər Əliyevin zəkasının gücü ilə təhlükələri sovuşdurması Vətənin bütövlüyünə xidmət edən vətəndaşlıq borcu idi. Bunu Heydər Əliyevin siyasi əqidə bütövlüyü, vətən qarşısında siyasi məsuliyyəti kimi də göstərmək olar. Heydər Əliyev vətənin dar günündə özünün siyasi məsuliyyətini dərk edərək, ləyaqətli şəxsiyyət kimi vətəndaşlıq borcunu ödəmək üçün odun-alovun içərisinə atılmaqdan da çəkinmirdi. Vətənə, Ana torpağa bağlılıq, övladı olduğu xalqına dərin məhəbbət və xalqın ona olan böyük inamı Heydər Əliyevi Azərbaycanın müstəqilliyini və azadlığını qorumaq üçün müqəddəs vəzifəni öz üzərinə götürməyə vadar etdi.

1993-cü ilə qədər Azərbaycanda siyasi prosesləri xüsusi aqillik, müdriklik düşüncəsi ilə qavrayan Heydər Əliyev ən təhlükəli məqamda

ölkənin parçalanma məqamında Azərbaycanın köməyinə gəldi. 1993-cü ilə qədər Azərbaycanda gedən siyasi oyunları Heydər Əliyev tarixi keçmişin təcrübəsi əsasında müqayisə ilə izləyirdi. Ən təhlükəli bir anın - Azərbaycanın müstəqilliyini istəməyənlərin, gözügötürməyənlərin tarixi fırıldaqlarının, siyasi oyunlarının son həddi olan Azərbaycanı vətəndaş müharibəsi sayəsində parçalamaq məqamının faciə ilə nəticələnmə biləcək çağında Heydər Əliyev Azərbaycanın dadına yetdi.

Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə gəlişi Azərbaycanı parçalanma təhlükəsindən xilas etdi.

Məhz Heydər Əliyevin müdrik xarici siyasəti və titanik əməyi nəticəsində 2001-ci il yanvarın 17-də Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin nümayəndələr səviyyəsində keçirilmiş iclasında Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsinə dair qərar qəbul edilmişdir. Professor Sahibə Qafarova bu hadisənin Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu baxımından böyük əhəmiyyət daşıdığını bildirir: “Bu, müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət sahəsində əldə etdiyi ən böyük nailiyyətlərdən biri olmaqla bərabər, ölkəmizin gələcək inkişaf meyilləri və Avropaya inteqrasiya siyasətinin mühüm ştrixlərini özündə əks etdirən çox vacib bir hadisə idi. Artıq Azərbaycan rəsmən Avropa ailəsinin üzvü kimi özünü tanıtmğa başladı. Həmin il yanvarın 25-də Strasburqda Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsinə həsr olunmuş rəsmi mərasim keçirilmişdir. Mərasimdə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi geniş nümayəndə heyəti iştirak etmişdir. Həmin mərasimdə geniş nitq söyləyən Ulu Öndər Heydər Əliyev bu tarixi hadisəni belə şərh etmişdir: “Tarixi yolların qovuşuğunda yerləşən ölkəmizin Avropa Şurasına qəbul olunması həm Azərbaycan

üçün, həm də bu təşkilat üçün çox mühüm hadisədir. Biz ümumavropa dəyərləri xəzinəsinə öz töhfələrimizi gətirməyə hazırıq. Bu töhfələr həm Avropada demokratik sabitliyin möhkəmlənməsinə, həm də avropalıların şərq xalqlarının tarixi taleyini daha yaxşı və dərinləndirən dərk etməsinə kömək edəcəkdir”.⁷⁴

“Tarixi təcrübə göstərir ki, hər bir xalqın hansısa əlverişli situasiyada milli-etnik soykökünə qayıdışı, əsrlər boyu əxz etdiyi milli-mənəvi dəyərlər və düşüncə sisteminə söykənərək özünəməxsusluğunu qorumaq şansı əldə etməsi, əsasən lider fenomeninin fəvqəladə missiyası ilə şərtlənir. XX əsrdə Azərbaycan xalqının yetirdiyi nadir şəxsiyyət olan Heydər Əliyev də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra siyasi reallıqdan çıxıb ideya formasında, azərbaycanlıların istiqlal duyğularında qılgıncım kimi közərən milli dövlətçilik düşüncəsini ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlamaqla əsrin sonlarına doğru müstəqil Azərbaycan dövləti kimi əzəmətli reallığa qovuşdurmuş, böyük fədakarlıqlar hesabına qurub-yaratdığı dövlətin sarsılmazlığını, demokratik yüksəlişini, Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədiliyini, daimiliyini, dönməzliyini təmin etmişdir. Əgər Ulu Öndər Heydər Əliyevin hələ respublikamıza birinci rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın sosial-iqtisadi, mədəni yüksəlişi üçün həyata keçirilən tədbirlər, milli şüurun oyanışı istiqamətində istər açıq, istərsə də gizli şəraitdə görülən işlər olmasaydı, bu gün Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi mövcudluğundan danışmaq çətin olardı”.⁷⁵

Qüdrətli düha sahibi, bütöv əqidəli siyasətçi kimi yetişmiş Heydər Əliyev dövlətçilik strategiyasının sirlərini, incəliklərini dərinləndirən bildiyi üçün, məmləkətimizin düşmənlərinin bəd əməllərinin tarixi köklərindən aqilliklə hali olduğu üçün 1993-cü ildən ən ağır faciələrlə

nəticələnmə biləcək fəlakətlərin müstəqilliyə qovuşmuş məmləkətimizi bürüdüüyü anda ağılının gücündən, qüdrətindən bacarıqla istifadə edərək dövlətimizi parçalanma, paralanma, dağılma qorxusundan xilas etmək üçün bütün əqli gücündən yenidən istifadə etməyə başladı.

Tədqiqatçılar Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirirlər:

- Müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi;
- Müstəqilliyin dönməzliyinin təmin olunması;
- Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin müasir mərhələsinin kəsilməzliyinin təmin edilməsi;
- Azərbaycan xalqının tarixi şüurunun bərpa olunması;
- Dövlətçilik ənənələrinin qədim köklərinin üzə çıxarılması və müasir tariximizə qovuşması;
- Müasir milli dövlət quruculuğu işində vətəndaşlıq duyğusunun millətə, dövlətə, vətənə sevgi hissənin gücləndirilməsində tarixə söykənmək və gələcəyə gedən yolu daha möhkəm, daha dərin əsaslar üzərində salmaq istəyi;
- Dövlət quruculuğunda tarazlı siyasət, müvazinətli inkişaf konsepsiyasının dönməz həyata keçirilməsi;
- Dövlət təhlükəsizlik sisteminin yaradılması;
- Dövlət müstəqilliyinin qorunmasının siyasi, iqtisadi və mədəni-mənəvi istiqamətlərdəki fəaliyyətlərin başlıca məqsədi hesab olunması;
- Dövlət quruculuğunda şəxsi və dövlət maraqlarının uzlaşdırılması;
- Dövlət maraqlarının ümummillə maraqlarla və fərdi maraqlarla üst-üstə düşməsi; “Xalq dövlət üçün deyil, dövlət xalq üçündür” prinsipinə əsaslanması;

- Dövlətçilik ənənəsinin, dövlətçilik ideologiyasının, dövlətçilik psixologiyası, şüurunun və təfəkkürünün yaradılması;
- Siyasi müstəqilliyin iqtisadi müstəqillik və milli maraqlara xidmət etmək və mədəni-mənəvi müstəqilliklə əlaqələndirilməsi;
- Stabil, möhkəm dövlətin, qanunçuluğun, asayişin, əmin-amanlığın bərpa edilməsi;
- Xarici və daxili siyasətin uzlaşdırılaraq Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə, onun dönməzliyinin bütün dövrlər üçün təmin olunmasına yönəldilməsi;
- İdarəçilikdə demokratik metodlara, aşkarlığa, kadrların yaradıcılıq təşəbbüskarlığına geniş meydan verilməsi;
- Milli dövlət quruculuğu prosesində bazar iqtisadiyyatının bərqərar olması, iqtisadi böhranın aradan qaldırılması və tərəqqinin təmin edilməsi;
- Demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yönündə ardıcıl, məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi, ölkəmizdə demokratiyanın, insan hüquq və azadlıqlarının fundamental prinsiplərinin qərar tutmasına zəmin yaradılması;
- Çoxpartiyalılıq əsasında demokratik parlament seçkilərinin keçirilməsi, Konstitusiyaya Məhkəməsinin yaradılması, bələdiyyə seçkilərinin keçirilməsi;
- Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, ictimai həyatın bütün sahələrinin demokratikləşdirilməsinin həyata keçirilməsi, fikir plüralizmi, söz, mətbuat azadlığına, siyasi partiyaların və ictimai təşkilatların fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin, ölkəmizdə demokratik mühitin qəti şəkildə qərarlaşması;
- Müstəqil Azərbaycan dövlətinin sosial əsası kimi sosial ədalət prinsipinin qərarlaşması, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun ola-

raq əhalinin sosial müdafiə mexanizminin formalaşdırılması, sosial ahəngdarlığın, sosial həmrəyliyın, milli birliyin maddi və mənəvi əsaslarının yaradılıb inkişaf etdirilməsi;

- Ümumxalq referendumu yolu ilə qəbul edilmiş Konstitusiyaya uyğun olaraq Azərbaycanın demokratik, dünyəvi, hüquqi, humanist, unitar dövlət quruluşunun tətbiq edilməsi;

- Demokratik islahatlar spektrinin genişlənməsi, məhkəmə-hüquq sisteminin yenidən qurulması, dövlət idarəçiliyində çevik mexanizmin yaradılması, ictimai-siyasi mühitin sağlamlaşdırılması, dövlət, hakimiyyət və hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin, mənfi hallarla, vəzifədən sui-istifadə, rüşvətxorluq və korrupsiya ilə bağlı yersiz yoxlamalarla mübarizənin gücləndirilməsi;

- Dövlət idarəetməsinin səmərəliliyinin araşdırılması, beynəlxalq standartlara cavab verən idarəetmə sistemi və hüquqi bazanın yaradılması;

- İdarəetmə sahəsi üçün mütəxəssislərin hazırlanması işinin müasir tələblərə uyğun qurulması, onların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, dövlət idarəçiliyi sahəsində elmi tədqiqatlar aparılmasının təşkili və həmin sahənin analitik informasiya təminatının möhkəmləndirilməsi;

- Dövlət idarəetmə sistemində mülki qulluq və kadr siyasəti təsisatının formalaşdırılması və s.

Heydər Əliyev dövlətçilik ideyalarını bir dövlət başçısı, bir Ümummilli Lider kimi öz şəxsi keyfiyyətləri ilə reallaşdırır, bu ideyaların qurucusu, banisi olduğu müasir dövətdə-Azərbaycan Respublikasında təcəssüm etdirirdi.

Heydər Əliyev şəxsiyyət bütövlüyü, vətəndaş əqidəsi ilə Azərbaycanın dünya dövlətləri arasında müstəqil bir dövlət kimi yaşaması

üçün müqəddəs, tarixi iş görə bildi, zəkasının ziyası, ağılının qüdrəti ilə Müstəqil Azərbaycan dövlətinin təməlini formalaşdırdı. Bu zaman inqilabçılıqdan, romantizmdən uzaqlaşdı, realizmə, məsuliyyətə, təkamülə əsaslandı.

Heydər Əliyev hüquqi dövlət quruculuğunu reallaşdırmaq, Avropa standartlarının təmin olunması üçün islahatçılığa üstünlük verirdi. Heydər Əliyev göstərirdi ki, hətta inqilabi dəyişikliklər belə köhnə sistemi dərhal yeni bir sistemlə dəyişdirmir. İnqilabi dəyişikliklər adətən köhnə sistemi vurub dağıdır, amma ondan çox fərqli bir sistem yaratmaq üçün buna vaxt lazımdır, illər lazımdır.

Vaxtilə N.Tusi dövlət başçısının yeddi xisləti barədə belə yazmışdır:

“Birinci-atalıq. Bu, xalqın ürəyinə yol tapmaq, hamıya mehribanlıq göstərmək, hirs və qəzəbini uda bilmək vasitəsilə asanlıqla əldə edilə bilər.

İkinci-alicənablıq. Bu, nəfsani qüvvələri tərbiyə edib saflaşdırdıqdan, “qəzəb”i, qüvvəti mülayimləşdirdikdən sonra əmələ gəlir.

Üçüncü-mətinlik. Bu qəti nöqtəyi-nəzər, fitri-iradə, dərin mühakimə, düzgün fikir, böyük təcrübə və keçmişdəkilərin tərcümeyi-hallarından ibrət dərsi götürməklə əmələ gəlir.

Dördüncü-tam əzm. Buna kişilik əzmi, şahlar əzmi də deyilir. Bu, düzgün rəy və tam iradənin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb bir fəzilətdir.

Beşincisi-səbrli olmaq. Bu, ağır və çətin günlərdə, ümitsiz anlarda, çıxılmaz vəziyyətdə davam gətirə bilməyə deyilir. Bütün mətləblərin açarı səbirdir deyiblər...

Altıncı-var-dövlət.

Yeddinci-sadiq və əməlisaleh köməkçilər”.⁷⁶

Bütün bu xislətlər hamısı Heydər Əliyev şəxsiyyətində cəmləşmişdir. Hər qarış torpağı müqəddəs olan məmləkətimizin rəhbəri kimi Heydər Əliyev öz müqəddəs əməlləri ilə ölkəmizə ağsaqqallıq edir, atalıq qayğısı göstərirdi.

Ağsaqqalın üzünün nuru isə haqqın payı olduğu üçün ən qəddar ürəklilərdə kövrəklik yaradır, hamını haqq yoluna döndərirdi.

Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin alicənablığına, hər bir vətəndaşa qayğı, vətəndaş ləyaqətinə hörmət etdiyinə görə, mətinliyinə, dəmir iradəyə, başladığı işi özünün istədiyi şəkildə sona çatdırmaq qabiliyyətinə, ən gərgin məqamlarda qətiyyətli olmasına, düzgün mövqe tutmasına, böyük təcrübəyə malik olmasına, kamil və müdrik şəxsiyyət, səbrli olduğuna görə onu özünün xilaskarı, Ümummilli Lideri kimi qəbul etdi.

Heydər Əliyev dövlət quruculuğunda dünya təcrübəsindən istifadə etmiş və milli zəminə söykənməyi, ümumbəşəri və milli dəyərlərə əsaslanaraq demokratik və hüquqi dövlət qurmaq yolunu böyük siyasi fəhmi və dərin müdrik fəlsəfi təfəkkürü ilə tutmuşdu. Dövlət quruculuğu, islahatlar və demokratiyanın Avropa modelini təmkin və səbrlə, milli cəhətlərlə üzvi şəkildə birləşdirməyi bacarmış, həqiqətən müstəqil siyasət yürütmüş, “ümumbəşəri dəyərlərlə milli dəyərlərin sintezinə əsaslanaraq, daha dayanıqlı, stabil cəmiyyət qurmaq əzmi göstərmişdir”.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin təkamülünün hər iki istiqamətini, nisbi və mütləq hərəkətini təmin etmiş, əvvəla Azərbaycan dövlətçiliyinin bütün institutlarının möhkəmlənməsi, ərazi bütövlüyü və sosial sabitliyini qorumağa, ikincisi Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasına, sivilizasiya və dünya iqtisadiyyatına qovuşması üçün ciddi tədbirlər görmüşdür.

Siyasi-fəlsəfi elmlərdə dövlət suverenliyi müxtəlif cür təsnif edilir:

- 1) dövlət hakimiyyətinin xüsusiyyəti;
- 2) bütövlükdə dövlətin xüsusiyyəti;
- 3) dövlət varlığının bütün tərəflərini müəyyənləşdirən prinsip;
- 4) dövlət hakimiyyətinin tərkib hissəsi;
- 5) dövlətin tək hakim olduğu vəziyyət;
- 6) dövlətin keyfiyyəti;
- 7) dövlət hakimiyyəti.⁷⁷

Dövlət suverenliyi iqtisadi və siyasi suverenliyi özündə ehtiva edir.

Suverenliyin məkanı müstəqil fəlsəfi-siyasi düşüncə imkanları, ictimai şəurda hüdudlarını genişləndirən sərbəst təfəkkürdür. Heydər Əliyevin inkişaf etdirdiyi dövlət suverenliyi sosial fenomen hakimiyyətin keyfiyyəti aliliyinin, onun müstəqilliyini, cəmiyyətin birliyini və həmrəyliyini təmin etməyə yönəlmişdir.

Heydər Əliyev görəcəyi işin uğurlu nəticəsini, bəhrəsini, yüz ölçüb bir biçmək tədbiri ilə həyata keçirməkdə görmüşdür. Bunun üçün isə, ən əsas şərtlərdən biri dəmir iradə, səbr, dözümlü, dəyanət, müdrikcəsinə addım atmaq kimi amilləri unutmamış, yaddaşa, hafizəyə, ağıla güc vermiş, bütün qərarları qəbul edərkən ehtiyatlı, tədbirli olmağa, zərgər dəqiqliyi ilə sərraf, müdrik addımlar atmağa üstünlük vermişdir.

Heydər Əliyev keçid dövrünü yaşayan müstəqil Azərbaycanı çox təcrübəli, ensiklopedik bilikli, məsuliyyətli, müdrik və fəvqəladə şəxsiyyət olduğu üçün inkişaf yoluna çıxarda bildi.

Heydər Əliyevin dövlətçilik ideyaları və əməli fəaliyyəti Ulu Öndərin müdriklilik fenomeni ilə birləşdikdə daha güclü, daha dərin və əzəmətli olurdu.

Heydər Əliyev xüsusi təmkinini, dərin düşüncəsinin məntiqi mühakimələri ilə Azərbaycanı ən ağır faciələrdən qurtardı. Azərbaycan filosofu S.Xəlilov Heydər Əliyevin fəlsəfi təfəkkürünə yüksək qiymət verərək yazır: “Hər hansı bir hadisəyə münasibətdə təkcədən xüsusiyyə, xüsusidən ümumiyyə keçmək nəzəri müddəalar, elmi-fəlsəfi fikirlər səviyyəsinə qalxmaq və fəlsəfi fikrin yüksəkliyindən yenidən təhlil obyektinə, hadisəyə nəzər salmaq – bax, Heydər Əliyevin düşüncə tərzini və hadisələrə münasibətini səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri budur.”⁷⁸

Qədim yunan filosofu Platon fəlsəfi təfəkkürə əsaslı yiyələnməyə dövlət başçılarının idarə etdikləri, dövlət hakimiyyəti ilə fəlsəfənin vəhdət təşkil etmədiyi dövrlərdə qəbahətdən xilas olmağın qeyri-mümkünlüyünü göstərirdi.

S.Xəlilovun qeyd etdiyi kimi, Heydər Əliyevin Azərbaycanın tarixi, elmi, mədəniyyəti, ictimai-siyasi və fəlsəfi fikri ilə bağlı hərtərəfli biliyə malik, dərin fəlsəfi təfəkkür sahibi olması Azərbaycan xalqının ağsaqqallıq, böyüklük, liderlik təsəvvürləri ilə üst-üstə düşür. Heydər Əliyev xüsusi fəlsəfi traktatlar yazmasa da, onun çıxışları dərin fəlsəfi müddəalarla, müdrik kəlamlarla zəngindir. Heydər Əliyevin çox müxtəlif sahələrə dair söylədiyi fəlsəfi fikirlər əslində, dərin qatlardakı vahid fəlsəfi konsepsiyasının-müasir azərbaycanlının sosial idealının, milli fəlsəfi dünyagörüşünün, mükəmməl elmi-nəzəri bir sistemin ayrı-ayrı təzahürləridir.

Tədqiqatçılar Heydər Əliyevin dövlət quruculuğunda tətbiq etdiyi səciyyəvi cəhətləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmişlər:

- Gücün optimal istifadə olunması;
- Ağılla gücün vəhdəti;
- Xalqla optimal məsafə saxlanması;

- Tam və hissə arasındakı optimal nisbətdən çıxış edilməsi;
- Tarix və müasirliyin vəhdəti;
- Əsası qeyri-əsasdan, ali məqsədi cari məqsədlərdən fərqləndirmək qabiliyyəti;

- Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün sözlə əməlin vəhdətinə, mübarizliyə, mətinliyə, dözümlüyə arxalanmaq;

- İdarəetmədə sosial ədalətin bərqərar olması.

Müdrilər demiş, həqiqətdə hökmdarlıq o adama yaraşır ki, dünya xəstələndikdə onu müalicə edə bilsin, sağlam olduqda səhhətini qoruya bilsin, çünki hökmdar dünyanın həkimi yerində olar.

Dövlətlərin bünövrəsi qarşılıqlı kömək və əmək əsasında birləşən insanların ümumi ittifaqı zəminində yaradılmışdır. Bu ittifaq ədalətli olsa, dövlət haqq, olmasa dövlət nahaq yaradılmışdır. Dövlət yalnız ədalət əsasında uzun müddət yaşaya bilər. Ədalətin birinci şərti xalqın müxtəlif təbəqələri arasında uyğunluq yaratmaqdır. Ədalətin ikinci şərti hərəni ləyaqətinə və istedadına görə vəzifəyə təyin etməkdir.

Humanizm və sosial ədalət prinsipinin möhkəmlənməsi, istedadlı, qabiliyyətli, ləyaqətli, ümummillə mənafeyə xidmət edən kadrların təyin edilib irəli çəkilməsi Heydər Əliyevin dövlətçilik nəzəriyyəsi və təcrübəsinin əsas mahiyyətini təşkil edən dəyərlərdir.

1993-cü ildə xalqın iradəsi ilə hakimiyyətə gələndə, o heç kəsə fərq qoymadı, keçmiş hakimiyyət dövründə işləyən adamların çoxunu işdə saxladı. Müdrək, dahi, alicənab, geniş qəlblə Ümummillə Lider kimi, dövlətə, cəmiyyətə fayda verməyə qadir olan hər bir Azərbaycan vətəndaşını dövlət, hökumət işinə cəlb etdi.

Dünyanın məşhur siyasətçiləri, dövlət başçıları, mədəniyyət və din xadimləri Heydər Əliyevi dünya şöhrətli siyasətçi, “Azərbaycanı idarə

edə biləcək yeganə şəxsiyyət” (Z.Bzejnski), “XX əsrin ən böyük liderlərindən biri, müasir demokratik Azərbaycanın yeni tarixinin bugünkü qurucularından biri” (Çingiz Aytmatov), “Azərbaycanın firəvan gələcəyinin bünövrəsini qoyan rəhbər” (Bill Klinton), “Azərbaycan dövlətini dünyada tanıdan adam” (Süleyman Dəmirəl), “Zəngin siyasi təcrübəsi, kəskin məntiqi və tarixi prosesləri istiqamətləndirə bilmək istedadı olan siyasət adamı” (Oljas Süleymanov), “Müdrək və uzaqgörən dövlət xadimi”, “Azərbaycanda və dünyada layiqli hörmətə və nüfuzə malik respublika rəhbəri” (Y.Lujkov), “Azərbaycan xalqının bütün duyulərini açmağa qadir olan böyük şəxsiyyət” (M.Rostropoviç), “Dünya siyasət meydanında cərəyan edən proseslərə təsir baxımından həmişə öz sözü, öz çəkisi, öz sanbalı ilə seçilən Azərbaycan rəhbəri” (İlham Əliyev), “30 ildən artıq Azərbaycanın məsuliyyətini öz çiyinlərində daşıyan, onu bir dövlət və millət kimi tarixin sınaqlarından çıxaran vətəndaş, şəxsiyyət, lider” (Mehriban Əliyeva), “Cənubi Qafqazda uzun müddət ən əsas şəxsiyyət, şəxsi səylərilə Azərbaycanın müstəqilliyini qoruyan, Azərbaycanın XXI əsrə müasir dövlət kimi daxil olmasına imkan yaratmış lider” (Corc Buş), “Sadəcə münasibət deyil, məhəbbət bəslədiyim, məhəbbətlə yanaşdığım, Rusiyanın böyük dostu, siyasət nəhəngi” (V.Putin), “Müdrək idarəçilik bacarığı, uzaqgörən siyasəti və əzmi ilə öz ölkəsini və xalqını müharibədən və çətinliklərdən çıxarıb dövlət quruculuğuna, sabitliyə, iqtisadi inkişafa və daha yaxşı gələcəyə gətirmiş zəmanəmizin nadir liderlərindən biri” (Moşe Katsav), “Azərbaycan Respublikasının inkişafı və vətəndaşlarının firəvanlığı üçün yorulmadan çalışan islahatçı, demokratik yönümlü siyasi xadim” (Boris Traykovski), “XX əsrin siyasi tarixində dünyanın ən nüfuzlu simaları ilə bir cərgədə duran siyasətçi” (Şeyxülislam Hacı A.Paşazadə) “Dünya şöhrətli, görkəmli siyasətçi, XX əsrin lideri, Qafqazın müstəqil-

liyi və azadlığı uğrunda böyük rol oynayan fenomen” (E.Şevardnadze), “Azərbaycanın xoşbəxtliyi və firəvanlığı, bölgədə və dünyada sülh naminə göstərdiyi fəvqəladə xidmətlərlə türk və dünya tarixində şərəfli yer tutmuş Azərbaycan xalqının və dövlətinin güclü lideri, dəyərli dövlət adamı, mümtaz şəxsiyyət” (R.T.Ərdoğan), “Müdrək, uzaqgörən, nüfuzlu dövlət xadimi, Azərbaycanı tərəqqi yoluna gətirib çıxarmış qeyri-adi şəxsiyyət” (J.J.Şirak), “Müstəqillik əzmi, demokratik əzmi, demokratik mövqe tutması üçün dünya ilə əlaqələr yaratması üçün layiqli körpü rolunu oynayan siyasətçi” (O.L.Skaldart), “Cahanşümül siyasətçi” (K.Narayana), “Azərbaycanda hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu sahəsində işlər görən müdrək rəhbər, görkəmli dövlət xadimi”, “Böhranlar dövründə öz ölkəsinə sabitlik gətirən, fəaliyyəti dövründə ölkələrimiz arasında münasibətlərdə tərəqqi yaradan, Azərbaycanın Avropa ilə əlaqələrini daha da yaxınlaşdıran Azərbaycanın böyük lideri” (Toni Bleyer), “Dünyada tanınmış görkəmli xadim” (Kofi Annan), “Zəngin təcrübəyə malik siyasətçi, rəhbər, müdrək insan” (Əsgər Akayev), “Bütün dünyada tanınmış bir siyasətçi, dövlət xadimi, millət atası”, “Müstəqil, demokratik dövlətin memarı” (Ergün Yenər), “Bütün mənliliyi ilə türk oğlu türk”, “Azərbaycanı dünyada tanıdan mahir dövlət başçısı, kamil, aqıl, müdrək insan” (Abel Məhərrəmov), “Fəal, müdrək və ədalətli” (Anatoli Solovyanenko), “Özünün idarəetmə mədəniyyəti, dərin siyasi biliyi, diplomatik gedişləri ilə Azərbaycanda kamil bir idarəetmə məktəbinin əsasını qoymuş görkəmli siyasət və dövlət xadimi” (Xanhüseyn Kazımlı), “Dərin dərrakə ilə yanaşı, təmkinli, səbirli, tədbirlərini ustalıqla həyata keçirən dövlət başçısı, xalqımızı bələlərdən qurtarmış xilaskarımız” (S.Əsədov), “Görkəmli dövlət xadimi, uzaqgörən siyasətçi (Q.Uilmanis), “Uzaqgörən və istedadlı, idarəçiliyi sayəsində Azərbaycanın hər sahədə inkişaf etməsini və bugün-

kü nüfuzlu mövqeyə çatmasını təmin edən dövlət başçısı” (Əhməd Nejdət Sezər) kimi qiymətləndirmişlər.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri cənab Vasif Talibov qeyd edir ki, “tarixdə elə şəxsiyyətlər var ki, onların həyat yolundan danışmaq üçün bütöv bir xalqın, bütöv bir ölkənin tarixindən danışmaq lazımdır. Möhtərəm Heydər Əliyev belə şəxsiyyətlərdəndir. Onun mənalı həyatı müstəqil Azərbaycanın siyasi bioqrafiyasına çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan deyərkən Heydər Əliyev, Heydər Əliyev deyərkən Azərbaycan düşünürük. Bu, səbəbsiz deyil. Azərbaycanın 50 ilə yaxın bir dövrünü əhatə edən tarixi və siyasi taleyi, bu illər ərzində ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatın bütün sahələrində baş vermiş dirçəliş, inkişaf və tərəqqi möhtərəm Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ümummillî Liderimizin bütün həyatını göz önünə gətirsək, keçdiyi mənalı ömür yolunu nəzərdən keçirsək, böyük ömrün yalnız bir məqsədə xidmət etdiyinin şahidi olarıq: bu – Azərbaycandır. Ulu öndərimiz Azərbaycan naminə, bütöv, müstəqil Azərbaycan və azərbaycançılıq uğrunda çalışmış, mübarizə aparmış və qalib gəlmişdir”.⁷⁹

1995-ci il noyabrın 12-də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya aktında “Dövlətin əsasları” adlanan ikinci fəsil Azərbaycan dövləti, dövlət hakimiyyəti, dövlətçilik, dövlətin ali məqsədi, daxili və xarici funksiyaları dövlət və cəmiyyət münasibətləri təsbit olunmuşdur. Konstitusiyanın 7-ci maddəsində göstərilmişdir: “Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır”.

Konstitusiyada Azərbaycanda dövlət hakimiyyətinin daxili məsələlərdə hüquqla, xarici məsələlərdə beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşdığını, hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasın-

da təşkil edildiyini, dövlət başçısı kimi prezidentin səlahiyyətləri dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, Azərbaycan dövlətçiliyinin varisliyinin təminatçısı kimi müəyyənləşdi, ərazinin vahidliyi, toxunulmazlığı və bölünməzliyi elan edildi, dövlətin silahlı qüvvələrə malik olması, mülkiyyətin dövlət tərəfindən müdafiə olunması, təbii ehtiyatların dövlətə mənsubluğu, dövlətin cəmiyyətin müxtəlif sahələrini inkişaf etdirməyə məsul olduğu göstərilmişdir.

Heydər Əliyevin hakimiyyətinin ikinci dövründə:

- Memarı Heydər Əliyev olan müasir Azərbaycan dövlətinin bünovrəsi sağlam əsaslar üzərində qurulduğuna görə əminliklə demək olar ki, Azərbaycanın müstəqilliyi əbədidir, sarsılmazdır, dönməzdir.

- Heydər Əliyevin dövlətçilik məktəbi yönümündə keçdiyi mürəkkəb, orijinal yol daha heç kəsə qismət olan deyil. Zənnimcə, bu təcrübənin özü də xalqımızın milli sərvətidir. Bu sərvətdən bəhrələnmək, bu məktəbdən mayalanmaq, qidalanmaq, örnək kimi qəbul etmək, torpağını, xalqını sevən və onun xoşbəxt gələcəyinə inanan hər bir vicdanlı və qeyrətli azərbaycanlının borcudur.

- Heydər Əliyevin keçdiyi ömür yolu keşməkeşli, mübarizələrlə dolu olduğu kimi, dövlət idarəçiliyində də, ictimai-siyasi hadisələrdə də həmişə sadədən tutmuş mürəkkəbə doğru yol keçmişdir.

- Azərbaycan dövlətçiliyi xilas edildi;

- Azərbaycanı milli-mənəvi parçalanıb yox olmaq təhlükəsindən qurtardı;

- Azərbaycançılıq, Vətənçilik, xalqımızın və dilimizin adı, türk-islam birliyimiz bərpa olundu, milli şüur yüksəldi;

- Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu və şöhrəti artdı;

- Azərbaycan Respublikası dünyada demokratik, hüquqi, dünyəvi

dövlət nüfuzu qazandı;

- Heydər Əliyev zəkasının məhsulu olan ən demokratik, mükəmməl Konstitusiya qəbul olundu;

- Daxili ictimai-siyasi sabitlik və daxili islahatlar dövrü başlandı, demokratik mühit formalaşdı;

- Türk dünyası ilə tarixi əlaqələrimiz bərpa olundu və gücləndirildi;

- Xarici siyasətimiz bərabərlik və qarşılıqlı fayda prinsipləri əsasında quruldu;

- Böyük beynəlxalq layihələr həyata keçirilərək Azərbaycan iqtisadi blokadadan çıxarıldı, inkişaf etmiş ölkələr sırasına salındı;

- Azərbaycan dövlətçiliyinin əbədi müstəqilliyi reallığa çevrildi;

- Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıtması Azərbaycanı daha böyük fəlakətlərdən qorudu və itirilmək təhlükəsi olan dövlətçilik xilas edildi. Azərbaycan demokratik inkişaf yoluna qədəm qoydu;

- Heydər Əliyev Azərbaycanı azadlıq və müstəqillik, demokratiya və qanunların aliliyi, ədalət və bərabərliyin bərqərar olduğu bir ölkəyə çevirdi;

- Ulu Öndər, təmkinli, fədakar, islahatçı Heydər Əliyev memarı olduğu müasir Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti, mülki cəmiyyət qurmuşdur. Bu, hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün ədalətli, bərabər imkanlar, həm də bərabər məsuliyyət deməkdir. Müstəqil, azad insanların yaratdığı xoşbəxt ailələr sosial rifahın bünövrəsi kimi çıxış edir;

- Heydər Əliyev Azərbaycana daim hərəkətdə olan, müsbət dəyişikliklər axtaran, gələcəyə, yeniliyə can atan islahatçı, vətəndaşların cəmiyyəti kimi baxırdı;

- Memarı azman siyasi lider, dövlətçilik strategiyasını bütün incəlikləri ilə qavrayan, vətən üçün yaşayan, müstəqil ölkəmizə zəkasının zi-

yası ilə toxunulmaz sədd çəkən Heydər Əliyev olan müstəqil Azərbaycan dövləti çox möhkəm əsaslarla qurulmuşdur. Həmin quruculuğu davam etdirən İlham Əliyev prezidentlik fəaliyyətinə başlayaraq dövlətçiliyimizi daha inamla möhkəmləndirmək, daha da inkişaf etdirmək qüvvəsinə, qüdrətinə malikdir;

- İlham Əliyev gənc olmasına baxmayaraq özünün Heydər Əliyev məktəbinin ən layiqli yetirməsi olduğunu gördüyü işlərlə təsdiq etdi. Həm övladlıq borcunu ləyaqətlə yerinə yetirdi, həm uzun illərin bəhrəsi olaraq Azərbaycan xalqının yetişdirdiyi və milli sərvəti hesab etdiyi şəxsiyyətin xatirəsini əbədləşdirmək istiqamətində prezident kimi görüləcək işləri layiqincə həyata keçirdi, həm də Azərbaycan xalqının bir oğlu kimi müstəqil Azərbaycan dövlətinə rəhbərlik edib mərhum öndərimizin yerinə yetirmək istədiyi, lakin yarımçıq qalmış işlərini və arzularını davam etdirməklə şəxsiyyət-vətəndaş olmağını reallaşdırmış oldu;

Dahi öndərimiz Heydər Əliyevin dövlətçilik xəttini uğurla davam etdirən İlham Əliyev daxili və xarici siyasətdə Heydər Əliyevin yaratdığı müstəqillik yolu ilə mətin addımlar atır.

İnsana və insanlığa qayğı və ehtiramına görədir ki, indi Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin əbədiyyətə qovuşduğu məzarı müqəddəs tutur. Onun məzarını ocaq kimi ziyarətgaha çevirir, onun şəxsiyyətini səciyələndirən amilləri bir daha öyrənir, onun keçdiyi şərəfli ömür yolunun davamçısı olmaqla fəxr edir.

Bir sözlə, Heydər Əliyev ənənələrini qorumağı və yaşatmağı onun fədailəri müqəddəs borcu bilir.

Heydər Əliyev siyasətinin sosial-iqtisadi əsasları

Heydər Əliyevin siyasəti sosial-iqtisadi əsaslarla vəhdət təşkil edir, o, dövlətçiliyi möhkəmləndirəndə də iqtisadiyyatın təminatçısı olacağını düşünürdü. Heydər Əliyev deyirdi ki, əgər respublikada ictimai-siyasi sabitlik olmasa, sağlam ictimai-siyasi mühit olmasa, heç bir sosial-iqtisadi proqramdan, yaxud problemlərin həll edilməsindən söhbət gedə bilməz. İqtisadiyyatın, sosial-iqtisadi proqramın, vətəndaşların rifah halının yaxşılaşdırılması həmişə Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. Heydər Əliyev çıxışlarının birində demişdir ki, biz vətəndaşlarımızın, xalqımızın rifahını yaxşılaşdırmağa, yaranmış vəziyyətdə müxtəlif və yeni formalardan istifadə edərək iqtisadiyyatı inkişaf etdirməyə çalışırıq.

Heydər Əliyevin bir siyasətçi və dövlət başçısı kimi unikallığı, özünəməxsusluğu, fenomenliyi ondadır ki, o, müasir dünya təcrübəsində mövcud olan sivil üsullara əsaslanaraq, respublikamızda demokratik prinsiplərin inkişafına iqtisadi sistemin transformasiyasının, ölkənin milli xüsusiyyətlərinin imkan verdiyi səviyyədə şərait yaratdı.⁸⁰

Heydər Əliyevin beyin mexanizmlərinə rahatlıq verməməsinin nəticəsidir ki, ölkəmiz dünyanın iqtisadi cəhətdən ən güclü, qüdrətli dövlətləri ilə iqtisadi səmərəlilik əlaqələri də yarada bilmişdir. Belə bir fikri də qeyd etmək yerinə düşərdi ki, dünyanın ən güclü iqtisadçılarının gizli gedişlərinin də qarşısına Heydər Əliyev uğurla çıxa bilmişdir, onların qarşısında aqilliklə, kamilliklə, müdrikliklə, yetkin iqtisadi biliklə, düşüncə ilə duruş gətirə bilmişdir. Bu da onun ağılının gücündən, qüdrətindən bacarıqla istifadə etmək üsullarından biri idi.

Heydər Əliyevin gərgin və səbrli əməyinin nəticəsi olaraq respublikamız ildən-ilə iqtisadi cəhətdən dəyişməyə başladı.

Mədəni cəmiyyətləri müasir qloballaşan dünyaya aparan yeganə inkişaf yolu onların daim yeniləşmək qabiliyyətidir. Kəskin rəqabət şəraitində öz maddi və mənəvi dəyərlərinə arxalanan dünya xalqları üçün ən etibarlı təminat yaratdıqları yeni texnologiyalar, ictimai ideyalar, sosial və siyasi institutlardır.

Müasir dünyada demokratiyanın mahiyyəti hər bir sahədə, o cümlədən iqtisadiyyatda, mədəniyyətdə, sosial və siyasi sahədə sərbəst rəqabət deməkdir. Zəif güclünün təsir dairəsinə düşür. Güclülərin cərgəsində dayanmağı böyük şəxsiyyət Heydər Əliyev gördüyü işlər və apardığı mübarizələrlə, xalqımızın öz tarixi ənənələri ilə buna həm layiq, həm də qadir olduğunu təsdiq etdi.

Şərq ilə Qərbin qovuşduğu məkanda Böyük İpək Yolunun üzərində yerləşən Azərbaycanın XXI əsrin liderinə çevrilməsi üçün Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev sağlam təməl prinsiplərinin əsasını qoymaqla yanaşı, nümunəvi hərbi potensialı, daim yeniləşən qabaqcıl siyasi, iqtisadi və sosial qurumları olan müstəqil məmləkətimizi dünyanın iqtisadi cəhətdən güclü dövlətinə çevirmək üçün əzmkarlıqla çalışdı.

Heydər Əliyev Azərbaycanı modernləşdirmək yolu tutdu. Azərbaycanda modernləşmənin özünəməxsus cəhəti Qərb modernləşməsindən fərqli səviyyədədir.

Qərbdə - Qərbi Avropada və Şimali Amerikada meydana gələn modernləşməyə görə, cəmiyyətlər müasir və ənənəvi cəmiyyətlərə bölünür. Qərbin təsəvvüründə siyasi və iqtisadi modernləşmə dedikdə, ilk növbədə:

- 1) Vətəndaş cəmiyyətinin dövlət üzərində aliliyi, bütün təsisatların sərbəst formalaşması, rəqabət;
- 2) İnsanın vətəndaş hüquqlarının və siyasi hüquqlarını onun əlindən alına bilməməsi;

3) Nümayəndəli idarəetmə, hakimiyyət bölgüsü, hüquqi dövlət nəzərdə tutulur.

Dünya ölkələrində modernləşmə Qərbin təsəvvüründə, ənənəvi cəmiyyətlərin “modernit” cəmiyyətlərə çevrilməsi deməkdir.

Modernizmə görə, dünya inteqrasiyasına cəlb edilmiş hər bir ölkədə siyasi, iqtisadi, mədəni, texnoloji islahatlar aparılmalı, sekulyarizasiya baş verməli və bu islahatlar liberal demokratik dəyərlərə əsaslanmalıdır.

Müasir Avropa sivilizasiyası dəyərləri yüksək iqtisadi inkişaf səviyyəsi məhz modernist layihələrin həyata keçirilməsi sayəsində mümkün olmuşdur.

Modernizm avropasentirizm siyasəti ifadə edir. Modernist layihə ən əvvəl korporasiyaların nümunəsində ideoloji vasitəyə çevrilir. Onlar müasir dünyada qloballaşma kimi məşhur olan iqtisadi ekspansiyanı həyata keçirirlər.⁸¹

Cənub-Şərqi Asiya ölkələri (Yaponiya, Çin, Koreya, Vyetnam və s.) Qərb texnologiyalarından istifadə etməklə yanaşı öz milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlaya bildilər.

Beynəlxalq aləmdə modernləşmənin “Asiya ideyası” yarandı. Asiya ideyası aşağıdakı dəyərləri özündə ehtiva etmişdir: hakimiyyətin təşkilinin optimal modeli, siyasi sistem çərçivəsində məsuliyyət, qrup mənafeələrinin fərdi mənafeələrdən üstünlüyü, dövlətin üzvi şəkildə qavranılması-dövlətin cəmiyyətin əsas mənafeələrinin başlıca qarantı kimi çıxış etməsi, ümumi mənafeələrin siyasi rəqabətdən üstün tutulması, ailə-bazar iqtisadiyyatlı siyasi konservatizmin üzvi-etatist variantını birləşdirən konsepsiya.⁸²

Heydər Əliyev Azərbaycanın XX əsrdəki coşqun inkişafı, ölkədə modernləşmə təcrübəsinin olduğunu dəfələrlə bəyan edirdi: “Azərbaycan

xalqı böyük bir tarixi yol keçmişdir. Bu dövrdə xalqımız, onun mentaliteti, təhsil səviyyəsi yüksəlmişdir. Azərbaycanda böyük elm, mədəniyyət yaranmışdır. Ölkənin sənayesi, kənd təsərrüfatı inkişaf etmişdir”.⁸³

Prezident Heydər Əliyev 90-cı illərdəki çıxışlarında qeyd edirdi ki, 70-80-ci illərdə Azərbaycan böyük uğurlar qazanmışdır. 80-ci illərin ortalarında Azərbaycan SSRİ-nin ən dinamik inkişaf edən müttəfiq respublikalarından birinə çevrilmişdi.

İkinci Dünya müharibəsində Sovet İttifaqının qələbəsində xüsusi payı olan Azərbaycan olduqca məhdud, primitiv günlərini yaşayırdı. Heydər Əliyev siyasi liderliyə seçildəndən sonra ölkəmizdə tikinti quruculuğu xüsusi vüsət aldı. Elm, mədəniyyət, təhsil sahələrində gedən inkişaf gözümüzün önündə idi. Milli şüurun əhatə dairəsini zənginləşdirmək üçün sovet məkanının ali təhsil müəssisələrində təhsil almağa on minlərlə azərbaycanlı gənclərimiz göndərildi. Sovet İttifaqında xərətədə də yeri bilinməyən məmləkətimiz haqqında ictimai fikirlər yaranmağa başladı. Bu hal Azərbaycan üçün ən böyük uğur ola bildi.

1969-1985-ci illəri iqtisadiyyatın imkanlarını əyani nümayiş etdirmiş dəyişikliklərin miqyasına görə II Respublikanın tarixində misilsiz dövr kimi dəyərləndirilir. Bu dövrdə siyasi və iqtisadi inkişafın vəhdəti baş vermişdi: Azərbaycanın dövlət suverenliyinin və iqtisadi müstəqilliyinin bazası həmin illərdə yaradılmışdır.

XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanda möhkəmlənən və qərarlaşan siyasi münasibətlər və hakimiyyətin sosial-iqtisadi amillərlə vəhdət təşkil etdiyi “qabaqcıl ənənəvi cəmiyyət” yaranmışdır: burada sənayeləşmə, mədəni tərəqqi və şəxsiyyətin fərdiliyi kimi dəyərlər qərarlaşmışdır və bütün bunlar kənardan müdaxilə edilmədən, ənənəvi sivilizasiya çərçivəsində baş vermişdir. Bir fakt da xüsusi qeyd olu-

nur ki, 90-cı illərdə baş vermiş böhranlara baxmayaraq, Azərbaycan öz identikliyi əsasında modernləşdirməni davam etdirmək üçün zəruri potensialını qoruyub saxlamışdır.⁸⁴

Heydər Əliyev böyük iftixarla deyirdi ki, Azərbaycanın XX əsrdə yaratdığı qüdrətli iqtisadi potensial, böyük mütəxəssislər ordusu xalqımızın ən ümdə amallarının həyata keçirilməsi üçün möhkəm baza, əlverişli zəmin rolunu oynadı.

Heydər Əliyev siyasətinin sosial-iqtisadi əsasını təşkil edən modernləşmə Azərbaycanın tarixi inkişafına yeni keyfiyyətlər, yeni sosial-iqtisadi münasibətlər, iqtisadi dəyərlər və imkanlar, həmçinin cəmiyyətin mənəvi-siyasi simasını dəyişdirən yeni siyasi-mədəni norma və təsisatlar daxil etdi.

Üçüncü “Toffler dalğası” dövrünü yaşayan dünya birliyində yenidən yaranmış müstəqil dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan Respublikası informasiya cəmiyyətinin reallıqlarını qavrayır və təbii modernləşməyə başlayır.

Tədqiqatçılar vahid siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni sovet sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycanın modernləşmədən kənarda qalmadığını göstərirlər. “XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində sosialist düşüncəsinin dağılması ilə dünyada faktiki olaraq yeni geosiyasi mənzərə formalaşmağa başladı. O cümlədən SSRİ, Mərkəzi və Şərqi Avropanın sosialist dövlətlərinin siyasi-hərbi, sosial-mədəni birliyinə son qoyuldu. Tarixi təcrübə göstərir ki, bu cür silkələnmələrdən sonra insanların düşüncələrindən tutmuş böyük dövlətlərin daxili və xarici siyasətində bütün sahələrdə köklü dəyişikliklər baş verir. Siyasi, mədəni və iqtisadi tərəkürdə əsaslı yeniləşmələr özünü göstərir. Həmin prosesin fərdlərin və bütövlükdə cəmiyyətlərin həyatında etdiyi dəyişikliklərin fonunda

diqqəti çəkən bir qanunauyğunluq da müşahidə edildi. Bu da dövlət quruculuğu, yeni cəmiyyətin formalaşması, uğurlu inkişaf modellərinin yaradılması kimi məsələlərdə qarşıya yeni vəzifələr çıxardı”.⁸⁵

Keçid dövründə “Müstəqillik əldə edən ölkəmizin siyasi və iqtisadi həyatında ciddi dəyişikliklər və böyük islahatlar aparılırdı. Bu dəyişikliklər zamanı vətəndaşların sosial baxımdan müdafiəsi çox mühüm məsələ idi. Aydınır ki, müstəqil dövlət olaraq Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası baş verməli idi. Dövlət və ictimai mülkiyyətə, inzibati-amirlik sisteminə əsaslanan iqtisadi münasibətlərin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq dəyişməsi zərurətə çevrilmişdi. İqtisadi modelin yeniləşməsi, mülkiyyət münasibətlərinin dəyişməsi böyük islahatlar proqramının reallaşdırılmasını, bu yöndə möhkəm və davamlı sistemin yaradılmasını tələb edirdi. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi böyük islahatların ardıcılığı, səmərəliliyi, elmi əsaslara və sosial ədalətə söykənməsi bu prosesin ümumilikdə ölkə və hər bir vətəndaş üçün faydalı olmasını təmin etmişdir”.⁸⁶

Modernləşmə və siyasətin vəhdəti iqtisadiyyatın keyfiyyətə təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur. Modernləşdirmə, ilk növbədə, iqtisadiyyatın bürokratik nəzarətdən azad olmasını, bazar iqtisadiyyatına keçidi, investisiya mühitinin yaradılmasını və yaxşılaşdırılmasını, büdcə siyasətinin sağlamlaşdırılmasını, orta sinfin yaradılmasını, dövlət, cəmiyyət və şəxsiyyətin qarşılıqlı münasibətlərində keyfiyyətə yeni səviyyənin olmasını, demokratik siyasi təsisatların yaradılmasını və möhkəmləndirilməsini, siyasət və dövlət idarəçiliyinin cəmiyyətin siyasi və mədəni müxtəlifliyini, insan haqları və şəxsiyyətin siyasətdə rolunu, üfqi özünüidarə şəbəkələrdə demokratik strukturların inkişafını nəzərə almaqla yenidən qurulmasını nəzərdə tutur.

“Azərbaycan milli inkişaf strategiyasında keçid mərhələsini uğurla adlayaraq, yüksəlişin keyfiyyətə növbəti fazasına qədəm qoymuşdur. Bu mərhələdəki məqsədlərə nail olmağın yolu isə XXI əsrdə ölkəmizin siyasi, iqtisadi və sosiomədəni həyatını modernləşdirməkdən keçir. Son illərdə daxili və xarici siyasətdə qazanılmış çox böyük uğurlar indi inkişafın Azərbaycan modeli haqqında danışmağa əsas verir. Ölkənin mövcud reallıqları və perspektivləri sübut edir ki, modernləşmənin Azərbaycanın timsalında çox böyük inkişaf ehtiyatları vardır və onların hərəkətə gətirilməsi ölkənin sürətli tərəqqisinə birbaşa təsir göstərir”.⁸⁷

Azərbaycanda modernləşmə prosesi sovet və postsovet dövrlərdə bir neçə mərhələdən keçmişdir. Birinci mərhələdə klassik ənənəvi cəmiyyət, onun əsas ideologemləri və normaları daxil olmaqla tədricən dağılıb, artıq sovet dövründə ideoloji dayaqları sarsılmağa başlayıb, üçüncüsü, əvvəlki həyatı modellərin böhranı başlayıb; dördüncüsü, sosial-iqtisadi davranışın yeni modeli, bazar iqtisadiyyatı cəmiyyətinin yeni normaları yaranıb ki, tədricən bu proses əhalinin daha geniş təbəqələrini əhatə edibdir.

Azərbaycan xalqının Heydər Əliyevə böyük inam bəsləməsi, ölkəmizin ən çətin və ağır günündə bu böyük şəxsiyyətə üz tutması, onu rəhbərliyə dəvət etməsi heç də təsadüfi deyildi. Bu, qanunauyğunluq idi, xalqımızın 1970-80-ci illərdə, Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün etdiyi nəhəng, möhtəşəm xidmətlərə verdiyi böyük qiymət idi. Məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illəri Azərbaycan tarixinin heç bir dövrü ilə müqayisə etmək olmaz. Bu illərdə Azərbaycan parlaq nailiyyətlər qazanmış, əsrlərə bərabər yüksəliş yolu keçmişdi. Azərbaycanda o dövrlərdə 300-ə qədər böyük və nəhəng obyektlər tikilmişdir.

Həmin dövrlərdə Heydər Əliyev həm tarixi şəxsiyyət səviyyəsinə yüksəlmiş, həm də övladı olduğu Azərbaycan xalqının millətlər arasında üzünü ağ etmiş və yüksəlmişdir. Tarixdə Vətəni üçün, milləti üçün yaşayan nadir şəxsiyyətlər olmuşdur. Heydər Əliyev də belə nadir şəxsiyyətlərdən biridir. Elə buna görə də Azərbaycan xalqının Heydər Əliyevlə fəxr etməsi təbii sayılmalıdır.

Öndərimiz və milli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə Azərbaycan öz iqtisadi inkişafında dünya standartları səviyyəsinə qalxa bilmişdir. Mövcud olan sənaye obyektlərini, neft emalı və neft-maşınqayırma, əlvan və qara metallurgiya, elektrotexnika, maşınqayırma, kimya, energetika, yüngül və yeyinti sənaye sahələrində və digər sahələrdə yüksək texnologiyaya əsaslanan kompleks sənaye sahələri əvəz etdi.

Aqrar kompleks ən geridə qalmış sahədən SSRİ-də hamının heyrətinə səbəb olan, sürətlə inkişaf edən sahəyə çevrildi.

Bu, böyük müvəffəqiyyətlərə görə Azərbaycan 70-ci illərin beşilliklərində SSRİ-nin ən yüksək mükafatına layiq görülmüşdü.

Bütün bunlar əhalinin sosial vəziyyətinin əsaslı dərəcədə yaxşılaşmasına öz təsirini göstərdi.

Azərbaycan çox sahədə qabaqcıl təcrübə məktəbinə çevrilmişdir. Bütün bunlar Heydər Əliyev dühasının unudulmaz xidmətlərinin fərəhli bəhrələri idi. Çətin, mürəkkəb, çoxcəhətli, çoxsahəli və zəngin fəaliyyəti nəticəsində Heydər Əliyev dünyada tanınmış görkəmli dövlət xadimi və siyasi xadim kimi formalaşdı, tarixi şəxsiyyətə çevrildi, dünyanın nadir insanları çərçivəsinə daxil olmaqla, müdriklik, kamillik zirvəsinə yüksəldi. Onun şəxsində və zəhmətinin nəticəsində Azərbaycan da dünyada tanındı. Bu müdrik şəxsiyyətin həyatının hər bir inkişaf

mərhələsi Azərbaycanın yüksəlişi, onun beynəlxalq aləmdə tanınması mərhələsi kimi nəzərə çarpmaqdadır.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illər bütün sahələrdə respublikamız üçün həqiqi inkişaf dövrü olmuşdur. Bütün bunları xalqımız və onun hər bir üzvü görməyə və qiymətləndirməyə bilməz. Bunun qiymətləndirilməsi vətən və gələcək nəsil qarşısında siyasi məsuliyyət daşınması deməkdir.

Bir sözlə, modernləşmənin birinci mərhələsində Azərbaycana Heydər Əliyevin rəhbərliyinin birinci dövründə - 70-80-ci illərdə milli şüur dirçəldi, əhalinin rifahı və təhsil səviyyəsi yüksəldi. Milli identiklik təşəkkül tapdı, rəşional islahatlar və dəyişikliklər başladı, millətin müstəqil inkişafının əsasları, gələcək hərbi potensialın inkişafı üçün baza yaradıldı, kənd təsərrüfatı, iqtisadi həyat inkişaf etdi, respublikalararası və xarici iqtisadi əlaqələr genişləndi, elmi potensial və idarəetmə kadrları yaradıldı və cəmiyyətdə sosial ədalət bərqərar oldu. Sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı, milli gəlir artdı.

Transformasiyanın ikinci mərhələsi yenidənqurma illərinə, 80-ci illərin ikinci yarısına təsadüf edir. Bu dövrdə sovet ideologiyası əsaslı şəkildə dağıldı, yeni sosial-iqtisadi davranış normaları meydana gəldi, iqtisadiyyatda böhran artdı.

Transformasiyanın üçüncü mərhələsi 1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi ilə başladı. Təəssüf ki, bu dövrdə 1991-1993-cü illərdə “Azərbaycan cəmiyyətinin inkişaf layihəsi” reallaşmadı. Siyasətdə və iqtisadiyyatda, insanların həyat tərzində, təfəkküründə, siyasi və sosial-iqtisadi sferada ciddi dəyişikliklər baş vermədi. Həyatın yaxşılaşdırılması amili kimi dövlətə üstünlük verilirdi.

Dövlət isə təcavüzün, təxribatın qarşısında aciz qalmışdı. Mədəni maraqlar mənəvi dəyərləri kölgədə qoymuşdu. Xalqın bütövlükdə özünü çaşqınlıq burulğanına yuvarlayan dövlət başçıları xalq-dövlət və dövlət-xalq vəhdətinin gücünə əhəmiyyət vermirdi. Xarici təcavüzlərə, daxili təxribatlara məruz qalan və bu separatçılığa qarşı elliklə mübarizəyə qalxan xalqa, onun könüllü özünümüdafiə dəstələrinə dövlət əhəmiyyət və istiqamət vermək iqtidarında deyildi. Buna görə də torpaqlarımızın müəyyən hissəsi sərvətləri qarışıq zəbt edildi, əhali isə özünün doğma torpaqlarından didərgin düşdü.

İqtisadi və siyasi transformasiya mərhələsini tədqiqatçılardan bəziyi aşağıdakı dövrlərə ayırır: 1989-1991-ci illərdəki siyasi müstəqillik və separatçılığa qarşı mübarizə, bazar münasibətlərinin kortəbii mənimsənilməsi və keçmiş sistemin dağılmasının başlanğıcı dövrü; 1991-1994-cü illərdə siyasi müstəqillik əldə edildikdən sonra bütün problemlərlə təkbətək qalmaqla, ölkədə daxili sosial-siyasi çaxnaşmaların güclənməsi, hərbi təcavüzün genişlənməsi, bazar-münasibətlərinə sürətli keçid pərdəsi altında iqtisadiyyatın deqredasiyası, iqtisadi proseslərin idarəolunma səviyyəsindən çıxması dövrü; 1995-2000-ci illərdə iqtisadi transformasiyanın nisbi sistemliliyinin bərpaı, iqtisadi tənəzzülün dərinləşməsinin dayandırılması, islahatlarda məqsəd və vəzifələrin ardıcılığının möhkəmlənməsi, iqtisadiyyatın asılılığının güclənməsi dövrü.⁸⁸

1991-1993-cü illərdə iqtisadi transformasiya problemlərinin həlli istiqamətində ciddi addımlar atılmadı. Bu dövrdə ümumi daxili məhsul 53%, sənaye məhsulu 62%, kənd təsərrüfatı məhsulu 44%, istehlak 75%, yığım isə 45% azaldı. Əhalinin həyat səviyyəsi 3,6 dəfə, real orta aylıq əməkhaqqı səviyyəsi isə 80% azaldı. Həmin dövrdə aparılmış bank və xarici ticarət sahəsində ciddi problemlər yarandı.⁸⁹

1993-cü ilin ortalarında ölkədə sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi gərginliyin xüsusilə gücləndiyi bir şəraitdə Heydər Əliyevin dövlət rəhbərliyinə gəlməsi bütövlükdə Azərbaycan dövlətçiliyinin formalaşmasında və o cümlədən iqtisadi islahatlarda yeni keyfiyyət mərhələsinin başlanmasına səbəb oldu. Bu dövr milli transformasiyanın dördüncü mərhələsinin başlanması-modernləşmə mərhələsinin başlanması üçün əsasların yarandığı dövr kimi səciyyələndirilir. Bu dövrün mahiyyəti ondan ibarət oldu ki, Azərbaycanın tənzimlənən bazar iqtisadiyyatına demokratik islahatlara keçid başlandı, Azərbaycan dünya ölkələri tərəfindən siyasətin subyekti kimi qəbul edildi.

Heydər Əliyev ikinci hakimiyyəti dövründə yeni cəmiyyət quruculuğunda bir-birilə əlaqədə və vəhdətdə olan siyasi və iqtisadi sahələrin demokratik idarə olunmasına üstünlük verdiyini bəyan etdi: “Biz respublikamızda hüquqi-demokratik dövlət qurmaq yolu ilə gedirik. Bu, dövlət quruculuğunda siyasi sahədə strateji yolumuzdur. Bununla çox sıx əlaqədə olan ikinci sahə iqtisadiyyatın demokratik yollarla idarə olunmasıdır, yəni iqtisadiyyatda demokratik islahatlar aparılması, bazar iqtisadiyyatı yoludur. Bütün bunlar kompleks şəkildə respublikamızı gələcəyə aparan yollar, istiqamətlərdir”.

Bu dövrdə Heydər Əliyevin gərgin siyasi, sosial-iqtisadi yönümlü fəaliyyətilə iqtisadi transformasiyanın dinamik inkişafı üç istiqamətdə cəmləndi:

1. Ölkənin əsas təbii-iqtisadi ehtiyatlarının aktiv təsərrüfat fəaliyyətinə cəlb olunması: belə ehtiyatlara Xəzərin karbohidrogen yataqları; geosiyasi mövqeyin yaratdığı tranzit potensialı və şəxsi mülkiyyətə verilmiş torpaq potensialı aid olunur.

2. Liberal-demokratik yönlü bazar prinsiplərinə əsaslanaraq təsərrüfat mexanizminin yaradılması. Bu istiqamətdə ən vacib vəzifələrdə xüsusi mülkiyyətə əsaslanan sahibkarlıq mühitinin yaradılması; ölkənin maliyyə-bank və maliyyə-kredit sisteminin liberallaşdırma yönündə islahatı; dövlət iqtisadi idarəetmə sisteminin tədricən istehsalın idarəedicisindən əsas ictimai xidmətlərin təminatçısına çevrilməsi, iqtisadiyyatın dövlətsizləşdirilməsi, o cümlədən torpaq islahatı və özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi aiddir.

3. Ölkə iqtisadiyyatının ardıcıl tədbirlər vasitəsilə açılması, onun dünya təsərrüfat sistemində rəqəbət qabiliyyətinin təmin olunması. Bu istiqamətdə fəaliyyət qlobal və regional, funksional və sahə iqtisadi birliklərin də fəal siyasətinin təmin olunmasını nəzərdə tutur.⁹⁰

Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi inkişafa təsir edən mühüm amillərdən biri kimi milli valyutanın, Azərbaycan manatının yeganə ödəniş vasitəsi elan edilməsi haqqında fərmanı oldu.

Heydər Əliyevin 1994-cü ildə dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə bağladığı “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanda modernləşmənin müasir mərhələsinin başlanğıcı oldu.

“Əsrin müqaviləsi”nin imzalanma mərasimindəki çıxışında Heydər Əliyev bu müqaviləni “tarixi hadisə”, nefti Azərbaycan Respublikasının və Azərbaycan xalqının “ən böyük milli sərvəti” kimi dəyərləndirərək Azərbaycanda neft sənayesi tarixinin mərhələləri çar, ADR, Azərbaycan SSR və Müstəqil Azərbaycan Respublikası dövrləri barədə geniş məlumat vermiş, Azərbaycan neftçilərinin və neft mütəxəssislərinin keçmiş SSRİ-nin neft sənayesində oynadığı əvəzsiz roldan, Bakı neftinin dünyadakı rolundan, lakin xalqın neftin sahibi olmadığından danışmışdır.

Heydər Əliyev fəxrlə deyirdi ki, Azərbaycan xalqı heç vaxt indiki kimi öz sərvətlərinin sahibi olmayıb və heç vaxt da özü belə iri, cəsarətli, iradəli addımlar atmaq imkanına malik olmayıbdır.

Ulu Öndərin bu fikrini biz də əsas götürürük. Amma əsrlər boyu Azərbaycan dünya dövlətlərinin əksəriyyəti ilə bütün sahələrdə əlaqə yaratmışdır. XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycan iqtisadi böhran burulğanında qalanda İtaliyaya neft göndərmiş, oradan isə Azərbaycana buğda gətirilmişdir.

Məmləkətimizin ən qüdrətli xeyriyyəçi-milyoneri Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Bakı neftini xarici ölkələrə sataraq maliyyə qazancını uzaq şəhərlərdə təhsil alan milli kadrlara xərcləməsi də inkarolunmazdır.

Burada belə bir fikri də qeyd etmək yerinə düşərdi ki, dövlətlər arasında yaradılmış əlaqələr həmin dövlətlərin inkişafına da zəmin yaradır.

Heydər Əliyev “Əsrin müqaviləsi”ni Azərbaycan Respublikasının bu günü və gələcəyi üçün iqtisadi baxımdan mənfəətli hesab edərək onun imzalanmasına qərar verdi. Müqavilə siyasətlə iqtisadiyyatın vəhdətinin bariz nümunəsi idi: “Biz belə addım atmaqla Azərbaycanın dünyaya üçün, dünya iqtisadiyyatı üçün açıq ölkə olduğunu nümayiş etdiririk. Biz bu müqaviləni imzalamaqla Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bərqərar olduğunu, Azərbaycanın tam müstəqil dövlət olduğunu, xalqımızın öz sərvətlərinə özünün sahib olduğunu dünyaya bir daha nümayiş etdiririk. Biz bu müqaviləni imzalamaqla Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına, azad bazar iqtisadiyyatına qoşulması üçün əsas yaradırıq. Biz bu müqaviləni imzalamaqla dünyaya bir daha nümayiş etdiririk ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası demokratik və hüquqi dövlətdir. Azərbaycanda demokratik prinsiplərin bərqə-

rar olması və inkişaf etməsi üçün geniş meydan açılmışdır, Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatı yolu ilə getmək əzmindədir”.⁹¹

Heydər Əliyev imzaladığı “Əsrin müqaviləsi” ilə Azərbaycan üçün həyati maneələri həll etmək üçün şans əldə etdi:

- Azərbaycan bazar iqtisadiyyatının həyata keçirilməsi üçün ilk addım atdı;

- Xarici ölkələrdən Azərbaycana investisiya qoyulması üçün yol açdı, digər sahələrdə çalışan şirkətlərin Azərbaycanda fəaliyyət göstərməsi üçün zəmin yaratdı;

- Müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında və ictimai-siyasi həyatında hökm sürən sabitliyi dünyaya nümayiş etdirdi;

- Müqavilədə iştirak edən şirkətlərin mənsub olduqları böyük ölkələrlə - ABŞ, Rusiya, İngiltərə, Türkiyə, Norveç kimi dövlətlərlə dostluq əlaqələri, əməkdaşlığın və ümumiyyətlə, bütün sahələrdə əlaqələrin möhkəmlənməsi üçün imkan əldə etdi;

- Azərbaycan Respublikasının həyatında, iqtisadiyyatında və xüsusən neft sənayesində yeni mərhələ açdı.

2000-ci ildə respublikada yoxsulluğun azaldılması üçün xüsusi plan hazırlandı. Azərbaycan xalqının uzunmüddətli sosial inkişafı üçün zəmin yaradıldı. Bu işlərin həyata keçirilməsi üç istiqamətdə reallaşır:

1. İqtisadi-sosial, ətraf mühit, neft və qaz kəmərləri;
2. Məşğulluq və iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru-sosial sərmayə qoyuluşu, yerli enerji təminatı;
3. İnsan hüquqları-münaqişələr, biomüxtəliflik və s.⁹²

Müqavilə milli iqtisadiyyatın inkişafına güclü təkan verməklə yanaşı onun keyfiyyətə yeni vəziyyətini də müəyyənləşdirdi.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin işə düşməsi Azərbaycanı Cənubi Qafqaz və Asiya respublikaları arasında iqtisadi cəhətdən inkişaf etməkdə olan regiona çevirməkdədir.

Azərbaycanın malik olduğu strateji geosiyasi əhəmiyyətinə görə ABŞ, Rusiya, Fransa və digər dünya dövlətlərinin diqqət mərkəzində olmasında Heydər Əliyev şəxsiyyətinin misilsiz xidmətləri oldu. Şərq-Qərb və Şimal-Cənub yollarının kəsişdiyi coğrafi-siyasi mövqeyilə Azərbaycan dörd yol ayrıcındadır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft-boru kəmərinin intensiv inkişafı ölkənin dünya inteqrasiya proseslərinə daha sürətlə daxil olmasına təkan verəcəkdir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın yeni neft strategiyasının xalqın rifahının yüksəlməsinə xidmət etdiyini göstərirdi: “1994-cü ildən Azərbaycan dövləti özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirir və bu strategiyanın əsas mənası, əsas prinsipləri Azərbaycanın zəngin, təbii sərvətlərindən, o cümlədən neft və qaz sərvətlərindən Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha da səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir”.

1995-ci ildə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan və qəbul edilən Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında yeni eranın başlanğıcını qoyan Müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası ilk dəfə demokratik dəyərlərə əsaslanan liberal bazar iqtisadiyyatının legitimliyini təsdiq etdi.

Azərbaycanda xüsusi mülkiyyətin, azad sahibkarlığın, yeni torpaq münasibətlərinin, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın hüquqi əsasları tətbiq edildi və dövlətin idarə olunmasında müstəsna əhəmiyyəti olan hakimiyyət bölgüsü baş verdi.

Konstitusiyada siyasətlə iqtisadiyyatın vəhdəti əsas götürülərək “ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat

səviyyəsini təmin etmək” bəyan edildi. Konstitusiyanın II fəslinin 13-cü maddəsində toxunulmaz və dövlət tərəfindən müdafiə olunan mülkiyyət-dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növlərinə bölündü. 14-cü maddədə göstərilir ki, təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafeələrinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur. 15 və 16-cı maddələr sosial-iqtisadi inkişafa həsr olunmuşdur: “Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir. Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.

Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalır”.⁹³

Tədqiqatçılar Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində ölkəmizin iqtisadi həyatında yüksək keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verdiyini göstərirlər: 1996-cı ilin ikinci yarısında əldə olunmuş iqtisadi artım 1997-2003-cü illərdə daha da möhkəmlənmiş və sürətlənmişdir.

Heydər Əliyev sosial-iqtisadi siyasətin istiqamətləri barədə deyirdi: “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasəti bazar islahatlarının ardıcıl və sahmanlı aparılmasına əsaslanır. Bu islahatların başlıca istiqamətini dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, şəxsi və kollektiv sahibkarlıq təşəbbüsünün inkişaf etdirilməsi, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və iqtisadi dirçəlişin sürətləndirilməsi təşkil edir”.⁹⁴

Heydər Əliyev sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün 1995-2003-cü illər ərzində çox sayda fərman və sərəncamlar imzaladı.

Bu fərman və sərəncamlarda:

- dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin kompleks və hərtərəfli proqramının həyata keçirilməsi;

- bu məqsədlə Dövlət Komissiyasının yaradılması;

- özəlləşdirmə prosesində əhalinin bütün təbəqələrinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi;

- bazar iqtisadiyyatına keçid, sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, bazar iqtisadiyyatının məna və məzmununun elmi cəhətdən əsaslandırılması;

- iqtisadiyyatın idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi;

- dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi zamanı ədalət prinsipinin və dövlət mənafeyinin qorunması;

- iqtisadiyyatda liberallaşma prosesinin aparılması və gücləndirilməsi, ixrac və idxalın liberallaşması;

- iqtisadiyyatda özəl sektorun inkişafı;

- iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin aparılması;

- zəngin təbii ehtiyatlardan, potensialdan səmərəli istifadə edilməsi, qarşılıqlı faydalı iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi;

- xarici sərmayənin Azərbaycana gəlməsinə şərait yaradılması;

- istehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan olunması;

- xarici ticarətin tənzimlənməsi;

- torpaq islahatları;

- kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

Heydər Əliyev çıxışlarının birində respublikamızda iqtisadi islahatların həyata keçirildiyini və insanların təşəbbüskarlıq və sahibkarlıq addımlarının dövlət və hökumət tərəfindən bəyənildiyini,

onların həyata keçirilməsi üçün lazımi imkanlar yaradıldığını bəyan edirdi.

Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətinin tərkib hissələrindən biri də sosial siyasətdir. Heydər Əliyev sosial və iqtisadi siyasəti vəhdətdə yeridirdi. Heydər Əliyevin yeritdiyi sosial siyasət sosial sahədəki mövcud sosial münasibətləri tənzimləməklə xalqımızın sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması, bu sahədəki əlaqələrin təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyəti əhatə edirdi. Bu siyasətin başlıca məqsədi adamların sosial tələblərinin və maraqlarının ödənilməsi üçün şərait yaratmaq, ayrı-ayrı vətəndaşlara, qruplara sosial yardım göstərmək, onların sosial müdafiəsini və reabilitasiyasını təşkil etmək idi.

Heydər Əliyevin sosial siyasətinin əsas vəzifələri daha geniş məsələləri əhatə edirdi. Buraya:

- adamların həyat səviyyəsini və əmək şəraitini yaxşılaşdırmaq;
- bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə uyğun gələn yeni sosial-siyasi quruluşu formalaşdırmaq;
- sosial ədalət və müdafiəni həyata keçirmək;
- millətlərarası və etnoslararası münasibətləri tənzimləmək;
- ölkədə demoqrafik və ekoloji şəraiti normallaşdırmaq;
- cəmiyyətdə meydana çıxan və çıxma biləcək sosial tələblərin öyrənilməsi, təhlili və nəzərə alınması;
- səmərəli normativ dəyər sisteminin yaradılması, sosial normaların vətəndaşlara real təsiri, yaranmış sosial tələb və maraqlarla onların ödənilməsinin uyğunlaşdırılması, sosial normativlərin dəqiqliyini və obyektivliyini təmin etmə;
- xalqın bütün təbəqəsinin maraqlarını nəzərə alan ümumdövlət regional, yerli və lokal sosial-siyasət daxildir.

Sosial siyasət siyasi, iqtisadi siyasətlə uzlaşdıqda daha kəsərli, daha dərin və daha təsirli olur. Heydər Əliyev siyasəti kompleks xarakter daşıdığı üçün onun təsiri güclü, əhatəli və qüdrətli idi.

Heydər Əliyevin ikinci hakimiyyəti ərəfəsində sosial vəziyyət olduqca ağır və acınacaqlı, sosial siyasət isə naşı və düzgün aparılmırdı. Qüsurlu iqtisadi islahatlar sosial siyasəti iflic vəziyyətə salmış və əhali sosial cəhətdən müdafiəsiz qalmışdı.

- respublikada sosial mütəşəkkiliyin səviyyəsi aşağı düşmüşdü;
- əhali var-yoxdan çıxmış, yoxsulluq həddi yüksək səviyyəyə qalxmışdı;
- sosial-ədalət normaları tam pozulmuşdu;
- büdcə siyasəti düzgün aparılmadığından sosial məsrəflər azalmışdı;
- əhalinin real gəlirləri aşağı düşmüşdü;
- ictimai səhiyyə sistemi dağılmış, əhaliyə tibbi xidmət aşağı səviyyəyə düşmüşdü.

Belə bir ağır vəziyyətdə hakimiyyətə gəlmiş dahi siyasətçi Heydər Əliyev bütün sahələrdə olduğu kimi sosial sahədə də əsaslı dönüş yaratdı.

Heydər Əliyev böyük həcmdə hərbi məsrəflərə, müflisləşməyə, sosial-iqtisadi inkişafa mane olan müharibəyə son qoydu, atəşkəs əldə edildi. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarını və sosial müdafiəsini təmin etmək üçün dövlət komitəsi və digər təşkilatlar yaradıldı.

Bu hal da öz doğma yurdlarından didərgin salınmış soydaşlarımızın həyat tərzinə, nisbətən də olsa, müsbət təsir göstərməyə xidmət edirdi. Qüdrətli düha sahibinə bəlli idi ki, ata yurdundan didərgin salınan soydaşlarımız torpaqlarına həsrət qalmış, əkib-becərmək imkan-

larından məhrum edilmişdilər. Heydər Əliyev dövlətçilikdə belə bir sərt prinsipə əl atdı ki, qaçqınlar və məcburi köçkünlər bütün məişət sahələrində güzəştlərdən istifadə etməlidirlər, yəni bütün ictimai, iqtisadi, maddi, mənəvi həyatını itirmiş soydaşlarımıza ən ağır zərbə onları dədə-baba yurdlarından didərgin salmaq olmuşdur, bunun qarşısında dövlət onlardan heç nə ummur, əksinə, bütün imkanlardan istifadə etməklə onların güzəranını düşünmək ən böyük dövlət qayğısıdır.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi və təşəbbüsü ilə sosial-iqtisadi normativlər işlənib hazırlandı. Minimum yaşayış səviyyəsi haqqında qanun qəbul edildi.

1994-cü ildən ölkədə iqtisadi tənəzzülə son qoyulmaqla iqtisadi artım əldə edildi.

Ulu Öndər sosial-iqtisadi siyasətin hüquqi bazasını yaratdı, bu sahəni tənzimləyən hüquqi qanunvericilik aktları qəbul edən ictimai, maddi və mənəvi şəraiti, həmçinin bu şəraitin mövcudluğunu və fəaliyyətini özündə birləşdirən sosial mühiti sağlamaqla bərabərlik və sosial ədalət prinsipləri üzərində qurulmuş yeni qaydalar işləyib hazırladı. Bunun üçün müvafiq qurum, orqan və təşkilatlar yaratdı. Heydər Əliyev ardıcıl elmi-nəzəri biliklərə, qabaqcıl, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanan davamlı sosial siyasəti həyata keçirdi, sosial sahə ilə bağlı məcburi köçkünlərin, əlillərin, veteranların sosial müdafiəsi, sağlamlığının qorunması, tibbi sığorta, özəl tibbi fəaliyyət və s. haqqında 50-yə yaxın qanun qəbul edilməsini təmin etdi, bununla sosial siyasətin əsası olan sosial qarantiyaların təsbit olunması üçün möhkəm qanunvericilik bazasını formalaşdırdı.

Dövlət başçısı sosial siyasəti formalaşdırarkən, sosial siyasətin hüquqi bazasının yaradılmasında beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrə

müstəsna əhəmiyyət verirdi. O, sosial siyasət sahəsində BMT və onun orqanları və qurumları, regional dövlətlərarası təşkilatlar və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlığa üstünlük verirdi.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Milli Məclisdə Sosial siyasət daimi komissiyası da yaradıldı.

Heydər Əliyev ictimaiyyətə yardım formalarını inkişaf etdirdi. O, yeni sosial müdafiə sistemi tətbiq etməklə sosial mütəşəkkilliyin və insan təhlükəsizliyinin qorunub saxlanmasını təmin etdi.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində dövlət büdcəsi gəlirlərinin artması sosial problemlərin həlli üçün daha çox vəsaitin ayrılmasına səbəb oldu. 1995-ci ildə dövlət büdcəsindən sosial yönümlü xərclərə büdcə xərclərinin 43%-i məbləğində vəsait istifadə edilmişdisə, 2004-cü ildə büdcə xərclərinin 53%-i bu məqsədlərə ayrılmışdır.⁹⁵

Heydər Əliyev əhalinin pensiya təminatı sahəsində ciddi tədbirlər gördü. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 iyul 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyası”na görə 4 mərhələ nəzərdə tutulmuşdu və onun həyata keçməsilə;

- pensiyanın minimum məbləği vətəndaşların ən zəruri mallara və xidmətlərə olan tələbatını təmin edəcək səviyyəyə çatdırıldı və onların vaxtında ödənilməsinin yerinə yetirilməsinə nail olundu.

Bundan sonra “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında 2003-cü il 24 noyabr tarixli Prezident fərmanı qüvvəyə mindi.

Heydər Əliyevin sosial siyasəti aztəminatlı ailələrə, veteranlara, şəhid ailələrinə, məcburi köçkünlərə dövlət qayğısının bariz nümunəsi idi.

Heydər Əliyev sosial siyasətdə səhiyyənin inkişafına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Səhiyyə islahatlarına əsasən tibbi xidmətlər üç istiqamət üzrə maliyyələşirdi: tibbi sığorta, özəl xidmət, büdcə vəsaiti.

Heydər Əliyev insanların sosial tələblərinin ödənilməsinə yüksək qiymət verirdi: “Bir dövlət olaraq, hökumət olaraq biz xalqımızın, millətimizin, vətəndaşlarımızın sosial tələblərini təmin etməliyik. Ona görə də insanların sağlamlığını və vətəndaşların müalicəsini təmin etmək üçün səhiyyədə mövcud imkanlardan daha da səmərəli istifadə etmək lazımdır”.

Heydər Əliyev sosial siyasətində məşğulluğa, insanların işlə təmin olunmasına xüsusi yer ayırdı.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinə, ətraf mühitin mühafizəsinə, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, məşğulluq həddinin yüksəldilməsinə, əhalinin müxtəlif təbəqələrinin həyat şəraiti və maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, sosial müdafiəyə görə hökumət, həmkarlar ittifaqları və sahibkarlar arasındakı əməkdaşlığa-üçtərəfli məsuliyyətə, bir sözlə, şəxsiyyətin inkişafı və cəmiyyətin sabitləşməsinə böyük diqqət yetirilirdi.

Heydər Əliyevin apardığı xarici və daxili siyasət sosial-iqtisadi siyasətlə vəhdət təşkil edirdi. Onun yürütdüyü sosial siyasət iqtisadi, sosial-siyasi, sosial-mədəni, sosial-məişət və s. aspektləri əhatə edirdi.

Heydər Əliyevin sabitləşmə və inkişaf dövrünün yaradıcısı olduğunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Heydər Əliyev ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm amil olan yeni iqtisadi münasibətlərdə əhalinin ən fəal, ən etibarlı müdafiəçisi olan həmkarlar ittifaqının qanunvericilik bazasını yaratdı, təkmilləşdirdi, Avropa standartları səviyyəsinə qaldırdı.⁹⁶

Heydər Əliyev bu təşkilata böyük qiymət verirdi: “Vətəndaşların ən böyük ictimai təşkilatı olan həmkarlar ittifaqı yeni cəmiyyət quruculuğunda yaxından iştirak etməli, sosial siyasətin həyata keçirilməsində önəmli rol oynamalıdır”.⁹⁷

Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf etməsinə böyük diqqət yetirirdi.

1995-1996-cı illərdən bazar iqtisadiyyatı ilə irəliləyən Azərbaycan iqtisadiyyatının ilbəil və ardıcıl surətdə inkişafını təmin etmişdir.

Prezident Heydər Əliyev inkişafın dinamikasını səciyyələndirərkən göstərirdi ki, inkişafa səbəb, əsas amil Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatı yolu ilə getməsi idi. O, inamla deyirdi: “Bu yol bizim üçün yeni yol, mürəkkəb bir yol olsa da, insanların çoxu bu iqtisadi sistem şəraitində işləməyə öyrənmişdir. Biz, bazar iqtisadiyyatını tətbiq etməyə başladığımız uğurla həyata keçirdik və davam etdirdik”.⁹⁸

Həmin illərdən başlayaraq Azərbaycan bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedir.

Bazar iqtisadiyyatını tətbiq etmək üçün iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinin aşağıdakı prinsipləri əsas şərt idi:

1) Birinci növbədə torpaq islahatının həyata keçirilməsi, torpağın kəndlilərə paylanması, onlara lazımı imkanlar yaradılması və yardımlar edilməsi;

2) Özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi. 2002-ci ilə kimi kiçik və orta müəssisələrin özəlləşdirilməsi həyata keçirilibdir. Artıq bütün sahələrdə özəlləşdirmənin aparılması üçün dövlət tərəfindən proqram tərtib edilmişdir.

3) İqtisadiyyatın liberallaşdırılması da əsas şərtlərdən olmuşdur. 1996-cı ildən iqtisadiyyatda inkişafa nail olunmuşdur.

2002-ci ildə Azərbaycanın 1 milyard 300 milyon dollar valyuta ehtiyatı olmuşdur.⁹⁹

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti respublikamızda bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində iqtisadi-maliyyə islahatlarının həyata keçirilməsinə böyük əhəmiyyət verirdi. Heydər Əliyev müstəqilliyin ilk günlərindən belə hesab edirdi ki, sərbəst iqtisadiyyat, dünya iqtisadiyyatı ilə sıx inteqrasiya yaradılması, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedən müstəqil dövlət müasir tələblərə, dünya standartlarına uyğun maliyyə-kredit, maliyyə-bank sistemi təsis etməlidir. Dahi prezident öz cəsarətli tədbirləri, siyasi-iqtisadi fəaliyyəti ilə qarşıya qoyulan problemləri həll etdi:

- Azərbaycan iqtisadiyyatının neft və qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların həcmi artdı;

İqtisadiyyatın bütün sahələrində dirçəliş və inkişaf baş verdi;

- İnflyasiyanın qarşısı alındı;
- Maliyyə böhranı və nöqsanları aradan qaldırıldı;
- Qiymətqoymada müsbət irəliləyişlər əldə edildi;
- İdxalın ixraca nisbətən çox olması faktı azaldı, idxalla ixrac arasında nisbət tənzimləndi;
- Dövlət büdcəsi yerinə yetirildi;
- Gömrük xidmətinin strukturu yaxşılaşdırıldı, möhkəmləndirildi və inkişaf etdirildi;
- Qiymətlərin liberallaşdırılması həyata keçirildi;
- Xarici ticarət liberallaşdırıldı;
- Sərt maliyyə-kredit və büdcə siyasəti aparıldı;
- Səmərəli bank sistemi formalaşdırıldı;
- Milli pul vahid dövriyyəyə buraxıldı və möhkəmləndirildi;

- İnstitusional islahatlar həyata keçirildi;
- Beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq gücləndirildi.

1995-ci ilin ortalarından hərtərəfli dövlət quruculuğu, qanunçuluq və sabitliyin möhkəmlənməsi ilə yanaşı Azərbaycan Respublikasının intensiv inkişaf mərhələsi kimi də tarixə düşdü.

Heydər Əliyev 2002-ci ildəki çıxışlarının birində inkişaf tarixini aşağıdakı kimi dövrləndirirdi: “1990-1991-ci illərdə, 1992-1993-cü illərdə mövcud olmuş hakimiyyət böhranı, müharibə, iqtisadi və sosial böhran ölkəmizin iqtisadiyyatını ilbəlil tənəzzülə uğratmışdı. 1993-1994-cü illərdə bu tənəzzül artıq son həddə çatmışdı. İqtisadiyyatımız inkişaf etmək əvəzinə, hər il təxminən 20-25 faiz tənəzzül edirdi. İnflyasiya çox yüksək səviyyədə həddini aşmışdı. Bizim iqtisadiyyatımız, nəhayət 1995-1996-cı illərdə tənəzzülə son qoymuşdur və ilbəlil ardıcıl surətdə inkişaf edir”.¹⁰⁰

Heydər Əliyevin apardığı sosial-iqtisadi siyasətin nəticələri ölkəni inkişaf yoluna çıxartdı: “Biz birinci növbədə mülkiyyətin özəlləşdirilməsini təmin etdik. Kənd təsərrüfatında torpaq islahatı keçirdik. Torpağı onun sahibinə, kəndlilərə payladıq. Özəlləşdirmə, torpaq islahatı, xarici ticarətin, ümumiyyətlə, ticarətin liberallaşdırılması, xarici investisiyaların cəlb olunması-bunlar hamısı qısa bir zamanda Azərbaycanın iqtisadiyyatının ardıcıl surətdə inkişaf etməsinə şərait yaratdı”.¹⁰¹

Heydər Əliyev siyasətinin uğurlu nəticəsi kimi milli iqtisadiyyatın quruluşu keyfiyyətə dəyişdi, dinamik inkişafda imkanlar açıldı, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin kompleks inkişafının təməli qoyuldu.

1996-2002-ci illərdə ümumi daxili məhsul 62% artdı, sənayedə məhsulun həcmi 23%, kapital qoyuluşu 4 dəfə, kənd təsərrüfatı məh-

sulunun həcmi 39,0 faiz, nəqliyyatda yükdaşıma xidmətlərinin həcmi isə 2,6 dəfə artdı. Heydər Əliyev bu artım səviyyəsini iqtisadiyyatın ən gözəl göstəricisi hesab edirdi”¹⁰²

Bu dövrün xarakterik xüsusiyyətləri belə idi:

- Ümumi daxili məhsulda özəl sektorun payı nəzərə çarpacaq dərəcədə artdı;

- İnflyasiya yox dərəcəsinə endirildi;

- Ölkənin valyuta fondu artdı (1 milyard 300 milyon dollar);

- Neft Fondunun vəsaiti 690 milyon dollara çatdı;

- Ümumi sənaye istehsalı artdı (2001-ci ildə 5,1%);

- Xam neftin hasilatı 2001-ci ildə 14,9 milyon tona çatdı;

- Dənizdə neft hasilatı artdı;

- Elektrik enerjisi, avtomobil benzininin, azotun, spirtin, çuqunun, poladın, sementin, neft-mədən avadanlıqlarının istehsalı artdı;

- Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı 2001-ci ildə 11 faiz artdı;

- Taxıl, ət, süd və s. məhsulların istehsalı yüksəldi.

Aqrar islahatı sahəsində nöqsanları aradan qaldırmaq və onu daha da inkişaf etdirmək üçün Heydər Əliyev Dövlət Proqramı hazırladı, müvafiq sərəncam və fərmanlar verdi.

Dövlət Proqramında aqrar islahatlarının həyata keçirilməsinin aşağıdakı əsas istiqamətləri nəzərdə tutulurdu:

- aqrar sahədə əmlakın özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması;

- torpaq islahatının başa çatdırılması;

- aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafına dövlət yardımı;

- aqrar sahədə idarəetmə sisteminin islahatı;

- kəndin sosial inkişafı;

- aqrar sahənin elmi, normativ hüquqi təminatı və kadr hazırlığı;
- aqrar sahənin informasiya təminatı.

Heydər Əliyevin 1999-cu il 9 noyabr tarixli fərmanı ilə Dövlət Proqramı təsdiq edildi.¹⁰³

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev sosial-iqtisadi siyasətin uğurlu gələcəyin rəhni olduğunu uzaqgörənliklə göstərirdi: “Respublikamızın həm iqtisadiyyatını, həm də xalqın rifah halını çox yaxşı gələcək gözləyir. Biz bunu indiyə qədər gördüyümüz işlərin əsasında təmin etmişik və gələcəkdə görəcəyimiz işlər bunların hamısını tamamlayacaqdır”.¹⁰⁴

Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi siyasətində “Əsrin müqaviləsi” ilə yanaşı Böyük İpək Yolunun bərpası kimi qlobal prosesdə Azərbaycanın mühüm yerini müəyyənləşdirmək və öz layiqli töhfəsini vermək əsas yer tuturdu. Heydər Əliyev deyirdi: “Azərbaycan “İpək Yolu”nun mərkəzində yerləşir. “İpək Yolu” Yaponiya, Çin və Mərkəzi Asiyadan keçib Xəzərə çıxacaqdır. Xəzərdə Şərqi və Qərbi sahilləri arasında keçid bərəsi var və bu bərə Azərbaycana məxsusdur. Bakı “İpək Yolu”-nun üstündə yeganə iri dəniz limanıdır. Ona görə də Azərbaycan burada çox mühüm strateji mövqe tutur”.

Tarixi “İpək Yolu”na qayıdışı III minilliyin başlanğıcında gedən ictimai-siyasi proseslər kontekstində ən çox nəzərə çarpan hadisə kimi dəyərləndirən Heydər Əliyev uzaqgörən siyasəti sayəsində qloballaşmanın yaratdığı iqtisadi inteqrasiya imkanlarından uğurla istifadə edərək “Əsrin müqaviləsi” ilə yanaşı “Böyük İpək Yolunun” bərpası kimi planetar miqyaslı iqtisadi hadisələrin mərkəzində durmağa nail oldu: “Tarixi İpək Yolunun bərpası, yeni-yeni ölkələrin və regionların ona cəlb edilməsi, xalqlarımızın yaxınlaşması və qarşılıqlı surətdə zən-

ginləşməsi, yeni müstəqil dövlətlərin istiqlaliyyətinin və suverenliyinin möhkəmlənməsi, dövlətlərdə demokratik islahatların, bazar islahatlarının uğurla aparılmasına düzgün təkan verəcək, hamı üçün sülhün, sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin olunmasına kömək göstərəcəkdir”.¹⁰⁵

Heydər Əliyevin siyasəti nəticəsində beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən ən uğurlu iqtisadi layihələrdən biri də Avropa İttifaqının həyata keçirdiyi TRASEKA proqramıdır. Azərbaycan 1993-cü ildə Brüssel Konfransında Qafqazın və Mərkəzi Asiyanın digər yeni müstəqil dövlətlərlə birlikdə Avropa Birliyinin Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafına yardım üzrə TRASEKA proqramının işgüzar iştirakçısına çevrildi.

TRASEKA proqramının əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarət idi:

- Alternativ nəqliyyat dəhlizləri vasitəsilə yeni yaranmış müstəqil dövlətlərin Avropa bazarına çıxışına şərait yaratmaq və bu yolla onlara siyasi-iqtisadi dəstək vermək;
- Müstəqil respublikalar arasında regional (məhəlli) əməkdaşlığa təkan vermək;
- TASİS-TRASEKA proqramının köməyi ilə Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının və özəl investorların cəlb edilməsini gücləndirmək;
- TRASEKA marşrutunu Trans Avropa Şəbəkəsi ilə əlaqələndirmək.¹⁰⁶

1993-cü ildə Avropa Birliyinin təşəbbüsü ilə “Avropa-Asiya” dəhlizi boyunca yerləşən Azərbaycana da maliyyə dəstəyi ayrılmışdı. Sonralar Heydər Əliyev Azərbaycanın proqramda iştirakının daha fəal təmin olunması üçün TRASEKA proqramına əlavələr edilməsinə nail oldu: “Mərkəzi Asiyanın dəmir yolu vasitəsilə Avropaya çıxışı Rusi-

ya ərazisindəndir. Bu isə uzun bir məsafəni qət etməyi tələb edir. Biz bu yolu qısaltmışıq. İndi Asiyanın həmin regionundan yüklərin çoxu Avropaya Trans Qafqaz magistralı ilə daşınır. Türkmənistanın Türkmənbaşı limanı ilə Bakı arasında gəmi-bərələr işləyir. Eyni zamanda Avropadan da yüklər bu qısaltılmış marşrutla Asiyaya göndərilir. Bu yol əvvəlkindən 2000 km qısaadır. İpək Yolu Yaponiyadan tutmuş Avropanın şimalınadək uzanacaqdır”.

1998-ci il sentyabrın 7-8-də Heydər Əliyevin humanist səyi nəticəsində Böyük İpək Yolunun bərpasına və dirçəldilməsinə həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir.

Azərbaycan Qərblə Şərq arasında birləşdirici məntəqə, Avropa, Asiya, Çin, Rusiya, Aralıq dənizi arasında, Mərkəzi və Şərqi Avropa arasında iqtisadi və mədəni əlaqələrin yaradılmasında mühüm rol oynamalıdır.

“Böyük İpək Yolu bölgəsinin diplomatiyası” adlandırılan siyasətin yaranmasında və həyata keçirilməsində Heydər Əliyevin rolu əvəzsizdir.

Böyük İpək Yolu diplomatiyasının əsas istiqamətləri bunlardır: birincisi-etimad və qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmlənməsi üçün onlarla siyasi dialoqu təmin etmək, ikincisi-bölgənin tərəqqisi üçün iqtisadi əməkdaşlığı və təbii ehtiyatların istismarı sahəsində əməkdaşlığı formalaşdırmaq, üçüncüsü-demokratikləşdirmə və sabitləşdirmə vasitəsilə sülhə nail olmağa yönəldilmiş əməkdaşlığı həyata keçirmək.¹⁰⁷

Artıq İpək Yolunun bərpası nəticəsində iqtisadi göstəricilərdə də əsaslı müsbət dəyişikliklər baş verir.¹⁰⁸

Heydər Əliyevin iqtisadi siyasəti nəticəsində Azərbaycan bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedir, texnopratik və informasiya cəmiyyətinə və

D.Bellin qeyd etdiyi kimi, xidmət iqtisadiyyatının üstünlük təşkil etdiyi, “mütəxəssislər və texniklər sinfinin rolunun artdığı, texnikanın yenedən qurulması və siyasətin formalaşmasında nəzəri biliyin həlledici rol oynadığı, texnologiyada nəzarət edilən, qərarların yeni intellektual texnologiya bazasında qəbul edildiyi “sənayedən sonrakı” cəmiyyətə keçidin əlamətlərini özündə daşımağa başlamışdır.¹⁰⁹

H.Əliyevin təşəbbüsü ilə 1997-ci ildə GUAM təşkilatı yarandı. GUAM yeni, daha səmərəli dövlətlərarası əməkdaşlıq və məşvərət birliyi kimi meydana çıxdı. GUAM ölkələri arasında iqtisadi, siyasi, hərbi-siyasi, humanitar əlaqələr gücləndi, “GUAM daxilində başlıca əməkdaşlıq istiqamətləri kimi dövlətlərin sabitliyi və təhlükəsizliyin təmin edilməsi, iqtisadi-ticarət əlaqələrinin inkişafı və intensivləşdirilməsi çıxış edirdi”.¹¹⁰

Heydər Əliyev siyasətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsində inqilab yaradan dahi siyasətçi idi. Məlumdur ki, sosial sistemlərin transformasiyasında iqtisadiyyatla siyasətin qarşılıqlı təsirinin nəzəri cəhətdən araşdırılması əsas məsələlərdən biridir. Xüsusilə super mərkəzləşdirilmiş sosialist planlaşdırılmasından bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçid dövründə bu təsirin öyrənilməsi daha çox aktualıq kəsb edir.

R.Mustafayev bu sahədə üç həqiqətin öz qüvvəsini saxladığını qeyd edir:

1. Hələlik adamların tələbatını ödəyə biləcək həcmdə və keyfiyyətdə əmtəə istehsalına nail olmaq üçün bazar sistemindən yaxşı model və yol tapılmayıbdır. Lakin bu, heç də təbii seçim probleminin zirvəsi deyildir.

2. Əlahiddə fəaliyyət göstərən bazar sistemi olduqca çevik və etibarlıdır. O, müxtəlif mədəniyyətlərə və siyasi sistemlərə müvaf-

fəqiyyətlə uyğunlaşa bilər (totalitar kommunizmdən başqa). Hətta bir sıra sosial böhran şəraitində yaşamaq qabiliyyətinə də malikdir. Lakin bütün canlı orqanizmlər kimi, onda da qüsurlar ola bilər. Normal vəziyyət pozulduqda isə dağılma prosesi baş verir.

3. Bazar sistemi demokratiyanı müdafiə etmək, ona dayaq olmaq üçün lazımdır. Belə ki, bazar hər gün vətəndaşa daha geniş azadlıq, sərbəstlik verir və bununla adamlar əhəmiyyətli bildikləri fəaliyyət sahəsi seçmək imkanı qazanır. Təşkilati-hüquqi planda azadlıq möhkəmlənir.

Plüralizm və bazarın kobud eqalitarizmi-mülkiyyətin fərdi mülkiyyət əsasında bərabərləşdirilməsi demokratik siyasi qaydaların əsası təşkil edir. Demokratik qaydalar hakimiyyət özbaşınalıqlarını aradan qaldırır, lakin belə halların təkrar olunmayacağına tam təminat vermir.¹¹¹

R.Mustafayev iqtisadiyyatla siyasətin qarşılıqlı münasibətinin üç aspektini göstərərək Azərbaycanın Şərqi psixologiyasına və Avraşiya dövlətçilik ənənəsinin malik olduğunu, habelə keçid dövründə özünəməxsus siyasətin həyata keçirilməsi, bazar iqtisadiyyatı və demokratiyanın reallaşma tempi barədə düzgün fikir söyləmişdir:

- əvvəla, adamları geyindirib, yedirtməyə qabil bazar iqtisadiyyatı, adamlarda öz dolanışıqı üçün pul qazanmaq vərdişi formalaşmalıdır. Onun yetkin çağında isə demokratiya genişlənməlidir, bununla belə, bazar iqtisadiyyatının özü elə ilk mərhələdən demokratik ünsürlərlə müşayiət edilməlidir;

- bazar iqtisadiyyatına da, demokratiyaya da keçid pillə-pillə, tələsmədən olmalıdır. Şübhəsiz ki, bazar iqtisadiyyatının sürəti demokratiyanın sürətindən üstün olmalıdır;

- bazar iqtisadiyyatının yetkinlik çağında demokratiya qaçılmaz olacaqdır. Bu prosesdə informasiyanın rolu xüsusilə əvəzənilməzdir.¹³¹

Beləliklə, Heydər Əliyev siyasətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsini gücləndirərək:

- iqtisadi siyasətin vahidliyini, bölünməzliyini və sosial yönümlülüyünü təmin etdi;

- iqtisadi siyasətin proqnozlaşdırılmasına bilən olmasını sübut etdi;

- iqtisadi siyasəti sosial-strukturlaşdırılmış iqtisadi sistemin yaradılmasına istiqamətləndirə bildi, struktur siyasəti və strategiyası əsasında yaradılmış proqramları reallaşdırmağa bildi;

- sosial-iqtisadi inkişafın cari vəziyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsini reallaşdırmağa bildi;

- iqtisadi siyasətdə keçid dövründə dövlətin əlahiddə tənzimləmə rolunu nəzərə aldı;

- sübut etdi ki, iqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir.

Əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. İlham Əliyev əhalinin sosial rifahı, sosial təhlükəsizliyi və sosial müdafiəsi uğrunda ardıcıl və dönmədən mübarizə aparır.

İlham Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcəyi haqqında belə demişdir: “Sərmayələrin gəldiyi əsas yer Bakıdır, neft sənayesidir. Ancaq biz çox maraqlıyıq ki, Azərbaycanın hər bir bölgəsi inkişaf etsin, ölkəmizin hər bir vətəndaşı aparılan böyük işlərin nəticəsini hiss etsin”.

İlham Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən qlobal proseslərə, ilk növbədə, milli mənafeələr baxımından yanaşır; neft amili, Qafqaz, neft biznesi və sosial-iqtisadi tərəqqi məsələlərinə ciddi diqqət yetirir. İlham Əliyev dəfələrlə bildirmişdir ki, iki əsrin

qovuşuğunda respublikamızın beynəlxalq aləmdə nüfuzunun yüksəlməsi, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin, beynəlxalq təşkilatların Azərbaycana marağının artması, ilk növbədə, dövlətin uğurlu siyasəti, neft strategiyası ilə bağlıdır. Bu strategiyanın ən vacib istiqamətlərindən biri “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” neft və “Bakı-Tbilisi-Ərzurum” qaz kəmərləridir. Bu, bir daha Azərbaycan dövlətinin, Heydər Əliyev siyasətinin fundamental qələbəsidir, İlham Əliyevin uğurlu fəaliyyətinin nəticəsidir. Prezident İlham Əliyevin qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsini də Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin əsas istiqaməti hesab edir. Bu gün Azərbaycan xalqı uğurla reallaşan iqtisadi-siyasi, sosial islahatların real nəticələrini görməkdədir. Respublikada aparılan islahatlar rabitə, informasiya texnologiyaları, nəqliyyat, energetika, qaz təchizatı və iqtisadiyyatın digər mühüm sahələrini də əhatə edir.

Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin ənənələri, onun müəyyənləşdirdiyi siyasət ölməzdir.¹¹³

XX əsrin II yarısında Heydər Əliyev əqli düşüncə ilə Azərbaycanı təmsil edərək Kremli fəth etməyə müyəssər oldusa, XXI əsrin astanasında Heydər Əliyev məktəbinin layiqli davamçısı İlham Əliyev Avropa Şurasını fəth etdi.

Əgər çoxillik dövlətçilik təcrübəsinə malik bütöv şəxsiyyətimiz Heydər Əliyev mənəvi qidasını milli keçmişimizi özündə əks etdirən, qaynaqlarımızdan almışdırsa, İlham Əliyev mənəvi qidasını canlı abidəmiz olan Heydər Əliyev kimi şəxsiyyətimizdən almışdır. Əgər Heydər Əliyevin qüdrət mayasını, dəyanət gücünü Haqq özü ona bəxş etmişdirsə, bu, Haqqın İlham Əliyevə verdiyi qismət payıdır.

Deməli, İlham Əliyevin əqli-qüdrəti, siyasi əqidə bütövlüyü, dəyanəti, mətinliyi ona zirvələri fəth etmək üçün yeni yollar açmağa şərait yaratmışdır.

Ə.Vəliyev İlham Əliyevin təməli Heydər Əliyev dövründə qoyulmuş sosial yönümlü dövlət quruculuğu prosesində uğurlarını xüsusi qeyd edir. Prezident İlham Əliyev Heydər Əliyevin sosial rifah xəttini davam etdirərək yeddi bənddən ibarət proqramı həyata keçirməyə başladı: 1) sabitlik və inkişaf; 2) Qarabağın işğaldan azad edilməsi; 3) işsizliyin ləğv edilməsi; 4) insanlara layiqli həyat; 5) neft gəlirlərinin ümummillə tərəqqi işinə yönəldilməsi; 6) etibarlı sosial müdafiə; 7) güclü dövlət vəd edən bəndlər.

İqtisadiyyat İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə sürətlə inkişaf edib və ölkəyə sərmayə axınını gücləndirib. Azərbaycan iqtisadiyyatına 22 milyard dollar sərmayə qoyulub ki, bunun da çox böyük hissəsini xarici investisiyalar təşkil edir.

2006-cı ildə ümummillə daxili məhsulun 24,9, 2007-ci ildə 30,1 faiz artacağı gözləndi. Sonrakı illərdə ölkədə 110 mindən artıq iş yeri açıldı.

Azərbaycanda son 5 ildə adambaşına düşən gəlir 9-11 faiz artıb. Son 3 ildə bu göstərici artaraq 550 dollardan 750 dollara çatıb.¹¹⁴

Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanmış regional əməkdaşlıq, xüsusən də GUAM ölkələrinin sıx əməkdaşlığı İlham Əliyev tərəfindən inkişaf etdirilir.

Prezident Heydər Əliyev Azərbaycanı bütün regionun liderinə çevirdi. Prezident İlham Əliyev isə Azərbaycanın bu statusunu qoruyub saxlayıb və daha da inkişaf etdirib.

Professor İradə Hüseynova qeyd edir ki, Qafqazda sülhün, əmin-amanlığın, siyasi sabitliyin, iqtisadi və mədəni inteqrasiyanın

əsas təminatçısı və alovlu təbliğatçısı, çağdaş dövrdə “Qafqazda sülh”, “Ümumi Qafqaz evi” ideyasının və konsepsiyasının banisi və bu konsepsiyanı həyata keçirən əsas lider missiyasını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev yerinə yetirir. “Təsadüfi deyildir ki, bu məsələdən danışarkən Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze demişdir: “Prezident Heydər Əliyev Qafqazda sülh təşəbbüsünü dəstəkləyən ilk dövlət başçısıdır”. “Azərbaycanda, bütün Qafqaz regionunda və bütün dünyada sülhün bərqərar olması bizim ən ümdə arzumuzdur”, - deyər öz xarici siyasət xəttini bütün dünyaya bəyan edən Heydər Əliyevin Qafqazda sülh ideyasının əsasında “Vətəndə sülh, bölgədə sülh, dünyada sülh!” konseptual modeli durur. Bu, tarixi həqiqətdir ki, Heydər Əliyev bütün Qafqaz bölgəsində sülhün yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etmiş, onun təklifi ilə imzalanmış “Qafqaz regionunda sülh, sabitlik və təhlükəsizlik haqqında” Tbilisi Bəyannaməsində (1996) “Ümumi Qafqaz evi” ideyasını dəstəkləmiş, ATƏT-in İstanbul zirvə görüşündə (1999) “Cənubi Qafqazda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq paktı”nın yaradılması təklifi ilə çıxış etmiş, bu təklif bir çox region dövlətləri tərəfindən müdafiə olunmuşdur. Bütün bu geniş və perspektivli fəaliyyətinə görə Qafqaz xalqları Heydər Əliyevi “Ümumqafqaz evinin ağsaqqalı” hesab edirlər”.¹¹⁵

2007-ci il iyunun 17-də GUAM-ın Bakı sammiti keçirildi. Sammitə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev sədrlik etdi. İlham Əliyev GUAM ölkələrini ortaq maraqların, ikitərəfli münasibətlərin, iqtisadi əlaqələrin birləşdirdiyini və Avrasiya qitəsində mühüm rol oynadığını qeyd etdi. İlham Əliyev GUAM-ın əsas məramınının:

- demokratiya və iqtisadi inkişaf uğrunda çalışmaq,
- insan haqları, açıq cəmiyyətin yaradılması, qanunun aliliyi,

beynəlxalq və Avropa strukturlarına inteqrasiya məsələləri ilə yanaşı, iqtisadi islahat, iqtisadi potensialın güclənməsi, insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasından ibarət olduğunu da göstərdi.

Sammit iştirakçıları:

- nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyət göstərməsi üçün səylər göstərilməsi;
- GUAM çərçivəsində iqtisadi, siyasi dialoqların həyata keçirilməsi;
- qloballaşma şəraitində inteqrasiya prosesinə Qara dəniz hövzəsi ölkələrinin də qoşulması;
- böyük enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinin zəruriliyini qeyd edərək Bakı Deklorasiyasını imzaladılar və tərəflər demokratik dəyərlər, qanunun aliliyi, insan hüquqlarına hörmət, sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq naminə əməkdaşlığı genişləndirməkdə israrlı olduqlarını bir daha təsdiqlədilər. Sənəddə tərəflərin GUAM-ın regional siyasətini inkişaf etdirmək, GUAM-ın nəqliyyat dəhlizinin yaradılması üçün səyləri artırmaq, qlobal enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsində iştirak etmək barədə öhdəlik götürdükləri də öz əksini tapdı.

Beləliklə, İlham Əliyevin bu gün uğurla apardığı iqtisadi-siyasət Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin sosial tərəqqi və demokratikləşmə xəttinin davam etdirilməsidir. “Azərbaycanda müşahidə edilən hərtərəfli tərəqqini Heydər Əliyev başlayıb, cəmiyyətimizin yeni tipli cəmiyyətə transformasiyasının ilkin zəruri şərtləri məhz Heydər Əliyev tərəfindən son 10 ildə hazırlanıb. XXI əsrin lideri, Yeni Azərbaycan

canın yeni prezidenti, Qərb demokratizminin əsas tələb və müddəalarına, müdrik Şərqi ənənələrinə və dəyərlərinə dərinədən bələd olan Avropa təfəkkürlü və Şərqi mentalitetli İlham Əliyev yerinə yetirir.¹¹⁶

Bir sözlə, İlham Əliyevin siyasi-iqtisadi fəaliyyətinin genişliyi belə düşünməyə imkan verir ki, gələcəkdə dövlətimizin güclənməsinə və iqtisadi cəhətdən qüdrətlənməsinə tam təminat olmaqla yanaşı, vətənin bütövlüyünü, millətin birliyini təmin etməyə layiq və qadirdir. Burada da qeyd edək ki, İlham Əliyev iqtisadi, siyasi, sosial və sair məsələlərin həllinə kompleks şəkildə yanaşır. Yəni, bütün ictimai məsələlər bir-biri ilə sıx əlaqədə olduğu üçün onların həllinə də kompleks yanaşmanı əsl dövlət başçısının dövlətçilik təcrübəsinin tərkib hissələrindən biri kimi düşünmək daha düzgün olardı.

II fəsil

Heydər Əliyev və milli ideologiyanın formalaşması prosesi

Müxtəlif siyasi-fəlsəfi elmlər ideologiyanın tərkib hissələrinin şərh edilməsində müxtəlif fikirlər söyləyirlər. İdeologiya – fəlsəfi, siyasi, sosioloji, iqtisadi, əxlaqi, dini, bədii və digər görüşlər sistemidir.

“İdeologiyayı” “fikir haqqında” təlim kimi də səciyyələndirirlər. Cəmiyyətdə ideologiyanın zəruriliyi ideyasını Avropada ilk dəfə fəlsəfədə sensualizm cərəyanının nümayəndəsi, XVIII əsr fransız filosofu Etyeni Bono de Kondilak irəli sürüb.¹¹⁷ İlk dəfə “ideologiya” terminindən 1796-cı ildə çap olunmuş “İdeologiya ünsürləri” kitabında fransız filosofu və iqtisadçı Destüt de Trasi istifadə etmişdir. O, ideologiyayı insanın tarix və cəmiyyətə dair “fikirlərini təsdiq edən elm” kimi izah etmişdir.¹¹⁸

Görkəmli fransız filosofu K.A.Helvetsi Avropa fəlsəfəsində ideologiyayı “doğru fikir” elmi kimi izah edirdi. Helvetsi ideologiya üçün fərdi marağı, zəkani, qanunu və dövlət quruluşunun mükəmməlliyini həlledici sayırdı.¹¹⁹ XIX əsrin ortalarında ideologiya cəmiyyətin həyatında ideal amillərin həlledici rolunu qəbul edən fikir və siyasi cərəyan mənasını aldı. Fransız sensualistləri və maarifçiləri ideologiyada insan və cəmiyyət məsələsini, klassik alman fəlsəfəsinin nümayəndələri isə daha çox cəmiyyət və dövlət problemini ön plana çəkirdilər.

Marksizm fəlsəfəsi ideologiyaya sinfi şüur, burjuaziya üzərində qələbənin zəruriliyinin inikası, hakim sinfin mənafeyinə xidmət göstərən təlim kimi baxırdı. Marksistlər dövləti ilk ideoloji qüvvə kimi izah edirdilər. Müasir mənada ideologiya:

- insanların mühitə, bir-birlərinə, siyasi, sosial-iqtisadi və mənəvi quruluşa sistemləşmiş baxışlar və ideyalar məcmusu;
- kollektiv inam və düşüncə səviyyəsinə qalxmış fikir və ideyaların məcmusu;
- reallığı əks etdirən ideyalar məcmusu, “sinfi meylli şüur” (K. Manheym);
- fəlsəfi-nəzəri, fəlsəfi-siyasi və elmi görüşlər sistemi;
- insanların gerçəkliyə və bir-birinə münasibəti, sosial problemlər və münaqişələrin dərk edilməsi və qiymətləndirilməsi, habelə mövcud ictimai münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş sosial gerçəkliyin məqsədləri, yaxud proqramlarının əhatə olunması;
- sosial və siyasi fəaliyyətin əsasında dayanan və onu dolğunlaşdıran ideyalar sistemi;
- bir qrupun digərinə tabeliyinə haqq qazandıran, qanuniləşdirən ideyalar sistemi;
- xürafatı dağıtmağa və sosial islahata tətbiq edilməyə qadir olan hərtərəfli ensiklopedik bilik kimi anlaşılır.

Nizaməddin Şəmsizadə ideologiyada əsas başlıca xüsusiyyət kimi tarixiliyi görür və ideologiyaya da “tarixin gedişi ilə meydana çıxaraq, həmin gedişi təsdiq edən və bu gedişin sonrakı istiqamətlərini müəyyənləşdirən, həmin prosesdə xalqın rolunu təyin edən, ona bəraət qazandıran ən parlaq və obyektiv ideyaların sistemi və məntiqi məcmusu” kimi baxır.¹²⁰ Yəni, ideologiya fikirlər aləmi, məfkurə məcmusudur!-desək, səhv etmərik. N.Şəmsizadə çox doğru olaraq ideologiyanın tarixin, fəlsəfənin və mədəniyyətin yekunlarına əsaslandığını, məntiqi prosesin nəticəsi olduğunu israr edir.

Qərb fəlsəfəsində ideologiya daha çox siyasətlə əlaqələndirilir. Onlar belə iddia edirlər ki, ideologiya siyasi inkişafın məqsədlərini və dəyərlərini işləyib hazırlayır, həmişə mövcud vəziyyətə qarşı istiqamətlənir və mühüm dəyişdirici potensialın saxlanmasının məzmununu həddən artıq geniş mənada qəbul edərək dini və estetik təzahürü hesab edirlər.¹²¹

Frankfurt məktəbinin nümayəndəsi Q.Adorno və onun ardıcılıarı ideologiyanın cəmiyyətin həyatı ilə üzvi bağlılığı ideyasını müdafiə edərək göstərilər ki, ideologiya marksistlərin irəli sürdükləri kimi iqtisadi bazis və dövlət üzərində üstqurum deyil, müəyyən cəmiyyət tipinin ayrılmaz hissəsidir: “İdeologiyanın təsir gücü ənənələrə, insanların gündəlik təcrübələrinə, habelə kütləvi şüurun və qeyri-dövlət təşkilatlarının bütöv sisteminə əsaslanır”.¹²²

İdeologiyalar müəyyən ictimai qrupların mənafeələrini ifadə etməklə yanaşı, sinfi maraqları ifadə etməyə də bilər (anarxizm), müxtəlif formalarda-siyasi, iqtisadi, dini, hüquqi və s. formalarda təzahür edə bilər. Siyasi ideologiyaya çevrilən, dünyagörüşünü formalaşdıran “total” ideologiyalar (Manheym), “liberal və kommunist ideologiyaları” da, “xüsusi ideologiyalar” da geniş yayılmışdır.

İdeoloji prosesin əsasını ideoloji fəaliyyət, ideoloji münasibətlər, ideoloji təsir və ideoloji təsəvvür təşkil edir.

İdraki yükünə görə ideologiyalar elmi, qeyri-elmi, hüquqi və yanlış, doğru və xəyali növlərə, sosial yönümlərinə və funksiyalarına görə mütərəqqi və mühafizəkar, inqilabi və islahatçı, liberal və radikal, millətçi və beynəlmilətçi, sinfi, milli və irqi, dini və dünyəvi, rəşadət və irrasional, universal və partikulyar və s. növlərə ayrılır. İdeologiyanın ümumi və siyasi funksiyaları vardır.

İdeologiyayı fəaliyyət səviyyəsinə görə fəlsəfi və ya nəzəri-konseptual, proqram-siyasi və kütləvi yayılma səviyyələrini bir-birindən fərqləndirirlər. Birinci səviyyədə ideologiya hakimiyyətə gəlmək və ya hakimiyyəti saxlamaq, ölkəni idarə etmək məqsədinə xidmət edən ideyalardan ibarət olur.

İdeologiyanın fəaliyyətinin ikinci səviyyəsi siyasətin formalaşması və onun əsas istiqamətləri üzrə fəaliyyət proqramının hazırlanmasıdır. İdeologiyanın üçüncü fəaliyyət səviyyəsində siyasi proqramın reallaşması, ideoloji təbliğat nəticəsində bu proqramın tərəfdarları və təəssübkeşlərinin fəal mübarizəyə qoşulması baş verir.¹²³

Qərb siyasi fəlsəfəsində cəmiyyətin ideologiyasızlaşdırılması konsepsiyası da geniş yayılmışdır. R.Arom, O.Lemberq və R.Nizbetanın irəli sürdükləri bu konsepsiyaya görə ideologiyanın dirçəlişi və müasir dünyada rolunun artdığı və əhalinin daha geniş təbəqələrinin cəmiyyətin ideya və dəyərlərinə qovuşduğu göstərilir.¹²⁴

XX əsr Azərbaycan gerçəkliyində müxtəlif ideologiyalar yaranıb, inkişaf edib, cəmiyyətdə hakim olub və süquta uğrayıb. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda islam ideologiyası, sonralar türkçülük və azərbaycançılıq ideologiyası cəmiyyət həyatında möhkəmləndi.

XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlıların dövlətçilik və millətçilik, demokratizm və azərbaycançılıq ideyaları artıq türkçülüyə və islamçılığa da özündə birləşdirərək Azərbaycanın müstəqilliyini elan etmək yoluna keçir.

Millətçilik ideyası M.Ə.Rəsulzadənin, demokratizm və azərbaycançılıq ideyası ilə C.Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənəzəminli kimi böyük şəxsiyyətlərin adı ilə bağlı olduğundan Azərbaycan maarifçi-

liyinin xalqa aşılacağı milli-mənəvi dəyərlər və sərvətlər sisteminin məcmusunda xüsusi xidmətləri olduqları qeyd edilmişdir.

Azərbaycançılığı milli özünüdərkən, etnik şüur intibahının fəlsəfədə, elmdə, ideyada ifadəsi kimi səciyyələndirən, azərbaycançılığın milli ideyadan rəsmi ideologiyaya çevrilməsi prosesini izləyən, azərbaycançılığı millət-Azərbaycan, milli ideya, dövlətçiliyin sivil ideya modeli hesab edən Y.Qarayev azərbaycançılığın Heydər Əliyevin dövlətçilik siyasətində “cari və strateji proqramın tərkib hissəsinə, elmi, fəlsəfi fəaliyyətdən əməli siyasətin müstəvisinə keçdiyini, son illərdə dövlət başçısının dövlətçilik və mədəniyyət quruculuğu ilə bağlı bütün məruzələrində, qərar və fərmanlarında əksini tapan ideyaların milli-ideoloji prosesə rəhbərliyin qlobal, strateji xəttinin əsas konsepsiyası olduğunu və bu sənədlərdə azərbaycançılıq ideologiyasının fəlsəfi mahiyyətinin etnik, konseptual və mədəni aspektlərinin, metodoloji, nəzəri-siyasi parametrlərinin dəqiq, dolğun, doktrinal səviyyədə öz elmi təhlilini tapdığını göstərmişdir.

Y.Qarayev milli, bəşəri, demokratik xarakter daşıyan azərbaycançılıq ideologiyasından Azərbaycanın tarixi taleyində mühüm rol oynamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) bir qurum kimi bəhrələndiyini qeyd edərək Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası və Müstəqil Azərbaycan Respublikası kimi iki sivil respublikanın da mənəvi atasının milli ideologiya olduğunu qeyd etmişdir: “Məhz AXC təcrübəsinin olduğu bir tarixi şəraitdə və şübhəsiz, sovet ideologiyasının mümkün etdiyi miqyaslar çərçivəsində (özü də birinci növbədə, sənətdə, mədəniyyətdə, musiqi və poeziya və rəssamlıqda) milli ideologiya öz spesifik sabitliyini, hətta ikinci respublika dövründə də qismən qoruyub saxlaya bilib”.

“Azərbaycan” sözü müasir siyasi-hüquqi məzmununu Azərbaycan ideologiyası formalaşandan, rəsmi dövlət adı statusu isə AXC yaranandan sonra alıb”.¹²⁵

Azərbaycançılıqla türkçülük vəhdətdə olub ilk müstəqil dövlət ADR-in milli ideologiyasının tərkib hissəsi kimi çıxış etmişdir.

XX əsrin ilk illərində əldə edilmiş ADR dövründə Azərbaycan milli ideologiyası tərkibində türkçülük dedikdə, aşağıdakılar nəzərdə tutulurdu:

- Milli özünüdərək, milli mənlik şüurunun oyanışı, milli soykökə qayıdış və ona bağlılıq, milli ənənələrə hörmət, milli tərəqqi, milliyət və hüriyyət, milli istiqlal və s. Milliyətçilik ideyaları ətrafında azərbaycanlıların – Azərbaycan türklərinin mənəvi birliyinin təmin edilməsi;

- Azərbaycanlıların qədim və zəngin mədəniyyətə, ulu keçmişə malik olan türk dünyasının bir hissəsi, türk soylu, türk milli, türk mənşəli olduğunu xalqa anlatmaq;

- Millətin şüurunda azərbaycançılıq, vətənçilik ideallarının oyanışına və inkişafına nail olmaq. Çünki həmin dövrdə istər daxildə, istər xaricdə, ümumiyyətlə, Azərbaycan deyə bir mövcudiyət tanınmırdı. M.Ə.Rəsulzadə qeyd edirdi ki, milli şüurda azərbaycançılıq, müstəqil və azad Azərbaycan ideali uğrunda mübarizə nəticəsində qısa zaman kəsiyində millət inanır və dərk edir ki, “Azərbaycan məfhumu coğrafi bir mənadan ziyadə fikir və əməl şəklində təcəssüm edir. İstiqlal xaricində onun üçün bir Azərbaycan yoxdur”.

- Türkçülüynün əsas təməl prinsiplərindən biri milli dilin, ədəbiyyatın, tarix və mədəniyyətin, milli ənənələrin, ümumtürk mədəniyyəti və sivilizasiyasının inkişafına və yüksəlişinə, türk dünyası ilə sıx

əlaqələrin yaradılmasına nail olmaq idi. Bu yönümdə də 1926-cı ilin fevral-mart aylarında Bakıda Birinci Türkoloji Qurultay çağırıldı. Bu hadisə milli ideologiyanın ən böyük, bəşəri təntənəsi olmuşdu.

- Türkçülük məfkurəsinin siyasi idealı Azərbaycan türklərinin–azərbaycanlıların müstəqil, azad yaşamağa haqqı olan sivil, mədəni bir xalq olduğunu bütün dünyaya çatdırmaqdan ibarət idi.

- Beləliklə, türkçülük XX əsrin əvvəllərində milli-ideoloji və siyasi mübarizə proqramı kimi Azərbaycanda sağlam milliyyətçiliyin təməlinə durmuş, milli istiqlal savaşında, milli oyanış və qurtuluşda, milli mədəniyyət və milli sivilizasiyanın inkişafında mühüm rol oynamışdır.¹²⁶ Tədqiqatçılar düzgün olaraq qeyd edirlər ki, azərbaycançılıq keçən əsrin əvvəllərində Əli bəy Hüseynzadənin irəli sürdüyü ADR-in rəsmi milli ideologiyasının tərkib hissələri olan “Türkçülük”, “İslamçılıq”, “Müasirlik” komponentlərini əhatə edən və bu baxımdan, nə türkçülüyə, nə də islamçılığa daxil olmayaraq, daha geniş və həm də daha konkret məzmun daşıyan bir məfkurədir.

Azərbaycançılıq milli mündəricatdan kənara çıxan, millilik və ümumbəşəriyyətin vəhdətindən çıxış edən bir məfkurədir.¹²⁷

SSRİ tərkibində olarkən azərbaycançılığın bəzi ünsürləri ancaq kiçik miqyasda ayrı-ayrı ailələrdə və tək-tək insanların mənəvi əxlaqi dünyasında yaşamışdır. Sovet dövründə azərbaycançılığın xalqın şüurunda oyanmasında Heydər Əliyevin böyük, müstəsna rolu olmuşdur.

Azərbaycanda Sovet dövründə (1920-1991-ci illərdə) kommunist ideologiyası hökmranlıq etdi.

Totalitar sovet cəmiyyətinin dövlətçilik ideologiyası – kommunist ideologiyası hakimiyyətin bölünməsi, çoxpartiyalılıq, siyasi plüralizm və şəxsiyyətin azadlığını aradan qaldırırdı.

ABŞ tədqiqatçıları K.Fridrix və Z.Bjezinski totalitarizmi demokratiyadan və avtoritarizmdən aşağıdakı cəhətlərlə fərqləndirirlər: harizmalı liderin rəhbərlik etdiyi vahid kütləvi partiya malik olması, hakimiyyətin rəsmi ideologiyasının bütün vətəndaşlar arasında yayılması. Totalitarizm cəmiyyətdə vahid ideologiyanın hökmranlığıdır. Amma milli ideologiyamız, daha doğrusu xalqın məfkurə gücü heç vaxt totalitar sovet rejiminə tabe olmazdı. Ona görə ki, ictimai həyatımızın əksər sahələrində milli mədəniyyət, ədəbiyyat, bədii yaradıcılıq özünün qətiyyətini təsdiq etməklə yaşadırdı. Hətta sovet ideologiyasını təbliğ edən mətbuat səhifələrində fikir və sözlə dəyimlərlə yaradıcılıq nümunələri də çap edilirdi. Bədii senzura da bunları ayırd edərək müəllifləri danlamaqla davam edirdi.

Z. Bjezinski totalitarizmin - kommunizmin demokratiya ilə əvəz olunacağı qlobal dəyişikliklərin baş verəcəyini bildirdi: “XXI əsr kommunizm əsri demokratiya əsri ilə əvəz olacaq”.¹²⁸

“Azərbaycan 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini elan etsə də, o zamankı rəhbərliyin yarıtmaz fəaliyyəti nəticəsində çox keçmədən ölkə nəinki istiqlalını, bütövlükdə öz varlığını itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Belə bir təleyüklü məqamda xalqın təkidli tələbi ilə 1993-cü ildə respublikada yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdan Ulu Öndər qısa müddətdə Azərbaycanı düşdüyü ağır vəziyyətdən qurtardı, bütün sahələrdə hüquqi demokratik prinsiplərə əsaslanan idarəçiliyi, hərtərəfli inkişafı təmin etdi. Ötən əsrin sonlarına doğru çoxəsrlik tarixi mücadilənin yekunu kimi dövlətçiliyini bərpa edən, azadlığa qovuşan Azərbaycan xalqının milli inkişaf yolunun və ideologiyasının formalaşması da məhz Heydər Əliyevin müstəqil respublikamıza rəhbərliyi dövrünə təsadüf edir. Yalnız Heydər Əliyevin dövründə

Azərbaycan vətəndaşlarını vahid amal, ideya və məqsəd ətrafında birləşdirəcək milli ideologiyanın yaradılması dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırıldı. Cəmiyyətin bütövləşməsi, azərbaycançılıq ideyasının milli həmrəyliyin aparıcı amilinə çevrilməsi istiqamətində mühüm işlər görərək ümumxalq birliyinin dərin hüquqi və siyasi nəzəri əsaslarını irəli sürmüş böyük strateq azərbaycançılığın tarixən formalaşmış ayrı-ayrı komponentlərini vahid sistem və konsepsiya halına gətirərək onu dövlət idarəçiliyinin elmi-nəzəri əsasına çevirdi. Məhz Heydər Əliyev dühasının səyi ilə azərbaycançılıq mahiyyətcə real məzmun daşıyaraq praktikada realizə imkanları qazandı”.¹²⁹

Heydər Əliyevin 1970-ci ildə hakimiyyətə gəlməsilə milli ideologiyamızın formalaşması sahəsində köklü surətə dəyişikliklər baş verdi. Azərbaycanda ictimai-siyasi stabilliklə yanaşı, Ulu Öndərimiz mənəvi-psixoloji iqlimi də sabitləşdirdi.

Heydər Əliyev dövlətin milli mənafeyini ifadə edən və milli ideologiyamızın formalaşması üçün əsas rol oynayan prinsipləri və ideyaları müəyyənləşdirdi: “Milli ideologiyamız tarixi keçmişimizlə, millətimizin adət-ənənələri ilə, xalqımızın, dövlətimizin bu günü və gələcəyi ilə bağlı olmalıdır” - fikrini həyata keçirməyə başladı.

Müasir Azərbaycanın sağlam cəmiyyəti üçün yamaq olan kommunist (sosialist), dini, liberalist, konservatizm, etnik millətçilik, sosial şovinist ideyalar zəminində formalaşan partiyalar, təşkilatlar sosial qruplardan fərqli olaraq H.Əliyevin sədr olduğu Yeni Azərbaycan Partiyası Nizamnaməsində islahatçılığı, dövlətçiliyi, tərəqqi və demokratiyanı əks etdirən milli ideologiyanı əsas götürür və müdafiə edir. H.Əliyev milli ideologiyada ictimai inkişafın varisliyini, milli ənənələrin qorunub saxlanmasını və dirçəldilməsini əsas prinsiplər-

dən hesab edirdi. Müdrik rəhbər Yeni Azərbaycan Partiyasının 2001-ci il noyabrın 21-də keçirilmiş qurultayında ölkənin XXI əsrdə inkişaf ideologiyasının forma və məzmununu dəqiq səciyyələndirmişdir: “Biz elə nəsil yetişdirməliyik ki, təkcə bizim vaxtımızda yox, bizdən sonra da onlar Azərbaycanın xətalara düşməsinə imkan verməsinlər. Onlar düz yolla, doğru yolla, milli hissiyatlar yolu ilə getməlidirlər”.

H.Əliyev milli ideologiyanın yaranması üçün ziyalı – intellektual qüvvələrin səfərbər edilməsini, milli ideologiyayı təkcə qurmaq, yaratmaq deyil, eyni zamanda əməli surətdə həyata keçirilməsi zərurətini göstərirdi. H.Əliyev Azərbaycanın milli ideologiya konsepsiyasının xalqımızın tarixi keçmişini, milli-mədəni, dini ənənələr üzərində qurulmasını tövsiyə edirdi.

H.Əliyev milli ideologiyayı formalaşdırarkən milli və Qərb dəyərlərinin biri o birinə zidd olan münasibətlərini nəzərə alırdı. “Burada Heydər Əliyevin üzərinə bir tərəfdən, milli ideologiyanın ümumbəşəri dəyərlər sistemi zəminində formalaşdırılması, digər tərəfdən də dövlət və hüquq quruculuğu prosesində xarici təsirlərin milli ideologiyaya süzgəcindən keçirilməsi kimi ağır bir vəzifə düşürdü. Təhlil göstərir ki, Azərbaycan bu ağır sınaqdan uğurla keçdi və öz milli mənliliyini qorumaqla bərabər müasir Avropa dövlətinə çevrilmək vəzifəsinin də öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəldi. Bu, hər şeydən əvvəl, Heydər Əliyev tərəfindən milli ideologiyamızın bütöv və mükəmməl konsepsiyasının işlənilib hazırlanmış olması ilə bağlı idi”.¹³⁰

H.Əliyev YAP-ın yaradılmasının 6-cı ildönümü münasibətilə təşkil olunmuş təntənəli yığıncaqda Azərbaycanın milli ideologiyası konsepsiyasının əsas müddəalarını belə konkretləşdirirdi: “Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi milli ideologiyası bizim həm xarici siyasət-

də, həm ictimai-siyasi sahədə, həm də sosial-iqtisadi sahədə gördüyümüz işlər həmin milli ideologiyalar üzərində qurulur.

Bəs milli ideologiya nədən ibarətdir?

Birincisi, dövlətçilik. Dövlətçilik bu gün və gələcəkdə bizim hər bir vətəndaşımızın, cəmiyyətin, dövlətin əsas vəzifəsidir. Dövlətçilik Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaqdır. Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirməkdir. Dövlətçilik hər bir vətəndaşın qəlbində olmalıdır. Ona görə hər bir vətəndaş vətənpərvərlik hissləri ilə yaşamalır və bizim partiyamız, bütün dövlət orqanları, bütün təbliğatımız Azərbaycanda dövlətçiliyi inkişaf etdirmək üçün hər bir vətəndaşda milli vətənpərvərlik hisslərini yaşatmalıdır. Milli vətənpərvərlik hissləri hər bir vətəndaşda o qədər güclü olmalıdır ki, hər bir vətəndaş milli mənafeyi öz şəxsi mənafeyindən, öz şəxsi yaşayışından, öz şəxsi həyatından üstün tutsun. Milli ideologiyamızın ikinci əsas komponenti milli-mənəvi dəyərlərimizdir.¹³¹

Heydər Əliyev milli dövlətçiliyi və milli-mənəvi dəyərləri milli ideologiyanın əsas iki komponenti hesab edirdi.

Dövlətçilik ideologiyası insanları vətəndaş kimi formalaşdırır, onlarda vətənə məhəbbət yaradır. Vətəndaş dövlət maraqlarını müdafiə edir, dövlət maraqlarını şəxsi, fərdi maraqlardan üstün tutur. Heydər Əliyevə görə, dövlətçilik ənənələri dövlətçilik ideologiyası, dövlətçilik psixologiyası və dövlətçilik praktikasının vəhdətindən yaranır.

Dövlətçilik ideologiyası hüquqi və siyasi şüurun yüksəldilməsini, insanın şəxsi həyatının, şəxsi maraqlarının cəmiyyətdə gedən proseslərlə əlaqələndirilməsini, dövlət idarəçiliyində hər bir şəxsin bilavasitə iştirakının təmin olunmasını nəzərdə tutur.

Dövlətçilik ideologiyası, habelə iqtisadi tərakkürün və iqtisadi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsini, dövlət tərəfindən qanunvericilik aktları ilə aparılan iqtisadi islahat proseslərinin məqsədyönlü surətdə insanların mənafeyi, rifahı və həyat tərzini ilə əlaqələndirilməsini, uyğunlaşdırılmasını əhatə edir.¹³² Heydər Əliyev milli ideologiyanın ən mühüm komponentlərindən biri olan milli-mənəvi dəyərlərin üç tərkib hissəyə ayrıldığını xüsusi qeyd edir: dil, din, adət-ənənə və milli mentalitet.

Milli dövlətçilik və milli mənəvi dəyərlər arasında qarşılıqlı əlaqə çox güclüdür. Milli dövlət ərazi və iqtisadi sərvətlərlə yanaşı milli, mənəvi dəyərləri də qoruyur və inkişafını təmin edir.

S.Xəlilovun qeyd etdiyi kimi, “Heç bir dövlət başçısı, heç bir siyasi lider və hətta heç bir millətçi ziyalı dövlət quruculuğu və idarəçiliyi ilə yanaşı milli ideologiyanın əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə yeni mükəmməl elmi konsepsiyanın yaradılması və onun həyata keçirilməsi sahəsində Heydər Əliyev qədər şəxsi əzmkarlıq göstərməmişdir”.¹³³ Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş milli ideologiyanın əsas istiqamətlərindən biri azərbaycançılıqdır.

S.Xəlilovun bu fikrinə əlavə edirik ki, Azərbaycanda qarışıq türk dünyası milli ideologiyasını, milli məfkurəni min illər boyu yaşatmışdır. Yəni, türk əqidəsi, türk məfkurəsi mövcud olmuş və yaşadılmışdır ki, türk dünyası bəşəriyyətin fikir dünyasına mütəfəkkür ideyalı şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Heydər Əliyev milli ideologiyamızın bütün incəlikləri ilə qüdrətini daha global şəraitdə təsdiq etmək üçün var gücü ilə əməli iş görmüşdür. Bu da onun milli dəyərlərimizi bəşəri dəyərlərlə bir sırada yerləşdirmək amalının təsdiqi kimi düşünülə bilər. Yəni, milli ideoloji dəyərlərin qüdrətini marağında olan məmləkətlərlə tanış

və halı etmək üçün Ulu Öndər əvəzsiz, təkrarolunmaz işlər görməyə varlığı ilə can atmışdır.

Heydər Əliyev milli ideologiyanın əsas istiqaməti olan azərbaycançılığın Azərbaycan dövlətçiliyi ilə sıx əlaqədə olduğunu xüsusi vurğulayırdı. Heydər Əliyev azərbaycançılığı, dövlətçiliyi milli ideologiyanın əsas tərəfləri kimi göstərirdi.

Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasında dindən, dildən, milli-mənəvi dəyərlərdən, dövlətçilikdən və dövlət quruculuğundan bəhs edərkən azərbaycançılıq təliminə xüsusi yer ayırır.

“Azərbaycançılıq” terminini H.Əliyev müstəqillik dövründə Azərbaycanın siyasi gerçəkliyində şovinist millətçiliyə və separatçılığa qarşı işlətdi. H.Əliyev azərbaycançılığı ölkədə yaşayan bütün etnik qrupları və xalqları ümumdövlət ideyası ətrafında birləşdirmək üçün irəli sürdü.

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını millilik, dövlətçilik, müstəqillik, dünyəvilik, insanlar –vətəndaşlar arasındakı bərabərlik və bütövlükdə milli tərəqqinin təşkil etdiyini bildirirdi. Azərbaycançılıq ideyası ətrafında ölkədə yaşayan bütün xalqlar, milli etnik qruplar və azlıqlar birləşir. Müxtəlif milli-etnik qrupların yaşadığı çoxdininli, çoxmillətli, çoxdilli Azərbaycan üçün reallıq olan bu ideologiya çox məqbuldur.

Azərbaycançılığı - Azərbaycan xalqının məfkurəsi, siyasi xətti kimi dəyərləndirərək azərbaycançılıq ideologiyasının sosioloji aspektini təyin etdiyini göstərirlər.

Məfkurəçiliyin çıxış nöqtəsi kimi özünə, tarixə, qan yaddaşına, kökə, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış öndə durur. N.Şəmsizadə azərbaycançılıq ideologiyasının dayaqları kimi dövlətçilik, vətənçilik,

xalqçılıq, türkçülük və islamçılığ, ittihafçılığ (gendaşlıq, qandaşlıq, dindaşlıq) və vətəndaşlığı qeyd edir.¹³⁴

Xalq yazıçısı Anar azərbaycançılıq amalının beş anlayışdan təşkil edildiyini göstərir: azadlıq, müstəqillik, bərabərlik, qardaşlıq, dostluq. Anar azərbaycançılığ insan haqları, düşüncə, fikir, söz və s. azadlığına malik vətəndaşların dünya birliyi tərəfindən qəbul edilmiş sərəhdələr içində ərazi bütövlüyü və toxunulmazlığı şəraitində milli-müstəqil və suveren dövləti olan, “sözdə deyil, işdə həqiqətən, gerçəkdən əhalinin sinfi, milli, irqi, dini, cinsi bərabərliyinə əsaslanan demokratik, hüquqi cəmiyyət quruculuğunun, “tarixi kökləri, dil qaynaqları, düşüncə və davranış tərz, adət-ənənələri, sənət, gözəllik, əxlaq anlayışları bir olan türk xalqlarının qardaşlığına və həm ərazi, tarixi tale, adət-ənənə baxımından bizə yaxın olan xalqlarla, həm də Azərbaycan daxilindəki müxtəlif xalqlar və etnik qruplarla doğmalığı əlaqələri əsasında birgə yaşayan Azərbaycan xalqının milli ideologiyası kimi səciyyələndirir”.¹³⁵

“Ulu Öndər daim vurğulayırdı ki, azərbaycançılıq ideyası real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün çox mühüm vasitədir. Heydər Əliyevin baxışlarına görə, azərbaycançılıq milli mənsubiyyəti, milli-mənəvi dəyərləri zənginləşdirmək, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək deməkdir. Bu baxımdan xalqımızın milli mənəvi dəyərlərini həm müdafiə etməyi, həm də qoruyub saxlamağı bacaran, dövlətlə vətəndaşların mənafeyini üzvi şəkildə birləşdirən azərbaycançılıq ideyası ölkədə vətəndaş birliyi və vahid sosisium üçün uğurlu təməldir. “Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm, bu

gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” – deyən Heydər Əliyev azərbaycançılığı milli ideologiyaya çevirməklə cəmiyyətin həmrəylik və bütövlüyünə, mənəvi birliyinə nail olmuşdur”.¹³⁶

Heydər Əliyevin irəli sürdüyü azərbaycançılıq ideologiyasının əsas mühüm mahiyyəti unitar, hüquqi və demokratik Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsinə və inkişafına xidmət etməkdən ibarətdir.

“Azərbaycançılıq” xalqımızın çox əzab-əziyyətlə nail olduğu tarixi sərvətidir. O, real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir. Bu gün “azərbaycançılıq” milli həyatın, konfessiyaların harmoniyasının çoxəsrlik ənənəsi, ölkədə yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupların qardaşlığı, qarşılıqlı əlaqə və təsirinin tarixi, onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda birgə mübarizəsinin tarixi təcrübəsidir.

Heydər Əliyevin irəli sürdüyü “azərbaycançılıq” ideologiyası müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosioloji doktrinasının sosial-mədəni və etnocoğrafi-siyasi cəhətlərini birləşdirir. Qarşılıqlı yardım, əməkdaşlıq və bərabərlik prinsiplərinə əsaslanan azərbaycançılıq və neokonservatizm ideologiyası nəzəri və siyasi baxımdan bir-birilə sıx əlaqədə olub daxilən vəhdət təşkil edir. Azərbaycan xalqının intellektual təfəkkürünü, tarixi-mədəni irsini özündə cəmləşdirən, millətin birliyinə çalışan “azərbaycançılıq” dövlətçiliyin inkişafı və tərəqqisi, dövlətin təhlükəsizliyi və ərəzi bütövlüyünü təmin edən əsas amil-

lərdəndir. Bunu əsas götürən professor, millət vəkili Nizami Cəfərov “Azərbaycançılıq” adlı fundamental əsəri ilə milli ideologiyamızın ayrı-ayrı sahələrini şərh etməyə çalışmışdır. Belə bir fikri də qeyd etsək daha düzgün olardı ki, milli ideologiyamızın milli düşüncəmizin sərvəti olduğunu müəyyən çağlarda şərh etməyə çalışmışlar. Heydər Əliyev iş təcrübəsinə əsaslanaraq bu yönümdə də kompleks tədbirlərdən istifadə etmişdir.

Prezident Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun ən üstün hissəsinin azərbaycançılıq olduğunu vurğulamışdır. “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”. Bu baxımdan dövlət siyasətinin strategiyası olan “azərbaycançılıq” Azərbaycan cəmiyyətinin bu günü və gələcəyinin müasir ideoloji qavrayışı ilə sıx qovuşur.

Azərbaycançılıq, milli ideologiyanın əsası və Azərbaycan dövlətinin bütün tarixi boyu da əsası olaraq qalacaqdır.

Şərq və Qərb dəyərlərinin sintezindən yaranan çoxcəhətli xətt kimi yaranan azərbaycançılıq ideologiyasını Böyük Heydər Əliyev milliliklə yanaşı, spesifik dünyəvilik səviyyəsinə də qaldırmışdır. Bu məfhumda mədəni inteqrasiya, mədəniyyətlərarası dialoq, ünsiyyət, mədəni dəyərlərin birləşdirici xüsusiyyətləri yüksək dərəcədə də azərbaycançılıq, ilk növbədə, öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub-saxlamaq deməkdir. Bu baxımdan, o, milli olmaqla yanaşı, həm də bəşəridir, dünyəvidir. Azərbaycançılıq bir təlimdir. O elə

bir təlimdir ki, burada dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrinə xidmət edən məqbul amillər, əməllər və tədbirlər toplanmışdır”.¹³⁷

S.Xəlilovun fikrincə, “azərbaycançılıq” bir tərəfdən, Azərbaycanda vahid milli dövlətçilik hissiyatının formalaşmasını, etnik-milli yetkinləşmə və bütövləşməni nəzərdə tutursa, digər tərəfdən Azərbaycan dilinin bir dövlət dili olaraq inkişafını və bütün ölkə miqyasında, bütün fəaliyyət sahələrində mövqeyinin möhkəmlənməsini nəzərdə tutur.¹³⁸

Azərbaycan dilinin inkişafı üçün H.Əliyev verdiyi fərmanda Azərbaycan dilinə yüksək qiymət vermişdir: “Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarınadək olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hisslərdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişə bilməsi üçün hər hansı bir xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bu günü, inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır”.

Heydər Əliyev azərbaycançılığın reallaşması üçün vətənpərvərlik tərbiyəsini mühüm amil hesab edirdi. Vətənpərvərlik hər bir insanı ölkəsinin həqiqi vətəndaşına çevirir. O, millətini qiymətləndirir, mənsub olduğu xalqla, ölkə ilə fəxr edir.

- Azərbaycançılıq Azərbaycanda vahid birlik formalaşdırır;
- Cəmiyyətin normativ dəyərlərinin vəhdətinə yönəlir;
- Milli maraqları ifadə edən güclü dövlət hakimiyyətinin və yüksək milli intizamın, formalaşmış milli özünüdərkini olmasını tələb edir.

Heydər Əliyevin sayəsində Azərbaycanda dövlətçilik özünü təkcə siyasi-hüquqi amil kimi deyil, həm də konkret milli-mənəvi gerçək-

lik kimi göstərmişdir. Azərbaycançılıq bu gerçəkliyin milli ideologiya səviyyəsində təzahürüdür.

Heydər Əliyev göstərdi ki, azərbaycançılıq bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların milli-mənəvi maraqlarını da ifadə edir. İslam həyatımızın əsasını təşkil etmiş müsəlmanların dünyada layiqli yer tutmasını təmin etmişdir. O, islam dəyərləri və milli-mənəvi dəyərləri vəhdətdə görərək onlara tərbiyə, əxlaq, mənəviyyatı, iradəni gücləndirən siyasi və ideoloji işin birliyi kimi baxırdı.

Azərbaycançılıqda dini amil, ilk növbədə, İslam dini xüsusi əhəmiyyət kəsb etsə də, azərbaycanlılar dini fanatizm və dini ekstremizmdən uzaq olub başqa dinlərə dözümlülük (tolerantlıq) nümayiş etdirirlər.

Azərbaycan dövlətçiliyinin ideoloji əsasının-azərbaycançılığın müəllifi və yaradıcısı böyük öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda açıq vətəndaş cəmiyyətini-bütün dinlərin, təriqətlərin, etiqadların, Şərqlə və Qərblə mədəniyyətlərinin, digər mənəvi və bəşəri dəyərlərin sintezindən ibarət bir yeni dünya yaratdı.

İslam dini hər bir insanın düzgün mənəvi-əxlaqi meyarlar seçə bilməsində, onun yüksək mənəvi prinsiplərə malik olmasında mühüm rol oynayır. İslam dini müasir Azərbaycan xalqının mənəvi dünyasında, milli şüurunda və sosial psixologiyasında mühüm yer tutur. Müstəqil Azərbaycan Respublikası İslam dini dəyərlərini dirçəltməyə başladı. Həm də nəzərə alsaq ki, İslam bizim üçün əsrlər boyu tək cə əqidə deyil, həm də əxlaq, adət-ənənə, hətta düşüncə tərzinin formalaşmasının mühüm mənbələrindən biri olub, ona qayıtmağın bizim üçün necə dəyərli bir hadisə olduğunu təsəvvür etmək çətin deyildir.¹³⁹ Azərbaycan xalqının öz milli-mənəvi, dini dəyərləri ilə, adət-ənənələri ilə daim

fəxr etdiyini göstərən Heydər Əliyev İslam dininin mənəviyyatda rolunun artdığını, bu mənəvi mənbələrdən istifadə etməyi Azərbaycanın strateji inkişaf xəttinin əsas istiqamətlərindən biri hesab edirdi.

İslam dini dəyərlərini dirçəldən, vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğuna qədəm qoymuş müasir Azərbaycan dinin siyasətə, idarəetməyə, mədəniyyətə müdaxiləsi təhlükəsini qəbul etdiyi Konstitusiyada hüquqi yolla aradan götürmüşdür. İslam vətəndaş cəmiyyətində sosial təsisatlar, siyasi qurumlar yaratmamalı, insan mənəviyyatını zənginləşdirmək, vətəndaş əxlaqına müsbət təsir etmək vasitəsinə çevrilməlidir.

Azərbaycan cəmiyyətində islamın mənəvi-əxlaqi yeniləşməsində mühüm rol oynayacağına inananların sayı artmaqdadır.¹⁴⁰ İslamın müasir Azərbaycanın formalaşmaqda olan vətəndaş cəmiyyətində mənəvi saflaşma vasitəsi, həyat və təfəkkür tərzini, mənəviyyat formasını kimi faydası artmaqdadır.

İslam dini milli şüuru sıradan çıxarmağa çalışmamışdır. Sadəcə olaraq inam və idrakda özünə yer tuta bilmişdir.

Milli şüurumuzun kəsəri və dəyəri isə əsrlər boyu yaradılmış abidələrimizdə öz təsdiqini tapa bilmişdir. Buraya isə milli sərvətimiz olan xalq yaradıcılığının geniş diapazona, ətraflı janr üslublarına malik olmasını aid etmək vacibdir.

Azərbaycan filosofu R.Həsənov Azərbaycanın ictimai həyatının müasir mərhələsində iki üstün ideyanın – dünyəvi-milliy, dini-islam ideyalarının mövcudluğunu göstərir. Dünyəvi-milliy ideyalar azərbaycanlıların milli xüsusiyyətləri, onların özünəməxsus tarixini, mədəniyyətini, ənənələrini ifadə edirsə, dini ideyalar islam xalqlarına mənsubluğunu bildirir. Azərbaycanda onlar intellektual-mənəvi və ideoloji

konsepsiyalar kimi paralel mövcud olmuşdur. Azərbaycan dövləti dinin siyasətə müdaxilə etməməsi, dini icmaların bərabərliyi, dini siyasi hərəkətlərin məhdudlaşdırılması prinsiplərinə riayət etməklə düzgün mövqe tutur.¹⁴¹

Hələ ADR dövründə Azərbaycanın milli ideologiyasında onun tərkib hissəsi kimi islamlaşmaq, islamçılıq ideyaları əsas yer tuturdu. İslamlaşmaq– azərbaycanlıların həyat tərzini olan İslam dininə məxsus ümumbəşəri mənəvi-əxlaqi dəyərlərin bərqərar olması demək idi və eyni zamanda, milli-mənəvi təkamüldə islami dəyərlərə üstünlük verilməsini nəzərdə tuturdu. İslamçılıq azərbaycanlıların milli mənlik şüurunun, islam dünyası ilə mənəvi əlaqələrin möhkəmlənməsi vasitəsi kimi dəyərləndirilirdi.

Rəhim Həsənov islamın Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında rolunun artmasını bir sıra müsbət amillərlə əlaqələndirir: “Birincisi, islam cəmiyyətinin birləşməsinə təmin edir. Cəmiyyətdə siyasiləşmiş islam yoxdur. İkincisi, islam həm də siyasi stabilləşmə amili kimi çıxış edir. İslamın dövlətə loyallıq münasibətini, dini radikalizm təzahürlərinə qarşı görülmüş ciddi tədbirlər siyasi stabilləşməyə və ölkədə formalaşan vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarının möhkəmlənməsinə səbəb olur”.¹⁴²

İ.Məmməd zadə islamın müasir Azərbaycanın modernləşməsi, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması prosesində oynadığı rola diqqət yetirərkən vətəndaş mədəniyyəti və sintezi meyillərinə toxunur. O, qeyd edir ki, vətəndaş təşkilatları qloballaşmaya qərbin Azərbaycana təsiri kimi baxır, müsəlman təşkilatları isə qərbi və qloballaşmanı mənfi qəbul edirlər. İslam dininin bəşəriyyətə ülvə dəyərlər bəxş etdiyini açıqlayan ilahiyyatçı alim Seyid Müstəva Müsəvi Lari bu dini “mədəni-maarif sahəsində inqilab, insanın maddi-mənəvi həyatının

bütün sahələrinə şamil olan kamil və misilsiz bir ideologiya” kimi qiymətləndirir. İslam dininin dəyəri insanlara xeyir və səadət yollarını göstərməkdə, öz sağlam ruhu ilə bəşəriyyəti hər növ mənəvi xəstəliklərdən xilas etməkdə, “insanları hərtərəfli tərbiyə etməsi və təkmilləşdirməsindədir”. İslam insana öz həqiqi qiymətini verir, bu dinə görə insan bütün yaradılmışların ən üstünü və ən fəzilətlisidir.¹⁴³ İslam insanlara həyatın müxtəlif sahələrində əxlaqi mənəviyyətə əsaslanan tərəqqiyə gedən inkişaf yollarını göstərir. İslam insanların mənəviyyatını tənzimləyir və saflaşdırır. İslam dini fərdi və cəmiyyət maraqlarının tarazlığı şəraitində həyatın həqiqi səadət və xoşbəxtliyə çevrildiyini göstərir. İnsan cəmiyyətinin bütün sahələrində haqqın və sosial ədalətin icra olunmasını istəyir.

İslam cəmiyyət və fərdi həyatın bütün sahələrində islam və tərbiyə məsələsinə diqqət yetirir. “İslamın hədəfi cəmiyyəti intizamlı, əxlaqlı, pak fikirli və əməldə düzgün görməkdir. O, insan ruhunu kamilləşdirmək istiqamətində hərəkət edir, bütün sahələrdə onun öz göstərişləri var. İslam maddi və mənəvi həyatın uyğunlaşmasında, fərdlərin cəmiyyətlə təmasında kamillik istəyir.¹⁴⁴

Bütün cərəyanları qiymətləndirən və müstəqil məmləkətimizdə reallaşdırmağa cəhd edən Heydər Əliyev milli ideologiyayı Azərbaycan xalqının, Azərbaycan dövlətinin rəhbər tutduğu, həyata keçirdiyi ideya-siyasi xətt səviyyəsinə qaldıra bildi. Onu ümumxalq, ümumdövlət, sosial ideal strateji inkişaf konsepsiyasına çevirə bildi. Heydər Əliyev dahiyənə uzaqgörənlik və müasir şəraitdə yeganə, düzgün qərar qəbul edib Azərbaycan xalqını vahid bir milli ideologiya, vahid bir amal ətrafında birləşdirə bildi. Çünki müasir Azərbaycan cəmiyyətinin istər iqtisadi, istərsə də sosial-siyasi sahələrdə keçid dövrünü

yaşaması, xalqın və respublikanın təcavüzə məruz qalması və iqtisadi, siyasi böhranla üzləşməsi, qaçqınlıq, məcburi köçkünlük, işsizlik kimi sosial bəlalarla üzləşməsi milli-etnik mənsubiyyətindən və sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların vahid bir ideya, siyasi xətt (hətta doktrina) ətrafında birləşməsi zərurətini yaratmışdı. Heydər Əliyevin irəli sürdüyü milli ideologiya bu zərurətdən irəli gəldi və respublikamızda yaşayan bütün etnik qrup və xalqların ideologiyası kimi özünü təsdiqlədi. Məlumdur ki, milli ideologiyaların əksəriyyəti etnik millətçilikdən çox dövlət millətçiliyinə əsaslanır. Ayrı-ayrı milli ideyalar dövlət ideyası ətrafında birləşərək ümummilli siyasi liderin azad fəaliyyəti üçün bir vasitə rolunu oynayırlar. Deməli, ideologiya öz inkişafında iki mərhələdən – birincisi, etnik milli ideyadan, ikincisi isə milli dövlət ideyasından keçir. Milli etnik ideyada hər bir etnosun öz milli marağı birinci yerdə durur. Milli dövlət ideyasında iqtidar ərazi və əhali vəhdəti ön plana keçir. Dövlətin mənafeyi etnosüstü xarakter daşıyır. Millətlər və etnoslar özlərinin seçdikləri ümummilli siyasi liderlərinin ətrafında birləşərək öz milli dövlətini, vahid vətənlərini daha da möhkəmləndirmək işinə qoşulurlar.¹⁴⁵

Azərbaycan Respublikasında bütün xalqlar öz Ümummilli Lideri olan Heydər Əliyevi seçərək, onun rəhbərliyi altında vahid vətənləri olan Azərbaycanın inkişafına çalışırlar. Səlahəddin Xəlilov milli ideologiyanın iki mənada işləndiyini göstərir: Birincisi, milli ideologiya müəyyən bir millətin, xalqın, unitar dövlətin ideologiyası, rəhbər tutduğu, həyata keçirməyə çalışdığı ideya-siyasi xəttidir. Bu halda “milli”, “ümumi ictimai”, “ümumixalq”, “ümumdövlət” anlayışlarını əvəz edir. Milli ideologiya bir dövlət və xalq miqyasında, ümumiyyətlə, ideologiyanı əvəz edir.

İkincisi, milli ideologiya milli ideya anlayışının əvəzinə işlənir. Müstəqillik əldə etmiş, daxili və xarici siyasətini öz milli mənafeyinə (ümumxalq, ümumdövlət) uyğun olaraq qurmaq imkanı qazanmış xalq, heç şübhəsiz, birinci növbədə, əhalinin təhlükəsizliyi və maddi təminatı ilə yanaşı, onun öz dilini, milli mədəniyyətini, adət-ənənələrini və s. inkişaf etdirməsinə, özünə qayıtmasına da şərait yaratmağa çalışır. İlk növbədə, dövlətçiliyi möhkəmləndirmədən, xarici ölkələrlə münasibətləri ümumbəşəri dəyərlər və beynəlxalq normalar əsasında quraraq dünya birliyinə bərabərhüquqlu üzv kimi daxil olmadan, yeni iqtisadi münasibətlərə keçid strategiyasını müəyyənləşdirmədən, hər şeydən öncə milli mədəniyyəti, milli dili və s. inkişaf etdirmək mövqeyi real ictimai tərəqqi üçün təməl ola bilməz.¹⁴⁶

Bütün bu ümumdövlət, ümumxalq səviyyəli vəzifələri isə ən gərgin, ən çətin, böyük ictimai çəkişmələr, tənəzüllər dövründə hakimiyyətə gəlmiş Ulu Öndər Heydər Əliyev şəərəflə, əzmkarlıqla həyata keçirə bildi. Buna görə də dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev düzgün olaraq milli ideologiyanın banisi və yaradıcısı kimi qiymətləndirilir: “Prezident Heydər Əliyev milli ideologiyamızın əsas prinsiplərini müəyyənləşdirməklə bərabər, onların həyata keçirilməsinə şəxsən özü nəzarət edirdi ki, bu da onun dövlət başçısı olmaqdan əlavə, bir milli lider kimi üzərinə götürdüyü missiyaya necə böyük məsuliyyətlə yanaşdığına dəlalət edirdi.

Yalnız bu əsnada deyil, bütün ən gərgin proseslərin meydana çıxdığı anlarda bu düha sahibimiz bütün fiziki və zehni gücünü əsirgəməmişdi və digərlərinə də bu yönümdə heç bir tapşırıq vermək istəməirdi. Kompleks tədbirləri nəzərlərə çatdırırdı, həm də nəzarətindən kənarda qoymurdu. Bizə belə gəlir ki, onun tapşırığını dinləyənlərin

necə həyata keçirmək iqtidarında olduqlarını da yoxlamaq əsas amalı idi. Vərəsəlik dövləti idarə etmədə ən çətin hal sayıla bilər. Yəni, təcrübəyə əsaslanan dövlətçilik strategiyası mükəmməl milli ideologiyanın sayəsində kəsərli ola bilər.

Heydər Əliyev qeyd edirdi: “İndi hər bir azərbaycanlı qürur hissi keçirə bilər ki, mən azərbaycanlıyam, mənim millətim, ölkəm vardır”.

Bununla Heydər Əliyev millətin milli şüurunda əsas komponent olan milli ləyaqətin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir: “Milli ləyaqət millətin ləyaqətli həyatı, onun hər bir nümayəndəsinin şüurunda və texnologiyasında öz millətinin keçmişi, bu günü və gələcəyi barədə hərtərəfli və dərinlən mənimsədiyi, dərk etdiyi, duyub yaşadığı, həmçinin öz xalqının tarixi və mədəniyyətinin, keçmiş nəsillərin və müasirlərin sosial-siyasi təcrübəsinin şəxsiyyətin mənəvi və əxlaqi dayacağı olması haqqında mövcudluğudur”.¹⁴⁷

Siyasi liderliklə milli liderlik keyfiyyətlərinin bir şəxsdə birləşməsi, əlbəttə, unikal haldır. Məhz bu cəhət Azərbaycanda keçid dövrləri üçün, bir qayda olaraq, səciyyəvi olan siyasi və iqtisadi islahatlarla milli ənənəçilik arasında uyğunsuzluqlar və qarşıdurmalardan xilas olmağa, milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətinə nail olmağa imkan vermişdir.¹⁴⁸

XX əsrdə Azərbaycan tarixində milli ideologiyanın yaranması islam Şərqiində mühüm hadisə olan ilk respublika tipli dövlətin - ADR-in meydana gəlməsi ilə bağlıdır, digər daha mühüm hadisə 1991-ci ildə yeni, müstəqil milli dövlətçiliyimizin yaranması və möhkəmləndirilməsi yolunda ardıcıl, mübariz, milli ideologiyayı yüksək səviyyəyə qaldıran Prezident Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur.

“Heydər Əliyevin irəli sürdüyü digər bir prinsip azərbaycançılıq ideologiyasıdır. Azərbaycançılıq Azərbaycan xalqını birləşdirən ən mühüm ideya, vətənə sevgi, məhəbbətdir. Azərbaycançılıq, eyni zamanda Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların vahid bir ideologiya ətrafında birləşməsi deməkdir. Azərbaycançılıq dövlətin möhkəmləndirilməsinə çalışmaq, ölkənin inkişafı naminə harada yaşamasından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlının fəaliyyət göstərməsi, bu yöndə öz töhfəsini verməsi deməkdir. Azərbaycançılığı Azərbaycanda ictimai-siyasi dövrüyyəyə gətirən və onun yerini praktik olaraq möhkəmləndirən Heydər Əliyevdir. Ümummilli Lider çox haqlı olaraq deyirdi ki, azərbaycançılıq söykəndiyimiz təməl prinsiplərin əsasıdır. Heydər Əliyev azərbaycançılıq dedikdə, Azərbaycan xalqının öz milli dəyərlərinə söykənməklə bərabər, ümumbəşəri dəyərləri də qəbul etməsini və onlardan yararlanmasını nəzərdə tuturdu... Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi milli ideya Azərbaycan dövlətçiliyinin əsaslarıdır. Bu milli ideya ətrafında Azərbaycan xalqı gələcəyə doğru gedir, inkişaf edir. Milli ideya Azərbaycan xalqı üçün daimidir və Azərbaycanın daxili və xarici siyasətini müəyyənləşdirmək, iqtisadi inkişafını təmin etmək baxımından olduqca vacibdir”.¹⁴⁹

Heydər Əliyevin nəzəri-fəlsəfi irsində dövlətçiliyimizi qoruyub saxlamaq, inkişaf etdirməklə yanaşı, milli ideologiyanın yaranmasının dahiyənə nəzəri və əməli təcrübəsi öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatçılar vahid milli ideologiyanın qəbul olunmasının millətin mentallıq səviyyəsindən asılı olduğunu göstərirlər. Qərblərdə demokratik dövlət quruluşları burada konstitusiyanın milli ideologiya kimi qəbul olunması əsnəsini yaratmışdır. İslam Şərqi ölkələrinin və eləcə də Azərbaycanın siyasi, mənəvi və tarixi inkişaf

səviyyəsi burada vahid siyasi liderin olması tələbatını irəli sürmüşdür. Burada xalqın bütün təbəqələri məmnuniyyətlə Heydər Əliyevi Ümummilli Lider kimi qəbul etdilər.

Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri odur ki, Ulu Öndər dövlətçiliyimizin siyasi, milli-mənəvi bünövrəsini, strateji istiqamətlərini müəyyən etmiş, ən başlıcası, onun ideoloji bazasının təməlini yaratmışdır.

Bu gün Azərbaycanda və bütün dünyada azərbaycançılığın ən böyük qarantı Prezident İlham Əliyevdir.

Milli ideologiyamızın əsasını təşkil edən prinsiplər müəllifi Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev olan ilk milli Konstitusiyamızda öz əksini tapmışdır:

- Azərbaycan xalqı vahiddir. Onun vahidliyi Azərbaycan dövlətinin təməlini təşkil edir;
- Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikası ərazisində və ondan kənarında yaşayan, Azərbaycan dövləti və onun qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir;
- Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası əhalisinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir.

Buraya bütövlükdə Konstitusiya maddələrinin hamısının üçdə bir hissəsini təşkil edən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarına daxil olan milli, dini, dünyəvi görüşlərə aid maddələr də daxildir.

XX, XXI əsrlərdə Azərbaycanın milli ideologiyası xalqı gələcəyə istiqamətləndirəcək. H.Əliyev milli ideologiya vasitəsilə azərbaycanlılarda vətənpərvərlik, vətənçilik, həqiqi vətəndaşlıq, azərbaycançılıq hissini yüksəltməyi tövsiyə edirdi: “Müstəqillik dövründə torpaqlarımızı müdafiə etmək, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün bu çox gərəkdir, lazımdır”.

Beləliklə, Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev milli müdriklik zirvəsinin fatehi olmaqla müqəddəs ölkəmizin tarixində gələcək nəsillərə örnək ola biləcək ömür salnaməsi yaratdı. O, ictimai həyatımızın bütün sahələrində, o cümlədən milli ideologiyamızın formalaşmasında ağılının ən mükəmməl gücü ilə iştirak edirdi.

Bütün siyasət sahələri kimi azərbaycançılıq ideologiyasının inkişafında da xüsusi rol oynayır.

Bu gün İlham Əliyev dünyanın siyasət meydanında xələfi, həm də atası Heydər Əliyevi əvəz edə bilər. Bu da xüsusi siyasi məharəti, əqidə və bütövlük, həm də dərin zəka, əhatəli düşüncə qüdrətinin bəhrəsidir.

İlham Əliyev yeni şəraitdə - qloballaşma şəraitində Azərbaycan dövlətçiliyini iqtisadiyyatın, qanunçuluğun inkişaf etdirməyi bütün xalqın və etnik qrupların mənafeyini ifadə edən azərbaycançılıq ideologiyasını inkişaf etdirməklə vəhdətdə görür: “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və müasir beynəlxalq əlaqələr sistemində layiqli yer tutması, demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar dövlət kimi Azərbaycanın bölgədə güclü, qüdrətli, nüfuzlu ölkəyə çevrilməsi, sabit və sosial yönümlü iqtisadiyyatın yaradılması, milliyyətindən, sosial mənşəyindən asılı olmayaraq şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarını hərtərəfli və etibarlı müdafiəsinin təmin edilməsi, qanun-

çuluq, möhkəm əmin-amanlıq, ictimai həmrəylik və firəvan həyat üzərində qurulmuş vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması və insanların müstəqil dövlətçilik ətrafında birləşməsindən ibarətdir”.

Bir sözlə, İlham Əliyev atası Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətini, məntiqli mühakiməsini müqəddəsliklə sevmək, Azərbaycana Ana Vətən kimi baxmaq üçün atasından bəhrələnib, onun tövsiyələrini dərinləndən mənimsəyib.

İlham Əliyev artıq ölkə prezidentinin iş üsullarını tam incəliklərilə qavraya bilmişdir və gələcək üçün əqli gücü, siyasi əqidə bütövlüyü, xüsusi düşüncə tərzi yetərincədir.

Heydər Əliyev və milli mədəniyyətdə tarixi varislik

Bəşəriyyətin ictimai-tarixi proseslərdə topladığı maddi və mənəvi sərvətlərin yaradılması, tətbiqi və gələcək nəsillərə çatdırılması yollarından ibarət olan mədəniyyət maddi və mənəvi olmaqla iki yerə bölünür. Maddi və mənəvi mədəniyyət arasında funksional fərqlər olsa da onlar vəhdət təşkil edir. Mədəniyyətdə mədəni ənənələr, tarixi varislik onun əsas, dayanıqlı tərəfini təşkil etsə də o, daim inkişafa, yeniliyə də məhkumdur. Ənənəsiz, tarixi varislik olmadan mədəniyyət mövcud ola bilməz. Mədəni ənənələr tarixi yaddaş kimi mədəniyyətin yalnız mövcudluğunun deyil, hətta keyfiyyətə yeni mədəniyyətin yaradılması hallarında da mədəniyyətin inkişafının əsas şərtidir. Tarixi varisliyin dialektik inkarı özündə ehtiva etməsi, keçmiş nəsillərin yaratdığı müsbət dəyərlərin mənimsənilməsi kimi inkişafın ümumi qanunu mədəniyyət sahəsində də özünü göstərir və onun üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tarixdə keçmiş mədəni irsin məhv edilməsi, tarixi varisliyin inkar edilməsi kimi mürtəce hallara da rast gəlinib. Mədəniyyətdə ənənələrin, mədəni irsin və tarixi varisliyin qorunub saxlanması ilə yanaşı, onun inkişaf etdirilməsi, ondakı yeniliyə, ümumbəşəri dəyərlərə qiymət verilməsi də mühüm şərtidir.

Uzun əsrlərin məhsulu olan, dünya mədəniyyətində layiqli yer tutan Azərbaycan milli mədəniyyətində milli ümumbəşəri dəyərlər vəhdət təşkil edir və bu mədəniyyət Qərbi və Şərqi mədəni sərvətlərinin sintezindən ibarətdir. Burada nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Avrasiya məkanında yerləşir. Buna görə də Azərbaycanda ilkin Şərqi mədəniyyətinin bəzisi durur. Avropa ilə və ya digər məmləkətlərlə yaradılan əlaqələr nəticəsində milli mədəniyyətimizin inteqrasiyası öz işini görmüş və digər məmləkətlərin milli mədəniyyətləri isə ictimai

həyatımıza yol tapa bilməmişdir. Bütövlükdə isə milli məişət mədəniyyətimiz heç bir kənar təsirə məruz qala bilməmişdir. Deməli, milli məişət mədəniyyətimiz özünün tarixliyini təsirsiz yaşamağı olmuştur.

Dahi şəxsiyyət, dünya mədəniyyəti və milli mədəniyyətin dərin bilicisi olan Heydər Əliyev mədəniyyətdə tarixi varisliyə üstünlük verməklə milli və ümumbəşəriyyətin vəhdəti ideyasına böyük əhəmiyyət verirdi.

Tarix boyu xalq özünün maddi, mənəvi və milli dəyərlərini zənginlik bütövlüyü ilə qoruyub yaşadıb.

Tarixi keçmişinə biganə qalan xalq kökündən qurumağa başlayan ağaca bənzəyir. Qüdrətli düha sahibi olan öz müdriklərini milli düşüncə örnəyi kimi qəbul edən, ağıllı, kamil, müdrik şəxsiyyətlər yetişdirən xalq özünün tarixi və milli-mənəvi dəyərlər zənginliyi ilə öyünməkdə haqlıdır.

Tariximizi və ya tarixi keçmişimizi tanıdan yazılı qaynaqlarımızı əbədiləşdirən şəxsiyyətlər indi gözümüzün önündə olmasalar da, onların tariximizi bizə tanıdan əsərləri hamımızı sevindirir, qürurlandırır. Gələcəyimizə bu prizmadan baxmaq bizim ən vacib vətəndaşlıq borcumuzdur.

Maddi, mənəvi, milli dəyərlər heç nə ilə əvəz olunmur. Heydər Əliyev dəfələrlə milli dəyərlərimizin (maddi və mənəvi dəyərlərin daxil olduğu) diqqətlə və qayğı ilə qorunması, milli zənginliklərin saxlanması haqqında sərəncamlar verib, müşavirələrdə bu məsələ vacib çıxışlarının mövzusu olub. Buna biganə qalanlar, ögey münasibət bəsləyənlər, gözücu baxanlar, müdrik şəxsiyyət öyüdünə də biganə qalandırsa, xalqın zəngin tarixi keçmişinə də eyni mənfi münasibət bəsləyəcəklər.

Bəşəriyyətdə elə bir xalq tapılmaz ki, özünün mənəvi, mədəni, məişət qazanclarına xor baxsın. Bu, olduqca sadə və düşündürücü

fikirimizdir. Ona görə ki, konstitusiyamızda Ana dilimiz dövlət dili kimi işlək hüququnu Heydər Əliyevin yürütdüyü incə siyasət sayəsində 1978-ci ildə qazandı. Bəs ona qədər Azərbaycanda idarəçiliklə, dövlətçiliklə məşğul olanlar bu barədə fikirləşmirdilərmə? Ola bilsin ki, fikirləşmirdilər. Fikirləşsələr də risk edə bilmirdilər. Amma Heydər Əliyev bütöv Azərbaycanı ayağa qaldırdı. Ziyalılar ordusunun düşüncə qüdrətindən də məharətlə bəhrələndi. Bu, gözümüzün önündə həyata keçirildi.

Xalqın dünyagörüşü, maddi və mənəvi mədəniyyəti onun tərkib hissəsi olan etnomədəni mədəniyyət, milli mənlik şüuryolu ilə birlikdə uzun tarixi təkamül prosesində bir sıra sosial-iqtisadi və siyasi-mədəni amillərin təsiri altında formalaşdığını qəbul edən professor Qoşqar Əliyev tarixi yaddaşın məhsulu olan bu dəyərlərin yarandığı mühit, yaşaması, gələcək nəsillərə ötürülməsi mexanizmini belə izah edir: “Onun (xalqın) milli psixologiyası, düşüncə tərzini müəyyən konkret tarixi-mədəni mühitdə sosiomədəni keyfiyyətlərə yiyələnir, mənəvi ictimai inkişaf forması olan milli mənlik şüuru tarixi yaradıcılıq subyektini kimi insanın tarixi xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Bununla yanaşı, milli mənlik şüuru ictimai və fərdi, sosial-sinfi və milli komponentlərin vəhdəti olmaqla millətlərarası münasibətlərdə müxtəlif cür obyektləşir və sosial-tarixi yaddaşda yaşayır, etno-mədəni dəyərlərin nəsildən-nəslə ötürülməsini təmin edir”.¹⁵⁰

Heydər Əliyev bütün avropasentriklərin iddialarını alt-üst edərək Şərqi və Qərbi mədəniyyətimizin milli və ümumbəşəri dəyərlərin sintezi və vəhdətindən ibarət “ortaqlıq mədəniyyət” ideyasına üstünlük verirdi.

XVIII-XIX əsrlərdən başlayaraq Şərqi, o cümlədən Azərbaycanda Qərbi mədəniyyətinə meyl və maraq yaranmağa başladı. Cə-

miyyətdə yetişən intellektual-mədəni mühit, yeni ziyalılar qrupu Qərb mədəniyyətinin ümumbəşəri dəyərlərini, elm və texnikasının qabaqcıl nailiyyətlərini mənəvi-əxlaqi dəyərlər istisna olmaqla qəbul etmək, əxz etmək üçün yollar axtarmağa başladılar. Bu proses zamanı milli-mənəvi ənənələri qoruyub saxlamaq şərtlə müasirliyi qəbul etmək fikri əsas yer tuturdu.

XIX əsrdə Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin, düşüncə tərzlərinin fəlsəfi, ədəbi-bədii sahələrinin inteqrasiyası meyilləri gücləndi.

Şərq və Qərbin qovşağında yerləşən Azərbaycan rəşadət və mənəvi dəyərləri mənimsəyərək ortaq mədəniyyət yaradılması sahəsində regionda öncül yer tutdu. Tarixən bir Şərq ölkəsi olaraq inkişaf edən və son min il ərzində islam mədəni-mənəvi dəyərlərini mənimsəmiş və özünü küləşdirmiş olan Şimali Azərbaycan XX əsrdən başlayaraq Rusiya imperiyasının tərkibində yeni mədəni-mənəvi dəyərlər sistemi ilə sıx əlaqəyə girmək və onları bəzən icbari yolla mənimsəmək məcburiyyətində qalmışdır. S.Xəlilov Rusiya vasitəsilə qabaqcıl Avropa mədəni, ictimai-siyasi dəyərlərinin və maarifçilik ideyalarının Azərbaycana keçməsinə “Şərq və Qərb dəyərlər sistemini bu ölkədə qovuşması üçün münbit şərait yaratdığını, A.Bakıxanov, Mirzə Kazım bəy, Mirzə Şəfi Vəzəh, Həsən bəy Zərdabi kimi böyük simaların bu iki sivilizasiya arasında körpü rolunu oynadığını qeyd etməklə “məhz M.F.Axundovu Şərq və Qərbin vəhdəti simvolu kimi götürməyin daha məqsədəuyğunluğunu” göstərir və fikrini belə əsaslandırır: “Çünki onun simasında hər iki mədəniyyət və düşüncə tərzini zirvədə birləşir. Eyni zamanda Axundov öz şəxsi timsalında vəhdətə nail olmaqla qalmır və bütövlükdə xalqın yeni dəyərlər sisteminə yiyələnməsi uğrunda fəal mübarizə apardığından onun bütün elmi-fəlsəfi və bədii yaradıcı-

lıği məhz bu amala xidmət edirdi. Əgər Axundov yeri gələndə hətta ifrata varırdısa, bütövlükdə Şərq poeziya ənənələrindən, sevgi-məhəbbət dastanlarından, romantik meyllərdən uzaqlaşb diqqəti gerçək ictimai həyatın gerçək problemlərinə yönəltməyə səsləyir və dini xürafata qarşı kəskin mövqə tuturdusa, bunu heç də onun sadəcə qərpbərəstliyi kimi qələmə vermək və guya Şərq poeziyasını dəyərləndirə bilməməsi kimi yozmaq düzgün olmazdı. O, öz milli mahiyyətini dərindən dərk etdiyindən və məhz millətini ürəkdən sevdiyindən ətəldən xilas olmağı və sivilizasiyanın yeni nailiyyətlərinə yiyələnməyə səsləyir, öz həmvətənləri arasında maarifçilik ideyalarını yaymağa çalışırdı”.¹⁵¹

Hələ XIX əsrdə Hegel Şərq mədəniyyətində təfəkkür, ideya olmadığını, Şərq xalqlarının fəlsəfi fikrinin əhəmiyyətsiz olduğunu, Qərb mədəniyyətinin, xüsusən alman mədəniyyətinin “ilahi ruhun fəlsəfi zənginliylə bəzəndiyini” iddia edirdi.

Şərq mədəniyyətinə, o cümlədən Azərbaycan mədəniyyətinə, mədəni irsinə, tarixi varislik haqqında bir sıra Qərb və Şərq İran tədqiqatçılarının Xaos, Herberq, Mauer, İotland, Mereno, Rostnu, Aron, Saymal, Gəncəvi, Məşgur birtərəfli yanaşmaları aşağıdakılardan ibarətdir:

- Şərq mədəniyyətində təbii-elmi, fəlsəfi fikir, ideya ancaq dini mistika hökm sürmüşdür;
- Şərqlin fəlsəfi və ictimai-siyasi fikrinə fəlsəfə tarixində yer yoxdur (Hegel);
- Azərbaycanlıların özünəməxsus mədəniyyəti olmamış, bu mədəniyyət guya ərəb, fars və türklərin mədəniyyət tarixi və ya onun qarışığıdır (S.D.Krebs);
- Azərbaycanlılar müstəqil millət olmamışlar (F. Kazımzadə);

ideyası da, “mədəniyyətlərin dialoqu” və “mədəniyyətlərin plüralizmi” ideyası da bu suala cavab axtarışında ortaya çıxır. Lakin S.Xəlilov dünyada bir-birindən köklü surətdə fərqlənən mədəniyyətlərin və onların fərqləndirici xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi zərurətini hər bir xalqın, etnosun özünəməxsus, spesifik cəhətləri ilə yanaşı “daha böyük miqyasda eyniyyət məqamlarının olması” ilə izah edir ki, bu da “bir neçə böyük sivilizasiyalardan və mədəniyyətlərdən danışmağa imkan verir”.¹⁵² Bu fikir həqiqəti özündə əks etdirə bilər. Amma uzun əsrlər boyu milli mədəniyyəti daha da zənginləşdirilmiş olan türk dünyası ailə-məişət mədəniyyətini, yaradıcılıq imkanlarını heç bir sivil dövlətlə müqayisə etməyə şərait yaratmamışdır. Deməli, ailə-məişət və yaradıcılıq mədəniyyəti xalqımızın şüur yaddaşının qədimliyini özündə əks etdirir. Qərbdə yazı mədəniyyəti mövcud olmayan vaxtlarda Yaxın, Orta və Uzaq Şərqdə yazı mədəniyyətlərini əks etdirən yazılı qaynaqlar mövcud idi. Bu baxımdan Heydər Əliyev möhtəşəm abidəmiz olan “Kitabi Dədə Qorqud”un 1300 illik təşəkkül tarixini dünya ictimai fikir adamları ilə bir yerdə təntənəli şəkildə qeyd etdi. Sadəcə yubiley kimi düşünülmən bu tədbir yazı və yaradıcılıq mədəniyyətimizin tarixiliyini də təsdiq etdi.

S.Xəlilov Şərq və Qərb mədəniyyətlərini və sivilizasiyalarını şərtləndirən mühüm cəhətləri şərh edərək Qərbdə “fərd-cəmiyyət münasibətlərinin daha mükəmməl olması, cəmiyyətin daha optimal təşkilatlanmasını”, Şərqdə “azadlığın hər kəsin öz arzusu və istəyinə uyğun surətdə yaşamaq kimi anlaşılmasına rəğmən Qərbdə hər kəsin özünü, ilk növbədə, cəmiyyətin bir üzvü kimi hiss etməklə, öz azadlığını da qərarlaşmış ictimai münasibətlər çərçivəsində tapdığını” qeyd edir.

S.Xəlilov sivilizasiyanın daha çox ictimai tərəqqi anlayışına adekvat olduğunu, onun əsasında əmək bölgüsünün durduğunu, sivilizasiya-

nın iki hərəkətverici qüvvəsi olduğunu göstərir: birincisi, hər bir insanın bilik və bacarığının artırılması (Şərqdə), ikincisi, müxtəlif istiqamətlərdə ixtisaslaşan insanların məqsədyönlü birləşməsindən böyük miqyaslı, güclü ictimai mexanizmlərin hazırlanmasıdır (Qərbdə).¹⁵³

Bizləri, xüsusilə Qərb tədqiqatçıları dini mədəniyyətin və sivilizasiyanın əsası hesab edirlər. İngilis alimi Toynbu beş sivilizasiyanın: Qərb, Şərq-provoslav, İslam, Hind, Uzaq Şərq sivilizasiyalarının mövcud olduğunu göstərmişdir.

Alman alimi O.Şpenqler sivilizasiyanı “mədəniyyətin süqutu və tənəzzülü” kimi səciyyələndirərək Avropa mədəniyyətinin süqut etdiyini qeyd edir. Digər alman filosofu K.Yaspers sivilizasiyanın Şərqdə və Qərbdə eyni vaxtda baş verdiyini göstərir (e.ə. 800-cü ildən eramızın 200-cü ilinə qədər).

Dünya mədəniyyətinin dərinliyi və universallığı ilə seçilən dini-etik təlimlər irəli sürən üç mədəni mərkəz kimi o, 1) Aralıq dənizinin Şərqində fəlsəfənin peyğəmbərlərinin, yunan şairləri, filosofları və tarixçilərinin, eləcə də Zərdüşün təlimləri; 2) Hindistanda Buddanın təlimi; 3) Çində daosizm və konfutsiçilik.

M.Veber isə yunan-yəhudi ənənələri əsasında yaranan Qərb mədəniyyətini Şərq mədəniyyətinə qarşı qoyurdu.

Qərb mədəniyyətinin, Qərb sivilizasiyasının mənşəyindən danışırlarkən onun üç əsas üzərində durduğunu iddia edirdilər:

- 1) Avropanın barbarlıqdan xristianlığa keçməsi;
- 2) Yunan elmi, incəsənəti və Romanın siyasi-hüquqi, hərbi uğurlarının məhsulları və dəyərləri;
- 3) İudo-xristian obrazları, dəyərləri dini dünyagörüşü və ehkamçılığı.

ABŞ politoloqu S.Xantiqton “Sivilizasiyaların toqquşması və dünya qaydasının dəyişdirilməsi” əsərində Qərb mədəniyyətinin əsas süqutlarını aşağıdakı kimi səciyyələndirmişdir:

- Klassik irs: yunan fəlsəfəsi və rasionalizm;
- Roma hüququ, maşın dili və xristianlıq;
- Dini və dünyəvi hakimiyyətlərin ayrılması;
- Qanunun hökmranlığı;
- Sosial plüralizm və vətəndaş cəmiyyəti;
- Nümayəndəli hakimiyyət;
- Fərdiçilik.

Xantiqtonun fikrincə, Qərb sivilizasiyası unikal olsa da, universal xarakter daşımır. Buna görə də sivilizasiyaların toqquşması zərurət halını almışdır.¹⁵⁴

Azərbaycan filosofu Y.Rüstəmov sivilizasiyaların belə kəskin şəkildə bir-birinə qarşı qoyulmasının əleyhinə çıxaraq müxtəlif sivilizasiyaların dialoqu və qarşılıqlı əlaqəsini zəruri tarixi proses hesab edir.¹⁵⁵ Bu fikirlə biz də razıyıq, ona görə ki, inteqrasiya edən sivilizasiya zəngin və tarixilik baxımından qədim sivilizasiyadır. Sovetlər dövrünə qədər türk dünyasında güclü, məişət və yaradıcılıq mədəniyyəti olmuşdur. Bu xüsusdan tarixi şəxsiyyətlərimizin adlarını da çəkə bilirik, amma sivilizasiya prosesində biri o birinə yer vermir, əksinə hər iki tərəf zənginləşmə prosesini reallaşdırır, desək səhv etmərik. Belə də qeyd edə bilərik ki, hər bir xalq özünün şüurunun, düşüncəsinin gücü ilə sivil prosesini də həyata keçirir.

Azərbaycanda ADR dövründə Avropa mədəniyyətini qəbul etməklə mədəni irsdə tarixi varisliyə üstünlük vermək cəhdi göstərildi.

XIX –XX əsrlərin əvvəllərində Cənubi və Şimali Azərbaycana parçalanan hər iki tərəfdə türk tayfaları ilə birlikdə qafqazdilli, iran-

dilli etnik qruplarla birlikdə yaşamış, “bozkır” (çöllük) mədəniyyətinin, köçəri və oturaq həyat tərzinin təsirlə formalaşmış, güclü ənənəvi mədəniyyətə əsaslanan Azərbaycan xalqının milli mənlisi, milli mənsubiyyəti unutturulmuş, xalq haqsız və ədalətsizliyə, fiziki, mənəvi zorakılığa məruz qalmışdı. Bütün Türk-İslam dünyasında olduğu kimi Azərbaycanın ictimai həyatının bütün sahələrində geriləmə, parçalanma baş verirdi. Çar Rusiyası bütün qeyri-xristianlar kimi azərbaycanlıların da inkişafına əngəl törədirdi. Bu dövrdə yeni burjuaziyaya yaxın olan yeni ziyalılar təbəqəsi-maarifçilər, yeni üsullu məktəb tərəfdarı olan müəllimlər, demokratik ruhlu publisistlər, şair və yazıçılar yetişirdi. M.B. Məmmədzaadə bu dövrdə mədəniyyətdə tənəzüllə yanaşı yeniləşmənin də baş verdiyini göstərirdi: “Vaxtı ilə elm, ədəbiyyat, sənət ocağı olan xan sarayları dağıldığı üçün yeni mülkədar zümərəsi həm səviyyə və səciyyə, həm də səlahiyyət və imkan etibarını ilə çox aşağı dərəcədə olduğu üçün mədəniyyət və fikir həyatı tamamilə sönmüşdü. Millət yeni bir ictimai zümərənin yetişməsinə gözləməli idi. Bu da XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaranan yeni sənaye burjuaziyası və Avropavi ziyalı zümərəsi oldu. Mirzə Fətəli ilə Həsən bəyin açdıqları milli oyanış dövrü, mədəni millətçilik hərəkatı bu zümərənin yetişib güclənməsinə qədər çox ağır, hətta müvəffəqiyyətsiz şəkildə yürümüşdü”.¹⁵⁶

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq ziyalılar, mətbuat orqanları bu dövrün mədəniyyətində milliyyətçilik, istiqlalçılıq, müstəqillik, azadlıq, müasirlik, Qərbçilik və Şərqlilik ideyalarının sistem xarakter almasında mühüm rol oynadılar.

Sürətlə inkişaf edən Qərb mədəniyyəti iqtisadi, siyasi, hərbi, texniki gücə malik idi. Dünyaya rəasional münasibət, sxolastikadan

azad praqmatik təsəvvürlər, inkişafa güclü meyl bu mədəniyyətin əsasını təşkil edirdi.

Azərbaycanın tarixi, ənənəvi, dini-etnik cəhətdən sıx bağlı olduğu Osmanlı imperiyası da Qərb mədəniyyətinin təsiri altında ciddi sarsıntılar keçirirdi.

Sənayeləşmənin təsiri altında milli burjuaziya, milli ziyalılar güclənirdi. Azərbaycan milli burjuaziyası və milli ziyalıları Rusiya müsəlmanları və digər türkdilli xalqların burjuaziyası və ziyalıları ilə sıx əlaqə yaradırdılar.

Bu dövrün fikir, sənət, siyasət adamları Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Topçubaşov, M.Ə.Rəsulzadə və başqaları milli ənənələr və soykökə bağlılıq, milli-mənəvi və dini dəyərlərin, milli dilin, ədəbiyyat, tarixin və mədəniyyətin yüksəldilməsi, müasir dünya mədəniyyətinə və demokratik dəyərlərinə qovuşmaq və s. ümummilli ideyalar irəli sürürdülər.

Demokratik Respublika dövrünün və mədəniyyətindən bəhs edən N.Ələkbərova həmin mədəniyyətin rəngarəng olduğunu, sosial-mənəvi intibah pafosu ilə fərqləndiyini xüsusi diqqətə çatdırırdı: “Mədəniyyətin oyanışı bir çox sahələrdə - elmdə, təhsildə, mətbuatda, nəsrə, poeziyada, musiqidə, tənqiddə özünü büruzə verirdi”.¹⁵⁷ Maraqlıdır ki, Demokratik Cümhuriyyət hakimiyyəti nümayəndələrinin çoxu o dövrün mədəniyyətinin yaradıcıları idi. Təkcə M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Topçubaşov, Ü.Hacıbəyov, C.Hacıbəyov, Ə.Ağaoğlu, N.Yusifbəyli, Ə.Hüseynzadənin adlarını çəkmək kifayətdir. O da danılmaz faktdır ki, 1919-1920-ci illərin ən önəmli faktları və hadisələri milli mədəniyyətlə bilavasitə bağlıdır:

- İlk dəfə olaraq Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi (27 iyun 1918-ci il);

- Azərbaycan ədəbi dilinin rəsmi parlament üslubunun AXC dövründə formalaşması;
- Qədim Gəncə şəhərinin adının özünə qaytarılması;
- Bakı Dövlət Universiteti (1919), Azərbaycan Dövlət Teatrı (1919), “İstiqlal” Muzeyi (1919), “Teatr Xadimləri Cəmiyyəti”, “Teatr üzrə ədəbiyyat komissiyası”, “Müsəlman Mühərükü və Ədiblər Cəmiyyəti”, “Yaşıl qələm” Ədəbi Birliyinin təsis edilməsi;
- Milli rəmzlərin - gerb, bayraq, himnin, döş və xatirə medallarının müəyyən edilməsi;
- 200-ə yaxın qəzet və jurnalların nəşr olunması;
- “Yeni Şirvan Cəmiyyəti”, “Şəhər bağları cəmiyyəti”, “İslam incəsənəti abidələrini sevənlər və qoruyanlar cəmiyyəti”nin təsis olunması;
- Xalq maarifinin milliləşdirilməsi və inkişafı üçün nəşriyyat-tərcümə komissiyasının yaradılması;
- Mövcud məktəblərin xeyli hissəsinin milliləşdirilməsi, yeni məktəblərin açılması;
- İbtidai və orta məktəblər üçün dərsliklərin çap edilməsi;
- Müəllim hazırlığı üçün 7 kişi və 1 qadın seminariyasının təşkil edilməsi;
- Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazağa köçürülməsi;
- Türkiyədən 50 müəllimin dəvət edilməsi;
- 100-ə yaxın gəncin Avropa (Fransa, İtaliya və s.) və 100 nəfərin Türkiyəyə böyük təhsil ocaqlarına göndərilməsi;
- İbtidai təhsilin yayılması və savadsızlıqla mübarizə məqsədilə kəndlərdə müvəqqəti pedaqoji kursların yaradılması;

- Teatr rəssamlığının bir peşə kimi meydana gəlməsi;
- Əlifba islahatının düşünülməsi;
- Dünya ədəbiyyatı klassiklərinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunması.¹⁵⁸

ABŞ alimi T.Svyatxovski milli dövlətin milli təhsili reallaşdırmasını ziyalıların hakimiyyətə gəlməsilə izah edirdi: “Ziyalıların ölkəni idarə etməsi ilə çoxdan arzulanan milli təhsil reallaşdı. Dildə ruslaşdırma prosesi dayandırılrsa da yerli ədəbi dilin nəyə əsaslanacağı haqqında hələ də ümumi razılıq yox idi. Azərbaycanlılarla osmanlılar arasında mübahisələr hələ də əks-səda doğururdu və qərribə də olsa, sonuncu qrupun fikirləri “Müsavət”ın yeni proqram təşəbbüskarları arasında rəğbət qazandı. Partiyanın 1919-cu ilin dekabrında keçirilmiş ikinci konqresində qəbul edilmiş proqramda deyilirdi ki, “Osmanlı dialektinin öyrədilməsi Azərbaycanın orta məktəblərində icbari olmalıdır. Bu isə öz növbəsində pantürkizmin yenidən dirçəldilməsini, siyasi ayrılığı, lakin mədəni yaxınlığı əks etdirirdi. Tarixən ibtidai xarakterli mədrəsələrdə tədris prosesi XX əsrdə daha geniş vüsət almağa başladı.

Türk dili bütün məktəblərdə siniflərin hamısını əhatə etməklə tədris edilməyə başladı və türk xalqlarının tarixi Rusiya tarixi fənnini əvəz etdi. Bir çox ibtidai məktəblərdə rus dili tədris dili kimi ləğv olundu. Lakin kadr çatışmazlığı orta təhsildə türkləşdirmənin inkişafını ləngitdi. Xüsusi bir dəstə dərsləklərin hazırlanmasına, ən çoxu da tərcümə yolu ilə hazırlanmasına cavabdeh idi. Türkiyədən dəvət olunanlar isə müəllim çatışmazlığının qarşısını qismən aldı. Eyni zamanda, yeni yaradılmış müəllim seminariyaları azərbaycanlı müəllimlər hazırlayırdı. Hökumət yüzdən çox gənci təhsil almaq üçün Türkiyə və Avropaya göndərdi. Respublikanın ikinci ilində, 1919-cu il sentyabrın

1-də Bakı Universitetinin açılması ilə Azərbaycan özünün ilk ali təhsil mərkəzinə yiyələndi. Rus alimi V.A.Razumovskinin başçılıq etdiyi bu tədris müəssisəsi Tiflisdə Zaqafqaziya Universiteti kimi tanınmışdı və oradan köçürülmüşdü. Burada tədris rus dilində aparılırdı və universitet iki fakültədən - tibbi və tarixi-filoloji fakültələrdən təşkil olunmuşdu. Tədris islahatları arasında latın əlifbasına keçilməsi layihələri hazırlanmaqda idi.¹⁵⁹

ADR-in hakimiyyəti illərində mətbuat, poeziya və bədii tənqid sahələri siyasi, ideoloji, sosial-iqtisadi və mənəvi mühitlə birbaşa bağlı idi və bu səbəbdən qeyri-adi coşqunluqla inkişaf edirdi.

Bu dövrdə mətbuatda demokratik ab-hava var idi. İqtidar mətbuatı ilə yanaşı müxtəlif yönümlü və müxtəlif dillərdə çap olunan müxalifət qəzetlərinin fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaranmışdı. “Xalq cümhuriyyətinin mövqeyini əks etdirən ən parlaq nümunə isə həmin illərdə “Azərbaycan” qəzeti idi. Çox geniş mövzu diapazonu, olduqca ciddi və təkrarsız üslubu, operativliyi, yüksək peşəkarlıq səviyyəsi, ədəbi publisist qüvvəsi ilə seçilən bu qəzetdə milli ideologiyamızın önəmli nümayəndələri dövlətçilik ictimai-siyasi konsepsiyası baxımından çıxış edərək xalqın milli-azadlıq şüurunun formalaşmasında fəal iştirak edirdilər. Əsasən mədəniyyət və incəsənət problemləri ilə bağlı qəzet və jurnallar da dövrün jurnalistika tələblərinə cavab verirdi. Buna “Mədəniyyət” qəzeti və “Ovraqi-nəfisə” jurnalı misal ola bilər.¹⁶⁰

Bu dövrdə Azərbaycan mədəniyyətinin ən sürətlə inkişaf edən sahələri ədəbi-bədii yaradıcılıqla bağlı olan poeziya, nəsr və dramaturgiya ilə seçilən sənət nümunələri öz dövründə ictimai-milli şüurun formalaşmasına güclü təsir edərək milli-dövlətçilik, vətənçilik ideallarını ifadə edirdi.

Bu dövrün ədəbi qüvvələri A.Şaiq, M.Hadi, Ə.Cavad, C.Cabbarlı, S.Mümtaz, İm Gülsüm, S.Hüseyn, N.Vəzirov, A.Yusifzadə, İbrahim Şakir, Hüseyn Vəfat, R.Əfəndizadə, Əli Məstan, Ü.Hacıbəyli, S.Məmmədzadə, Ə.Ram, Əmin Abid, Əli Şövqi, Davud və b. idi.

Görkəmli Azərbaycan tədqiqatçısı Alxan Bayramoğlu ADR dövründə bədii prosesi başda M.Ə.Rəsulzadə, ideoloq Mirzə Bala, parlamentin sədri Ə.M.Topçubaşov, parlamentin sədr müavini S.Məmmədzadə, Ü.Hacıbəyli, Ə.Hüseynzadə, habelə C.Məmmədquluzadə, Ə.M.Hadi, H.Cavid, A.Şaiq, S.Mümtaz, “Cümhuriyyət şairi” Ə.Cavad, Əliyusif Ran, İm Gülsüm xanım (M.Ə.Rəsulzadənin qardaşı qızı, S.Hüseynin həyat yoldaşı), Əmin Abid, C.Cabbarlı, Davud, Əli Şövqinin adlarını çəkir, onların bir çox şeirlərinin “elliklə oxunan marşa, himnə, nəğməyə” çevrildiyini göstərir, bu dövrdə nəzirə, qəzələ, qəsidə, mərsiyə, mədhiyyə ənənəsinin daha çox Ə.Cənnəti, İ.Tahir, A.Muniri tərəfindən davam etdirildiyini, ümumiyyətlə M.Hadi, H.Cavid, Hacı Kərim Sanılı, Ə.Cavad, A.Şaiq, Ə.Abid, C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyli, S.Hüseyn, C.Cabbarlı, Tağı Şahbazi (Simurq) Y.V.Çəmənəminli, F.B.Köçərli, İm Gülsüm və İ.Aşurbəylinin bilavasitə Azərbaycan istiqlalına, milli dövlətə, bayrağa və gerbə, türkçülük idealını, islami və ümumbəşəri dəyərlərə həsr etdikləri ən yaxşı ədəbi-bədii, elmi-publisist, fəlsəfi, tarixi əsərlərinin bu illərdə yazıldığını qeyd edir.¹⁶¹

Y.Qarayev bu dövrdə bədii əsərlərin məzmunu barədə, onun bir neçə əsas mövzu ətrafında mərkəzləşdiyini göstərir: “Bayraqdakı rənglərin, türkçülük, islam və müasirlik idealının mədhi, türk və islam tarixinin tərənnümü, çağdaş modeldə ilk müstəqil, suveren milli dövlətin dəstəklənməsi, milli dövlətçilik ideologiyasının ifadəsi, təsbiti,

ordunun hərbi uğurlarının bədii təminatı, ermənilərin Qarabağ davası, Azərbaycanda əhalinin vəhşicəsinə qətli, ərazilərin talan edilməsi, maddi, tarixi abidələrin, elm və mədəniyyət ocaqlarının yandırılması, 18-31 mart hadisələri, millətin türk keçmişinin və islam tarixində şəhidlik və qəhrəmanlıq səhifələrinin mədhi və yada salınması, şimaldan yaxınlaşan qara dumandan və vətənin başı üstünü almaqda olan təhlükədən doğan həyəcan və təşvişin ifadəsi”.¹⁶²

Tədqiqatçılar istiqlal dövründə mədəniyyət tarixinə, xüsusilə ədəbiyyat tarixinə güclü maraq yarandığını müstəqillik nəticəsində milli mədəniyyətin öyrənilməsinin və təbliğinin zəruriliyinin dərk edilməsilə izah edirdilər.

ADR dövründə mədəniyyətlə dövlətin, mədəni-mənəvi dəyərlərlə dövlətçiliyin güclü qarşılıqlı əlaqəsi istiqlal şüurunun formalaşmasında milli mədəniyyətin həlledici amilə çevrilməsilə əlaqələndirilir. N.Ələkbərova bu münasibətlə yazır: “Milli mədəniyyətin oyanışı istiqlal şüurunun” və istiqlal hərəkətini hazırlayan, formalaşdıran və istiqamətləndirən fenomenə çevrilmişdi. Azərbaycançılıq ideyası mədəniyyətdə, onun tərkib hissəsi olan bədii ədəbiyyatda yaranmış və dövlət quruculuğunda həyata keçib gerçəkləşmişdi. Millətin inkişafının taleyüklü mərhələsində mədəniyyət paradiqması nəhəng yaradıcı qüvvəyə malik olaraq, dövlət quruluşu prinsiplərini, Demokratik Cümhuriyyətin təşəkkülünün tarixi qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirmişdi. Milli mədəniyyət fəlsəfi-estetik başlanğıc, nəzəri əsas kimi istiqlaliliyyətimizin əbədiyaşar ənənələrinin təşəkkülü, inkişafı və möhkəmləndirilməsində aparıcı-fenomenal, ekzistensial qüdrəti, vital enerjini özündə ehtiva etmişdi. Məhz o illərdə mədəniyyətin intibahını hazırlayıb ona güclü təkan vermişdi. Həmin dövrdə yaranan kamil mə-

dəniyyət nümunələri, bütövlükdə bədii ədəbi miras indi də bizə örnək olaraq qalmaqdadır”.¹⁶³

ADR-in rəhbəri və ideoloqları olan M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə və Ə.Ağaoğlu mədəniyyətə münasibətdə milli-mənəvi ənənələrə, mədəni irsdə tarixi varisliyə əhəmiyyət verirdilər. Ə.Hüseynzadə türklərin tarixində parlaq qəhrəmanlıq, iman-din dövrü və müasir elm-bilik, mədəniyyət dövrünü fərqləndirirdi. “Bu canlı, yaşamaq qabiliyyətinə malik və möhkəm bir xalqın ağıl dövrü olacaqdır”.¹⁶⁴

Ə.Ağaoğlu Avropa mədəniyyəti və milli mədəniyyətə münasibətdə üç meylin yarandığını göstərir:

- İfrat mütərəqqilər;
- İfrat köhnə köhnəpərəstlər;
- Yeni panislamistlər.

Birinci meylə görə “bütün həyat quruluşu Avropadan götürülməli və ona uyğun dəyişdirilməlidir”, yəni sırf Avropa mədəniyyəti qəbul edib mədəni irsə, tarixi varisliyə son qoyulmalıdır.

Bu fikirdə heyrətamiz bir ciddi fikir irəli sürülmüşdür. Bar verən ağacı əziyyət, zülm, zillətlə ərsəyə gətirən bağbanın gözü qarşısında doğrayıb qurutmaq, sonra onun bəhrəsini gözləmək!

İkinci meylə görə, “köhnəlikdən sərfi-nəzər etmək, qədimi vəsiyyətlərin zəifləməsi, əxlaqsızlıq, dinin göstərişinə şübhə ilə yanaşmaq müsəlmanların bütün “fəlakətlərinin yeganə səbəbidir”. Onlar Avropa mədəniyyətini inkar edir, yalnız milli-mənəvi, dini ənənələri və dəyərləri qəbul edirdilər.

Yeni panislamistlər Avropa mədəniyyətinin dəyərlərini “ağıla uyğun ehtiyatlı surətdə müsəlman zəmininə keçirməyi və əkməyi” məsləhət görürdülər. Onlar ifratçılıqdan uzaq idilər.

Ə.Ağaoğlu Türkiyə və Azərbaycanın inkişafını respublika formasında və liberal prinsiplərə əsaslanmaqda görürdü: “Türk millətinin qərb mədəniyyətinə yiyələnməsinin tək çarəsi bu mədəniyyəti meydana gətirmiş olan sərbəst təşəbbüs prinsipinin səmimiyyətlə qəbulundan ibarətdir”.¹⁶⁵

M.Ə.Rəsulzadə hakimiyyət başında olarkən də, mühacirətdə olarkən də mədəni ənənələrə üstünlük vermişdir. O, “Azərbaycanın mədəni ənənələri” adlı əsərində Azərbaycanda yetişən yeni nəslin öz sələflərini unutmamağa, onlardan öyrənməyə, daha mədəniyyətli olmağa çalışırdı: “Bir millətin yeni nəsli köhnəsinə nisbətən daha az mədəniyyətli və daha az təcrübəli olsa, o millətin varlığı və istiqlalı təhlükəyə məruz qala bilər”.¹⁶⁶

1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması ilə milli mədəniyyətə və milli-mənəvi dəyərlərə münasibət də dəyişdi. Mədəni inqilab mədəniyyətin bütün sahələrdə kommunist ideologiyasının inhisarını təmin etməyə xidmət edirdi.

Kommunist ideologiyası xalqı öz tarixi köklərinə, milli- mədəni dəyərlərə özgələşdirmək üçün mədəni irsə nihilist münasibət yaratmağa çalışırdı.

Milli tariximizin sovet dövründə milli məsələnin və milli siyasətin sovet konsepsiyasına uyğun olaraq həyat tərzini və mədəniyyətin vahid xüsusiyyətləri meydana gəldi, tarixi yaddaş ciddi senzuraya məruz qaldı. Nəticədə milli şüurdan türk və islam komponentləri sıxışdıraraq dərin deformasiyaya uğradı. Bununla da mədəniyyətin etnik potensialı azaldı. Siyasi repressiyanın amansızlığı islam-türk dünyasından və Azərbaycanın ənənəvi dəyərlərindən təcrid olunması şəraitində öz tarixini qoruyub saxlamaq kimi və sovet cəmiyyətinin mürəkkəb siyasi,

sosial-iqtisadi şəraitinə uyğunlaşmaq kimi təəccüblü qabiliyyət meydana gəldi. Müxtəlif qadağalara məruz qalmış mədəniyyətin islam və türk komponentləri müdafiə reaksiyası kimi əsas rəmzlər əhəmiyyətini kəsb etdi. Bu rəmzlər azərbaycanlıların milli hissələrini dirçəltdi.

Milli mədəniyyətlərin bir-birinə yaxınlaşması, beynəlmiləcliliyin əsas məqsədi milliliyə etinasızlıq, milli ənənələrdən uzaqlaşmaq, tarixi varislikdən imtina demək idi.

Akademik Ə.Daşdəmirov sovet dövründə milli şüurun tarixində Azərbaycan loyallığının üstün qəbul edilməsini əsas hadisə kimi dəyərləndirirdi. “Bu hadisə əsasında yeni tarixi” şəraitdə, yeni milli ideologiyalar, rəmzlər, miflərlə səciyyələnən yeni Azərbaycan mədəniyyəti formalaşırdı. Bu mədəniyyət onun yaradıcılarının - Ü.Hacıbəyov, F.Əmirov, Q.Qarayev, C.Cabbarlı, H.Cavid, S.Vurğun, M.İbrahimov, R.Rza, M.Rahim, Y.Məmmədəliyev, H.Hüseynov, Bülbül və onlarla digər görkəmli, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin adları ilə sıx bağlıdır. Onlar zəngin xalq musiqisi və folkloru, mədəniyyət tarixi, mənəvi və estetik ənənələr zəminində sovet dövrü mədəniyyətini yaratdılar. Ehtimal ki, bu dövrün konkret tarixi mərhələsinin ideoloji və siyasi konyunkturəsindən azad olmayan bu mədəniyyət dövründə Azərbaycan xalqının ruhi-mənəvi varlığının forma və özəyini, onun etnomədəni özünüməyyənliliyini təşkil edirdi”¹⁶⁷

Belə bir mürəkkəb tarixi şəraitdə hakimiyyətə gəlmiş dahi Heydər Əliyev mədəniyyətin yüksəlişinə və mədəni irsə qayğı ilə yanaşmışdır.

ABŞ tədqiqatçısı T.Svyatoxovski Heydər Əliyevin 1960-1970-ci illərdə Azərbaycanın mədəni mənzərəsini dəyişdirmək üçün üç mövcud cərəyanın qarşılıqlı əlaqəsinə diqqət yetirdiyini göstərir: “Bu cərəyanlardan biri urbanizasiyanın, xüsusilə Bakı əhalisinin sürətli

inkişafında, ikinci cərəyan isə yavaş-yavaş dirçələn ziyalı təbəqəsi üçün ehtiyat qüvvələrin hazırlanması istiqamətində əhali arasında ali təhsilli kadrların 150 min nəfərə çatmasında özünü göstərdi. Hər iki istiqamətdəki inkişaf ikidilliliyin güclənməsi ilə bir araya düşdü ki, bu da 3-cü cərəyanın mahiyyətini təşkil edirdi”.¹⁶⁸

Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətini dövlətçiliyin atributlarından birinə çevirə bildi. Tarixi çox qədim olan Azərbaycan mədəniyyəti milli-mənəvi ənənələrə və dəyərlərə əsaslanaraq XX əsrin ikinci yarısından-Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründən indiyədək özünün yüksək inkişaf mərhələsini yaşayır. Bunun əsas səbəblərindən biri mədəniyyətə, mədəni irsə Heydər Əliyev qayğısı, Azərbaycanın dövlət qayğısıdır. Heydər Əliyev mədəni irsimizin qorunub saxlanmasında, inkişaf etdirilməsində, dünya şöhrəti qazanmasında əvəzsiz xidmət göstərdi. H.Əliyev dövründə çoxşaxəli Azərbaycan mədəniyyəti intibah dövrü keçirməyə başladı.

Heydər Əliyevin yürütdüyü mədəniyyət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biri ADR-in milli kadr siyasətinin davamlı, tarixi varisliyin təmin edilməsi kimi təhsil siyasəti olmuşdur. Hələ sovet dövründə dahi rəhbər təhsilə dair çoxsaylı qərarlar qəbul etmişdir. “Azərbaycan rəhbərinin fəaliyyətinin bir sıra özünəməxsus cəhətləri də var idi. Təhsil sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər onun böyük maarifçi və milli kadrların hazırlanması sahəsində strateq olduğunu göstərir”.¹⁶⁹

M.Qasımlı Heydər Əliyevin sovet dövründə təhsil sahəsində fəaliyyətinin istiqamətlərini belə müəyyənləşdirir:

- Azərbaycan maarif sisteminin ştat heyətini yerli kadrlar hesabına milliləşdirdi;

- Respublikanın hər yerində, xüsusən kənd yerlərində məktəblər tikdirdi;

- Müəllimlərə qayğı göstərdi;

- Təyinat sistemini genişləndirdi, təyinatla kənd yerində işləyən müəllimlərə mənzil kirayə haqqı verildi və digər güzəştlər edildi;

- Gənclərin ali təhsil almalarına şərait yaradıldı, kənd yerlərini mütəxəssislərlə təmin etmək məqsədilə gənclər ali məktəblərə müsabiqədənənar qəbul edilirdi;

- Ali məktəblərin sayını artırır, onların maddi-texniki bazasını gücləndirirdi;

- Azərbaycan təhsilinin qabaqcıl dünya ölkələrinin təhsil sistemi ilə əlaqəsini qurmaq üçün səylər göstərirdi.¹⁷⁰

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda ali təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirir, onun şəbəkəsini genişləndirir, tələbələrin sayını artırır, müəllimlərə daim qayğı göstərirdi. Heydər Əliyev hakimiyyətə gələrkən respublikada cəmi 13 ali məktəb fəaliyyət göstərirdi. Lakin o belə hesab edirdi ki, ali məktəblərin sayı Azərbaycan əhalisinin artan tələbatını ödəmir. Ona görə də Azərbaycan rəhbəri ali məktəblərin açılması işinə diqqət yetirirdi. Məhz onun qətiyyəti sayəsində 1980-ci ildə ali məktəblərin sayı 17-yə çatdırıldı: Bakıda Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu, İnşaat Mühəndisləri İnstitutu, Naxçıvanda və Xankəndidə institutlar açıldı. 1976-1980-ci illərdə ali məktəblərdə 23 yeni fakültə, 72 yeni kafedra yaradıldı. Artıq 1980-ci ildə respublikada 140-dan çox müxtəlif ixtisas üzrə mütəxəssislər hazırlayan 75 orta ixtisas məktəbi var idi. “Əgər əvvəlki illərdə bu sahədə Azərbaycan qonşu respublikalardan geri qalırdısa, H.Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində ali və orta ixtisas təhsilli kadrların hazırlanmasının səviyyəsinə və miqyasına görə nəinki onları,

hətta Şərq ölkələrini xeyli geridə qoymuşdu. Artıq respublika əhalisinin hər 10 min 63 nəfərindən 172-si tələbə idi. Lakin Heydər Əliyev bununla kifayətlənməyərək ali məktəblərin açılması işini davam etdirirdi. Bilavasitə onun söyləri ilə 1981-ci ildə Azərbaycanda 18-ci ali məktəb olan Texnologiya İnstitutu açılmışdır. Bu institutun yaradılması respublikada yeni ixtisaslar üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasına imkan verirdi".¹⁷¹

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Azərbaycanda beş yeni ali məktəb açılmış, onların maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmiş, yataqxanalar tikilmişdir. Bütün bunlar Azərbaycanda təhsilin səviyyəsinin yüksəlməsinə kömək etmişdir. Beləliklə də Azərbaycan bütün sovet hakimiyyəti illərində ilk dəfə olaraq Cənubi Qafqazda qabaqcıl təhsil mərkəzinə çevrilmişdir.

Heydər Əliyev ali məktəblər içərisində Azərbaycanın ilk ali təhsil ocağı olan Bakı Dövlət Universitetinə xüsusi qayğı göstərirdi. O, tələbələrin tərkibində qızların çox olmasına çalışırdı. Alimlərin sayının artırılmasına diqqət yetirirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, 1920-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirən 1412 nəfərin yalnız 259 nəfəri azərbaycanlı, o cümlədən 40 nəfəri qadın idi. 1939-1941-ci illərdə Universiteti 479 nəfər bitirmişdi. Universitet alimlərinin sayı da daim artırdı. 1938-1940-cı illərdə universitetin elmi şurasında 1 doktorluq, 39 namizədlik dissertasiyası, 1941-1945-ci illərdə isə 13 nəfər, o cümlədən 8 nəfər azərbaycanlı doktorluq, 118 nəfər, o cümlədən 68 nəfər azərbaycanlı namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdi. 1945-ci ildən sonra universiteti bitirənlərin sayı 21.928 nəfər olmuşdu. 1946-1969-cu illərdə isə əvvəlki 25 illə müqayisədə 8,3 dəfədən çox ali təhsilli mütəxəssis hazırlanmışdı. 70-ci illərdə Universitetin tələbələrinin təxminən 75%-ni azərbaycanlı oğlan və qızlar təşkil edirdi.

Qeyd edək ki, Ümummilli Lider Azərbaycanın ilk ali təhsil müəssisəsi olan Bakı Dövlət Universitetinin əsasını qoymuş, Azərbaycanın müstəqillik ideallarının reallaşmasında xüsusi rolu olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə yüksək qiymət vermişdir. Ulu Öndər məhz güclü dövlətçilik və siyasi uzaqgörənliyi, ədalət və milli təəssübkeşlik kontekstindən çıxış edərək XX əsrin əvvəllərində baş vermiş hadisələrə obyektiv, tarixi qiymət vermişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasəti ilə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin təhsil siyasəti arasındakı tarixi varisliyi əks etdirən məqamlara diqqət yetirək. Yenicə yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlət idarəetməsində və ictimai proseslərdə iştirak etmələri üçün ixtisaslı milli kadrlara böyük ehtiyac duyurdu. Bu kadrların hazırlanması məqsədilə Cümhuriyyət dövründə Azərbaycandan xarici ölkələrin ali təhsil müəssisələrinə 100-dən artıq tələbə göndərilmişdi. Bu tələbələrədən 23-ü İtaliya, 45-i Fransa, 2-si Almaniya, 10-u İngiltərə, 9-u Türkiyə, 12 nəfəri isə süquta uğramış Rusiya imperiyasının müxtəlif ali təhsil müəssisələrinə (Moskva, Kiyev, Don, Xarkov və digər şəhərlər) göndərilmişlər.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ilk dövrlərində, xüsusən də ötən əsrin 80-ci illərində tələbələrimizin keçmiş ittifaqın aparıcı təhsil müəssisələrində tədris və ixtisasartırma fəaliyyətinə başlaması yeni mərhələdə Cümhuriyyət ənənələrinin davamı idi. Heydər Əliyev bu dövrü belə xarakterizə edirdi: “Mən 14 iyun 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbər seçildikdən sonra, ilk növbədə, təhsillə məşğul olmağa başladım. O vaxt mən inanırdım: vaxt gələcək ki, bu kadrlar Azərbaycana lazım olacaqdır. Vaxt gələcəkdir ki, nəhayət, Azərbaycan müstəqil olacaqdır və bu kadrlar Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edəcəklər.

O vaxt gəlib çatdı. Azərbaycan artıq öz dövlət müstəqilliyinin 7-ci ilini yaşayır. Son beş ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi möhkəmlənib, Azərbaycanda hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi inkişaf edir. Azərbaycan demokratiya, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedir. Azərbaycan dünya birliyində özünəlayiq yer tutubdur. Azərbaycanın dünya miqyasında hörməti qalxıb, ölkəmiz tanınıb və Azərbaycan müstəqillik yolu ilə bundan sonra da gedəcəkdir”.¹⁷²

Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, 1918-ci ildə Azərbaycanda ilk demokratik respublikanın qurulduğu zaman başda Fətəli xan Xoyski, Əlimərdan bəy Topçubaşov olmaqla onun qurucularının əksəriyyəti Moskvada, Sankt-Peterburqda təhsil almışlar. İlk demokratik respublikanın tərkibində azərbaycanlılarla yanaşı, digər xalqların nümayəndələri – ruslar, polyaklar, yəhudilər də vardı. Çünki müəyyən sahələrdə yüksəktəhsilli mütəxəssislərə ehtiyac var idi.

1919-cu ildə Azərbaycanda ilk ali təhsil ocağı olan Bakı Dövlət Universiteti yaranmışdır. Universitet Şurasının 1919-cu il noyabrın 10-da olan ilk iclasında professorların və digər akademik heyətin tərkibi təsdiq edilmişdir. 1919-cu il noyabrın 15-də şənbə günü universitetdə birinci dərs günü olmuşdur. Universitetin ilk rektoru, professor Vasili İvanoviç Razumovski sonralar bu təhsil ocağının fəaliyyətə başlamasının əhəmiyyətindən bəhs edərkən yazırdı: “Azərbaycan öz maarif ocağını yaratdı. Türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Avropa ilə Asiyanın qovuşağında yeni məşəl yandı. Bu böyük tarixi hadisənin şahidləri kimi biz özümüzü xoşbəxt hesab edə bilərik” .

Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycanda ali məktəblərin yaranmasının bünövrəsini qoymuşdur. Ondan sonra bir sıra ali məktəblər

yararmış və onların vasitəsilə biz Azərbaycanda ölkəmizə lazım olan kadrların hazırlanmasına nail ola bilmişik.

Ali məktəblərin yubileylərinin keçirilməsi də Heydər Əliyevin fəaliyyətində başlıca yerlərdən birini tuturdu. O, bu baxımdan Azərbaycan elm, təhsil və mədəniyyətinin inkişafında müstəsna rol oynamış Bakı Dövlət Universitetinin yubiley tədbirlərinin təşkilinə xüsusi diqqət yetirdi. Professor Abuzər Xələfov bu xüsusda bildirirdi: “Bakı Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyi xalqımızın, elmimizin, təhsilimizin bayramı idi. Bu bayram universitetin çoxminli kollektivi üçün bir də ona görə əziz və şərəfli idi ki, yubiley komissiyasının sədri universitetin dünya şöhrətli məzunu, universitetin böyük təəssübkeşi, Azərbaycan Kommunist Partiyasının birinci katibi Heydər Əlirza oğlu Əliyev idi. Obrazlı dildə desək, universitetin şah əsəri idi. Heydər Əliyev qədər universiteti, həm də bütövlükdə Azərbaycan xalqını, Azərbaycan dövlətini beynəlxalq aləmdə yüksəklərə qaldıran ikinci məzunu yoxdur. Heydər Əliyev öz əsərlərində, çıxışlarında dəfələrlə Bakı Dövlət Universitetinin məzunu olmağı ilə fəxr etdiyini vurğulayıb. Onun yüksək şəxsiyyət, görkəmli dövlət xadimi, böyük ziyalı kimi formalaşmasında, milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnməsində universitet mühitinin, ab-havasının, böyük rolunu yüksək qiymətləndirib”.¹⁷³

Heydər Əliyevin yubiley komissiyasının sədri kimi tədbirlərin hazırlanmasına bilavasitə rəhbərlik etməsi, yubileydə iştirak üçün gələn qonaqları qəbul etməsi, universitetin Azərbaycan elminin, təhsilinin, mədəniyyətinin inkişafındakı xidmətləri haqqında geniş məlumat verməsi yubiley tədbirlərinin daha yüksək səviyyədə keçirilməsinə şərait yaratmışdır. Heydər Əliyev təntənəli yubiley iclasını açarkən öz parlaq nitqində universitetin keçdiyi böyük və çətin, keş-

məkeşli inkişaf və tərəqqi yolunu, universitetin Azərbaycan elminin, təhsilinin, mədəniyyətinin inkişafındakı böyük xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Bakıda universitet Azərbaycan xalqının həyatının ağır günlərində, ölkədə vətəndaş müharibəsi alovlandığı bir vaxtda yaradılmışdır. Lakin bu vəziyyət universitet yaradılması uğrunda hərəkətin qarşısını ala bilmədi. Azərbaycan universitetinin yaranması qabaqcıl qüvvələrin qələbəsi idi, doğma xalqı maarifləndirmək uğrunda, dünya mədəniyyəti və elm xəzinəsinin qapılarını onun üzünə açmaq uğrunda Azərbaycanın ən yaxşı oğullarının bir çox illər ərzində apardıqları mübarizənin yekunları idi... Biz Azərbaycan xalqının bu və ya digər görkəmli oğullarına ona görə minnətdarlıq ki, onlar zülmətli, irtica və özbaşınalıq şəraitində Azərbaycan xalqının ictimai fikrini, elm və mədəniyyətinin məşəlini göz bəbəyi kimi qorumuşlar”.

Bu fikirlər Heydər Əliyevin Azərbaycan maarifçilərinə, ziyalılarına, Bakı Dövlət Universitetinin yaradılmasında böyük fədakarlıq göstərən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xadimlərinə verdiyi böyük qiymət idi. “Heydər Əliyev bu sözləri ilə Azərbaycan istiqlalına və onun uğrunda mübarizə aparan qüvvələrə, eyni zamanda Xalq Cümhuriyyəti xadimlərinə olan dərin ehtiramını açıq şəkildə bildirirdi. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, Heydər Əliyev bu fikirlərini Universiteti yaratmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini düşmən sayan, həmin dövrü unutdurmağa çalışan Kommunist Partiyasının respublikadakı rəhbəri kimi çəkinmədən söyləyirdi. O vaxt bəziləri belə düşünürdü ki, H.Əliyev ana dilində, Azərbaycan dilində danışa bilmir. Lakin onun bu nitqi Azərbaycan cəmiyyətində əsl sensasiya oldu. Hətta bəziləri ona yaxınlaşaraq ana dilində danışdığı üçün təbrik edir və minnətdarlığını bildirdilər. Ana dilini sevən, milli ruhla yaşayan adamlar üçün H.Əliyevin

ana dilində danışıması böyük bir hadisə idi. O isə həmin adamlarla söhbətində bildirdi ki, təəccüblənmək lazım deyil, bu dil mənim ana dilimdir və ana dilində danışmaq qəhrəmanlıq deyil. Amma əslində sovet sistemi şəraitində respublika rəhbərinin ana dilində, həm də yüksək milli ruhda nitq söyləməsinin özü və rəhbərlik üçün bir sıra arzuolunmaz nəticələri ola bilərdi. H.Əliyev bu nitqi ilə ana dilinə sevginin və onu inkişaf etdirməyin vacibliyini tövsiyə edir, milli ənənələrin inkişafında rolunu qiymətləndirirdi. H.Əliyev gurultulu səsle deyirdi: “Azərbaycan xalqının ən yaxşı ənənələri Azərbaycan Dövlət Universitetində inkişaf etdirilmişdir”. O, Azərbaycan dilinin, xalqın milli ruhunun, milli şüurunun, vətənpərvərlik hissələrinin inkişafında Universitetin müstəsna rol oynadığını yüksək dəyərləndirirdi”.¹⁷⁴

Digər Əliyevşünas tədqiqatçı İ.Hüseynova da Heydər Əliyevin rəhbərlik, liderlik fəaliyyətində təhsilə, elmə, mədəniyyətə, bütövlükdə xalqın intellektual səviyyəsinin yüksəlməsinə qayğısının üstün tutduğunu, üstün istiqamətlərdən biri olduğunu qeyd edir: “Əslində tariximizin son 33 illik milli intibahı mahiyyət etibarlı ilə xalqın təhsillənmə səviyyəsinin yüksəlişi, fundamental elmin yaranması, milli mədəniyyətin yaranması ilə sıx bağlı olmuşdur ki, bunların hamısı təhsil sisteminin və ondan səmərəli istifadə edilməsinin nəticəsində mümkün olmuşdur.

Heydər Əliyevin keçən əsrin 70-80-ci illərində böyük uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi təhsil, elm və mədəniyyət sahəsindəki uğurlu siyasəti, həqiqətən bu gün müstəqil Azərbaycanın milli sərəvəti olan zəngin intellektual potensialının yüksəkliyində özünü göstərir və öz bəhrələrini verir. Əgər o illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə təhsil müəssisələrinin zəngin şəbəkələri yaranmasaydı,

onların möhkəm maddi-texniki bazası qurulmasaydı, respublikadan kənar da Azərbaycan üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislər, xüsusən milli hərbi kadrlar hazırlanmasaydı, elmi-tədqiqat institutlarında fundamental elmin inkişafı təmin olunmasaydı, şübhəsiz Azərbaycanın bu gün müasir sivilizasiyaya cavab verən böyük elmi, milli təhsil sistemi və zəngin mədəniyyəti ola bilməzdi”.¹⁷⁵

Özündən əvvəlki bütün ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi təcrübəni, tarixi varisliyi dərinlən öyrənən və onu şəraitə uyğun Azərbaycan gerçəkliyinə tətbiq edən böyük öndərimiz Heydər Əliyev milli tərəqqidə təhsili ən güclü amillərdən biri hesab edirdi: “Təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı Azərbaycanın elmi inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq”.¹⁷⁶

Dünyaya “mədəniyyət dünyası”, “intellektual dünyası”, “elmi-texniki tərəqqi dünyası” kimi baxan Heydər Əliyev sovet dövründə Azərbaycan elminə qayğı sahəsində çoxsahəli istiqamətlərdə fəaliyyət göstərirdi:

- Elmi tədqiqat institutlarının və elmi işçilərin sayını artırdı;
- Azərbaycan elminin ölkədə və dünyada tanıtılmasına səylər edirdi;
- Görkəmli alimlərin dövlətin müxtəlif orden, medal və mükafatları ilə təltif edilməsinə nail olurdu;

- Azərbaycan tarixi, dili və ədəbiyyatı üzrə tədqiqatların genişləndirilməsini təşviq edirdi;

- Milli ruhlu alimləri təqib və təzyiqlərdən qoruyaraq himayə edir, onlara yaradıcılıq şəraiti yaradırdı və s.¹⁷⁷

Məsələlərin kompleks həllindən xəbər verən bu əməli işləri ilə Ulu Öndər milli şüurun zənginləşdirilməsini təmin edirdisə xalqımızın mənəvi dəyərlərinin dolğunlaşdırılması üçün də müqəddəs borcunu yerinə yetirməli oldu.

Heydər Əliyev mədəniyyətin tarixi köklərini yüksək qiymətləndirir, onu sevir və dəyərləndirirdi: “Azərbaycan xalqının qədim mədəniyyətinin; elmi təfəkkürünün kökləri onun tarixinin dərinliklərinə gedib çıxır. Bir çox əsrlər boyu Azərbaycan xalqı Şərqi ədəbiyyatı və incəsənətinin, müxtəlif dövrlərin fəlsəfə və elminin ən yüksək nailiyyətlərini özündə təcəssüm etdirən zəngin, çoxcəhətli və orijinal mədəniyyət yaratmışdır. Ən qədim zamanlardan burada təbabət, astronomiya, riyaziyyat, coğrafiya, tarix, fəlsəfə, ədəbiyyat, musiqi mədəniyyəti və dekorativ sənət, bədii sənətlər inkişaf etmiş, gözəl memarlıq tikililəri yaradılmışdır”.¹⁷⁸

Beləliklə, Heydər Əliyev maddi və mənəvi mədəniyyətin tarixi varisliyinə eyni dərəcədə əhəmiyyət verirdi.

Heydər Əliyev elmin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşırdı. O dövrdə istedadlı və ümidverici alimlər inkişaf etmiş ölkələrin elm ocaqlarında təcrübələr keçməyə göndərildi. Azərbaycan alimlərinin ixtiralarının və kəşflərinin sayı, çəkisi, sanbalı artırıldı.

Heydər Əliyev sovet dövründə Tusinin 780 illiyi, M.Kazımbəyin 180 illiyinin qeyd olunmasını həyata keçirdi.

Heydər Əliyev xalqın tarixi yaddaşına hörmət və ehtiram bəsləyirdi: “Bütün bunlar hamısı tarixdir, heç birisini dəyişdirmək olmaz.

Hamısına hörmətlə, ehtiramla yanaşmaq lazımdır. Ona görə bütün Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının, o cümlədən onun elminin, təhsilinin XX əsrdəki tarixi böyük hörmət və ehtirama layiq tarixdir. Biz bu tarixin hər səhifəsini, hər vərəqini hörmət və ehtiramla yad etməliyik, bu tarixin qarşısında, Azərbaycan Respublikasını yaradıb, yaşadıb, Azərbaycan elmini, təhsilini bu səviyyəyə gətirən insanların hamısının qarşısında baş əyməliyik”.

Heydər Əliyev klassik ədəbi-mədəni irsə də milli təəssübkeşlik və vətənpərvərlik mövqeyindən yanaşmışdır. 1969-cu ildən ömrünün sonunadək Heydər Əliyev klassik ədəbi-mədəni irsin öyrənilməsi, təbliği, nəşri, dünyada tanınması üçün daim çalışmışdır.

Heydər Əliyev çoxəsrlik Azərbaycan mədəniyyətinin yaratıcıları olan mütəfəkkirlərin ədəbi-mədəni irsinin xüsusi dəyər kəsb etdiyini daim diqqətdə saxlayırdı: Məşhur filosof Bəhmənyarın və mütəfəkkir şair Nizaminin, riyaziyyatçı-astronom Nəsirəddin Tusinin və dahi lirik şair Füzulinin, orta əsrlərin böyük alimi Rəşidəddinin və üsyankar şair Nəsiminin, tarixçi Abbasqulu ağa Bakıxanovun və realist yazıçı M.F.Axundovun, görkəmli satiriklərdən M.Ə.Sabirin, C.Məmməd-quluzadənin və bir çox başqalarının adları bu mədəniyyətin çoxəsrlik tarixinin bəzəyidir. Biz Azərbaycan xalqının bu və ya digər görkəmli oğullarına ona görə minnətdarıq ki, onlar zülmətli irtica və özbaşnalıq şəraitində Azərbaycan xalqının ictimai fikrini, elm və mədəniyyətinin məşəlini “göz bəbəyi” kimi qorumuşlar.

Heydər Əliyevin sovet dövründəki hakimiyyəti illərində:

- Klassik ədəbi-mədəni irsin yaratıcıları obyektiv, həqiqi qiymətlərini aldılar;

- Dünyaya Azərbaycan mədəniyyətinin nümayəndəsi kimi təqdim edildilər;

- Onların əsərləri, yaradıcılıqları, əsərlərindəki ideallar və ideyalar doğma xalqının mənəvi xəzinəsinə çevrilməklə yanaşı, dünya mədəniyyətinə əvəzsiz töhfə olduğu da sübut edildi;

- Onların abidələri ucaldıldı, ev-muzeyləri yaradıldı, çoxcildlikləri və akademik nəşrləri hazırlandı, əsərləri dünya dillərinə tərcümə edildi, həyat və yaradıcılıqları hərtərəfli, geniş tədqiq edildi;

- 1979-cu ildə dahi Heydər Əliyev “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” tarixi qərar qəbul etdi;

- 1981-ci ildə N.Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi ilə bağlı ikinci tarixi sənəd qəbul etdi;

- 1973-cü ildə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə filosof-şair, mütəfəkkir İ.Nəsiminin 600 illik yubileyi keçirildi.

Bir sözlə, yetmişinci illərdə Heydər Əliyevin müdrik və uzaqgörən bir rəhbər kimi Azərbaycanda yeritdiyi siyasətin tərkibində xüsusi yer tutan humanitar istiqamət diqqəti xüsusi cəlb edirdi. Onun xalqımızın tarixi keçmişinə, ana dilinə, milli-mənəvi sərvətlərinə həssas və qayğıkeş münasibəti bu sahənin öyrənilməsi, qorunub yaşadılması işinə güclü təkan verdi. Sözügedən illərdən başlayaraq milli ruhun güclənməsi, vətənpənarlıq, azərbaycançılıq ideyalarının qüvvətlənməsi nəzərə çarpacaq bir dalğalanma yaratdı. Heydər Əliyevin öndərliyi ilə həyata keçirilən bu ilkin tərpəniş uzunmüddətli bir mübarizə və mücadilənin əsasını qoyaraq öncə Azərbaycan ziyalılarını, daha sonra isə bütün xalqı strateji məqsədlər üçün səfərbər etdi”.¹⁷⁹

Keçən əsrin 70-ci illərini Azərbaycanda erroziyaya uğramış milli ruhun, millətin özünə qayıdışının intibah dövrü kimi qiymətləndirmək olar. Respublikanın o zamankı rəhbərliyinin apardığı çox incə və ağıllı iş tədricən xalqda özünə inam, mədəni irsə sayğı, millətin özünü bir millət kimi dərk etməsi sahəsində bəhrələr verməyə başladı.

Heydər Əliyev mədəni irsdə tarixi varisliyi qoruyub saxlamaq üçün çoxşaxəli, çoxmanevrli fəaliyyət göstərirdi: gah mədəniyyətin, mədəni-mənəvi sərvətlərin inkişafına xüsusi qayğı göstərir, gah onun zənginləşdirilməsi, keçmiş SSRİ-də və dünyada tanınması üçün səylər göstərir, həm də Azərbaycan mədəniyyətini bu ərazidə yaşayan bütün etnik qrupların ümumi mədəniyyətinə çevrilməsi prosesinə ciddi-cəhdlə çalışırdı. Bunun nəticəsində “Azərbaycan mədəniyyəti hamını sıx birləşdirərək ümumi sərvətə çevrildi”.

Heydər Əliyev mədəniyyəti inkişaf etdirmək istiqamətindəki möhtəşəm fəaliyyətinə görə “Azərbaycan sovet dönməninin kommunist liderləri içərisində ən böyük mədəniyyət milliyyətçisi” hesab edirdilər, “çünki o, Azərbaycan xalqının tarixinin, hüququnun, iqtisadi həyatının, sosial quruluşunun, inanc dünyasının şairinin, ədəbiyyatının, musiqisinin və b. araşdırılıb ortaya çıxarılması yolunda aparılan çalışmaları təşviq edir, onlara ən əlverişli şərait yaradırdı”.¹⁸⁰

Heydər Əliyev vahid sovet xalqı yaratmaq prosesini gerçəkləşdirən marksizm-leninizm ideologiyası şəraitində həm Kommunist Partiyası rəhbəri, həm də milli lider, mədəniyyət milliyyətçisi idi. Millətlər arasında fərqləri ləğv etməyi qarşıya məqsəd qoyan kommunist ideologiyasından fərqli olaraq “Heydər Əliyev qurucu, inkişaf etdirici və zənginləşdirici funksiyasını sistemli şəkildə, qətiyyətlə həyata keçirirdi”.¹⁸¹

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının qədim tarixi, soykökü ilə bağlı olan yazılı və folklor abidələrinin dərinədən, hərtərəfli tədqiq olunması zərurətini ön plana çəkirdi, bununla da kommunist rejimi şəraitində milli ruhlu bir dövlət xadimi olduğunu təsdiq edirdi: “Azərbaycan ədəbiyyatı çoxəsrlik tarixi “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi ədəbi abidələrlə, Nizaminin nəhəng yaradıcılığı ilə, Xaqaninin və Nəsiminin, Füzulinin və Vəqifin, söz sənəti bahadirlarının dahiyənə əsərləri ilə, aşiq poeziyasının canlı nümunələri ilə zəngindir”¹⁸²

Uzun müddət yasaq edilmiş, şüurlardan silinməyə məcbur edilmiş “Kitabi Dədə-Qorqud” dastanının tədqiqi, təbliği sahəsində canlanma başlandı.

Heydər Əliyev sovet rejimi şəraitində:

- Yaradıcı ziyalıları mühafizə edir;
- Xalqın tarixi keçmişi və bu günü barədə əsərlər yazmağa həvəsləndirir;
- Klassiklərin həyat və yaradıcılıqlarının geniş tədqiq və təbliğini, adlarının əbədləşdirilməsini həyata keçirirdi.

Bütün tədqiqatçıların ətraflı apardıqları araşdırmaların ümumi qənaətlərinə əsasən qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan ədəbiyyatı özünün bütün sovet tarixi ərzində heç vaxt 70-80-ci illərdəki kimi qayğı ilə əhatə olunmamışdı. Bu dövrü “Azərbaycan ədəbiyyatının (və bütövlükdə mədəniyyətinin) ölkədə və dünyada tanınması, yüksəlişi və tərəqqisi illəri” hesab edirlər. “Azərbaycan xalqının tarixi keçmişi ilə bağlı dövrü romanlar, poemalar, dram əsərləri yaradılaraq müxtəlif dillərə tərcümə edilirdi”...

Millətsevərlik təbliğatının ədəbiyyata, ictimai və siyasi mühitə sakitcə, ehtiyatla gətirilməsi, milli ruhun və milli hisslərin güc-

ləndirilməsi Heydər Əliyevin xalq qarşısında tarixi xidmətlərindən biri idi.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi tədbirlər xalqın həyatında mühüm rol oynayaraq müstəqilliyin mənəvi və mədəni təməllərinin yaradılmasında əsas yerlərdən birini tutdu.¹⁸³

Heydər Əliyevin birinci hakimiyyəti illərində:

- Azərbaycan incəsənəti tərəqqi mərhələsinə qədəm qoydu;
- Azərbaycan musiqisi, teatrı, kinosu, rəssamlığı, memarlığı, radio-televiziya və teatrı inkişaf etdi;
- Ü. Hacıbəyovun, M.Maqomayevin, Ə.Bədəlbəylinin, A.Zeynallının və digər sənət bəhəddarlarının yubileyləri keçirildi;
- Q.Qarayevə, R.Behbudova, Z.Xanlarovaya, Tofiq Quliyevə, S.Ələsgərova və b. SSRİ səviyyəsində yüksək mükafatlar verilməsinə nail oldu;
- Teatr, kino xadimlərinə xüsusi qayğı göstərildi;
- Tarixi keçmişimizlə bağlı incəsənət əsərlərinin yaranmasına əlverişli şərait yaratdı;
- Azərbaycan xalqının milli hisslərini, milli özünüdərkini gücləndirdi;
- Azərbaycan xalqının musiqi irsini - əsrlər və minilliklər ərzində xalq tərəfindən yaradılan, nəsildən-nəslə yadigar verilən musiqini yüksək dəyərləndirirdi.

Heydər Əliyev tarixi-mədəni dəyərlərin, tarixi abidələrin mühafizəsi sahəsində də əzəmətli fəaliyyət göstərmişdi.

Hələ sovet dövründə mənəvi yaddaşın bərpası sahəsində fədakarlıqla çalışan Heydər Əliyev İçərişəhəri, Şuşa, Ordubad, Gəncə memarlıq komplekslərini qoruq elan etdi.

- Dünya əhəmiyyətli, ulu babalarımızdan və yaxın keçmişimizdən miras qalmış Qobustan, Şəki Xan sarayları, Qız Qalası və s. tarix və mədəniyyət abidələrinin ciddi mühafizəsini təşkil etdi;

- Azərbaycanın hər yerində tarix və mədəniyyət nümunələrinin toplanması və mühafizəsi işi yaxşılaşdırıldı;

- Dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri olan AZIX mağarasının, alban məbədlərinin qorunması gücləndirildi;

- Beyləqan, Şamaxı, Naxçıvan və Şəmkirdəki tarixi abidələr, Qarabağlar türbəsi, Bərdədə XVI əsrə aid minarə, Ağdamda XIV əsrə aid məqbərə, Salyan rayonundakı Xanəgah kompleksi, Atəşgah və s. tarixi abidələr bərpa edildi;

- 200-dən artıq tarixi abidə dövlət tərəfindən mühafizə edildi;

- Kütləvi informasiya vasitələrində tarixi abidələrin təbliği gücləndirildi;

- Tarixi abidələrin öyrənilməsinə, tədqiqinə və arxeoloji qazıntılara diqqət artırıldı;

- Azərbaycan memarlarının irsinin öyrənilməsi və təbliğinə diqqət ayrıldı;

- Şəhərsalma, arxitektura və arxeologiya abidələrinin mühafizəsini, bərpasını və onlardan istifadə olunmasını daha da yaxşılaşdırmaq üçün qərar qəbul edildi;

- Mədəni irsin və tarixi abidələrin təbliği üçün məcmuələr, toplular, bukletlər çap edildi;

- Tarix-diyarşünaslıq muzeyləri yaradıldı;

- N.Nərimanovun Bakıda və Ulyanovskda heykəlləri ucaldıldı;

- Tarixi adlar bərpa edildi;

- Arxiv fondları zənginləşdirildi və qorunması gücləndirildi;

- İslami dəyərlərin qorunması və milli-mənəvi dəyərlərin, məscidlərin bərpaşına qayğı göstərildi;

- Mənəvi tərbiyədə ziyalılara xüsusi üstünlük verildi;

- Cəmiyyətdə mənəvi, əxlaqi, saf, ülvi amillərin rolu gücləndirildi;

- Mədəni-maarif müəssisələrinin şəbəkəsi genişləndirildi;

Qurban, Ramazan, Novruz bayramlarının keçirilməsi təşkil edildi.

Milli mərasimlərə qayğı göstərən Heydər Əliyev kommunist əqidəli siyasi lider idi. Kommunist rejiminin “pambıqla baş kəsdiyi” bir vaxtda siyasi liderin milli görüşlərinin doğmalığına kommunist rejiminin nəzərindən yayınması mümkün deyildi. Amma Heydər Əliyev heç bir şübhələrə səbəb yaratmayan siyasi məharəti ilə dönüşlər edirdi. Sovet bolşevizminin repressiyasına, daha dəqiq desək, soyqırımına məruz qalan xalqımız təkrar bu acı günləri yaşamamalı idi. Bu ideyanı düşüncəsində saf-çürük edən Heydər Əliyev zəkasının gücünü məmləkətimizə sipər etmişdi. Bu amalla da Ulu Öndərimiz 1957-ci ildə ölkəmizin başına gətirilən, dilimizlə bağlı hadisələrdən nəticə çıxararaq məharətli addımlar atmalı olmuşdur. Öz məharətli addımları ilə çox çətinliklərlə də olsa Sov.İKP Siyasi Bürosu kimi totalitar bir qurumda çulğalaşmış hiyləgərləri mat qoya bildi.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Azərbaycan xalqının milli köklərə, tarixi keçmişinə, milli-mənəvi dəyərlərə bağlılığı daha da möhkəmləndi. “Nəticədə Azərbaycan xalqının” mədəniyyəti, elmi, təhsili, milli-mənəvi dəyərləri ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etdi. Azərbaycan sovet sistemi şəraitində milli, dünyəvi və qədim tarixə malik mədəniyyəti zənginləşdirən bir respublikaya çevrildi. Heydər Əliyevin tarixi-mədəni irsə xüsusi diqqət yetirməsi nəticəsində xalqın özünə inam hissi artdı, müstəqillik düşüncələri gücləndi. Bütün bunlar heç şübhəsiz, Azərbaycan

canın gələcək müstəqilliyinin mənəvi təməllərinin qurulması istiqamətində böyük tarixi əhəmiyyət daşıyan mühüm fəaliyyət idi”¹⁸⁴

“Nəriman Nərimanovdan bu günə qədər olan dövrü tarix” hesab etməyənlərə, inkarçı nadanlara cavab olaraq prezident Heydər Əliyev deyirdi: “Tarixi heç vaxt unutmmaq lazım deyildir. Çünki əgər millətin tarixi yoxdursa, o, millət deyildir. Millətin tarixinin bir hissəsini silib atmaq, o biri hissəsini qabartmaq da millətə xəyanətdir”.

Azərbaycan filosofu Q.Əliyev tarixi-yaddaş fenomenində milləti təşkil edən hər bir insanın milli mənlik şüurunun ehtiva olunduğunu, “burada sintez şəklində mədəniyyət və ənənənin, dil, həyat tərzinin və dinin mentalitetin əsasının yaranmasının əksini tapdığını göstərir.¹⁸⁵

Heydər Əliyev milli tariximizin başlıca predmetinin - milli mənlik şüurunun tarixi yaddaş problemi olduğunu diqqətə çatdırırdı, tarixi yaddaşa xəyanəti milli varlığı inkar etmək kimi dəyərləndirirdi.

Buna görə də sovet dövrünü tədqiq edərkən obyektiv tədqiqatçılar mənfi cəhətlərlə yanaşı görülən müsbət işləri də, xüsusən Heydər Əliyevin fəaliyyəti sayəsində görülən genişmiqyaslı işləri, uğurları da diqqətə çatdırırlar.

Akademik Ə.Daşdəmirov sovet dövründə komanda-inzibati sistemin milli azadlığın təzahürlərinə təzyiq etməsinə, mədəniyyətdə milli xüsusiyyətləri və ənənələri sıxışdırmasına baxmayaraq SSRİ-nin siyasi liberallaşması kontekstində Azərbaycanın etnosiyasi və etnososial (və etnomədəni) inkişafı sahəsində vətən tarixinə “sənayeləşmə” və “mədəni inqilab” kimi daxil olmuş tarixi proseslərlə sıx bağlı olan geniş vəzifələrin həll edildiyini də xüsusi vurğulayır:

- Azərbaycan millətinin etnik əsası möhkəmləndi, yerli subetnik dağınıqlıq aradan qaldırıldı;

- Təkrarolunmaz etnolinqvist fərdiliyi ilə seçilən vahid Azərbaycan ədəbi dili bərqərar oldu;

- əhalinin kütləvi savadlanması əldə olundu, ümumi orta təhsil həyata keçirildi, Azərbaycan dilində etnomədəni informasiyaların, etnotarixi biliklərin toplanması və yayılması təmin edildi;

- etnik və milli şüuru formalaşdıran və yardım edən milli ideologemlərin müvafiq etnik informasiyaya daxil olmasını təmin edən geniş kütləvi informasiya və ünsiyyət şəbəkələri yaradıldı.¹⁸⁶

Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində sovet dövründə Azərbaycanda yeni peşəkar, milli mədəniyyət yarandı. Bu mədəniyyət özündə Azərbaycan millətinin vahidliyi haqqında təsəvvürləri, dini pərdədən azad olmuş ictimai şüuru, dövlətçilik hissini, dili, öz milli mədəniyyət və tarixinin təkrarolunmazlığı haqqında təsəvvürləri əks etdirdi. Bu proses vətən tarixində mədəni fəaliyyət, mədəni irsə və tarixi varisiyə münasibətdə tarixi yaddaşda sosialist ideologiyasının vurduğu zərbələri aradan qaldıraraq milli şüur və milli ruhla aşlanmış mədəniyyətə keçid mərhələsi üçün təməl rolu oynayan amillər idi. Bütün bunlarla yanaşı Ulu Öndərin xalqımız qarşısında ən böyük xidmətləri kimi “Milli mənəvi dəyərlərin qorunması” və “Azərbaycan dilinin müstəqil məmləkətimizdə ana dili kimi vahid, geniş işlək dairəsi hüququna malik olması” haqqında 2000-ci illərdə verdiyi sərəncamları da qeyd etmək lazımdır. Heç də təsadüfi deyildir ki, bu məsələlərin həlli istiqamətində apardığı uğurlu kompleks yanaşma məharətini də nümayiş etdirmişdir.

“Turana qılıncdan da kəsərli ulu qüvvət, Mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət!” - deyən Hüseyn Cavid kimi qüdrətli, mütəfəkkir şairimiz milli mədəniyyətimizin tarixi gücünü, dəyərini, kəsərini nəzərə çatdırmaqla xalqımızı canında, qanında gizli yaşanan mədəniyyəti bütün saflığı ilə yaşatmağa səsləmişdir.

Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində Heydər Əliyevin nəzəri irsinin praktik əhəmiyyəti

Heydər Əliyevin nəzəri-fəlsəfi irsi xüsusi fəlsəfi traktatlarda deyil, siyasi fəaliyyət göstərdiyi zaman müxtəlif dövlət tədbirlərində, yığıncaqlarda, elmi-praktiki, siyasi, sosial məclislərdə və toplantılardakı çıxışlarında, nitqlərində, bəyanatlarında, məktublarında və müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrinə verdiyi müsahibələrdə öz əksini tapıbdir.

Heydər Əliyevin nəzəri-fəlsəfi irsində bu dahi şəxsiyyətin dühasının məhsulu olan, memarı olduğu müstəqil Azərbaycanın yeni dördüncü Konstitusiyasında Azərbaycan vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının təmin olunması öncül məsələlərdən biridir.

Məlumdur ki, dövlətin əvəzsiz qanunu olan Konstitusiyanın mənası latın sözü “konstitutio” sözündən götürülmüş “quruluş”, “təsisat” deməkdir. Konstitusiya dövlətin rəsmi rəmzi olmaqla, ölkənin dövlət quruluşunu, dövlət orqanları sistemini və onların yaradılması qaydalarını, habelə vətəndaşların əsas hüquq və vəzifələrini müəyyən edir.

Cari qanunvericilik aktlarından fərqli olaraq Konstitusiyada cəmiyyətin uzun müddət üçün nəzərdə tutulmuş ən davamlı sosial müddəaları əks olunur. Ölkədə qəbul olunan bütün digər qanunlar heç bir istisnaya yol verilmədən yalnız və yalnız Konstitusiyaya uyğun olmalıdır və Konstitusiya digər qanunlar üçün yeganə, ən mötəbər hüquqi mənbə hesab olunur. Konstitusiya əsasında dövlətin digər qanunları və hüquqi aktları hazırlanır və rəsmiləşdirilir. Həmin aktlar adətən Konstitusiyada nəzərdə tutulur və onlarda çox vaxt Konstitusiyanın ayrı-ayrı müddələrinin məzmunu açılır və onlar konkretləşdirilir.

Konstitusiyanın prinsiplərinə və müddəalarına uyğun olmayan hər hansı hüquqi aktlar qeyri-qanuni hesab olunur.

ADR-in yaranması Şərqdə Respublika tipli ilk demokratik dövlət idi. Lakin ADR “Azərbaycan istiqlalını mübəyyin əqdnamə” qəbul etsə də, öz Konstitusiyasını qəbul edə bilmədi. “Əqdnamə”də Cənubi-Şərqi Zaqafqaziyadan ibarət Azərbaycan kamil, müstəqil, xalq cümhuriyyəti formasında dövlət qurduğunu elan etdi.

Bu əqdnamədə bütün vətəndaşların hüquq bərabərliyi və azadlıqlarının müdafiəsi ön plana çəkildi:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif və cins fərqi gözləmədən qələmrəndə yaşayan bütün vətəndaşlarına hüquqi siyasiyyə və vətənliyyə təmin eylər.

2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisi daxilində yaşayan bil-cümlə millətlərə sərbəstnamə inkişafı üçün geniş meydan buraxır”.¹⁸⁷

Baş vermiş ictimai-siyasi dəyişikliklər nəticəsində Azərbaycan xalqı müstəqilliyini və milli azadlığını itirdi və ADR Azərbaycan SSR-lə əvəz olundu. İlk dövrlərdə Azərbaycan SSR xalqımızın milli dövləti kimi fəaliyyət göstərdi. I Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayında Azərbaycan SSR-in ilk Konstitusiyası qəbul edildi. Azərbaycan SSR-in Sovet İttifaqının tərkibinə daxil edilməsilə əlaqədar onun Konstitusiyası əhəmiyyətini itirib, Sovet İttifaqı kimi bir fəvqəldövlətin geniş daxili özünüidarəetmə hüquqlarına malik olan milli-inzibati ərazisinin əsas qanunlarına çevrildi. Bununla əlaqədar 1925, 1927, 1931, 1935-ci illərdə onun Konstitusiyasında dəyişikliklər edildi. 1937-ci il martın 14-də fəvqəladə IX Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayında Azərbaycan SSR Ali Sove-tinin sessiyasında Azərbaycan SSR-in III Konstitusiyası qəbul edildi. Bu konstitusiyalar müstəqil dövlətin konstitusiyaları hesab olunmurdu.

Azərbaycan SSR-in 1978-ci ildə qəbul edilmiş III Konstitusiyasının da hazırlanması, qəbul edilməsi və indiki IV Konstitusiyanın və xalqımızın taleyüklü, o vaxt böyük cəsarət tələb edən bir sıra qanunların qəbul edilməsi məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Heydər Əliyev ikinci hakimiyyət dövründə Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyini möhkəmləndirib dönməz etməklə ictimai-siyasi vəziyyəti sabitləşdirməklə yanaşı ölkəmizin ali qanununu-Konstitusiyanın qəbul olunması üçün də imkan yaratdı. “Bu Konstitusiya xalqımızın keçdiyi tarixi yolun məntiqi nəticəsidir. Xalqımızın böyük tarixi var. XX əsrdə tariximiz xüsusən böyük bir yol keçibdir və keçdiyimiz yolda bizim Konstitusiya təcrübəmiz də var. Azərbaycanın indi qəbul olunmuş Konstitusiyası onun dördüncü Konstitusiyasıdır. 1921-ci ildə birinci Konstitusiya, 1937-ci ildə ikinci Konstitusiya, 1978-ci ildə üçüncü Konstitusiya qəbul edilib, nəhayət 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi-referendum nəticəsində dördüncü Konstitusiya qəbul olunub”.¹⁸⁸

“1991-ci ildə Sovetlər İttifaqının dağılması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan xalqı öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmişdir. 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı qəbul etmiş, Konstitusiya Aktı 1991-ci il dekabrın 29-da ümumxalq səsverməsi, referendum vasitəsilə bəyənilmişdir.

Bu Aktla Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin təmin olunması üçün hüquqi əsaslar yaranmış, ölkəmiz öz dövlət müstəqilliyini bütün dünyaya bəyan etmişdir”.¹⁸⁹

Azərbaycanda müstəqillik haqqında bəyannamə qəbul edildikdən sonra iki dəfə yeni Konstitusiya qəbul edilməsi haqqında komissiya yaradılmasına baxmayaraq Konstitusiya qəbul olunmadı.

Müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuş Azərbaycan Respublikasının 1978-ci ildə qəbul olunduqdan sonra ilk milli Konstitusiyasının həqiqi mənada yaranması prosesi yalnız möhtərəm Heydər Əliyevin ölkənin prezidenti seçilməsindən sonra başlandı. Məhz onun sədrliyi ilə 35 nəfərdən ibarət yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiya təşkil edildi, sonra sözün əsl mənasında misilsiz yaradıcılıq işi aparılmağa başlandı.

Həmin dövrdə komissiyanın 8 iclası keçirilmiş və bu iclaslarda bir dəfə hörmətli prezidentimiz öz proqram çıxışları ilə komissiyanın işini daha da yüksək səviyyəyə qaldırmış və buna istiqamət vermişdir. Bu çıxışlarda yeni Konstitusiya layihəsinin əsas prinsipləri və əsas müddələrinin qlobal problemləri şərh olunmuş, onun əsas istiqamətləri müəyyən olunmuşdu.

Yeni Konstitusiyanın layihəsi 199 maddədən ibarət idi. Layihədə eyni mənalı, təkrar maddələr də vardı. “Bu çatışmamazlıqlar sonrakı müzakirələr zamanı Heydər Əliyevin işə qarışması, onun dərin zəkası və müdrikliyi sayəsində aradan qaldırılmış, son variant 158 maddə həcmində qəbul edilmişdir (Giriş, 5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddə və keçid maddələr).

Səciyyəvi haldır ki, bu prosesə hörmətli prezidentimiz sadəcə olaraq rəhbərlik etməmiş, komissiyanın bir üzvü kimi özü də hər maddənin, cümlənin, hər kəlmənin üzərində diqqətlə, dönə-dönə işləmişdir.

Odur ki, xalqımız Heydər Əliyev cənablarını ilk milli Konstitusiyamızın yaradıcısı və banisi hesab edir və onu Heydər Əliyev Konstitusiyası adlandırır”.¹⁹⁰

Heydər Əliyev gərgin iş prinsipini özü belə səciyyələndirirdi ki, komissiya 6 aydan çox fəaliyyət göstərdi, bu 6 ay müddətində biz ad-

dımbaaddım, günbəgün çalışıb müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya layihəsini hazırlayıb xalqa təqdim edə bildik. O, daha sonra deyirdi: “Konstitusiyaya komissiyasının sədri kimi şəxsən mən bu böyük tarixi sənədin hazırlanmasına xeyli vaxt sərf etmişəm. Haqqım var deyəm ki, çox zəhmət çəkmişəm. Hər bir kəlmənin, hər bir sözün mənasını dəfələrlə araşdırmışam, onun bu gün üçün, gələcək üçün nə qədər əsaslı olmasını dəfələrlə təhlil etmişəm. Mən çox rahatlıq hissi ilə bu layihəyə görə tam cavabdeh olduğumu bu gün bəyan edirəm. Hesab edirəm ki, biz Azərbaycanın bu günü, gələcəyi üçün çox böyük bir sənəd, siyasi-hüquqi sənəd yaratmışıq”.¹⁹¹

Heydər Əliyev Konstitusiyaya yüksək qiymət verərək onun siyasi-fəlsəfi mahiyyəti barədə deyirdi: “Konstitusiyaya, birinci növbədə, dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir”.¹⁹²

Milli-mənəvi ənənələri nəzərə almaqla dünya xalqlarının təcrübəsindən öyrənməyi, ümumbəşəri dəyərlərdən istifadə etməyi xüsusi diqqətə çatdıran böyük şəxsiyyət öyrədirdi ki, “Konstitusiyaya yaratmaq üçün, şübhəsiz ki, tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq, amma eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərdən, dünyanın demokratik dövlətlərinin əldə etdiyi nailiyyətlərdən istifadə etməliyik, bəhrələnməliyik”.¹⁹³

Ulu Öndərin bu fikri sivil dövlətlərlə müstəqil məmləkətimizdə sivilizasiyanı yüksək səviyyədə təbliğ etmək amalını ortaya atırdı. O, hər şeydən əvvəl, dövlətçilikdə idarə etməyə əsaslanan qanun aktlarının milli zəmində bəşəri ideyalarla bir sırada olmaq gücündə olduğunu nəzərlərə çatdırırdı. Belə də qeyd edək ki, qanunlar, qanuni aktlar dövlətdə müqəddəsliklə qəbul edilərsə, həmin dövlətdə yüksək şüur mədəniyyətinin mövcudluğunun da təsdiqi sayıla bilər. Yüksək şüur,

sərrast düşüncə və nəticə çıxarma halları da milli mədəniyyətin amilliyini təsdiqləyir. Elə bu ideyadan çıxış edən Heydər Əliyev dünyanın ən səviyyəli, sivil dövlətlərinin qəbul etdikləri aktlardan, qanunlardan qaynaqlanmağı tövsiyə edirdi.

O, yeni Konstitusiyayı səciyələndirən əsas cəhətləri belə müəyyən edirdi: “Azərbaycanın tarixi keçmişini, bugünkü reallıqlarını, gələcək perspektivlərini əks etdirməsi, ümumbəşəri və milli dəyərlərə söykənməsidir”.

B.Əkbərov Heydər Əliyev dühasının ensiklopedik mahiyyətini açaraq yazır: “Yeni Konstitusiyanın qəbulu prosesində Heydər Əliyev cənabları təkcə dünya şöhrətli siyasi xadim və müdrik bir dövlət başçısı kimi deyil, həm də elmin bütün sahələrində, o cümlədən hüquq, tarix və fəlsəfə sahələrində də böyük elm xadimlərinin belə qibtə edə biləcəyi, dərs alacağı ensiklopedik bir bilik nümayişi etdirmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, qısa bir müddət ərzində dünyanın hər yerində rəğbətlə qarşılanan, müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Milli Konstitusiyası kimi əsl demokratik prinsiplər və dərin milli zəmin üzərində qurulmuş sanballı siyasi sənədin yazılması, hazırlanaraq ümumxalq səsverməsindən-referendumdan keçirilməsi mümkün olmuşdur”.¹⁹⁴

Yeni Konstitusiya layihəsinin müzakirəsinə yekun vuraraq Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, “indiyə qədər müstəqil Azərbaycan Respublikasının, Azərbaycan dövlətinin ilk Konstitusiyasını qəbul edirik. Bu çox məsuliyyətli, çox şərəfli bir vəzifədir. Bu bizə nəsib olubdur və güman edirəm ki, biz, yəni indiki nəsil həmin şərəfli vəzifəni ləyaqətlə yerinə yetirməyə qadirik”.¹⁹⁵

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin sədrliyi ilə yeni Konstitusiya layihəsi komissiyası tərəfindən hazırlanmış

“Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası” 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən Azərbaycan Respublikasının referendumunda qəbul olundu və 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə mindi.

Beləliklə, cəsarətlə deyə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu yolu ilə əzmlə irəliləyən bir Respublikanın Konstitusiyası olmaqla yanaşı ən demokratik yol ilə qəbul edilmişdir”.

Heydər Əliyev yeni Konstitusiyanın keçmiş Konstitusiyalardan fərqli olaraq “Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”, “Xalqın Konstitusiyası”, “Azərbaycanın hər bir vətəndaşının doğma Konstitusiyası” adlandırır, yeni Konstitusiyanın Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə, insanların, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlətin qurulmasına və inkişaf etməsinə xidmət göstərəcəyinə əmin olduğunu bildirirdi.

Heydər Əliyevin elmi-nəzəri, fəlsəfi irsi iki sahədə: cəmiyyət və insan təfəkkürü üzrə formalaşmışdır.

Cəmiyyətdə gedən proseslərə aid olan ictimai hadisələr, dövlət siyasəti, idarəetmə, sosial məsələlər, dövlət quruculuğu və milli məsələlər, dinlərarası münasibətlər, əxlaq, etika, mənəviyyat, mədəniyyət və fundamental məsələlər Heydər Əliyevin nəzəri-fəlsəfi irsində mühüm yer tutur.

Professor Z.Qaralov Heydər Əliyevin öz siyasi fəaliyyətində Azərbaycanda əvəzsiz siyasi xadim, bacarıqlı dövlət xadimi kimi özünü təsdiqlədiyini, keçid dövrlərində qazandığı təcrübənin isə onun elmi irsinin formalaşmasına, ümumbəşəri əhəmiyyətli nəzəri və təcürübi dəyərlərin zənginləşməsinə səbəb olduğunu qeyd edir.¹⁹⁶ Onun fəlsəfi-nəzəri irsi dünyəviliyi və ümumbəşəriliyi ilə fərqlənir.

Heydər Əliyevin nəzəri-fəlsəfi irsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının pozulmasına, qanunun pozulmasına yol verilməməsi, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin demokratik prinsiplər əsasında formalaşması əsas yer tutur. Azərbaycan cəmiyyətində: siyasətdə və iqtisadiyyatda sərbəstlik, hürriyyət, insan azadlığı, insan haqlarının qorunması və bazar iqtisadiyyatı prinsipləri bərqərar olmalıdır. Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi Azərbaycanda hüquqi dövlətin qurulmasının təməl prinsipləri arasında tarixi varisliyin qorunması, demokratiyanın inkişafı, siyasi plüralizm, qanunçuluqla yanaşı, azadlıq və insanın hüquq və azadlıqlarının qorunması da mühüm yer tutur.

Heydər Əliyev bilirdi ki, sağlam vətəndaşları yalnız sağlam cəmiyyətdə yetişdirmək mümkündür. Ən böyük tərbiyəçi düzgün və ədalətli quruluşa malik cəmiyyət ola bilər. Çünki vətəndaşların tərbiyəsində cəmiyyətin formalaşdırdığı psixoloji, siyasi, mədəni və digər amillərin rolu əvəzsizdir. Cəmiyyət millətin ruhunu əks etdirir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının preambulasında: “Demokratik quruluşa təminat vermək” ifadələri işlədilmişdir. Həmin ifadələrdə demokratik prinsiplər əsasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının formalaşmasında, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsində dövlət qarşısında duran və yerinə yetirilməli olan vəzifələr əhatə olunur.¹⁹⁷

Demokratiya insan və vətəndaşın hüquqi vəziyyəti kimi də təzahür edir. Siyasi-fəlsəfi kateqoriya kimi demokratiyanın inkişaf səviyyəsi ölkə əhalisinin dövlət işlərində, ölkənin siyasi həyatında nə dərəcədə fəal iştirak etməsi və ölkədə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının nə dərəcədə müdafiə olunması ilə ölçülür.

Bu hal tarix boyu öz dəyərini təsdiq etmişdir. Dövlətçilikdə xüsusi səriştəsi, dərrakəsi olan vətəndaşlar öz əqli qüdrətlərindən pay vermişlər. Heç də təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyev ağıllı, kamallı insanlara inanmışdır. Ona belə bir fikir də bəlli olmuşdur ki, kamil insan müqəddəs əməllərinin uğurlu bəhrəsi, nəticəsi ilə tanınır, hörmət, nüfuz qazanır. Elə bu kamillik şərtləri ilə müqəddəs əməlləri ölkəmizdə həyata keçirən Heydər Əliyev də “Dədə Heydər” nüfuzunu qazana bilmişdir!.

Yalnız demokratik cəmiyyətə xas olan hüquq prinsiplərini tanıyan, həmin prinsipləri təmin və müdafiə edən dövlət hüquqi dövlət hesab edilə bilər.

Hüquqi dövlətin formalaşması asan bir proses olmayıb, ictimai şüurda və psixologiyada böyük keyfiyyət dəyişikliklərini tələb edir.

Heydər Əliyev qanunun aliliyinin və cəmiyyətdə qanunçuluğun təmin edilməsinə ciddi nəzarət edilməsini dənə-dənə təkid edir, qanunçuluğun pozulmasının yolverilməzliyində ısrar edirdi. O, bildirdi ki, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması, o cümlədən vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq hüquqi dövlətin ən başlıca əlamətlərindən biridir.

Hüquqi dövlət quruculuğu prosesində qanunçuluq prinsipi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qanunçuluğu hər kəs tərəfindən normativ hüquqi aktların dəqiq və dönmədən əməl olunmasında və həyata keçirilməsində ifadə olunan hüquqi rejim kimi səciyyələndirən Z.Əsgərov onun əsasən aşağıdakı məsələləri özündə ehtiva etdiyini göstərir:

I) Qanunların və digər normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi və onlara əməl olunması;

II) Qanunların icra edilməsi və onlara əməl olunması;

III) Qanunların icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi.¹⁹⁸

Heydər Əliyev Konstitusiyada əksini tapan hüquqi bazadan və qanunlardan istifadə edərək hüquqi dövlət quruculuğu və vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü və onun tərkib hissəsi olan insan hüquqlarının qorunmasının mümkünlüyünü göstərirdi: “Yeni Konstitusiya Azərbaycanı demokratik hüquqi dövlətin qurulması, demokratik vətəndaş cəmiyyətinin yaranması üçün bütün əsasları yaradıbdır, bütün təminatları veribdir. Bizim borcumuz bu təminatlardan, Konstitusiyanın bizə verdiyi qanuni əsaslardan səmərəli istifadə etmək və ölkəmizdə hüquqi, demokratik dövlət yaratmaq, vətəndaşların, insanların hüquqlarının qorunmasını təmin etməkdən ibarətdir”.¹⁹⁹

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qəbul edilən, bu dahi şəxsiyyətin dediyi kimi, “İlk dəfə müstəqil Azərbaycan Respublikasının, bütün xalqın və hər bir vətəndaşın Konstitusiyasının çox hissəsi, demək olar ki, üçdə bir hissəsi insan, vətəndaş hüquqlarının, azadlıqlarının qorunmasına həsr olunubdur”.

Heydər Əliyev deyirdi: “Biz demokratiyanı inkişaf etdirməliyik, xalqımızı demokratiya yolu ilə aparmalıyıq, insanların hüquqlarının qorunmasını hər yerdə, hər sahədə təmin olunması üçün əsaslar yaratmalıyıq. Bütün bu əsasları da yeni qəbul olunmuş Konstitusiya verir və bütün təminatları biz Konstitusiyanın maddələrindən almışıq”.²⁰⁰

Heydər Əliyev XVIII əsrdə Qərbdə bir çox filosof və mütəfəkkirlərin əsərlərində öz əksini tapmış, əsrlərin sınağından keçmiş, demokratik prinsiplərdən, dünyanın demokratiya sahəsində inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsindən istifadə etdiyini bildirirdi: “Biz də bu prinsipi demokratik, hüquqi dövlət yaratmaq üçün və respublikamızda demokratiyanı inkişaf etdirmək üçün, vətəndaşların, insanların hüquqlarını qoruyub təmin etmək üçün əsas götürmüşük”.

Konstitusiya insan, vətəndaş hüquqlarının, azadlıqlarının təminatı ilə əlaqədar vətəndaşların qarşısında olan böyük vəzifələri də çox gözəl, ətraflı əks etdirir. Hər bir vətəndaşın hüququ var, o hüquqlar qorunmalıdır. Ancaq hər bir vətəndaşın vətəndaşlıq vəzifəsi var, borcu var. Vətən qarşısında borcu var, vəzifəsi var. Bunlar da Konstitusiyada öz əksini tapıbdır”.²⁰¹

Dünyanın ən demokratik konstitusiyalarından biri olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək “bütün cəmiyyətin hər kəsin firəvanlığının təmin olunmasını arzulayaraq”, “ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək” öz niyyətlərini bütün dünya qarşısında bəyan etdi. Bu niyyətlər arasında dövlət suverenliyi, demokratik quruluşa təminat vermək, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaqla yanaşı “xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq”, “ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının həyat səviyyəsini təmin etmək” niyyəti də var.

Azərbaycan Konstitusiyasının ikinci bölməsinin üçüncü fəslinin 24-dən 71-ci maddələrədək vətəndaşların hüquq və azadlıqları, dördüncü fəslin 72-cidən 80-dək isə vətəndaşların vəzifələri və məsuliyyəti haqqında müddəalar öz əksini tapıb. Bu maddələrdə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipləri, toxunulmazlığı, pozulmazlığı və ayrılmazlığı, bərabərlik hüququnun - hamının qanun qarşısında bərabərliyi, kişi və qadının hüquq bərabərliyi, bütün etnik qrup, xalqların, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin bərabərliyi, müdafiəsi, yaşamaq, azadlıq, mülkiyyət, əqli mülkiyyət, təhlükəsiz yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, mənzil toxunulmazlığı, nigah hüququ, əmlak, təhsil hüququ, istirahət hüququ,

sosial təminat hüququ, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq, mədəniyyət, sağlamlığın qorunması, mənzil hüququ, milli mənsubiyyət hüququ, ana dilindən istifadə hüququ, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ, fikir və söz azadlığı, vicdan azadlığı, sərbəst toplaşmaq azadlığı, məlumat azadlığı, yaradıcılıq azadlığı, vətəndaşlıq hüququ və vətəndaşlıq hüququnun təminatı, cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ, seçki hüququ, müraciət etmək və birləşmək hüququ, azad sahibkarlıq hüququ, hüququn və azadlıqların məhkəmə təminatı, hüquqi yardım almaq hüququ, məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinə yol verilməməsi, təqsirsizlik prezumpsiyası, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları, siyasi sığınacaq hüququ təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın 71-ci maddəsində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatına və qorunmasına məsul olan orqanlar göstərilir. Bu hüquq və azadlıqları qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu hesab edilir.

Konstitusiyada vətəndaşların vəzifələri belə müəyyənləşdirilmişdir:

“Dövlət və cəmiyyət qarşısında hər bir şəxs onun hüquq və azadlıqlarından bilavasitə irəli gələn vəzifələr daşıyır. Hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir;

Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəməlidir;

Müqəddəs Vətənə sədaqətli olmalıdır;

Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə - bayrağına, gerbinə, himninə hörmət etməlidir; Burada sözgəlişi qeyd etməliyik ki, müstəqil Azərbaycanın zabit-vətəndaşı Ramil Səfərov milli atributu-

muz olan bayrağımıza hörmətsizlik edən hay (erməni) əsgərini dəmir yumruğu ilə qətlə yetirmişdir. Bayrağımızla dövlət gerbimizin əksi olan rəmzimizə hörmətsizliyin əvəzini erməni əsgəri işıqlı dünyaya göz yumması ilə ödədi.

Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, akademik Ziya Musa oğlu Bünyadov da Sovet İttifaqının bayrağını düşünmədən xilas etdiyinə görə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı kimi yüksək fəxri ada layiq görülmüşdü.

Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur;

Heç kəs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və ya qanunlarına zidd vəzifələrin icrasına məcbur edilə bilməz;

Konstitusiya və qanunların pozulması, o cümlədən Konstitusiyada və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan sui-istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur”²⁰².

Beləliklə, Konstitusiyada insanların azadlığı və məsuliyyəti azadlıq və zərurət haqqında metodologiya Konstitusiyaya əsaslanaraq həll edilmişdir.

İnsanın azadlığı onun məsuliyyətindən kənar ola bilməz. Məsuliyyət maddi və mənəvi olmaqla iki yerə ayrılır və azadlığı tamamlayır.

Bəzən insan hüquqları və vətəndaş hüquqları, siyasi azadlığı və şəxsi azadlığı fərqləndirənlər də var. Siyasi azadlıq şəxsi azadlığın təminatı olsa da şəxsi azadlığı əvəz edə bilməz. Tam iddia edirlər ki, vətəndaş cəmiyyəti insan hüquqlarını təmin edir.

Hər iki halda söhbət şəxsiyyət hüquqlarından gedir: birinci halda onun ayrıca bir insani varlıq kimi həyat, azadlıq, xoşbəxtliyə can atma hüquqlarından, ikinci halda isə onun siyasi hüquqlarından söhbət gedir. Aydınadır ki, istər vətəndaş cəmiyyətinin, istərsə də hüquqi dövlətin

mövcudluğunun əsas şərtləri kimi şəxsiyyət, onun özünü reallaşdırma hüququ çıxış edir. O, fərdi, şəxsi azadlıq hüququnun tanınmasında öz təsdiqini tapır”.²⁰³

Rus tədqiqatçısı V.Çiçerin qeyd edir ki, “hər hansı hüququn mənbəyi azadlıqdır. Hüquq qanunla müəyyən olunmuş azadlıq və fəaliyyət göstərmək imkanındır”.²⁰⁴

Özünün formalaşması və təsdiq olunması prosesində hüquqi dövlət fərdi azadlığı və hüquqları təmin edir və eyni zamanda həmin azadlıq və hüquqların qoruyucusu kimi milli dövlətlərin hakimiyyətini möhkəmləndirir. Hüquqi dövlət qanunun köməyi ilə vətəndaş cəmiyyətinin, onun əsas təşkilatlarının və sərəvələrinin mövcudluğu və fəaliyyəti üçün şərait yaradır.

Şəxsiyyət, cəmiyyət, dövlət arasında bərabərlik hökm sürür. Dövlət öz vətəndaşlarının hüquqlarına hörmətlə yanaşır, vətəndaşlar isə dövlətin maraqlarına vətəndaş cəmiyyətində insanların qarşılıqlı münasibətlərini dini, milli, sinfi ideologiyalar deyil, humanist dünya görüşü; sağlam düşüncə və xeyirxahlıq, şüurlu azadlıq və məsuliyyət müəyyən edir və formalaşdırır.²⁰⁵

Müasir dövrdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasında və onların müdafiəsində siyasi sistemin ən əhəmiyyətli institut kimi dövlətin rolu əvəzəlməzdir. Dövlətin ali vəzifəsi vətəndaşlarının hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunması olduğu kimi vətəndaşların da başlıca vəzifəsi, dövlətin qanunlarına riayət etməkdir. Dövlət və vətəndaşların qarşılıqlı öhdəlik və məsuliyyət daşması hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin əsas tələblərindəndir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində göstərilir ki, “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin

edilməsi dövlətin ali məsələsidir. Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir”.²⁰⁶

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının belə qiymətləndirilməsi Heydər Əliyevin yaratdığı müstəqil Azərbaycan dövlətinin ümumbəşəri dəyərlərə əməl etmək və özünü inkişaf etmiş dövlətlərin sırasında görmək niyyətini nümayiş etdirir.

Hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq insan hüquqları beynəlxalq hüquq tərəfindən müdafiə olunur.

İnsanın hüquq və azadlıqlarının bəşəriyyət tərəfindən qorunması və təmin edilməsini dərindən dərk edən Heydər Əliyev demişdir: “Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər bir vətəndaş milliyyətindən, dinindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq eyni hüquqa malik olmalıdır”.

Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi dövrlərdən başlayaraq Azərbaycan Respublikası cəmiyyətdə və hər bir şəxsin həyatında insan hüquqlarının reallığa çevrilməsini özünün ali məqsədi hesab edərək insan hüquqları sahəsində 1998-ci ilədək 20-dək beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulmuşdur.

Heydər Əliyev insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının qorunmasına birinci dərəcəli vəzifə kimi baxırdı.

BMT-nin insan hüquqlarına dair 1948-ci il 10 dekabr tarixli Ümumi Bəyannaməsinin qəbul edilməsinin 50 illiyi ərəfəsində ölkəmizdə demokratiyanın daha da inkişaf etdirilməsi və insan hüquqlarını qorumaq sahəsində geniş tədbirlər həyata keçirildi, maarifçilik işi gücləndirildi.²⁰⁷

İnsan hüquq və azadlıqlarının həqiqi təminatçısı olan demokratik hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu Heydər Əliyevin

siyasi fəaliyyətinin əsas başlıca məqsədi idi. Böyük şəxsiyyət “sürətlə”, “tələm-tələsik” Böyük Britaniyadakı, Fransa və ABŞ-dakı kimi demokratiya qurmaq istəyənlərə etiraz edərək deyirdi: “Biz bu səviyyəyə çatmağa çalışırıq. Demokratiyanı bir-iki günə əldə etmək mümkün deyil. Demokratiya insanların şüurunda dəyişiklik deməkdir. Bu dəyişiklik heç bir inqilabla olmur, təkamül yolu ilə tədricən gedir”. Ulu Öndər şüurumuzda demokratiyanın dərk edilməsini, qavranılmasını, yüksək texniki inkişafı bir arada zamanın inkişaf tələblərinə yiyələnməyi nəzərdə tuturdu. XXI əsr ən yüksək texniki inkişaf əsridir. Bu dövr ərzində ali şüur və xüsusi zəka ilə inkişafın istiqamətlərini qabaqlamaq üçün yollar göstərirdi. Hələlik bu yolların məmləkətimizdə yolçuları özünü göstərməkdədir.

Ulu Öndərin ən böyük xidmətlərindən biri də kompüter-internet sistemindən istifadənin təmin edilməsini həqiqətə çevirmək oldu.

Heydər Əliyev demokratiyanın həyatiliyinin cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi dəyərlərinin vəziyyətindən asılı olduğunu qeyd edirdi.

“Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə ölkə rəhbərliyinə qayıdışından sonra müstəqil Azərbaycanın əsas hədəflərindən biri kimi milli və bəşəri dəyərlərə söykənən hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu istiqamətində real addımlar atıldı, ölkənin gələcək demokratik inkişaf yolu müəyyənləşdi, insan hüquq və azadlıqlarının bərqərar olması üçün münbit ictimai-siyasi şərait yaradıldı, sahəvi qanunlar işlənib hazırlandı, qanunçuluq möhkəmləndirildi, hüquqi islahatlar həyata keçirildi”.²⁰⁸

Azərbaycan Respublikasının prezidenti bütün amilləri, üstəlik milli mentaliteti və dövlətçilik ənənələrinə söykənən insan hüquq və

azadlıqlarını təmin edən demokratik, hüquqi rejimi ardıcılıqla qurmaq üçün ciddi səy göstərirdi.

Heydər Əliyevin dahiyənə yaradıcılığı bütün dünya siyasətçilərinin və tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdi: “Heydər Əliyev məhz ona görə yaradıcı dövlət başçısıdır ki, o, hətta ən mükəmməl demokratiya modellərinin belə qondarma transformasiyasını inkar edərək Azərbaycanın milli mentalitetinə və dövlətçilik ənənələrinə söykənən canlı demokratik rejim qurmaq yolu seçmişdi”.²⁰⁹

Heydər Əliyevin kursu yalnız bir qrup radikal və mühafizəkarlar tərəfindən müqavimətlə qarşılanırdı. Kommünizm və sovetizmin köhnə və yeni ideoloqlarından ibarət olan bu qüvvələri şəxsiyyətin fərdiliyi və deməli, demokratik cəmiyyətin köklü prinsipi sayılan insan hüquqları fəlsəfəsini birmənalı şəkildə inkar edən kütləyə üz tutmaq məntiqi bir-birinə bağlanmışdı.

Heydər Əliyev demokratiyanı, inkişafı, insan hüquq və azadlıqlarına hörməti bir-birilə üzvi surətdə bağlı olan və bir-birini şərtləndirən amillər hesab edirdi. Buna görə də dahi şəxsiyyət “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” 22 fevral 1998-ci il tarixli fərmanda “insan hüquqlarını müxtəlif iqtisadi və siyasi sistemlərin, ideologiyaların və mədəniyyətlərin mövcud olduğu müasir dünyada insanları və cəmiyyətləri birləşdirən, onları insaniləşdirən ən əsas meyar, “bəşər sivilizasiyasının ən müdrik Konstitusiyalarından biri”, “bu gün hamının anladığı və anlamalı olduğu əvəzsiz nailiyyət” kimi səciyyələndirdi, insan hüquqlarına hörməti, insan hüquqlarının qorunmasını müasir dünyaya qovuşmağın yolu hesab edirdi”.

Heydər Əliyev imzaladığı fərmanda Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə

və Prezidentin İcra Aparatına, Ali Məhkəməyə, Baş Prokurorluğa, Xarici və Daxili işlər, Ədliyyə, Milli Təhlükəsizlik, Təhsil, Mətbuat və İnformasiya nazirliklərinə müvafiq göstərişlər və tövsiyələr verdi. Bu təşkilatlara tapşırılan məsələlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Qanunların qəbul edilməsi zamanı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında əks etdirilmiş insan hüquq və azadlıqları əsas meyar kimi rəhbər tutulsun;

- Milli Məclisin nümayəndələri bütün beynəlxalq təşkilatların tədbirlərində fəal iştirak edib insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində Azərbaycanın dövlət siyasətini təbliğ etsinlər, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində qaçqın və məcburi köçkün düşmüş şəxslərin hüquqlarının bərpası üçün aparılan işi gücləndirsinlər;

- İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair dövlət proqramı, insan hüquqları üzrə Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətli müvəkkili təşkilatının, İnsan hüquqları üzrə Elmi Tədqiqat İnstitutunun yaradılması təmin edilsin;

- Hüquqi islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar normativ hüquqi aktların insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara tam uyğunluğunun təmin edilməsi üçün tədbirlər görülsün;

- İnsan hüquqlarının qorunması sahəsində hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsinə dair tədbirlər həyata keçirilsin;

- İnsan hüquqları sahəsində Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sazişlərin tam və səmərəli həyata keçirilməsi üçün müvafiq təşkilati və digər tədbirlərin görülməsi təmin edilsin;

- Qaçqınların və məcburi köçkünlərin, əlillərin, müharibə iştirakçılarının, aztəminatlı ailələrin iqtisadi və sosial hüquqlarının daha səmərəli təmin edilməsi üçün tədbirlər görülsün;

- İnsan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq qurumlar və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində tədbirlər həyata keçirilsin;

- BMT-nin Azərbaycandakı nümayəndəliyi ilə razılaşdırılmaqla qadınların, uşaqların, milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsinə və digər demokratik tədbirlərin reallaşmasına dair proqram layihəsinin hazırlanıb həyata keçirilməsi təmin edilsin;

- İnsan hüquqları üzrə fəaliyyət göstərən beynəlxalq institut və mərkəzlərdə müvafiq tədqiqat və təhsil proqramlarının öyrənilməsi üçün mütəxəssislərin iştirakı təmin edilsin;

- Azərbaycan Respublikasının BMT-nin insan hüquqlarının qorunmasına dair beynəlxalq konvensiyalarına, insan hüquqları sahəsində mövcud olan digər sazişlərə qoşulmasının mümkünlüyü məsələsi öyrənilsin;

- Qaçqın və məcburi köçkünlərin pozulmuş hüquqlarının bərpası və onlara dəymiş zərərin ödənilməsi məqsədilə müvafiq beynəlxalq qurum və təşkilatlara müraciətlərin qəbul olunması təmin edilsin;

- Respublikanın mərkəzi kitabxanaları insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən sənədlərlə və bu sahədə olan nəşrlərlə təmin edilsin;

- Təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanları tərəfindən insan hüquqları sahəsində qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarının aradan qaldırılması təmin edilsin;

- Azadlıqdan məhrum edilmiş və ibtidai istintaq zamanı həbsə alınmış şəxslərin saxlanılması şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün demokratik tədbirlər həyata keçirilsin;

- İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq aktların öyrənilməsi məqsədlə respublikanın ali, orta ixtisas və orta məktəbləri üçün insan hüquq və azadlıqlarına dair dərslərlərin hazırlanması, insan hüquqlarının təbliğinə dair digər tədbirlərin keçirilməsi təmin edilsin;

- İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində ölkəmizdə həyata keçirilən tədbirlərin informasiya şəbəkələri və agentliklər vasitəsilə təbliği və yayılması təmin edilsin;

- İnsan hüquqlarına dair ixtisaslaşmış qəzet, jurnal, kitabça və plakatların nəşri, onların yayılması təmin edilsin;

- İnsan hüquq və azadlıqlarına həsr olunmuş verilişlərin hazırlanması təmin edilsin.²¹⁰

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin imzaladığı bu fərman insan hüquq və azadlıqlarının təminatına verilən böyük əhəmiyyətin parlaq ifadəsi idi.

Bəşəriyyət tarixində hüquq və azadlıq uğrunda bütün dövrlərdə, bütün məmləkətlərdə mübarizələr aparılmışdır. Azadlıq sərin bir kölgədə rahat nəfəs almaq kimi düşünülürsə, hüquq isə günahsız, səhvsiz insanın toxunulmazlığı kimi dəyərləndirilə bilər. Hüquq və azadlığa qarşı şər, böhtan, iblis əməli dayanmışdır. Amma şər əməl həmişə iftira olduğu üçün xeyir əməlin, yəni haqq işinin qarşısında su dəymiş duz, yalançı buz kimi əriyib yox olmuşdur. Ona görə ki, xeyir iş, haqq işi sınıb, amma əyilməyib, deməli polad qatı ilə dözümlü yaratmışdır.

Heydər Əliyevin 22 fevral 1998-ci il tarixli fərmanı əsasında “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı”²¹¹ hazırlandı və 1998-ci il iyunun 18-də Prezidentin sərəncamı ilə təsdiq edildi. Bu dövlət proqramı hazırda uğurla həyata keçirilməkdədir.

1998-ci ildə respublikamızda ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi yaradıldı. Bu məhkəmə vətəndaşların Konstitusiyası hüquqlarının etibarlı müdafiəçisidir.

14 yanvar 1998-ci il tarixli prezident fərmanı ilə Azərbaycanda qadın hüquqlarının qorunmasını, qadınlar üzrə dövlət siyasətinin daha mütəşəkkil şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək qadınların ictimai-siyasi həyatda fəaliyyətini artırmaq məqsədi ilə “Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi” yaradıldı.

2001-ci il yanvarın 25-də Azərbaycan Avropa Şurasına daxil olduqdan sonra Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının tələblərinə və respublikamızın Avropa Şurası qarşısında götürdüyü öhdəliklərə əsasən Milli Məclis tərəfindən bir sıra Konstitusiyası qanunları qəbul edildi.

Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində hüquqi islahatların həyata keçirilməsində insan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun təsis edilməsinin mühüm əhəmiyyəti oldu.

2001-ci il yanvarın 25-də Respublika Milli Məclisi tərəfindən “Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları müvəkkil-Ombudsman haqqında” Konstitusiyası qanunu qəbul edildi. 2002-ci il iyulun 2-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Milli Məclis tərəfindən Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə müvəkkili seçildi. Bu təşkilatın yaradılması insan hüquqlarına riayət olunmasında parlament nəzarətinin təşkilini möhkəmləndirir, parlamentlə vətəndaşlar arasında vasitəçi rolu oynayır, demokratik sistemin formalaşmasında vətəndaşların fəallığını artırır.

Azərbaycanda demokratikləşmə və insan hüquqlarının qorunması sahəsində aparılan ciddi işlərin nəticəsində Azərbaycan Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvü oldu.

Prezident Heydər Əliyev Konstitusiyaya yüksək qiymət verərək yazırdı: “Bu gün ən mühüm vəzifə Konstitusiyanı daha dərindən mə-nimsəmək və onun verdiyi təminatlardan bəhrələnməkdən ibarətdir... hər bir şəxs Konstitusiya və qanunlara dönmədən əməl etməli, ondan irəli gələn dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələri layiqincə yerinə yetirməli, ölkəmizdə gedən demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quru-culuğu prosesində yaxından iştirak etməlidir”.²¹²

Azərbaycanın Avropa Şurası qarşısında götürdüyü öhdəliklərin yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi nəticəsində Milli Məclisin Avropa Şurasındakı daimi nümayəndə heyətinin başçısı İlham Əliyev 2003-cü ildə Avropa Şurası Parlament Assambleyasının sədr müavini və büro üzvü seçildi. Bu isə sübut edirdi ki, ölkəmizdə Avropa standartlarına uy-ğun demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu uğurla həyata keçməkdədir.

Şərq aləmində, İslam dünyasında ilk dəfə olaraq Azərbaycanda ölüm hökmünün ləğv edilməsi ölkəmizin dünyəvi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yolu ilə inamla irəlilədiyini bir daha sübut etdi.²¹³

Prezident Heydər Əliyevin insan hüquqlarının qorunması sahə-sində həyata keçirdiyi ən mühüm tədbirlərdən biri ölüm cəzasının ləğv edilməsi oldu.

1998-ci il fevralın 3-də Azərbaycan Respublikasının preziden-ti Heydər Əliyev Milli Məclisə “Azərbaycan Respublikasında ölüm hökmünün ləğv edilməsi haqqında” təkliflə müraciət etdi.

Prezidentin şəxsi təşəbbüsü ilə icrasına moratorium qoyulmuş ölüm cəza növü Milli Məclisin 1998-ci il 10 fevral tarixli qanunu ilə tamamilə ləğv olundu.

Azərbaycan Konstitusiyasında nəzərdə tutulan prezidentin müstəsna hüquqlarından istifadə edərək, hər il keçirdiyi əfvlər, am-

nistiyalar (bu ənənəni Heydər Əliyevin layiqli davamçısı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev indi də davam etdirir) ölkəmizdə demokratik, hüquqi, humanist dövlət quruculuğu siyasətinin həyata keçirilməsinin təzahürü idi.²¹⁴

2003-cü ilin fevralına qədər prezident Heydər Əliyev tərəfindən amnistiya haqqında 30 fərman verilmişdi. Bu, Heydər Əliyevin böyük humanistliyinin, Azərbaycanda demokratik, humanist bir dövlət quruculuğunun parlaq ifadəsi idi.

Ölüm cəzasını ləğv edərək Heydər Əliyev demişdi: “Mən cinayət-hüquq siyasətini hərtərəfli təhlil edərək ədalət, azadlıq, humanizm və insanpərvərlik kimi yüksək ideallara sadıq qalaraq ölkəmizdə ölüm cəzasının ləğv edilməsi qənaətinə gəlib bu tarixi bəyanatı vermişəm.

Ölüm cəzasının ləğvini məhz bu siyasətin məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirirəm”.²¹⁵

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin “İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” 1998-ci il 22 fevral tarixli Fərmanını insan hüquqlarının qorunması və müdafiə edilməsi sahəsində uzunmüddətli fəaliyyət proqramı olub respublikamızda demokratiyanın inkişaf etdirilməsinə geniş imkanlar yaratmışdır.

1995-ci ildən prezident yanında yaradılan əfvətmə təsisatı, əfv məsələləri komissiyası Azərbaycanda cinayət hüquqi siyasətinin humanistləşməsi sahəsində mühüm addımdır.

Məlumdur ki, vətəndaş cəmiyyəti konsepsiyasının əsasında fərdi azadlıq və xüsusi mülkiyyət ideyaları durur. Vətəndaş cəmiyyəti öz üzvlərinin ən zəruri mövcudluq vasitələri ilə təmin olunması üçün müdafiə tədbirləri görür.

Vətəndaş cəmiyyətinin struktur münasibətləri üç əsas sahənin-iqtisadi, siyasi və mənəvi sahələrin demokratik məcmusu şəklində özünü göstərir.

Siyasi sahədə münasibətlər siyasi maraq və azadlıqların müxtəlif partiya və hərəkatlarda, vətəndaş təşəbbüskarlığı və assosiasiyalarda iştirakı vasitəsilə meydana gəlir.

Əli Əhmədov hesab edir ki, cəmiyyətin yeniləşməsi Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi, siyasi və sosial islahatların məntiqi nəticəsi kimi qavranılır və tarixi həqiqətə çevrilirdi. Heydər Əliyev islahatlarının vüsəti, əhatə dairəsi, ölkə həyatının ümumi mənzərəsinə təsir göstərmək imkanları yeni cəmiyyət yaradılması zərurətini qaçılmaz edirdi. Bu mənada Azərbaycanda Heydər Əliyevin qayıdışından sonra tamamilə yeni bir cəmiyyətin formalaşması onun islahatçılıq missiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq nəzərdən keçirilir: “Azərbaycanda inkişaf etmiş vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının yaradılması, vətəndaş təşəbbüskarlığının sosial xarakterli problemlərin həllində mühüm rol oynaması Heydər Əliyev ideyalarının ardıcıl olaraq həyata keçirilməsinin bariz ifadəsidir. Yüzlərlə qeyri-hökumət təşkilatının fəaliyyət göstərməsi, siyasi, hüquqi və maliyyə baxımından dövlət tərəfindən onlara dəstək verilməsi bu sahənin inkişafına diqqətin miqyasından xəbər verir. Açıq cəmiyyət əlamətlərinin gündən-günə möhkəmlənməsi, vətəndaş təşəbbüskarlığının geniş vüsət alması və siyasi sistem elementləri ilə səmərəli qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi Azərbaycanın yeni cəmiyyət modelinin fərqləndirici xüsusiyyətidir. Heydər Əliyevin müasir cəmiyyət modelində söz və fikir azadlığı xüsusi vurğulanmağa layiqdir. Sonuncunun həm demokratiya, həm cəmiyyətin təşkili anlayışları ilə bilavasitə əlaqədar olduğundan daha

böyük əhəmiyyət kəsb etməsi şübhə doğurmur. Açıq cəmiyyət, insan hüquq və azadlıqları sistemi də söz və fikir azadlığı ilə bilavasitə təmasda fəaliyyət göstərir. Heydər Əliyev söz və fikir azadlığına fundamental insan hüquqları kontekstində yanaşır, müasir cəmiyyətin həm təşkilində, həm də həyatı fəaliyyətində həlledici rol oynadığını ayrıca vurğulayırdı”.²¹⁶

Heydər Əliyev tərəfindən insan hüquqlarına dair adıçəkilən fərman və sərəncamlardan başqa 1998-2003-cü illərdə aşağıdakı normativ-hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur:

- Azərbaycan Respublikasında uşaqların hüquq və azadlıqlarını, uşaq hüquqları sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, onların müdafiəsi sahəsində dövlət orqanlarının, digər hüquqi və fiziki şəxslərin vəzifələrini müəyyən edən 1998-ci il 19 may tarixli “Uşaq hüquqları haqqında Qanun”;

- AR-da hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq hüququnun olmasını müəyyən edən 1998-ci il 19 iyun tarixli “Məlumat azadlığı haqqında Qanun”;

- AR-da söz, fikir və məlumat azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan “AR-da söz, fikir, məlumat azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 1998-ci il 6 avqust tarixli AR prezidentinin fərmanı;

- Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi vəzifələri olan şəxsin vətəndaşlıq hüququnun əsaslarını müəyyən edən “1918-ci il 30 sentyabr” tarixli “Vətəndaşlıq haqqında Qanun”;

- AR-da hər kəsin başqaları ilə birlikdə müvafiq dövlət orqanlarını xəbərdarlıq etməklə dinc, silahsız yığışmaq, mitinqlər, nümayişlər keçirmək, piketlər düzəltmək hüququnun olmasını müəyyən

edən 1998-ci il 13 noyabr tarixli “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında Qanun”;

- Cinayət işi üzrə zərər çəkən şəxslərin, şahidlərin və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini və sosial müdafiəsini nəzərdə tutan tədbirlər sistemini müəyyənləşdirən 1998-ci il 1 dekabr tarixli “Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında Qanun”;

- Özlərinin təhlükəsizliyinə qarşı qəsdlərə səbəb ola biləcək funksiyaları yerinə yetirən məhkəmə və hüquq-mühafizə işçilərinin dövlət müdafiəsinin təmin edilməsini, habelə göstərilən şəxslərin həyatının, sağlamlığının, mənzilinin və əmlakının dövlət müdafiəsi üzrə tədbirlər sistemini müəyyənləşdirən 1998-ci il 11 dekabr tarixli “Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət müdafiəsi haqqında Qanun”;

- əcnəbilərin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasına immiqrasiyasını və bununla bağlı münasibətlərini tənzimləyən 1998-ci il 22 dekabr tarixli “İmmiqrasiya haqqında Qanun”;

- təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının və ya onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın dövlət tərəfindən ödənilməsinin təmin edilməsini müəyyən edən 1998-ci il 29 dekabr tarixli “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında Qanun”;

- AR-də məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin məskunlaşdırılması, sosial müdafiəsi tədbirlərinin və bununla əlaqədar dövlət orqanlarının vəzifəsini müəyyən edən 1999-cu il 21

may tarixli “Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında Qanun”;

- 1999-cu il 8 iyun tarixli “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında Qanun”;
- 1999-cu il 11 iyun tarixli “Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında Qanun”;

- 1999-cu il 18 iyun tarixli “Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında Qanun”;

- 1999-cu il 22 iyun tarixli “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında Qanun”;

- 1999-cu il 2 iyul tarixli “Bələdiyyələrin statusu haqqında Qanun”, “Bələdiyyələrə seçkilərin qaydaları haqqında Qanun”;

- 1999-cu il 28 oktyabr tarixli “Əmək miqrasiyası haqqında Qanun”;
- AR-da polisin fəaliyyət prinsiplərini, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində polisin fəaliyyətini müəyyən edən 1999-cu il 28 oktyabr tarixli “Polis haqqında Qanun”;

- 1999-cu il 30 noyabr tarixli “Bələdiyyə qulluğu haqqında Qanun”; 1999-cu il 7 dekabr tarixli “Bələdiyyə mülkiyyətinə əmlakın verilməsi haqqında Qanun”;

- 1999-cu il 7 dekabr tarixli “Prokurorluq haqqında Qanun”;
- Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiyanın axtarılması, əldə edilməsi, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımının ümumi qaydalarını, habelə mətbuatın informasiya agentliklərinin televiziya və radio təşkilatlarının vətəndaşların tam, doğru-dürüst və operativ informasiya almaq hüququnun həyata keçirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətinin təşkilati, hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edən

1999-cu il 7 dekabr tarixli “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Qanun” (Bu qanuna dəyişikliklər və əlavələr 28 dekabr 2001-ci ildə qəbul edilmişdir);

- 1999-cu il 28 dekabr tarixli “Məhkəmə nəzarətçiləri və məhkəmə icraçıları haqqında Qanun” (onların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir);

- AR-da hər bir şəxsin məhkəmə prosesində öz hüquqlarının müdafiəsini həyata keçirmək üçün özünün seçdiyi vəkilə müraciət etmək, müdafiəsinin köməyindən istifadə etmək hüquqlarının təmin olunması və b. məsələlər üzrə hüquqi yardım göstərən vəkillərin fəaliyyətini tənzimləyən 1999-cu il 28 dekabr tarixli “Vəkillər və vəkillik haqqında Qanun”;

- 2000-ci il 13 iyun tarixli “Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında Qanun”;

- 2000-ci il 16 iyun tarixli “Qiymətli kağızlar bazarında investorların hüquqlarının müdafiəsi haqqında Qanun”;

- “AR Milli Məclisinə seçkilər haqqında Qanun” (2000-ci il iyul);

- 2000-ci il 21 iyul tarixli “Mərkəzi Seçki Komissiyası haqqında qanunda dəyişikliklər edilməsi barədə AR Qanunu”;

- 2001-ci il 16 fevral tarixli “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” və “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” AR 2001-ci il 27 dekabr tarixli “Məhkəmə qərarlarının icrası barədə Qanun” qanunlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə Qanun”;

- 2001-ci il 27 dekabr tarixli “Məhkəmə qərarlarının icrası barədə Qanun”;

- 2001-ci il 28 dekabr tarixli “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında Qanun”;

- 2001-ci il tarixli “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında Qanun”;

- 2002-ci ildə imzalanmış “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi məqsədilə ümumxalq səsverməsi (referendum) keçirilməsi haqqında” AR prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı. Fərman ilə AR Prezidenti Konstitusiyada dəyişikliklər edilməsi haqqında Referendum Aktının təsdiq edilməsini nəzərdə tuturdu. Referendum Aktında qeyd olunan birinci qrup məsələlər insan hüquqlarının qorunmasının əlavə təminatları ilə bağlıdır: ombudsman təsisatının Konstitusiyaya daxil edilməsi, ombudsmana və vətəndaşlara birbaşa Konstitusiyaya Məhkəməsinə şikayət vermək imkanının yaradılması, yaşamaq hüququna əlavə təminatların nəzərdə tutulması və s.;

- 2002-ci il 30 sentyabr tarixli “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Konstitusiyaya Qanunu”. Qanun insan hüquq və azadlıqlarının sərbəst həyata keçirilməsinin əsas şərtlərini müəyyən edir, həmçinin məhdudlaşdırılması mümkün olmayan insan hüquq və azadlıqlarını nişan verir. Hər kəsin insan hüquqlarını və azadlıqlarını pozan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından Konstitusiyaya Məhkəməsinə şikayət vermək hüququnun olması bu qanunda qeyd edilir.²¹⁷

- 2002-ci il 27 dekabr tarixli “Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti haqqında Qanun”;

- 2003-cü il 21 fevral tarixli “Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının ərazisindən tranzit keçidi qaydaları haqqında əsasnamə”;

- 2003-cü ilin martında qəbul olunmuş “Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında Qanun”;

• 2003-cü ilin may ayında qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi. Məcəllə AR Parlamenti-Milli Məclisi deputatlarının, AR Prezidentinin bələdiyyə seçkilərinin təşkili və keçirilməsi qaydalarını, ümumxalq səsvermənin-referendumun təşkili və keçirilməsi qaydalarını müəyyən edir.

“Ölkənin ictimai-siyasi həyatında, iqtisadi inkişafında baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri, ölkəmizin Avropa hüquq məkanına daxil olması ilə əlaqədar Konstitusiyaya bir sıra əlavə və dəyişikliklərə ehtiyac yarandı. Bu tarixi və təbii proseslərin nəticəsi kimi ölkədə iki dəfə Konstitusiya islahatı həyata keçirildi. İlk dəfə - 2002-ci ildə Azərbaycanda Konstitusion dəyişikliklərə yaranan ehtiyac məhz həyatın bütün sahələrində qabarıq nəzərə çarpan sürətli inkişafdan irəli gəlirdi. 2002-ci il avqustun 24-də keçirilmiş referendumun nəticəsi kimi ölkənin əsas sənədinə bir sıra mütərəqqi dəyişikliklər edildi. Dəyişikliklər məhkəmə islahatlarının həyata keçirilməsinə, Milli Məclisin fəaliyyətinin, seçki sisteminin təkmilləşdirilməsinə, insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli müdafiəsinə xidmət etdi”.²¹⁸

1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyanın təkmilləşdirilməsi zərurətini həyat özü tələb edirdi. Ümumxalq səsverməsi yolu ilə Azərbaycan Konstitusiyasına edilmiş dəyişikliklər siyasi sistemin dövlət, hakimiyyət orqanlarının, seçki sisteminin təkmilləşdirilməsinə, çoxpilləli ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə, Azərbaycan vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının qorunmasına əlavə təminatlarla və onların genişləndirilməsinə yönəlmişdi. Bu dəyişikliklərin əsas məqsədi vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün səmərəli siyasi-iqtisadi sistemin yaradılması, bu sistemin daha da inkişaf etdirilməsi, siyasi proseslərin, siyasətin ardıcıl reallaşmasına təmi-

nat vermək idi. Konstitusiyadakı dəyişiklikləri “idarəçilik sisteminin müasir tələblərə və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi zərurəti də tələb edirdi. Dövlət quruculuğu prosesi qabaqcıl və həyatın sınağından çıxmış beynəlxalq təcrübədən istifadə olunmasını nəzərdə tutur.

“...İqtisadi inkişafının yeni keyfiyyət mərhələsini yaşayan Azərbaycan cəmiyyəti aşkarlıq və şəffaflıq tələb edən vətəndaş cəmiyyətinə transformasiya mərhələsini uğurla adlamaq üzrədir. Keçid mərhələsini başa vurmaqda olan respublikamız demokratik inkişaf yolunun dönməzliyini və əbədiliyini özü üçün tam yəqinləşdirərək xalqın gələcək inkişafında bu mütərəqqi dəyərlərin rolunu və əhəmiyyətini xüsusi önə çəkir. Bu mərhələnin səciyyəvi cəhətlərindən biri də effektiv dövlət idarəçiliyi sisteminin yaradılması məqsədilə demokratik ruhlu islahatların dərinləşdirilməsi, habelə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişafına, liberal siyasi mühitin formalaşmasına xidmət edən kompleks tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsidir.”²¹⁹

Belə bir fərmana imza atmaqla Heydər Əliyev özünün dövlət quruculuğu sahəsində bir nəzəriyyəçi və həm də həmin nəzəri fikirlərin təcrübə surətdə həyata keçirilməsini reallaşdıran böyük və fenomenal şəxsiyyət olduğunu bir daha nümayiş etdirmişdir.²²⁰

Heydər Əliyevin Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu sahəsindəki fəaliyyəti və xidmətləri çoxcəhətli, çoxşaxəlidir.

Dahi şəxsiyyət hüquqi dövlət quruculuğu prosesində aşağıdakı prinsiplərə riayət olunmasına ciddi diqqət yetirmişdir:

- İctimai həyatın bütün sahələrində qanunun aliliyi, dövlətin ali orqanının bütün Konstitusiya qanunlarına riayət etməsi;
- Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının reallığı və qanunla tətbiqi;

- Dövlətin və şəxsin qarşılıqlı cavabdehliyi;
- Hakimiyyətin qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinə bölünməsi;
- Qanunların yerinə yetirilməsinə səmərəli nəzarətin (məhkəmə, prokuror, arbitraj nəzarəti və s.) mövcudluğu.²²¹

1998-ci ildə yaradılan və 2002-ci ildə dəyişikliklər edilmiş Konstitusiyaya Məhkəməsi təsisatının reallaşması Heydər Əliyevin müstəsna xidmətlərindən sayılır.

Konstitusiyaya Məhkəməsi öz fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəçisi kimi çıxış edir. Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında qanunun 4-cü maddəsində göstərilir ki, “Şəxsin hüquqları və azadlıqları, qüvvədə olan normativ aktlar pozulduqda o, müvafiq məhkəmələrin vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə müraciət edərək məsələnin Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu vermək yolu ilə göndərilməsini xahiş edə bilər”.

Heydər Əliyev Konstitusiyaya Məhkəməsinə yüksək qiymət verərək onu fəal, işlək orqan kimi Azərbaycan Konstitusiyasına bütün səviyyələrdə ciddi əməl olunmasını, nəzarəti və Konstitusiyaya qanunlarının həyatda tətbiqinin reallaşmasını təmin edən bir orqan kimi dəyərləndirirdi: “Mən Azərbaycanın gələcək Konstitusiyaya Məhkəməsinə dövlətçiliyi möhkəmləndirəcək, müstəqil dövlətimizdə hüquqi islahatların həyata keçirilməsində, demokratiya və hüquq prinsiplərinin bərqərar olmasında bütün orqanlara, prezidentə kömək edəcək struktur kimi baxıram”.

2003-cü il iyulun 12-də “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə” müraciətində Heydər Əliyev bu orqanın 5 illik fəaliyyəti dövründə Azərbaycan cəmiyyətində, xüsusi ilə insan

hüquqlarının müdafiəsi sahəsində mühüm rol oynadığını göstərdi: “Demokratik dəyərlərə əsaslanan, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsini ali məqsəd kimi bəyan edən Azərbaycan Konstitusiyası Məhkəməsi ölkəmizdə yeni təsisat olan Konstitusiyaya nəzarətini və Konstitusiyası Məhkəməsinin dövlət hakimiyyəti sistemində mühüm rolunu və yerini müəyyən etmişdir...

...Konstitusiyası Məhkəməsi ölkəmizdə demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesində fəal iştirak etmiş, hər kəsin qəbul etdiyi qərarlara Azərbaycan Konstitusiyasına, qanunlarına hörmət və ehtiramının, ədalət, azadlıq və humanizm kimi prinsiplərin möhkəmləndirilməsinə, demokratiyanın və hüquqi mədəniyyətin inkişafına, konstitusionalizm ideyalarının həyata keçirilməsinə dəyərli tövsiyəsini vermişdir.

Hazırda biz Konstitusiyası Məhkəməsinin simasında milli dövlətçiliyimizi, Konstitusiyaya əsaslanan hüquq qaydasının, ən əsası isə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını müdafiə edən mötəbər təsisata malikik”²²².

Heydər Əliyevin formalaşdırdığı Konstitusiyası Məhkəməsinin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində həm Azərbaycanda, həm də beynəlxalq aləmdə nüfuz qazandığını, Avropa Konstitusiyası Məhkəmələrinin Konfransına üzv seçildiyini, Avropa konstitusionalizminin qabaqcıl meyllərinin Azərbaycanın hüquq sistemində əks etdirilməsinə kömək etdiyini, fəaliyyətində beynəlxalq təcrübədən də istifadə etdiyini qeyd edirdi: “Konstitusiyası Məhkəməsinin insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq sənədlərə əsaslanaraq qəbul etdiyi qərarlar insanların siyasi, iqtisadi, sosial və digər hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə, dövlətin hüquqi bünövrəsinin möhkəmləndirilməsinə, gələcək nəsillər üçün zəngin hüquqi irsin formalaşmasına xidmət edir.

Bütövlükdə isə, Konstitusiyaya nəzarəti cəmiyyətin ardıcıl inkişafını təmin etmək yolu ilə onun sabitliyinin qorunmasına, dövlət hakimiyyəti sisteminin təkmilləşməsinə və ictimai münasibətlərin hüquqi tənziminə qulluq edir, yüksək ictimai şüuru və dövlətçilik təfəkkürünü formalaşdırır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyəti həm də ictimai mühitə tərbiyəvi təsir göstərir, cəmiyyətin hər bir üzvünü hüquqi, konstitusional davranış tərzinə sövq edir”.²²³

Buraya əlavə edə bilərik ki, bu məhkəmə cəmiyyətdə davranış mədəniyyətinə də müsbət təsir göstərir. Konstitusiyaya hüququ dövlət quruculuğunda mükəmməl ədəbi normaları aşılama xüsusiyyətinə malik olduğunu da təsdiq edir.

Heydər Əliyev 2002-ci ilin avqustunda referendum nəticəsində Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciətində Konstitusiyada dəyişikliklər edilməsilə bağlı bu orqan qarşısında yeni vəzifələr durduğunu diqqətə çatdırırdı: “Hər bir şəxsin onun hüquqlarının bərpa edilməsi üçün qanunla müəyyən olunmuş hallarda Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ təsbit edilmişdir. Bununla əlaqədar, Konstitusiyaya Məhkəməsinin işinin daha əhəmiyyətli və məsuliyyətli dövrü başlanır. Belə ki, vətəndaşların öz hüquqlarının müdafiəsi və bərpası üçün daha effektiv mexanizm əldə etməsi ilə yanaşı, Konstitusiyaya Məhkəməsi də insan hüquqları ilə əlaqədar ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində daha fəal iştirak etmək imkanı əldə etmişdir. Ümidvar olduğumu bildirmək istərdim ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi bu işin öhdəsindən layiqincə gələcək və bu da demokratik dövlətin mühüm amili olan əsas hüquq və azadlıqların təsirli müdafiəsinə şərait yaradacaqdır”.²²⁴

Heydər Əliyevin insan hüquqları ilə bağlı Azərbaycanda seçki sisteminin təşəkkülü və formalaşmasında da böyük xidməti olmuşdur.

“Bu böyük siyasi xadim inzibati-amirlik metodundan demokratiyaya keçidin xüsusiyyətlərini dərinlən bildiyindən, seçki sistemində keçid dövrünün xüsusiyyətlərini müvafiq qaydada formalaşdırdı. Məsələn, Milli Məclisə seçkilər zamanı 125 deputat yerinə 100-nə mojaritar, 25-nə isə proporsional qaydada seçkilər keçirilirdi. Qarışıq seçki sistemindən istifadə olunmasında məqsəd yeni müstəqillik əldə etmiş dövlətlərdə siyasi sistemin əsas komponentlərindən biri olan çoxpartiyalılığa geniş yer vermək, təkpartiyalılıqdan çoxpartiyalılığa keçidi təmin etmək idi. Azərbaycanda siyasi sistemin formalaşması üçün Heydər Əliyevin yürütdüyü bu siyasət öz bəhrəsini verdi. Artıq bu gün Azərbaycanın siyasi həyatında sağ, sol təmayüllü və mərkəzçi olmaq etibarını ilə 40-dan artıq siyasi partiya fəaliyyət göstərir və rəqabət aparır. Belə halda təkpartiyalılığa qayıdırdan danışmaq mümkün deyil. Çeşidli ideologiyalara xidmət göstərən ayrı-ayrı partiyalar cəmiyyətdə mövqə qazandıqdan sonra qarışıq seçki sistemindən istifadə olunmasının əhəmiyyəti yox idi. Məhz buna görə də 2002-ci il avqustun 24-də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına bəzi əlavə və dəyişikliklər edilməsi ilə bağlı keçirilən referendumda qarışıq seçki sistemindən mojaritar seçki sistemə keçildi”²²⁵.

Beynəlxalq ələmlə əlaqələri daha da təkmilləşdirmək üçün Ulu Öndərin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan insan hüquq və azadlıqlarına təminat verən beynəlxalq saziş və müqavilələrə qoşuldu.

Əgər 1992-ci ildə Azərbaycan “Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt”-a, “BMT-nin uşaq hüquqları haqqında Konvensiya”ya, “BMT-nin qaçqınların statusu haqqında Konvensiyasına və Protokol”una qoşulmuşdusa, təkcə 1993-2003-cü illərdə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının, YUNESKO-nun, BMT-nin müxtəlif konvensiya-

larına, Cenevrə, Haaqa konvensiyalarına, İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına və s. yüzrlə saziş və müqavilələrə qoşuldu. Bu hal da müstəqil ölkəmizin ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların sırasında dayanmasına və nüfuz qazanmasına gətirib çıxarırdı. Həmin dövrdə atılan addımlar bu gün öz bəhrəsini verməkdədir. Belə ki, ölkəmizin birinci xanımı Mehriban Arif qızı Əliyeva YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri nüfuzunu daşımaqdadır.

Heydər Əliyev kursunun layiqli davamçısı İlham Əliyev prezidentliyi dövründə insan hüquqları və azadlıqlarının qorunması sahəsində Heydər Əliyev siyasətini ləyaqətlə davam etdirir.

- dünyəvi, hüquqi dövlət quruculuğu inamla irəliləyir;
- hakim elita və əhali arasında siyasi konsensus əldə edilmiş;
- vətəndaş həmrəyliyi və sabitlik qorunub saxlanılmaqdadır;
- əfv fərmanları ilə məhbusların azadlığa buraxılması uğurla davam etdirilir.

İlham Əliyevin atdığı bu addımlar Azərbaycandakı ictimai rəy-də və beynəlxalq dairələrdə ona simpatiya yaratdı.

“Demək olar ki, cəmiyyətdəki bütün vicdanlı, obyektiv sosial və siyasi qruplar, eyni zamanda qeyri-hökumət və insan hüquqlarının müdafiə təşkilatları dövlət başçısının bu fərmanlarına rəğbətlerini açıq şəkildə ifadə etdilər. Təbii ki, Prezident İlham Əliyevin atdığı bu addımlar bütün mənalarda təqdirəlayiq faktdır... Belə ki, dövlət başçısı bununla öz vətəndaşlarına ehtiramını və müdafiə etdiyi prinsiplərə sədaqətini bir daha təsdiqlədi. Və sübut etdi ki, bu fərmanların imzalanması Heydər Əliyev ənənələrinin davam etdirilməsinin məntiqi nəticəsidir. Hakimiyyətin insan hüquq və azadlıqlarına münasibətinin beynəlxalq təşkilatların sifarişi və təzyiqləri fonunda qurulduğunu

fərz edənlər isə ciddi səhvə yol verdilər.²²⁶ Ona görə ki, Ulu Öndərin zəngin və güclü dövlətçilik təcrübəsindən irəli gələn təşkilatçılıq qabiliyyəti gənc ölkə prezidentinin səhv addım atmasına şərait də yaratmaz. Heydər Əliyev siyasət və dövlətçilik məktəbi İlham Əliyev üçün ən güclü örnək olmaqdadır.

Prezident İlham Əliyev 2005-ci il noyabrın 6-da keçirilən Azərbaycan Respublikasının parlamentinə seçkilər zamanı insan hüquqlarına ehtiramını nümayiş etdirdi.

İlham Əliyev ölkənin və vətəndaşların mənafeyini siyasi maraqlardan üstün tutan, ölkədə demokratik təsisatları inkişaf etdirən, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri və siyasi qüvvələri arasında həmrəylik, inam, etimad yaradan, siyasi və milli mənsubiyyətindən, dünyagörüşündən, cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına təminat verməklə hamının sevimlisi olan dövlət başçısı kimi nüfuz qazanmışdır.

Bir sözlə, Heydər Əliyevin bütün nəzəri-fəlsəfi irsində və siyasi fəaliyyətində insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Burada qeyd edə bilərik ki, ölkə vətəndaşlarının maddi-rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində bir sıra mühüm qərarlar qəbul olunmuş, minimum əməkhaqlarının yüksəldilməsi təmin edilmişdir.

Bu addımı da İlham Əliyevin xalqa səmimi münasibətinin təzahürü kimi dəyərləndirmək mümkündür.

Dahi rəhbər Heydər Əliyevin bu sahədəki ideyaları azadlığı müdafiə edən ideya və prinsiplərin kompleks təəcəssümü olan demokratiyanın ölkəmizdə reallaşmasını, onun praktiki normalara və prosedur kompleksinə çevrilməsini təmin etmişdir. Ölkəmizdə dövlət

münasibətləri sistemində, insanların müxtəlif istiqamətli fəaliyyətlərində azadlığa qanuni status vermiş demokratiya bərqərar olmuş, insan hüquqi-siyasi və sosial sərvət kimi mövcud olmuşdur. Demokratik prinsiplər cəmiyyətimizdə bütün sahələrdə əsas yer tutur, mədəni-mənəvi sərvətlərimizin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talibov çox haqlı olaraq qeyd edir ki, “Ötən hər ili göz önünə gətirəndə bir daha əmin oluruq ki, ölkəmizdə Heydər Əliyev siyasi kursunun alternativini yoxdur. Bu kurs, bu yol Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın yeni tələblər baxımından təmin olunmasının yeganə düzgün yoludur. Bu yol ölkəmizin dünəninin, bu gününün, sabahının və gələcəyinin yoludur. Bu yolu uğurla davam etdirən ölkəmizin Prezidenti cənab İlham Əliyevin dediyi kimi, Azərbaycanı qüdrətli dövlətə çevirmək üçün ən başlıcası, ölkədə Heydər Əliyev siyasəti davam etdirilməlidir”.²²⁷

Nəticə

1. Heydər Əliyev siyasətə kompleks yanaşmanın, siyasətin bütün aspektlərinin vəhdətdə götürülməsinin canlı nümunəsi idi. Heydər Əliyevin fenomenal şəxsi keyfiyyətləri, görünməmiş təhliletmə qabiliyyəti, dahiyənə siyasətçiliyi və diplomatikliyilə birləşərək onu müqayisə olunmaz dünya siyasətçisi səviyyəsinə qaldırdı.

Heydər Əliyevin məntiqli, aydın, ardıcıl siyasəti onun müdrikliyi, hikməti və dahiyənə idrakı ilə vəhdət təşkil edərək siyasi, iqtisadi, mədəni-mənəvi amillərin birliyini özündə cəmləşdirmişdir. Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsinin ali tələbləri dövlət, cəmiyyət, xalq və fərd maraqlarının uzlaşmasını təmin etməkdir.

Heydər Əliyevin kompleks siyasətinə qətiyyətlik, prinsipiallıq, məsuliyyət, dəqiqlik, demokratizm, tolerantlıq, humanizm, sosial ədalət, operativlik xasdır. Ulu Öndər siyasətə milli və ümumbəşəri maraqların vəhdəti prizmasından yanaşmanın bariz nümunəsi idi.

2. Heydər Əliyev tarixən yaranmış ən qədim dövlətçilik ənənələrini inkişaf etdirərək müasir dövrdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin xilaskarı, banisi, qoruyucusu və yaradıcısı və təkanvericisi idi. Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində mövcud olmuş üç respublikanın ikisinin - ikinci və üçüncü respublikaların taleyində, inkişafında müstəsna rol olan dahi dövlət başçısı idi.

O, həyatının və siyasi fəaliyyətinin bütün dövrlərində dövlətçiliyimizi qoruyub saxlamış, inkişaf etdirmiş, hətta sovet dövründə belə gələcək müstəqil dövlətçilik üçün iqtisadi, mədəni zəmin hazırlamışdır. Bu dövr “qeyri-leqal hazırlıq” mərhələsi, müstəqillik dövründəki mərhələ isə “fəal mübarizə mərhələsi” kimi də səciyyələndirilir.

Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyəti və dövlətçilik ideyaları vəhdət təşkil edərək dövlətçiliyin inkişafında dönüş dövrü kimi ta-

rixə düşdü, dövlət müstəqilliyi qorundu, dövlətin məhv olma təhlükəsi, daxili və xarici təhlükə aradan qaldırıldı, iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, mənəviyyatı inkişaf etdirmək üçün hüquqi baza yaradıldı, qanunçuluq, demokratiya gücləndirildi, sabitlik bərqərar oldu. Müstəqillik və dövlətçilik şüuru gerçəkləşdi. Heydər Əliyev dövlət qurucusu praktikasında yenilik edərək Qərb və Şərq dövlətçilik ənənələrinin sintezindən ibarət milli dövlət yaratdı. O, dövlətin möhkəmləndirilməsi, dönməzliyi, sarsılmazlığı, qədim dövlətçilik ənənələrinin müasir dövlətçiliyə qovuşması, dövlətçilik ideologiyası, dövlətçilik psixologiyası və təfəkkürünün vəhdətini təmin etdi.

Heydər Əliyevin dövlətçilik ideyalarının təcəssümü olan milli-demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruldu. Heydər Əliyev milli, müstəqil Azərbaycan dövlətini keçid dövrünün çətinliklərindən, mürəkkəbliklərindən texnokrat, qloballaşma dövrünə-peşəkar hakimiyyətin, möhkəm nizam-intizam, demokratiya və qanunçuluğun bərqərar olmasına gətirib çıxartdı.

3. Heydər Əliyevin siyasəti sosial-iqtisadi əsaslarla vəhdət təşkil edərək daha həyati, daha möhkəm təsir gücünə malik idi.

Heydər Əliyev milli iqtisadiyyatı inkişaf etdirərkən ümumdünya təcrübəsinə əsaslanırdı. Heydər Əliyevin dahi siyasi təfəkkürü onun yetkin iqtisadi biliyi ilə birləşərək Qərb və Şərq sosial-iqtisadi modelinin sintezi əsasında Azərbaycanı modernləşdirmək, onun dünyaya iqtisadi inteqrasiyasına qovuşmasını təmin etdi.

Heydər Əliyevin apardığı siyasi, iqtisadi, mədəni, texnoloji islahatlar liberal demokratik dəyərlərə əsaslanırdı. Mərhum prezidentimiz iqtisadiyyatı dövlət nəzarətindən azad etdi, sərbəst rəqabətə meydan açdı, bazar iqtisadiyyatını reallaşdırdı, əlverişli investisiya

mühiti yaratdı, iqtisadiyyatı keyfiyyətcə təkmilləşdirdi, sosial proqramları həyata keçirdi.

Heydər Əliyev bütün siyasi fəaliyyəti dövrlərində daxili sosial-iqtisadi həyatı inkişaf etdirməklə yanaşı, xarici iqtisadi əlaqələri genişləndirdi, iqtisadi islahatlarda yeni keyfiyyət mərhələsi yaratdı. Bu dahi şəxsiyyət iqtisadiyyatın liberallaşdırılmasını, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsini, torpaq islahatlarını, sosial tələblərin yerinə yetirilməsini uğurla həyata keçirdi, neft və qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etdi.

Xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması, GUAM-ın yaradılması, TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi mühüm rol oynadı.

Heydər Əliyev siyasətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsini gücləndirərək siyasi və sosial-iqtisadi siyasətin bölünməzliyini təmin etdi, siyasi və sosial-iqtisadi siyasətə keçid dövründə dövlətin tənzimləmə rolunu nəzərə aldı, Azərbaycanı iqtisadiyyatı güclü olan, qüdrətli dövlətə çevirə bildi.

4. Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində öz qeyri-adi dahiliyini nümayiş etdirərək müxtəlif ideoloji proseslər yaşamış və müxtəlif ideologiyaların hakim olduğu Azərbaycan cəmiyyəti üçün yeni şəraitə uyğun yeni bir milli ideologiya -azərbaycançılıq ideologiyasını irəli sürdü. O, öz dahi zəkası ilə dərk edirdi ki, milli ideologiyada varisliyi, tarixi, milli-mənəvi ənənələri qoruyub saxlamaqla yanaşı müasirliyi, yeniliyi də dirçəltmək, inkişaf etdirmək çox zəruridir.

Bütün sahələrdə olduğu, kimi dahi rəhbər milli ideologiyada da milliliklə ümumbəşəriyyətin vəhdətini təşkil etdirə bildi. Ulu Öndər milli ideologiyada dövlətçiliyə və milli mənəvi dəyərlərə üstünlük verirdi.

Heydər Əliyev Azərbaycan cəmiyyətini separatçılıq və millətçilikdən qorumaq, cəmiyyətin sıx birliyini gücləndirmək üçün azərbaycançılıq ideologiyasını tətbiq etdi. Böyük şəxsiyyətin irəli sürdüyü azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını:

- Millilik və dövlətçiliklə yanaşı, müstəqillik, dünyəvilik, bərabərlik, milli tərəqqi, vətəncilik, xalqçılıq, türkçülük, islamçılıq, azadlıq, qardaşlıq-dostluq, qarşılıqlı yardım, əməkdaşlıq, vətəndaşlıq təşkil edir.

Azərbaycançılıq müasir müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosioloji doktrinasının sosiomədəni və etnocoğrafi-siyasi aspektlərini özündə birləşdirir.

Azərbaycançılıqda Şərqiçilik və Qərbçiliyin sintezilə yanaşı, milli mənada-dövlətçilik marağı spesifik dünyəvilik, müasirlik, yeniləşmə ilə özünəməxsus şəkildə qovuşmuşdur.

Müasir qloballaşma və modernləşmə şəraitində Ulu Öndərin nəzəri-fəlsəfi irsi - respublikaçılıq, ədalətçilik, demokratiya, bəşəriyyət və s. prinsiplərin təcəssümü olan Əliyevçilik ideologiyası Azərbaycanın ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi həyatına hakim olmuşdur.

5. Heydər Əliyev milli mədəniyyətdə tarixi varisliyə üstünlük verməklə milli və ümumbəşəriyyətin vəhdəti ideyasına da üstünlük verirdi.

Heydər Əliyev mədəniyyətin inkişafında müstəsna rol oynadı. Onun təşəbbüsü ilə Azərbaycanın maddi və mənəvi mədəniyyəti intibah dövrü keçirdi.

Dahi şəxsiyyət mənəvi mədəniyyətdə tarixi varisliyi qoruyub saxlamaqla təhsilin, elmin, ədəbiyyatın, incəsənətin, musiqinin müasir inkişaf səviyyəsinə qalxması, dünya standartları səviyyəsinə yüksəlməsi üçün şərait yaratdı, geniş imkanlara meydan verdi.

Hələ sovet dövründə incə siyasəti ilə klassik irsimizi təbliğ etməklə milli yönümlü yaradıcı ziyalıları təqiblərdən qoruyur, milli ruhlu əsərlər yaratmağa həvəsləndirirdi.

Heydər Əliyevin mədəni siyasəti çərçivəsində mədəniyyətdə dövlətçilik, milli şüur və milli ruh amilləri gücləndi, tarixi abidələrin mühafizəsinə qayğı göstərildi, bərpa edilib gələcək nəsillər üçün qorunub saxlandı.

Dahi şəxsiyyət xalqını dünya xalqları içərisində tanıdan ən yüksək, ən böyük amil olan yüksək mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi yolu ilə Azərbaycanı dünya səviyyəsində tanıtdı.

6. Heydər Əliyevin nəzəri-fəlsəfi irsinin praktik əhəmiyyəti ondadır ki, insan haqlarının qorunmasını reallığa çevirdi.

Heydər Əliyevin fəaliyyəti dövründə verilmiş fərmanlar, qəbul edilmiş Konstitusiyaya insan hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün hüquqi baza rolunu oynadı:

- ölüm hökmü ləğv edildi;
- əflər, amnistiyalar həyata keçirildi;
- Konstitusiyaya Məhkəməsi, Ombudsman və digər insan haqlarını müdafiə edən təsisatlar yaradıldı;
- qanunun aliliyi reallaşdı;
- dövlət və vətəndaşın qarşılıqlı cavabdehliyi gerçəkləşdi;
- hakimiyyətin bölgüsü baş verdi;
- vətəndaşların siyasi, iqtisadi, sosial və s. hüquq və azadlıqları təmin edildi;
- uşaq hüquqları;
- vətəndaşlıq haqqında;
- sərbəst toplaşmaq haqqında;

- immiqrasiya haqqında;
- əmək miqrasiyası haqqında və s.

qanunların qəbul edilməsi insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasının əsas təminatçısı idi.

Heydər Əliyev siyasətinin gücü ondadır ki, bu siyasət Azərbaycanın bütün sahələrdə inkişafını təmin etmiş və müasir şəraitdə onun layiqli varisi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bu isə hazırda gur inkişaf dövrünü yaşayan müstəqil ölkəmizdə daha uğurlu əməli işlərin görülməyindən xəbər verir.

III fəsil

“Mən Ona özüm qədər inanıram...”
(güclü xalq, güclü dövlət, güclü lider)

Tarix sübut edir ki, yalnız güclü dövlətçilik ənənələrinin hökm sürdüyü ölkələr öz gələcək mövcudluğunu təmin edə və inkişaf etdirə bilirlər. Bütün varlığı ilə Vətənə və xalqa candan bağlı olan böyük şəxsiyyət və dövlət xadimi Heydər Əliyev öz həyatını, zəngin dövlətçilik təcrübəsini Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyinə, onun inkişaf etmiş sivil dövlətlər səviyyəsinə yüksəlməsinə həsr etmişdir.

Ulu Öndərin Azərbaycan tarixində gələcək nəsillər üçün ən böyük xidməti, heç şübhəsiz ki, Azərbaycanın sürətli inkişaf yoluna qədəm qoymasındadır. Məhz Ulu Öndərin siyasətdə uzaqgörənliyi, ölkənin gələcək inkişaf perspektivlərindən dolayı qayğıları onunla nəticələnmişdir ki, Azərbaycan bu gün Heydər Əliyev siyasətini uğurla davam etdirən, dünyanın siyasət aləmində öz dəst-xətti, xarizması, dövlətçilik ənənələrini dərindən bilən, dövləti idarəetmə sistemini kamil surətdə mənimsəmiş güclü dövlət başçısının - möhtərəm İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə öz parlaq dövrünü yaşayır.

Dövlətçilikdə məsuliyyət anlayışı xüsusi kateqoriyadır və həyati önəm daşıyır. “Dövləti idarə edən rəhbərin məsuliyyəti isə millət və dövlət qarşısında özünün təsdiqini tapır. Burada siyasi məsuliyyətin ancaq güclü ağıldan, əhatəli zəkadan güc aldığı qeyd etmək vacib şərtlərdəndir. Sözsüz ki, bu şəxsi amillər olmasa, siyasətin zərrə qədər incəliyi ilə tanış olmaq da mümkün olmaz.

Yəni, siyasət - bəşəri ideyaları zərrə-zərrə qavramaqla, zəkarların gücünü duymaqla və düşüncələrin qüdrətini dərk etməklə ölçülən sistemdir. Dövlətçiliyi qoruyub saxlamaq, qüdrətləndirmək strategiyasının özü də olduqca güclü siyasi məsuliyyət tələb edir. Danılmaz faktdır ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev tarixi şəxsiyyət, dövlətçilik taktikalarını tam siyasi məsuliyyətlə həyata keçirən sərkərdələrimizdən

biri kimi qürurumuzu gözümüzün işığı kimi qoruyan siyasi müdrikliyi, milli, mənəvi dəyərlərimizi dövlətimizin gücü ilə bəşəriyyətdə təsdiqləyən, siyasi məsuliyyəti isə dərindən dərk edərək heç bir səhvə yol verməyən siyasi liderimiz olub. İlham Əliyev məhz bu cür xarakterik xüsusiyyətlərə malik dünya lideri olan Heydər Əliyevin ailəsində dünyaya göz açıb. Azərbaycan boyda bir məmləkətin ağırlığını öz çiyinlərində daşıyan Heydər Əliyevin ailəsində böyüyüb”.²²⁸

Heydər Əliyevin xalqımız qarşısında ən böyük və tarixi xidmətlərindən biri sürətli inkişaf yoluna qədəm qoymuş Azərbaycanı cəsarətlə idarə etməyə qadir olan layiqli davamçı hazırlamasıdır. Siyasi hakimiyyətdə olduğu bütün illərdə daim Vətənə, xalqa, torpağa sonsuz məhəbbət hissi, qurub-yaratmaq amalı ilə yaşamış Ümummilli Lider Azərbaycanın gələcəkdə daha qüdrətli dövlət olması üçün ölkəyə rəhbərliyə layiq ola biləcək namizədini də tövsiyə etmişdi. Ulu Öndər 2003-cü il prezident seçkilərindən öncə xalqa müraciətində bildirmişdi: “İlham Əliyev yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək, Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim tələyüklü məsələləri, planları, işləri Sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən Ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm”.²²⁹

Hər bir ölkə üçün hakimiyyət varisliyi çox aktualdır. Yaxşı məlumdur ki, sabitlik cəmiyyətin məqsədyönlü və dinamik vəziyyətinin rəhnidir. Bu tarix boyu dəfələrlə təsdiqini tapıb. Ona görə də Heydər

Əliyevin öz xələfi barədə narahatçılıq keçirməsi təbiidir. O, öz xələfini əvvəlcədən hazırlamağa başlamışdır. İlham Əliyev müsahibələrinin birində deyir: “Atam öz siyasi təcrübəsini addım-addım mənə ötürür, bu və ya digər vəziyyətdə özünün necə hərəkət edə biləcəyini mənə izah edirdi. Ancaq o, əvvəlcə məni dinləyir, bəzən razılaşıır, bəzən də etiraz edirdi. Mən getdikcə daha tez-tez Azərbaycan Prezidentinin rəsmi danışıqlarında iştirak edirdim. Adətən susur, baş verənləri əxz edirdim. İndi mən tam əminəm ki, Heydər Əliyevin tutduğu yol Azərbaycanın uğurlu və təhlükəsiz inkişafının ən mühüm amilidir. Təbii ki, bu yol müəyyən düzəlişlərlə davam etdirilməlidir. Uzun illər və onilliklər boyu. Mən qətiyyətlə bunu gerçəkləşdirməyə çalışacam”.

Siyasi varisliyin ən parlaq nümunəsi olan İlham Əliyev fenomeninin sirri onun yüksək diplomatik bacarığı, çevik düşüncəsi və müdrikliyindən doğan uğurlu fəaliyyətidir”.²³⁰

Şübhəsiz ki, Azərbaycanı qarşıdakı illərdə davamlı inkişaf, tərəqqi yolunda inamla irəliləməsini təmin edəcək gənc siyasi lider illərin çətin və mürəkkəb sınaqlarından qalib çıxmış pragmatik, zəngin dövlətçilik qabiliyyətinə malik olan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasət və həyat məktəbində yetişirdi. Bu barədə İlham Əliyev sonralar qeyd edirdi: “Mən 15 yaşımdan etibarən Moskvada oxuyurdum. Yeri gəlmişkən, məni məktəbə tez - 5 yaşında qoymuşdular. Eyni zamanda mən “ailə imtahanları” da verirdim. Özü də semestrdə bir dəfə yox, daim. Onları Heydər Əliyev keçirirdi. Mən evdə qonaqların qəbulunda iştirak edirdim. Atamın süfrə başındakı yüksək dərəcəli söhbətlərinə yiyələnirdim. Hər şeydən vacibi isə bir çox həqiqətləri mənimsəyirdim. Məsələn, belə bir həqiqət: hər insanın dəyəri onun mənəvi zənginliyi və biliyi ilə ölçülür.

Evdə siyasətin ilk dərslərini də öyrənirdim. Onlar gələcəkdə mənə necə də lazım gəldi! Xülasə, onda aramızda, sadəcə “ata-oğul” münasibətləri deyil, “müəllim-şagird”, ondan da əvvəl “sələf-xələf” münasibətləri yaranmışdı. Bəlkə də mən o dövrü çox təntənəli – nostalji tonda yada salıram. Ancaq atama pərəstişim, ona olan minnətdarlığım o qədər böyükdür ki, onun haqqında yazanda sakit və laqeyd qala bilmirəm. Təkrar edirəm: mən öz universitet illərimi yalnız məktəbdə və MDBMİ-də, ətrafdakılarla ünsiyyətdə deyil, həm də evdə, ailədə keçmişəm”.²³¹

Beləliklə də Ümummilli Liderdən böyük siyasət dərsləri alan İlham Əliyev qeyd edirdi ki, “atam öz siyasətçi təcrübəsini addım-addım mənə ötürür, bu və ya digər vəziyyətdə özünün necə hərəkət edə biləcəyini mənə izah edirdi”.

Həqiqətən də İlham Əliyev Ulu Öndərin və xalqın ona bəslədiyi inam və ümidləri doğrultdu. İlham Əliyev 2003-cü il oktyabrın 15-də keçirilmiş prezident seçkilərində qələbəsindən sonra ölkəyə rəhbərliyinin ilk illərindən Ümummilli Liderin zəngin dövlətçilik təcrübəsindən bəhrələnərək Azərbaycanın sürətli inkişaf yolunu müəyyənləşdirdi.

“Bu gün Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın istər daxili, istərsə də xarici siyasətində əldə edilən hər bir uğur Ulu Öndər Heydər Əliyevin zəkasının təcəssümü, onun irsən qoyub getdiyi milli tərəqqi ideyalarının təzahürüdür. Onun 2003-cü ildə prezidentlik fəaliyyətinə başlaması Azərbaycanın tərəqqi və inkişaf yolu ilə irəliləməsində yeni mərhələ olmuşdur. Həmin il müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi, ölkədə sabit siyasi sistemin, çoxukladlı iqtisadi strukturun intensiv formalaşması ili oldu. Məhz o vaxtdan başlayaraq respublikada demokratikləşmə prosesləri genişlənmiş,

ölkəmizin dünya proseslərinə inteqrasiyası daha intensiv xarakter kəsb etmiş, milli iqtisadiyyatın daha da inkişafı üçün mühüm sosial-siyasi baza yaranmışdır. Heydər Əliyevin siyasət məktəbinin layiqli yetirməsi olan İlham Əliyevin böyük siyasətdə atdığı inamlı addımlar nəticəsində Azərbaycanda təkcə sosial-iqtisadi sistemdə deyil, həm də siyasi və ictimai təsisatlarda əsaslı yeniləşmələr olmuş, səmərəli intensiv islahatlar aparılmışdır”.²³²

İlham Əliyev 2000-ci illərin əvvəllərindən ölkənin siyasi palitrasında yeniləşmə proseslərində fəal iştirak etmişdir. Ölkənin hakim partiyası olan Yeni Azərbaycan Partiyasının 21 noyabr 2001-ci il tarixində keçirilən II qurultayı təşkilatın həyatında taleyüklü qərarlar qəbul etmişdir. Partiyanın nizamnaməsinə dəyişikliklər edilmiş və yeni təsis olunan sədrin birinci müavini vəzifəsinə yekdilliklə İlham Əliyev seçilmişdir. O, 15 oktyabr 2003-cü il tarixində prezident seçkilərində YAP Sədrinin birinci müavini, 26 mart 2005-ci il tarixdə keçirilən III qurultayda isə yekdilliklə Yeni Azərbaycan Partiyasının Sədri seçilmişdir.

“Xüsusi vurğulamaq gərəkdir ki, cənab İlham Əliyevin 1999-cu ildə Yeni Azərbaycan Partiyası Sədrinin müavini, 2001-ci ildə Sədrin birinci müavini, 2005-ci ildə isə Sədr seçilməsindən sonra partiyanın fəaliyyətində yeni mərhələ başlanmışdır. “Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm”. 18 il əvvəl böyük dövlət adamı Heydər Əliyevin dilindən səsləndirilmiş bu fikirlərin Azərbaycan tarixinə Müzəffər Ali Baş Komandan ünvanını qızıl hərflərlə yazmış İlham Əliyev haqqında deyilməsi təsadüfi deyil”.²³³

Azərbaycan dövləti İlham Əliyevin Prezident kimi səlahiyyətə başlamasından keçən dövrdə daha sürətlə inkişaf etmiş,

iqtisadi qüdrəti artmış, beynəlxalq aləmdə nüfuzu möhkəmlənmişdir. Onun hakimiyyətinin ilk illəri ölkənin dinamik inkişafı, sürətlə modernləşməsi, dünyada nüfuz və söz sahibinə çevrilməsi ilə səciyyələnir. Prezidentimiz mötəbər beynəlxalq təşkilatların – BMT-nin, NATO-nun, ATƏT-in kürsülərində inamlı, cəsarətli, məntiqli çıxışları ilə diqqəti cəlb edir, milli mənafeləri bütün səviyyələrdə qətiyyətlə qoruyur, müstəqil xarici siyasət yürüdür. Beynəlxalq kuluarlarda qlobal böhranlardan çıxış yollarının axtarışında onun fikrinə, rəyinə hörmətlə yanaşılır. Prezident İlham Əliyev düşünülmüş islahatları və müdrik qərarları ilə həyatımıza yeni nəfəs gətirmiş, Azərbaycanı dünyanın inkişaf edən ölkələri sırasına çıxarmışdır.

Xalqın güclü dəstəyi və etimadı sayəsində hakimiyyətə gəlmiş İlham Əliyev çox yaxşı bildirdi ki, Azərbaycanın iqtisadi inkişafının yeni mərhələdə prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilməli və dünya reallıqları nəzərə alınmaqla ölkənin dayanıqlı inkişafının təməli qoyulmalıdır. “Dövlət başçısı İlham Əliyevin 2003-cü ildə Prezident seçildəndən bir il sonra 2004-cü ildə Azərbaycanın bütün gələcək inkişafını müəyyən edən “Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı”nı qəbul etməsi, bu iqtisadi inkişaf proqramında qarşıya qoyulmuş məqsədlərin mərhələ- mərhələ həyata keçirilməsi və əldə olunan inkişaf dünyada iqtisadi inkişafın yeni bir modelinin – Azərbaycan iqtisadi inkişaf modelinin yaranmasına səbəb oldu. Beləliklə, dünyanın öndə gedən maliyyə təşkilatlarının diqqəti Azərbaycana yönəldi. Dünya Bankı və beynəlxalq maliyyə şirkətlərinin illik hesabatlarında Azərbaycan investisiya yatırılacaq ölkələrin sırasında ön yerlərdən birini tutmaqla dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin diqqətini özünə cəlb etməyi bacardı. Dünya siyasi arena-

sında əhəmiyyətli bir yer tutan Azərbaycan, əlbəttə, bu zirvəyə Prezident İlham Əliyevin icra etmiş olduğu uğurlu siyasəti ilə nail olub”.²³⁴

Xüsusilə qeyd etməliyik ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət proqramları (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018, 2019-2023-cü illər) çərçivəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurla yerinə yetirilməsi ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasını təmin etmiş, qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafı, prioritet sahələrə irihəcmli investisiyaların yönəldilməsi regionlarda müasir infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması, yeni istehsal və emal müəssisələrinin fəaliyyətə başlaması üçün zəmin yaratmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatı qısa vaxt ərzində dünyada ən sürətli inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Dünya ölkələrində baş verən maliyyə və iqtisadi böhran illərinə baxmayaraq Azərbaycanda iqtisadi inkişaf sahəsində pozitiv meyillər öz üstünlüyün saxlamışdır. “2004-2018-ci illər ərzində reallaşdırılan regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının təhlili göstərir ki, ötən müddətdə ölkənin makroiqtisadi göstəricilərində regionların xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Yerlərdə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, yerli istehsal və emal müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası və genişləndirilməsi, iqtisadi və sosial-mədəni infrastruktur obyektlərinin yenidən qurulması, yoxsulluğun azaldılması, yeni iş yerlərinin açılması nəticəsində əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində böyük uğurlar əldə olunmuşdur”.²³⁵

İlham Əliyevin düşünülmüş inkişaf strategiyasının nəticəsidir ki, ölkənin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə yönəlik qətiyyətli siyasət tezliklə bu sahədə keyfiyyət dəyişikliklərinə təkan vermişdir. 2004-cü ildən etibarən regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramlarının

uğurla reallaşdırılması nəticəsində bölgələrin siması əsaslı dərəcədə dəyişmiş, əhalinin rifahı daha da yaxşılaşmışdır. Bu müddət ərzində Prezident İlham Əliyev ölkəmizin dayanıqlı inkişafının təmin olunması üçün çoxsaylı fərman və sərəncamlar imzalamışdır. Bəhs olunan sənədlər əsasında reallaşdırılan islahatlar respublikamızda yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik liberal iqtisadiyyatın formalaşmasına, şəffaflığın təmin olunmasına, biznes mühitinin optimallaşmasına, büdcə daxilolmalarının artmasına münbit zəmin formalaşdırmışdır. Azərbaycan bu dövrdə ümumi daxili məhsul istehsalını 3,4 dəfə artırmaqla dünya üzrə ən dinamik iqtisadi inkişaf templərinə malik olan ölkələr sırasında yer tutmuşdur. Həmçinin ölkəmizin strateji valyuta ehtiyatları kifayət qədər artmışdır ki, bu da iqtisadi inkişaf strategiyasının uğurlu və effektiv olmasını əks etdirən bariz nümunələrdəndir. “Çoxsaylı layihələrin uğurlu icrası nəticəsində ölkəmizin qazandığı gəlirlər məqsədyönlü şəkildə qeyri-neft sektorunun, özəl bölmənin inkişafına, bütün respublika boyunca müasir infrastruktur quruculuğuna yönəldilib. Eyni zamanda qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstək tədbirləri genişmiqyaslı islahatlarla, müxtəlif təşviq mexanizmləri ilə tamamlanıb. Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabətqabiliyyətliliyinə görə MDB məkanında birinci yerə yüksəlib. Prezident İlham Əliyev altıncı çağırış Milli Məclisin ilk iclasında söylədiyi nitqində bu məqamlara toxunub, ölkəmizin iqtisadi inkişaf istiqamətində qazandığı uğurlardan məmnunluğunu ifadə edərək vurğulayıb: “Son 16 il ərzində iqtisadi sahədə əldə edilmiş uğurların dünyada bərabəri yoxdur. Əgər varsa, desinlər, götürsünlər statistikaya baxsınlar, hansı ölkə 16 il ərzində öz iqtisadiyyatını 3,4 dəfə artırma bilib”²³⁶

2013-cü ildə Azərbaycanın neft-qaz potensialının inkişafı və möhkəmləndirilməsi üçün tarixi sazişlər imzalanmışdır. Bu dövrdə

Transadriatik boru xətti layihəsi (TAP), Trans-Anadolu (TANAP) qaz boru kəmərinin reallaşdırılmasına başlanılmışdır. Regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında müstəsna əhəmiyyəti olan TANAP və TAP layihələrinin həyata keçirilməsi İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə Azərbaycanın Avrasiya regionunda mövqeyini və nüfuzunu gücləndirmişdir. Bu layihələr hələ uzun illər ölkə iqtisadiyyatına öz səmərəsini verməkdə davam edəcək. Bundan başqa, dünyanın ən iri enerji layihələrindən olan “Şahdəniz-2” layihəsi üzrə yekun investisiya qərarı imzalanmışdır ki, bu da Azərbaycanın ən iri qaz yatağının tam həcmdə işlənilməsinə şərait yaratmışdır. Bu layihə Azərbaycanın transmilli qaz ixracı siyasətinin əsas uğurlu addımlarındandır və ölkənin iqtisadi gücünün möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir. “XXI əsrin layihəsi” adlandırılan “Şahdəniz-2” sazişi 2013-cü il dekabrın 17-də imzalanmış, 2014-cü il sentyabrın 20-də “Cənub Qaz Dəhlizi”nin təməli qoyulmuşdur. Bu kontrakt Azərbaycanın iqtisadi və maliyyə imkanlarını artırmağa imkan vermişdir. Azərbaycan Prezidenti çox haqlı olaraq “Cənub” qaz dəhlizi layihəsini böyük və tarixi hadisə kimi qiymətləndirmişdir. 2017-ci ilin 30 oktyabrında Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu açılmış və bu xətt istifadəyə verilmişdir.

2018-ci ildə Avropanın enerji təhlükəsizliyində böyük rola malik Cənub Qaz Dəhlizinin və onun tərkib hissəsi olan TANAP boru kəmərinin rəsmi açılış mərasimləri keçirilmişdir. Həmçinin “Əsrin müqaviləsi” 2050-ci ilə qədər uzadılmışdır. Eyni zamanda, dövlətimizin başçısının təşəbbüsü ilə Şərq-Qərb və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması istiqamətində böyük işlər görülmüş, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu istifadəyə verilmişdir. Azərbaycanın Rusiya, İran və Gürcüstanla sərhədinə qədər yeni magistral avtomobil yolları tikilmişdir.

Prezident İlham Əliyev bu və digər təşəbbüsləri ilə regionda mühüm əməkdaşlıq platforması yaratmışdır ki, bu da beynəlxalq ekspertlər tərəfindən bölgənin inkişafında və təhlükəsizliyində mühüm amil kimi qiymətləndirilir.

Prezident İlham Əliyevin düşünülmüş və uzaqgörən siyasəti və transmilli layihələrin reallaşdırılması nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı sürətli və dinamik inkişaf dövrünə qədəm qoymuşdur. Bu gün Azərbaycan həm də dünyada sayı məhdud olan kosmik ölkələr sırasındadır. 2013-cü ildə ilk telekommunikasiya peykimiz “Azerspace-1”, 2014-cü ildə Yer səthini müşahidə edən “Azersky” peyki, 2018-ci ildə isə daha bir telekommunikasiya peyki - “Azerspace-2” orbitə çıxarılmışdır.

İlham Əliyev siyasətinin mərkəzində insan amili dayanır, amalı qurub-yaratmaq, xalqını daha xoş günə, daha firavan həyata qovuşdurmaqdır. Xalqa xidmət etmək, hər bir azərbaycanlının Prezidenti olmaq onun həyat fəlsəfəsidir. İlham Əliyevin prezidentlik fəaliyyətində vətəndaşların sosial-maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlik tədbirlər aparıcı istiqamətlərdən biridir. O, ilk dəfə prezident seçiləndə ölkədə 600 min yeni iş yerinin yaradılacağını vəd etmişdi. Onda bu rəqəm bəzilərinə xəyal kimi görünürdü. İllər keçdi, xəyal hesab edilənlər reallığa çevrildi. İlham Əliyevin ölkəyə rəhbərliyinin ilk illərində Azərbaycanda 1 milyon 800 mindən çox yeni iş yeri yaradılmışdır. Bu və digər müvafiq addımların nəticəsi olaraq ölkəmizdə yoxsulluq 50 faizdən 5 faizə düşmüşdür. Dünyada ən sürətli templərlə inkişaf edən Azərbaycanın iqtisadiyyatı 3,4 dəfə, sənaye istehsalı 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,5 dəfə artdı. Ölkə iqtisadiyyatına 180 milyard dollar investisiya qoyuldu. Ötən müddətdə aqrar-sənaye kompleksində islahatlar genişləndi, ölkədə güclü sahibkarlar sinfi formalaşdı. Dövlət xətti

ilə sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə milyonlarla manat güzəştli kreditlər ayrılır. Aqrar sektor geniş inkişaf yoluna çıxıb və Azərbaycan indi özünün ərzaq təhlükəsizliyini təmin edən nadir ölkələrdən biridir.

Beləliklə də bu illər ərzində Ümummillə Lider Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş inkişaf strategiyası Prezident İlham Əliyev tərəfindən böyük qətiyyət və uğurla davam etdirilmiş, həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar, dövlət başçısının müəllifi olduğu müasir idarəetmə modeli nəticəsində Azərbaycan yalnız regionda deyil, dünyada lider dövlətlərdən birinə çevrilmiş, beynəlxalq reytinglərdə mövqelərini əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşdırmışdır.

Professor İradə Hüseynova çox haqlı olaraq qeyd edir ki, “Azərbaycan xalqının xoşbəxtliyi ondadır ki, Ümummillə Liderimiz Heydər Əliyevin zəngin idarəçilik, milli dövlətçilik məktəbini keçən, Heydər Əliyevin azərbaycançılıq kursunu dərinləndirən və onu davam etdirməyə qadir olan, Vətəninə, xalqına, millətinə, dövlətinə ləyaqətlə xidmətin Heydər Əliyev örnəyinin, nümunəsinin layiqli davamçısı missiyasını yeni əsrdə - XXI yüzillikdə daşımağa qabil siyasi-ideoloji, mədəni və intellektual, idarəçilik baxımından yeganə şəxsiyyət kimi Azərbaycan cəmiyyəti tərəfindən qəbul və etiraf olunan cənab İlham Əliyev ölkəmizin dövlət başçısıdır. Prezident İlham Əliyevin xoşbəxtliyi isə ondadır ki, o, dünya şöhrətli siyasi xadim və müdrik dövlət adamının, XX əsrin ən böyük lideri, 50 milyonluq dünya azərbaycanlılarının milli iftixarı və güvənc yeri, ən böyük azərbaycanlı olan Heydər Əliyev ocağının, Heydər Əliyev vətənpərvərlik məktəbinin yetirməsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu gün Ulu Öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik və idarəçilik iş üslubunu də-

rindən mənimsəmiş siyasi lider, çağdaş dünyanın reallıqlarını zəngin siyasi təfəkkür səviyyəsində analitik təhliletmə bacarığına yiyələnmiş pragmatik siyasətçi, bacarıqlı diplomat, Heydər Əliyev kimi fenomenal, dahi şəxsiyyətin qan yaddaşının, genetik keyfiyyətlərinin layiqli daşıyıcısıdır”.²³⁷

Gənc dövlət liderinin hakimiyyətinin ilk illəri Azərbaycanın sürətli inkişafı ilə xarakterizə olunur. Əldə olunan nailiyyətlər Heydər Əliyev siyasi kursunun real nəticələri idi. Bu illər xalqın iqtidara olan etimadının ən yüksək səviyyədə olması ilə xarakterizə olunur. 2018-ci ildə keçirilmiş prezident seçkiləri isə bir daha Azərbaycan xalqının gələcəyə olan ümidlərini doğruldub. 2018-ci il aprelin 11-də keçirilən seçkilərdə də İlham Əliyev seçicilərin 86,02 faiz səsini qazanaraq yenedən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilib.

Bu seçkilər Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş dövlətçilik ənənələrinin təntənəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Bütün dünyada birmənalı olaraq ədalətli, demokratik, şəffaf seçkilər kimi dəyərləndirilən səsvermədə İlham Əliyevin xalqın böyük etimadını qazanaraq növbəti 7 il üçün prezident seçilməsi güclü xalq, güclü dövlət, güclü lider birliyinin bariz nümunəsidir. Məhz bu nümunə Azərbaycanın seçki mədəniyyətinin, demokratik seçkilərin uğurla başa çatmasının gerçək təzahürü kimi ölkəmizin gələcək inkişafı baxımından çox böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Vətəndaşlarımızın yüksək fəallığı ilə baş tutan seçkilərin nəticələri bir daha Azərbaycan xalqının böyük lider Heydər Əliyev siyasətinə sadıqlığını bütün dünyaya nümayiş etdirmişdir. Bu qələbə bütövlükdə güclü lider-xalq birliyinin sarsılmaz olduğunu bir daha sübut etmişdir. Səsvermənin nəticələrinin elan olunmasından dərhal sonra xalq öz liderinə dəstəyini nümayiş et-

dirmək üçün Bakı küçələrinə axışdı. Dövlət başçısı seçkilərdən sonra xalq qarşısında etdiyi çıxışında bu böyük qələbənin ölkəmiz üçün mühüm əhəmiyyətinə toxunaraq bəyan etmişdir: “Bu seçkilərdə Azərbaycan xalqı sabitliyə, təhlükəsizliyə, inkişafa, tərəqqiyə səs vermiş, son 15 il ərzində görülən işlərə yüksək qiymət vermişdir. Bütün bu uğurları biz sizinlə birlikdə qazandıq. Xalq-iqtidar birliyi, bizim məqsədyönlü siyasətimiz bu gün Azərbaycanı qüdrətli dövlətə çevirmişdir”.

Seçkilərin nəticələri bir daha xalqın Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi inkişaf konsepsiyasına səs verdiyini nümayiş etdirmişdir. Xalqımız öz rifahına, sülh, dinclik, firavanlıq, əmin-amanlığına, gələcək böyük nailiyyətlərinə, sürətli inkişafa və qazanılan böyük uğurların davam etdirilməsinə səs vermişdir. Səsvermənin beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan nəticələri bir daha göstərmişdir ki, dünyada baş verən mürəkkəb proseslərin fonunda Azərbaycan yüksək dinamika ilə inkişaf edir, ictimai-siyasi sabitlik təmin olunub, ölkədə lider-xalq birliyi sarsılmazdır. Bütün bunlar Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi mükəmməl siyasətin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Prezident İlham Əliyevin ölkəmizin müstəqillik dayaqlarını möhkəmləndirməklə bağlı fəaliyyəti daha çox xarici siyasətdə özünü göstərdi. Xarici siyasət kursunda tarazlaşdırılmış konsepsiyaya üstünlük verən İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu daha da artdı. Ölkəmizin dostlarının sayı çoxaldı, bizimlə mütəfiqlik etmək istəyən ölkələrin sırasına yeniləri əlavə olundu. Azərbaycan dünyada etibarlı tərəfdaş kimi tanındı və qəbul edildi. Bunu sübut edən ən böyük amillərdən biri Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasının üzvü seçilməsi oldu. Müstəqillik tariximizin ən böyük nailiyyəti olan bu hadisə Azərbaycanda yürüdülmüş siyasətə və beynəlxalq

birliyin Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətinə verdiyi önəmin, Azərbaycanca olan inam və etimadın təzahürüdür. Ölkəmiz nəticə etibarilə bütün regional məsələlərdə əsas oyunçuya çevrilib. İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi hücum diplomatiyası nəticəsində erməni təbliğatı və erməni lobbisinin yaratdığı mif darmadağın edildi. Beynəlxalq təşkilatların diqqəti bu problemə yönəldi, Dağlıq Qarabağ probleminin mahiyyəti, Azərbaycan haqqında həqiqətlər bütün dünyaya yayıldı və beynəlxalq ictimai rəy Azərbaycanın xeyrinə dəyişdi. Dünya birliyi Xocalı soyqırımını tanımağa və pisləməyə başladı. Son 18 ildə İlham Əliyevin apardığı düşünülmüş xarici siyasət nəticəsində Azərbaycanın dünyadakı nüfuzu artıb, dövlət başçısının uğurlu fəaliyyət modeli bütün dünyanın qabaqcıl ölkələri tərəfindən qəbul olunur. Ölkəmiz 2020-ci ildə də nüfuzlu beynəlxalq qurumların reytinglərində iqtisadi göstəricilərinə görə yuxarı sıralarda yer almışdır. Dünya Bankının “Doing Business” hesabatında Azərbaycan 190 ölkə arasında 28-ci yerdə qərarlaşmışdır. Dünya Bankı tərəfindən Azərbaycan 10 ən islahatçı ölkə sırasına daxil edilmişdir. Davos Ümumdünya İqtisadi Forumunun hesabatlarında da ölkəmiz bir sıra göstəricilər üzrə ən qabaqcıl yerlərdədir. Bundan əlavə, Heritic Fondunun 2020-ci ilin nəticələrinə əsasən elan etdiyi İqtisadi Azadlıq İndeksində görə Azərbaycan 38-ci pilləyə yüksəlmişdir. Bütün bunlar göstərir ki, modernləşmə kursunu həyata keçirən Azərbaycan Respublikasında iqtisadi və sosial tərəqqiyə yönəlmiş dövlət siyasəti öz bəhrəsini verməkdədir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı: uğurlu siyasətin bəhrələri

Prezident İlham Əliyev tərəfindən iqtisadiyyatın daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində qəbul olunmuş qərarlar, imzalanmış sənədlər ölkəmizin iqtisadi dayanıqlılığının təmin edilməsi və möhkəmləndirilməsində mühüm istiqamətdir. Bu sahədə məqsədyönlü fəaliyyət nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının əsas hərəkətverici qüvvəsi olan qeyri-neft sektorunun inkişafında mühüm nailiyyətlər əldə olunmuş, onun ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi üstünlük təşkil etmiş, rəqabət qabiliyyətli və ixrac potensialı yüksək olan məhsulların istehsalı genişlənmişdir.

Ölkə başçısının uğurlu iqtisadi siyasət platformasında “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında nəzərdə tutulmuş ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürülərək yüksək əlavə dəyər yaradan ixrac yönümlü iqtisadiyyata transformasiya mühüm hədəf kimi müəyyən olunmuşdur. Bu çərçivədə əsas vəzifələrdən biri qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini qoruyub saxlamaqla onun ixrac imkanlarının genişləndirilməsidir.

Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması, rəqabət qabiliyyətli qeyri-neft məhsullarının istehsalı və ixracının, ənənəvi və yeni bazarlara çıxış imkanlarının artırılması, bu sahədə əlverişli şəraitin daha da genişləndirilməsi məqsədi ilə Prezident İlham Əliyev tərəfindən 18 yanvar 2016-cı il tarixində “Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” sərəncam imzalanmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun və bölgələrin davamlı yüksəlişi məqsədilə regionların sosial-iqtisadi in-

kişafına dair qəbul olunmuş dövlət proqramlarının icrası nəticəsində ötən illər ərzində qeyri-neft sənayesi ardıcıl şəkildə inkişaf etdirilib, ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən və müasir texnologiyalara əsaslanan minlərlə yeni müəssisələr fəaliyyətə başlamışdır.

İlk növbədə, “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq, ölkə ərazisində çoxsaylı sənaye parkı və məhəllələri, texnoparklar (Sumqayıt, Balaxanı, Mingəçevir, Qaradağ, Pirallahı, Neftçala, Masallı və s.) yaradılmış, istehsal sahələrinin genişləndirilməsi, qeyri-neft sənayesinin ixrac imkanlarının artırılması və innovativ istehsalın inkişaf etdirilməsi istiqamətində ciddi tədbirlər görülmüşdür. Sumqayıtda alüminium, karbamid, plastik emalı zavodları, “SOCAR Polymer” şirkətinin polipropilen və yüksək sıxlıqlı polietilen zavodları (bu zavodlara qoyulan sərmayənin həcmi 800 milyon dollardan çoxdur), Balaxanıda məişət tullantılarının təkrar emalı zavodu, Bakı gəmiqayırma zavodu, Gəncə, Naxçıvan və Neftçalada avtomobil zavodları, Sumqayıt, Gədəbəy və Daşkəsəndə qızıl-mis emalı zavodları, Gəncə alüminium yarımfabrikatı, kənd təsərrüfatı texnikası zavodları və digər sənaye müəssisələri həmin illərdə istifadəyə verilərək ölkənin iqtisadi potensialının gücləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Son illərdə dünyada qlobal maliyyə böhranı şəraitində bütövlükdə iqtisadi inkişafın xarakterinə qlobal təzyiqlərin artması müvafiq strateji yol xəritəsinin işlənib hazırlanmasını və reallaşdırılmasını sürətləndirmişdir. Azərbaycanın davamlı inkişafının təmin olunmasında Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasət və bu siyasətin əsas istiqamətlərindən biri olan iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi həlledici rol oynayır. Bu reallıq nəzərə alınaraq milli iqtisadiyya-

tın inkişafını təmin etmək məqsədilə Prezident İlham Əliyevin 16 mart 2016-cı il tarixli sərəncamı ilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” qəbul olunmuşdur. Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə etməklə, üç dövrü – 2020-ci ilədək, 2025-ci ilədək və 2025-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edir.

Ötən müddət ərzində Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə strateji yol xəritələrinin uğurlu icrası makroiqtisadi sabitlik, qeyri-neft sektorunun və ixracının artımı, əlverişli biznes mühiti və sərmayə cəlbə, infrastrukturun davamlı təkmilləşdirilməsi və əhalinin sosial rifahı, habelə ölkəmizin beynəlxalq mövqelərinin güclənməsinə xidmət etmişdir. Həyata keçirilən çoxşaxəli və əsaslı islahatlar nəticəsində Azərbaycanda qeyri-neft sektoru inkişaf dövrünü yaşayır, Azərbaycanın ixrac imkanları genişlənir, idxaldan asılılıq azalır. Ciddi təhlillər üzərində qurulan Strateji Yol Xəritəsində Azərbaycanda mövcud iqtisadi vəziyyət, həm də qlobal və regional trendlər nəzərə alınmışdır. Konseptual sənədin həyata keçirilməsində başlıca məqsəd iş yerlərinin yaradılması, mənzil təminatı, təhsil və səhiyyə xidmətləri, kommunal xidmətlər və ünvanlı sosial yardım sistemindən reabilitasiyaya keçid yolu ilə yoxsulluğun azaldılmasıdır. Məlumdur ki, qeyri-neft sektoru iş yerlərinin yaradılmasında həlledici rol oynayır, həm iqtisadi, həm də sosial inkişafa müsbət təsir göstərir. Bu çərçivədə regionların inkişafı, müasir iqtisadi və sosial infrastrukturun yaradılması və digər layihələrin reallaşdırılması uğurlu müsbət tendensiyaların əsasını qoymuşdur. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı çərçivəsində ölkəmizdə yol-magistral təsərrüfatı yüksək tempə inkişaf etmiş, çox sayda müasir körpü salınmış, tunellər tikilmişdir. Bölgələrdə 4-ü

beynəlxalq statuslu olmaqla, ümumilikdə 6 hava limanı vətəndaşların ixtiyarına verilmişdir. Bundan başqa, dövlət dəstəyi tədbirləri çərçivəsində rayonlarda quşçuluq təsərrüfatına, heyvandarlıq və südçülük komplekslərinə, ət kəsimi və emalı müəssisəsinə milyonlarla manat güzəştli kreditin verilməsi istehsalın artmasına, son illərdə ət və ət məhsullarının idxalının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb olmuşdur. Bundan əlavə, regionlarda bağçılıq və üzümçülük təsərrüfatlarına, istixana komplekslərinə və meyvə-tərəvəz emalı müəssisələrinə milyonlarla manat güzəştli kreditlərin verilməsi bu məhsullara daxili tələbatın ödənilməsi ilə yanaşı ixrac imkanını da yaratmışdır. Ərzaq tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi məqsədilə iri fermer təsərrüfatının yaradılmasına da güzəştli kreditlər verilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafından danışanda ölkədə pambıqçılığın əvvəlki şöhrətinin bərpası yönündə qəbul olunan qərar və görülmüş işlərdən də danışmaq lazım gəlir. Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə 17 sentyabr 2016-cı il tarixində Sabirabadda keçirilmiş pambıqçılığın inkişafına dair respublika müşavirəsində bu sahədə müvafiq qurumlar qarşısında mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Müşavirədə çıxış edən Prezident İlham Əliyev demişdir: “İxrac yönümlü məhsulların istehsalı bu gün ölkə qarşısında prioritet vəzifə olaraq dayanır və bu vəzifə icra edilməlidir. Bu, nə ilə bağlıdır? İlk növbədə, biz bunu ona görə etməliyik ki, ölkəmizin mövcud olan bütün kənd təsərrüfatı potensialını 100 faiz səviyyəsində həyata keçirək. Bir qarış torpaq boş qalmamalıdır. Bu, məhsuldarlığı artıracaq, insanlara daha da böyük maddi gəlir gətirəcək, dövlətə də bunun böyük xeyri olacaq... Biz Azərbaycana valyuta axınıni təmin etməliyik. Ona görə, ixrac yönümlü məhsulların istehsalı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Pambıq da ixrac yönümlü məhsuldur”.²³⁸

Ölkə qarşısında mühüm çağırışlardan danışarkən Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, “Qarşımızda duran yeni iqtisadi inkişaf proqramının əsas məqsədi ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və özəl sektora dəstək verməkdir”. Bu mənada ötən dövr ərzində sənayeləşmə və qeyri-neft sənayesinin inkişafı Prezident İlham Əliyevin iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Bu məqsədlə hələ regionların inkişafına dair ilk dövlət proqramı qəbul edilərkən qeyri-neft sənayesi ölkənin gələcək iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərindən biri kimi seçilmişdi. Bu siyasət sonrakı illər də davam etdirilmiş, 2014-cü il Azərbaycanda “Sənaye ili” elan edilmişdi. Qeyri-neft sənayesinin inkişafı ölkənin karbohidrogen daşıyıcılarının hasilatı və ixracından əldə edilən gəlirlərdən, həmçinin daxili istehsalın və istehlak bazarının idxaldan asılılığını azaldır, ixracın şaxələnməsinə xidmət edir. Son 18 il ərzində ölkədə yüzlərlə müasir sənaye müəssisəsi, yeni istehsal sahələri, müxtəlif bölgələrdə sənaye parkları yaradılmışdır, daxili tələbatın ödənilməsində yerli məhsulların payı əhəmiyyətli dərəcədə artmış, ixrac imkanları genişlənmişdir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, yerli istehsal canlanır, yeni iş yeri yaradılır və iqtisadiyyatımızın şaxələndirilməsi təmin edilir. Prezident cənab İlham Əliyevin “Azərbaycanın gələcək inkişafı sənayenin inkişafı ilə bağlı olmalıdır” strateji xəttinə uyğun olaraq, ölkəmizdə həyata keçirilən sənayeləşmə siyasəti nəticəsində yüzlərlə müasir sənaye müəssisəsi, yeni sənaye sahələri yaradılıb, tələbatın ödənilməsində yerli məhsulların payı əhəmiyyətli dərəcədə artıb, ixracın həcmi yüksəlib.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı, idxaldan asılılığın azalması sayəsində Azərbaycanın valyuta ehtiyatlarında da artım baş vermişdir. 2020-

ci ildə Azərbaycanda qeyri-neft sənaye sahəsində artım 12,5 faiz olub.

Ölkə başçısı artıq iqtisadiyyatın şaxələndirilmiş inkişaf modelinin işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə də tətbiq olunacağıının mesajını verib. Prezidentin postmüharibə dövrü üçün müəyyən etdiyi yeni hədəflərə müvafiq olaraq azad olunmuş bölgələr növbəti inkişafımızın aparıcı qüvvəsinə çevriləcək. İşğaldan azad olunmuş torpaqlarda çox böyük potensial - bərpaolunan enerji növləri, qiymətli təbii sərvətlər, qızıl yataqları, mis yataqları, çaylar, su anbarları, kənd təsərrüfatı üçün münbit torpaq, turizm imkanları var. Azad olunmuş bölgələrdə mövcud olan vəziyyətə uyğun müasir idarəetmə sistemi qurulmalı, şəhərsalma, dövlət orqanlarının funksiyaları planlı şəkildə təmin edilməlidir. Müharibənin başa çatması investisiyaların cəlb edilməsini daha asanlaşdırır.

Beləliklə də Azərbaycanda lazım olan bütün istehsalat sahələrinin yaradılması, yeni investisiyalar cəlb edilməsi üçün gözəl biznes mühiti, siyasi sabitlik, xalq-iqtidar birliyi, təhlükəsizlik təmin edilib, əlverişli coğrafi yerləşmə, infrastruktur, hazırlıqlı peşəkar kadrlar, ixrac bazarları, qonşu ölkələrlə yaxşı işgüzar münasibətlər var.

Ölkəmizdə Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsi əsasında həyata keçirilən islahatların önəmini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu islahatların əhatə dairəsinə ölkədə biznes mühitinin optimallaşdırılması, bank-maliyyə sektorunun sağlamlaşdırılması, gömrük idxal-ixrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, bütün sahələrdə şəffaflığın təmin edilməsi kimi mühüm istiqamətlər daxildir. Bütün bunlar ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə öz töhfələrini vermişdir.

Bir sıra iqtisadi təhlillərdə də qeyd olunur ki, son 18 ildə ölkəmiz, bütünlüklə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə istiqamətlənib.

Ötən illərdə möhkəm daxili sabitliyi ilə fərqlənən Azərbaycanda ölkəyə gələn böyük həcmərdə neft gəlirləri məqsədyönlü şəkildə milli mənafe baxımından strateji önəm daşıyan prioritet sahələrə, o cümlədən də neftdən kənar iqtisadiyyat üzrə yeni proqramların reallaşdırılmasına yönəldilib. Belə ki, respublikamız Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə elə bir uğurlu iqtisadi inkişaf modeli seçib ki, burada əsas amil kimi neft faktoru deyil, tədricən qeyri-neft sektoru çıxış edir. Həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət sayəsində respublikamızda buraxılan ümumi daxili məhsulda qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi 80 faizədək artıb ki, bu da böyük nailiyyətdir.

Bundan əlavə, Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun mühüm bir qolu kimi, sahibkarlığın inkişafı həm siyasi, həm də maddi cəhətdən dəstəklənir. 2004-cü ildən bəri respublikamızda çoxlu sayda sahibkarlıq subyektinə, təxminən, 2 milyard manat həcmində kreditlər ayrılıb. Davamlı dövlət dəstəyi sayəsində ölkədə məşğulluqda və vergi daxilolmalarında özəl sektorun çəkisi 70 faizi ötür.

Prezident İlham Əliyev rəhbərliyi ilə son 10 ildə ölkəmizdə iqtisadi tərəqqinin təmin olunması istiqamətində reallaşdırılan sistemli islahatlar investisiya və biznes mühitin yaxşılaşdırılmasını təmin edən əsas amillərdən biridir. Son dövrdə Azərbaycanda investisiya iqliminin yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılıb və vacib qanunverici təşəbbüslər həyata keçirilib. İstər vergi-gömrük siyasətinin liberallaşdırılması, istərsə də investisiyaların qorunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər ölkəyə yatırımları stimullaşdırıb.

Bunun məntiqi nəticəsi olaraq ötən dövr ərzində milli iqtisadiyyata 250 milyard dollardan artıq vəsait cəlb edilib. Onların, təxminən, yarısı məhz xarici investisiyalardır. Digər diqqət çəkən məqam vəsa-

İtlərin 130 milyard dollarından çoxunun məhz qeyri-neft sektoruna yönəldilməsidir. Bu isə neft bazarında cərəyan edən böhran fonunda daha da əhəmiyyətli olur. Belə ki, neft qiymətlərinin qısa müddətli də olsa hətta mənfi həddə düşməsi bizim üçün qeyri-neft iqtisadiyyatına keçidin alternativinin olmamasını bir daha təsdiq edib.

Qeyri-neft sektorunun inkişafının daha da stimullaşdırılması istiqmətində görülən tədbirlərdən danışarkən Azərbaycanın mühüm təbii və mineral ehtiyatlarının mənimsənilməsi və ixrac potensialının gücləndirilməsini də qeyd etmək lazımdır. Prezident İlham Əliyevin 11 fevral 2015-ci il tarixli 1047 nömrəli Sərəncamına əsasən təsis edilən “AzerGold” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti ölkə ərazisində əlvan və qara metal filizi yataqlarının öyrənilməsi, tədqiqi, kəşfiyyatı, idarə olunması, bu metalların hasilatı, emalı və satışı, bu sahədə yeni texnologiyaların tətbiqi, maddi-texniki bazanın müasirləşdirilməsi və ondan səmərəli istifadə, habelə bu sahənin inkişafı ilə bağlı həyata keçirdiyi mühüm işləri qeyd etmək lazım gəlir.

Qeyd edək ki, 2020-ci ildən “AzerGold”un fəaliyyət sahəsi daha da genişləndirilib. Ölkə ərazisində qara metal filizi yataqlarının işlənilməsi və idarə edilməsi də Cəmiyyətə həvalə olunub. Dövlətimizin başçısının müvafiq Sərəncamı ilə “Daşkəsən Dəmir Filiz” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti fəaliyyətə başlayıb. Bu layihənin başlıca hədəfi qısa müddət ərzində dəmir filiz yataqlarının istismara verilməsi və metal qırıntılarını əvəzləyən, həmçinin daha keyfiyyətli metallurgiya məhsullarının istehsalı üçün xammala tələbin təmin edilməsidir.

Prezident İlham Əliyev 22 iyul 2021-ci il tarixində Daşkəsəndə “AzerGold” QSC-nin “Çovdar” İntegrə olunmuş Regional Emal Sahəsinin fəaliyyəti ilə tanış olarkən bu sahənin perspektiv imkanlarını xüsusi

qeyd etmişdir: “Qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün bu sahə xüsusi perspektivlərə malikdir. Dağ-mədən sahəsi bizim qeyri-neft sektorumuzda aparıcı sahəyə çevrilir və perspektivlər də çox gözəldir. Bu gün həm açılışını qeyd etdik, eyni zamanda, bundan sonra görülməli işlərlə bağlı təqdimat oldu. Təkcə qızıl yox, digər qiymətli metalların hasilatı Azərbaycanda bundan sonra daha geniş miqyasda öz həllini tapacaq. Bununla paralel olaraq, Daşkəsənin ənənəvi sahəsi olan dəmir filizi yataqlarının işlənilməsi ilə bağlı konkret planlar var. Bir müddət bundan əvvəl mənim göstərişimlə xüsusi proqram tərtib edilmişdir, dövlət investisiya resursları cəlb olunmuşdur. Bu sahə çox böyük gəlir gətirən sahə olacaq. Eyni zamanda, minlərlə iş yeri yaradılacaq və idxaldan asılılıq azalacaq. Çünki son beş il ərzində, - verilən təqdimatda da bu, göstərilir, - təkcə dəmir məmulatlarının idxalına ölkədən 1,7 milyard manat vəsait gedibdir. Bu sahənin inkişafı imkan verəcək ki, idxaldan asılılıq kəskin şəkildə azalacaq, biz daha böyük dəyərə malik olan dəyər zəncirini yaratmış oluruq və eyni zamanda, ixrac imkanlarımız da yaranacaq. Çünki bu gün dağ-mədən sənayemizin inkişafı bu yolla getməlidir.”²³⁹

Beləliklə də İlham Əliyevin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasət və bu siyasətin əsas istiqamətlərindən biri olan iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi Azərbaycanın davamlı inkişafının təmin olunmasında həlledici faktora çevrilmişdir.

Möhkəm təməllərə söykənən bu məqsədyönlü siyasət sayəsində son illərdə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikası neft sektorunun artım dinamikasını üstələmişdir ki, bu da ölkənin milli prioritetlərdə əksini tapmış hədəflərə çatmaqda mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İlham Əliyev - Güclü Lider

Ölkəmizin 18 il ərzində keçdiyi yola nəzər salsaq, Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı və dinamik inkişaf etdiyini görürük. Prezident İlham Əliyev pragmatik və çevik siyasəti, sistemli və ardıcıl yanaşması, inqilabi səciyyə daşıyan islahatları ilə Azərbaycanı iqtisadi baxımdan qüdrətli dövlətə çevirib, zamanın hər bir çağırışına anında cavab verib. Bu illər ərzində regionda reallaşdırılan bütün beynəlxalq, irimiqyaslı layihələr Azərbaycanın iştirakı, onun milli maraqları nəzərə alınmaqla həyata keçirilib.

Təsadüfi deyil ki, koronavirus pandemiyasının təsirindən yaranmış dərin maliyyə böhranı bir sıra ölkələrdə iqtisadiyyatın tənəzzülə uğramasına və sosial gərginliyin artmasına gətirib çıxardığı bir vaxtda ölkəmiz qlobal böhranın təsirindən maksimum qorunmuş, sosial-iqtisadi inkişaf, vətəndaşlarımızın rifah halının yüksəldilməsi tədbirləri ardıcıl davam etmişdir. Belə ki, keçən dövr ərzində dövlət fondları və digər maliyyə resursları səfərbər edilərək ümumi maliyyə dəstək paketi 3,5 milyard manatdan artıq olmuşdur. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Azərbaycanda koronavirus xəstəliyinin yayılmasının qarşısının alınması üçün çevik və zəruri qabaqalayıcı addımlar atılmış, bu istiqamətdə ölkəmiz qlobal həmrəylik nümayiş etdirərək dünyada öz fəal rolunu oynamışdır. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2020-ci il aprelin 10-da keçirilən Türk Şurasının videokonfrans vasitəsilə fəvqəladə Zirvə görüşü dövlət başçıları səviyyəsində koronavirus pandemiyasına həsr olunmuş ilk beynəlxalq tədbir kimi tarixə düşmüş və ölkəmiz pandemiya qarşı görülmüş tədbirlərə görə nümunəvi ölkə kimi dəyərləndirilmişdir. 2020-ci il mayın 4-də isə İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Qoşulmama Hərəkatının Tə-

mas Qrupu formatında videokonfrans vasitəsilə “COVID-19-a qarşı birlikdəyik” mövzusunda Zirvə görüşü keçirilmişdir. Daha bir qlobal təşəbbüsünü reallaşdıran Prezident İlham Əliyev bu dəfə 120 üzv dövləti və 17 müşahidəçi ölkəni, eyni zamanda 10 müşahidəçi beynəlxalq təşkilatı birləşdirən Qoşulmama Hərəkətinin Zirvə görüşündə koronavirus bəlasından çıxış yolunu göstərməklə yanaşı, bu istiqamətdə reallaşdırdığı proqramların effektiv nəticələrini də bölüşdü.

Beləliklə də dünyanı cənginə almış COVID-19 pandemiyası ilə mübarizədə Azərbaycan ən ciddi tədbirlər görmüş ölkələr sırasındadır. Koronavirusun ölkəmizdə yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi və şəxsi nəzarəti ilə səmərəli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı mübarizədə Azərbaycanın gördüyü tədbirləri dəfələrlə yüksək qiymətləndirmiş, bu sahədə nümunəvi ölkə adlandırmışdır. Dövlət başçısının ilk gündən atdığı addımlar bütün strukturlar və eləcə də vətəndaşlar üçün nümunə olmuş, böyük motivasiya yaratmışdır. Azərbaycanda yeni modul tipli 10-a yaxın xəstəxana açılmışdır ki, bu da koronavirusla mübarizədə mövcud imkanları daha da gücləndirməyə xidmət edir. Prezidentin təşəbbüsü ilə təsis edilmiş Azərbaycanda Koronavirusla Mübarizəyə Dəstək Fonduna ianələrin köçürülməsi və işçilərin ixtisar olunmaması ilə bağlı çağırışlara sahibkarlar da qoşularaq cəmiyyətdə yüksək həmrəylik nümayiş etdirmişlər.

Onu da xüsusi qeyd etmək vacibdir ki, Prezident İlham Əliyevin koronavirusla bağlı mübarizə tədbirləri, bu problemin həlli istiqamətində atdığı məqsədyönlü addımlar yalnız ölkəmizi deyil, bütün dünyanı əhatə etməkdədir. 2020-ci il iyul ayının 10-da məhz cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilən BMT Baş Assambleyasının xüsusi

sessiyasında koronavirusla mübarizə tədbirləri, bu problemin həlli yolları dünya dövlətləri tərəfindən geniş şəkildə müzakirə edilmiş, koronavirusla mübarizənin daha effektiv, səmərəli hədəfəri müəyyənləşdirilmişdir. Bu təqdirəlayiq təşəbbüsün məhz Azərbaycan Prezidenti tərəfindən irəli sürülməsi koronavirusla bütün dünyanın apardığı mübarizəyə, bəşəri həmrəyliyə dövlətimizin böyük töhfəsidir. Bu humanist və mütərəqqi təklifin irəli sürülməsi bir daha sübut edir ki, cənab İlham Əliyev yalnız öz ölkəsi və region üçün deyil, bütün dünyanın taleyi üçün narahat olan, bütövlükdə, bəşəriyyətin gələcəyini düşünən və hər bir insanın xoşbəxtliyini arzulayan dünya miqyaslı bir liderdir.

“Dünyanın koronavirusla üzləşdiyi bir vaxtda Prezident İlham Əliyevin irəli sürdüyü təşəbbüslər sübut edir ki, Azərbaycan yalnız özünün deyil, həm də dünya əhalisinin sağlamlığı ilə bağlı təhlükəsizliyin təmin olunmasına çalışır. Ölkəmiz həmişə beynəlxalq əməkdaşlığın möhkəmlənməsində, mədəniyyətlərarası dialoqun, qlobal xarakter daşıyan tədbirlərin keçirilməsində yaxından iştirak etmiş, pandemiya ilə mübarizədə də beynəlxalq həmrəyliyin vacib olmasını nəzərə alıb bu istiqamətdə fəal siyasət aparır”.²⁴⁰

Professor İradə Hüseynova qeyd edir ki, “Prezident İlham Əliyevin son 18 ildə ölkəyə rəhbərliyinin ən parlaq nəticəsi ondan ibarətdir ki, bu gün Azərbaycan, sözün əsl mənasında, tam müstəqil siyasət yürüdən ölkədir. Bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin öz siyasi dəst-xətti, dövlətçilik siması, inkişaf yolu vardır. Ölkə iqtidarının milli maraqlara əsaslanan siyasəti, iqtisadi inkişaf və demokratikləşdirmə, hüquqi dövlət quruculuğu, effektiv diplomatiya istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti də məhz milli müstəqilliyin praktik olaraq gerçəkləşdirilməsini təmin etmişdir. Modernləşmə xəttini uğur-

la davam etdirən cənab İlham Əliyev hesab edir ki, bu yol ölkəmizi bilik və informasiya cəmiyyətinə gətirib çıxaracaqdır. Azərbaycanın sosiomədəni modernləşməsi təkcə yeni texnologiyaların və bazar mexanizmlərinin tez bir zamanda keyfiyyətli tətbiqini deyil, kreativ və innovasion şüurun köməyi ilə millətin sivil yeniləşməni şərtləndirə bilən institutların yaranmasını nəzərdə tutur. Ötən illərdə uğurla gerçəkləşdirilən sosial-iqtisadi islahatların-davamlı və tarazlı inkişafı stimullaşdıran dövlət proqramlarının, ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edən fərman və sərəncamların nəticəsi olaraq respublikamız son illərdə dünyanın sürətli inkişaf yolunda olan, qlobal maliyyə-iqtisadi böhrandan uğurla çıxan, özünəməxsus milli inkişaf modeli olan dövlətlərindən biri kimi tanınır”.²⁴¹

Azərbaycanda idman hərəkətinin genişlənməsi də İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi ki, heç bir fəaliyyət ölkəni dünyada idman qədər tanıda bilməz. Bu ideyanı rəhbər tutan Prezident İlham Əliyev ötən müddətdə Azərbaycanı idman ölkəsinə çevirdi. Bu məqsədə çatmaq üçün bütün ölkə ərazisində Olimpiya mərkəzləri, müasir idman infrastrukturu yaradıldı, idmançılara diqqət və qayğı artırıldı. Azərbaycanda Olimpiya hərəkəti görünməmiş vüsət aldı. Nəticələr göz qabağındadır. İlk Avropa Oyunlarının keçirilməsi Azərbaycana həvalə olundu. Azərbaycan 42-ci Dünya Şahmat Olimpiadasına, qadınlar arasında voleybol üzrə Avropa çempionatına, IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarına ev sahibliyi etdi. Bakıda iki ildir keçirilən dünyanın ən nüfuzlu idman yarışlarından biri - Formula-1 Avropa Qran-Prisi ilə Azərbaycan bütün dünyanın diqqət mərkəzində oldu. Azərbaycan Rio Yay Olimpiya Oyunlarında böyük zəfərə imza atdı. Tarixdə ilk dəfə hesabına 18 medal yazan milli komandamız medal sa-

yına görə dünyada 14-cü, Avropa ölkələri arasında 7-ci, MDB respublikaları arasında 2-ci, müsəlman ölkələri arasında isə 1-ci yeri tutdu.

Prezident İlham Əliyevin milli mənəvi dəyərlərimizə, müxtəlif dinlərə və sivilizasiyalara hörmətlə yanaşması, ölkədə güclü tolerantlıq ənənələrinin daha da möhkəmləndirilməsi Azərbaycanı nəinki regionda, bütövlükdə dünyada multikulturalizmin, dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqun əsas mərkəzlərindən birinə çevirdi. Bu gün multikulturalizm Azərbaycanın dövlət siyasəti və həyat tərzidir. Bu, artıq bütün dünyada qəbul edilir. Azərbaycan mədəniyyətlərin dialoqunun inkişafına, mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanmasına və sivilizasiyalar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsinə yönələn mühüm layihələrin reallaşdırılması, mötəbər forumların keçirilməsi sahəsində zəngin təcrübəyə malikdir. Tolerantlığın Azərbaycan modeli dünyada ən mükəmməl nümunədir və BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının VII Qlobal Forumunun Bakıda keçirilməsi bunu təsdiqləyir.

Dünyada XXI əsrin lider Prezidenti nümunəsini yaradan İlham Əliyevin 18 illik ictimai-siyasi fəaliyyətinin əsas məqamlarını xatırladıqca onun çoxşaxəli pragmatik dövlətçilik kursunda gənclər siyasətinin önəmli yer tutduğunu qeyd etməliyik. Ölkə rəhbərinin gənclər siyasəti Azərbaycanın yeni nəsilləri üçün böyük stimül yaratmış, onların inkişaf, karyera imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. “Azərbaycan gəncliyi 2017-2021-ci illərdə” növbəti dövlət proqramının təsdiq edilməsi cəmiyyətimizdə gənclərin təşəbbüskarlığı, onların vətənpərvərlik ruhu və vətəndaşlıq mövqeyinin möhkəmlənməsi, maraq dairələrinin genişlənməsi istiqamətində yeni imkanlar yaratmışdır. Ümumiyyətlə, cənab Prezidentin rəhbərliyi ilə aparılan çoxşaxəli islahatlar sayəsində gənclərin bütün sahələrdə fəallığı, bilikli gənc-

lərin idarəetmədə yaxından iştirakı və mühüm vəzifələrə təyinatları ölkəmizdə gənclərə yüksək diqqət və etimadının bariz təzahürüdür. 2020-ci ili Azərbaycanda “Könüllülər İli” elan etməklə ölkə başçısı bu hərəkata böyük önəm və töhfə vermiş oldu. Könüllülük hərəkatının geniş vüsət alması cəmiyyətdə xeyirxahlıq, yeni davranış qaydalarının təbliğində, gənclərin özünüinkişafının təmin olunmasında öz müsbət rolunu oynamaqdadır. Könüllülük bu gün gənclərimiz üçün vətənpərvərlik məktəbinə, öz xalqına, dövlətinə, milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq örnəyinə çevrilmişdir. 2012-ci ildə keçirilən Avroviziya mahnı müsabiqəsinin, 2015-ci ildə baş tutan I Avropa Oyunlarının, 2017-ci ildə keçirilən IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarının və Formula-1 Bakı Qran-Prisinin yüksək peşəkarlıqla təşkil edilməsi və minlərlə xarici vətəndaşın Azərbaycana səfəri ölkəmizin dünyaya tanıtılması istiqamətində atılmış ən uğurlu addımlardandır.

Prezident İlham Əliyevin dövlətçilik fəlsəfəsində humanizm prinsipləri əhəmiyyətli istiqamətlərdən biri olmaqla cəmiyyətimizdə insanseverlik hisslərinin dərinləşməsinə güclü təsir göstərmişdir. Dövlət başçısı tərəfindən imzalanmış amnistiya aktları və əfv fərmanları xalqımız tərəfindən dərin razılıq və böyük sevinclə qarşılanmışdır. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin möhkəm təməllər üzərində əsasını qoyduğu uzaqgörən siyasətin varisliyini bütün sahələrdə dövrün tələblərinə uyğun layiqincə davam etdirən Prezident İlham Əliyev əfv etmə institutunun çevik və işlək mexanizmlər əsasında fəaliyyət göstərməsini daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bu sahədə görülən işlər kimliyindən asılı olmayaraq hər bir kəsə inamla və hörmətlə yanaşmanı, insanpərvərlik ideyalarının cəmiyyətdə geniş yayılmasını şərtləndirib. Son 18 ildə Prezidentin imzaladığı 35 əfv fərman və sərəncamı, böyük

ürəkli insanın təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş çoxsaylı amnistiya aktları on minlərlə insana sevinc bəxş edib.

Dövlət başçısının təşəbbüsü ilə düşmən üzərində Böyük Qələbəmizə həsr olunmuş 8 noyabr – Zəfər Günü münasibətilə elan olunmuş Amnistiya Aktı isə dövlətimizin humanist siyasətinin növbəti təzahürüdür. Amnistiya aktının preambulasında da qeyd olunduğu kimi, Vətən müharibəsindəki Qələbə Azərbaycan xalqının özünə inamını, güvənini daha da artırıb, Azərbaycan dövlətçiliyini daha da gücləndirib. Belə bir mərhələdə amnistiyanın elan olunması hələ Ulu Öndər Heydər Əliyevdən başlayaraq ölkəmizdə həyata keçirilən humanizm siyasətinin yenə də davam etdiyinin göstəricisidir.

Vətən müharibəsində qazandığımız tarixi Qələbənin - Zəfər Günü'nün birinci ildönümü ərəfəsində bu Qələbənin memarı olan Müzəffər Ali Baş Komandan, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Milli Məclis tərəfindən “8 Noyabr – Zəfər Günü münasibətilə amnistiya elan edilməsi haqqında” Qərarın qəbul olunması xalqımızın qələbə sevincinə əlavə fərəh qatmışdır.

Beləliklə də son 18 il Azərbaycan tarixinə hərtərəfli və sürətli inkişaf dövrü kimi daxil olmuşdur. Güclü xalq, güclü dövlət, güclü lider vəhdəti son 18 ildə müasir müstəqil Azərbaycanın devizinə çevrilmişdir. Bu illər ərzində Azərbaycan günbəgün güclənmiş, dünya arenasında layiqli yer tutmuşdur. Bütün nailiyyətlərin əsasında isə Güclü Lider amili dayanır. Dünyanın nüfuzlu dövlət başçıları, siyasi və ictimai xadimlər İlham Əliyevi fenomenal xarizmatik lider, müdrik siyasətçi kimi qiymətləndirir, Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi varisi kimi onun həm Azərbaycan, həm regional, həm də dünya siyasətində oynadığı fəal rola yüksək önəm verirlər:

Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan:

“Azərbaycan bu gün beynəlxalq aləmdə nüfuzlu bir mövqeyə sahibdir. Siyasi və iqtisadi sahələrdə mühüm irəliləyişlərə nail olan Azərbaycanın bugünkü uğurlarında ən böyük pay, şübhəsiz ki, hörmətli cənab Prezident, əziz qardaşım İlham Əliyevə məxsusdur”.

Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin:

“Hörmətli İlham Heydər oğlunun rəhbərliyi ilə Azərbaycan sosial-iqtisadi inkişaf yolunda inamla irəliləyir, beynəlxalq aləmdə mövqelərini möhkəmləndirir. Ölkəmiz arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin möhkəmlənməsinə cənab İlham Əliyevin şəxsi töhfələrini çox yüksək qiymətləndiririk. Bizim aramızda yaranmış etimad və qarşılıqlı anlaşma mənim üçün, həqiqətən, çox qiymətlidir”.

Qazaxıstan Respublikasının birinci prezidenti Nursultan Nazarbayev:

“Hörmətli İlham Heydər oğlunun Azərbaycan cəmiyyətinin quruculuğu işinə, eləcə də ölkənin təbliğinə və onun iqtisadi inkişafına verdiyi töhfəni yüksək qiymətləndiririk. Azərbaycan Respublikası bu qısa tarixi dövrdə böyük nailiyyətlər əldə edib, dünya birliyinin fəal və nüfuzlu üzvü olub”.

Çin Xalq Respublikasının Sədri Si Tszinpin:

“Son illər Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanda sabit sosial-siyasi vəziyyət müşahidə olunur. İqtisadi inkişaf sahəsində əhəmiyyətli nəticələr əldə edilir, beynəlxalq birlikdə Azərbaycanın statusu və nüfuzu durmadan yüksəlir. Çin tərəfi bütün bunlara ürəkdən sevinir”.

Türkiyə Respublikasının 9-cu Prezidenti Süleyman Dəmirəl:

“Azərbaycanda gördüyümüz inkişaf Prezident İlham Əliyevin ciddi söylərinin nəticəsidir. Onun güclü rəhbərliyi ilə davam edən bu inkişaf bizi məmnun və xoşbəxt edir. Nəyi görürüksə, bu bizim öz vətənimizdə imiş kimi bizi sevindirir”.

Pakistan İslam Respublikasının sabiq Baş naziri Şövkət Əziz:

“İnsanların həyat səviyyəsinin, təhsilinin yaxşılaşdırılmasına, tərəqqi və inkişaf üçün yeni imkanlar açılmasına dəstək verən cənab İlham Əliyev kimi liderlərə dünyanın böyük ehtiyacı var. Cənab İlham Əliyev sülh, tolerantlıq və geniş düşüncənin rəmzidir”.

İsrail Dövlətinin sabiq Baş naziri Ehud Barak:

“Möhtərəm Prezident İlham Əliyev dövlət xadimi kimi üzərinə öz xalqını irəli aparmaq, insanlığın təməl dəyərləri olan sülh və azadlığa nail olmaq kimi mühüm missiya götürüb”.

Polşa Respublikasının sabiq Prezidenti Aleksandr Kvasnevski:

“Azərbaycanın və şəxsən Prezident İlham Əliyevin dinlərarası, millətlərarası tolerantlıq və sülh kimi dəyərlərə göstərdiyi sədaqət bu gün bütün dünyaya məlumdur”.

Latviya Respublikasının sabiq Prezidenti Valdis Zatlers:

“Prezident İlham Əliyev xalqının müdrik, məsuliyyətli və qətiyyətli liderinə çevrilib. Bu Onun misilsiz istedadının və uzun illərdir həyata keçirdiyi nəcib fəaliyyətinin bariz təəcəssümüdür. Cənab İlham Əliyevin fəaliyyətinə və uğurlarına heyranam”.

ICESCO-nun sabiq Baş direktoru Əbdüləziz bin Osman əl-Tüveycri:

“Hörmətli cənab Prezident İlham Əliyevin bacarıqlı və müdrik rəhbərliyi ilə Azərbaycanda həyatın bütün sahələri hərtərəfli və uğurlu inkişaf edib, ölkə bütün dünyada dialoq, sülh və tolerantlığın rəmzinə çevrilib”.

Moskvanın və bütün Rusiyanın Patriarxı Kirill:

“Dünyada cənab İlham Əliyevi ən çətin məsələləri həll etməyə qadir olan təcrübəli və əsl peşəkar siyasi xadim kimi tanıyırlar. O, hörmətli atası Heydər Əlirza oğlunun siyasətini davam etdirərək ali dövləti vəzifədə fədakarcasına Vətənin və xalqın rifahına xidmət edir. Sevindirici haldır ki, İlham Heydər oğlu öz fəaliyyətində respublikada millətlərarası və dinlərarası sülhün dəstəklənməsinə də böyük önəm verir”.

Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun rektoru, Rusiya Elmlər Akademiyasının akademiki Anatoli Torkunov:

“Hörmətli İlham Heydər oğlunu tanıyanların hamısı qeyd edir ki, O, uzaqgörən dövlət xadimi, müdrik rəhbər, öz işinə ürəkdən sadıq olan, vətəndaşlarının rifahı üçün bütün varlığı ilə çalışan insandır”.

ABŞ-ın nüfuzlu Cons Hopkins Universitetinin Mərkəzi Asiya və Qafqaz Araşdırmaları İnstitutunun sədri Frederik Starr:

“Prezident İlham Əliyevin ən güclü cəhətlərindən biri odur ki, Onun üçün daim diqqət mərkəzində olmaq əhəmiyyətli deyildir. O, bacarıqlı, tarazlı, düşünülməmiş qərarlara yol verməyən, rəyi ilə ra-

zılaşmadığı insanlara ehtiramla yanaşan bir şəxsiyyətdir. Mən Onun Azərbaycandakı müxalifət nümayəndələri barədə hörmətlə danışdığını dəfələrlə eşitmişəm. O, şəxsi hissləri siyasətdən ayıra bilən adamdır. Bunların hamısı çox məsuliyyətli insana xas olan xüsusiyyətlərdir. Məncə, O, indiyə qədər ölkəsinə çox gözəl xidmət edib”.

Zəmanəmizin görkəmli yazıçısı Çingiz Aytmatovun Prezident İlham Əliyev haqqındakı aşağıdakı sözləri də görkəmli ədəbiyyat adamının dövlət başçısı barəsində obrazlı şəkildə ifadə olunmuş düsturu kimi səslənir: “İlham Əliyev qloballaşan dünyanın lider etalonudur”.

Çevik idarəetmə modelinin formalaşdırılması

Məlumdur ki, dövlət idarəetməsi dövlətin sosial-siyasi funksiyası olub, ictimai həyatın bütün sferalarının tənzimlənməsində, davamlı inkişafın, rifah və məmnunluq səviyyəsinin təmin olunmasında, peşəkar və səmərəli dövlət qulluğunun formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət idarəetmə nəzəriyyəsində dövlət idarəetməsinin əsas prinsiplərinin formalaşdırılmasına üç əsas yanaşma - hüquqi yanaşma; siyasi yanaşma; idarəetmə yanaşması mövcuddur. Hüquqi yanaşmaya əsasən, dövlət idarəçiliyinin əsas dəyərləri hüququn aliliyinin, vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsinin dəyərləridir. Dövlət qulluqçusu hüquqi dövlətin və Konstitusiyanın tələblərinə tabedir. Siyasi yanaşmaya görə, dövlət idarəçiliyinin əsas vəzifəsi xalqın iradəsini mümkün qədər yaxşı təcəssüm etdirməkdir. Dövlət qulluqçuları vətəndaşların cari maraqlarına uyğun siyasi məsuliyyətli (hesabatlı) olmalıdırlar.

Mahiyyət etibarilə idarəetmə tələbatların və fəaliyyət formalarının uzlaşdırılması vasitəsilə inkişaf proseslərinin tənzimlənməsinə yönələn xüsusi sosial funksiya kimi hər dövrün öz obyektiv zərurətindən irəli gələn modellər və metodlar əsasında həyata keçirilir.

Prezident İlham Əliyevin uğurlu və məqsədyönlü siyasəti ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsinə keçməsi, yeni demokratik mexanizmlərin yaradılması və xalqa xidmət müstəvisində səmərəli və şəffaf, müasir idarəetmə modelinin, vətəndaş - dövlət qulluqçusu münasibətlərində yeni düşüncə tərzinin, kadr potensialının formalaşdırılması, korrupsiya yarada bilən səbəbləri aradan qaldırmaq üçün zəmin olmuşdur. Dövlət orqanlarının fəaliyyətinin müasir standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi üçün 2007-2011-ci illərdə “Şəffaflığın artırılması

və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya” icra edilmiş, “Açıq hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nda dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, hesabatlılığın, yeni texnologiyaların tətbiqi əsas prinsiplər kimi təsbit olunmuşdur. Fəaliyyət Planına uyğun olaraq qlobal inkişafın müasir meyilləri və milli-tarixi dövlətçilik ənənələrinə əsaslanan islahatlar nəticəsində dövlət xidmətlərinin təqdim olunmasının forma və üsulları müntəzəm olaraq təkmilləşdirilmiş, dövlət qulluğu peşəkar kadr korpusundan ibarət mühüm sosial-hüquqi mexanizmə çevrilmişdir. Aparılan islahatlar dövlət idarəetməsinin ənənəvi funksiyalarına proqnozlaşdırma, strateji təhlil, qiymətləndirmə, marketing, insan resurslarının idarə olunması kimi yeni funksiyaların əlavə olunmasına, innovasiyalardan və müasir texnologiyalardan fəal istifadənin təmininə də səbəb olmuşdur. Ölkə başçısı tərəfindən 2011-ci il mayın 23-də imzalanmış “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Fərmana əsasən, dövlət orqanlarının elektron xidmətləri yaradılmışdır. Açıq hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planında da şəffaflığın artırılması və açıq hökumətin təşviqi üçün nəzərdə tutulan tədbirlərdən biri məhz elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi olmuşdur. “Şəffaflıq hər bir ölkənin gələcəyini müəyyən edən məsələdir. Çünki şəffaflıq olmadan biz heç bir islahatı apara bilmərik və nə iqtisadi, nə siyasi cəhətdən ölkə sürətlə inkişaf edə bilməz”, - deyən Prezident İlham Əliyev dövlət strukturlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın artırılması, vətəndaşlarla dövlət strukturları arasında bürokratik maneələrin aradan qaldırılması üçün aparılan islahatlar çərçivəsində innovativ addım atdı - Prezident yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial

İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyini yaratdı. Agentlik dövlət orqanlarında şəffaflığın artırılmasının, vətəndaşlara xidmətlərin daha keyfiyyətli, rahat, yeni üslubda və müasir innovasiyaların tətbiqlə göstərilməsinin, vətəndaşlara münasibətdə etik qaydalara əməl edilməsinin və vətəndaş məmnunluğunun təmininin zəruriliyindən yaradılmışdır. Agentliyin yaradılması “vətəndaş - dövlət qulluqçusu” münasibətlərinin inkişafı, vəzifəli şəxslərdə yeni düşüncə tərzinin və fəaliyyət üslubunun formalaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məlum olduğu kimi, eyni xidmətləri bir neçə dövlət orqanı göstərdikdə onlar arasında sağlam rəqabət mühiti yaranır ki, bu da korrupsiyanın, süründürməçiliyin qarşısını almağa və vətəndaş məmnunluğunun təmininə səbəb olur. Bu xüsusiyyətin islahatlar prosesində nəzərə alınması bir neçə orqanın xidmətlərini bir qurumda təqdim edən “ASAN xidmət” mərkəzlərinin yaradılması ilə nəticələnmişdir. Prezidentin təşəbbüsü ilə “ASAN xidmət” mərkəzlərinin yaradılması ilə dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, daha keyfiyyətli, rahat, yeni üslubda və müasir innovasiyaları tətbiq etməklə həyata keçirilən elektron xidmətlərə keçidin sürətləndirilməsi təmin olundu. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan brendi olan “ASAN xidmət” dünyada böyük maraq doğurmuş və bu təcrübə bir sıra ölkələr tərəfindən öyrənilmişdir.

Prezident İlham Əliyev ölkəmizdə “ASAN xidmət” mərkəzlərinin yaradılmasının təşəbbüskarı kimi ictimaiyyətin dərin rəğbətini qazanmışdır. Ölkə başçısı 2019-cu il dekabrın 5-də Şamaxıda “ASAN Həyat” kompleksinin açılışında qeyd edib: “Mənim təşəbbüslə yaradılmış bu xidmət bu gün nəinki ölkəmizdə, hətta xarici ölkələrdə də böyük rəğbətlə qarşılır. Şadam ki, “ASAN xidmət”in vətəndaşlar

tərəfindən bəyənilmə əmsalı 99,4 faizdir. Yəni, bu, onu göstərir ki, xidmət doğrudan da böyük nailiyyətdir, ictimai xidmətlər sahəsində böyük dəyişikliklərə gətirib çıxarıb. Eyni zamanda, “ASAN xidmət” cəmiyyətimizin ictimai şüurunda da inqilabi dəyişikliklərə səbəb olubdur. Çünki ictimai xidmətlər sektoru həmişə çox problemlı sektor idi və vətəndaşlar çox əziyyət çəkirdilər. Bürokratiya, süründürməçilik, korrupsiya, rüşvətxorluq xidmət sektorunun əsas problemləri idi. “ASAN xidmət”in fəaliyyətə başlamasından sonra artıq bu sahədə tam şəffaflıq təmin edilibdir”.²⁴²

Çox əhəmiyyətli məqamdır ki, Prezident İlham Əliyevin ölkədə səmərəli idarəetmə mexanizminin yaradılması üzrə təşəbbüslərinin məntiqi olaraq yaranan “ASAN xidmət” brendi beynəlxalq miqyasda tanınır. “ASAN bizim intellektual məhsulumuzdur. Mən çox şadam ki, Azərbaycan intellektual məhsul icad edir və bunu ixrac edir. İntellektual məhsulun, xidmətlərin ixracı hesab edirəm ki, bizim gələcək fəaliyyətimizdə çox böyük diqqətə layiq olmalıdır. “Bakutel” sərəgində də mənə edilən təqdimatlar göstərir ki, biz artıq xidmətləri, o cümlədən peyk xidmətlərini, innovasiyalarla bağlı olan xidmətləri ixrac edirik. “ASAN xidmət” mərkəzi artıq Əfqanıstanda fəaliyyət göstərir və bir neçə ölkə ilə bizim artıq anlaşma memorandumlarımız və sazişlər imzalanıbdir. ASAN dünyada öz fəaliyyətini genişləndirir və bizim gələcəkdə də bir çox ölkələrlə əməkdaşlığımız mümkündür. Əsas şərtimiz ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda göstərilən xidmət orada da göstərilsin, çünki bu, bizim brendimizdir və mərkəzin adı da bütün ölkələrdə ASAN olmalıdır. Təsadüfi deyil ki, ASAN artıq beynəlxalq mükafatlara da layiq görülüb və Azərbaycanın həm intellektual brendidir, həm də bizim siyasətimizi, niyyətimizi əks etdirir.

Çünki bizim siyasətimiz ondan ibarətdir ki, hər bir sahədə şəffaflyq, dürüstlük, mədəni xidmət olsun, pozuntulara yol verilməsin. Hesab edirəm ki, “ASAN xidmət” korrupsiyaya, rüşvətخورluğa qarşı ən səmərəli mexanizmlərdən biridir. Bu məsələlərlə bağlı köklü tədbirlər görülür. Azərbaycanda korrupsiyanı, rüşvətخورluğunu aradan qaldırmaq, yaxud da ki, əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq üçün əməli tədbirlər görülür. Bu tədbirlər nəticə verir, bundan sonra da verəcək. Ona görə inzibati tədbirlərlə, cəza tədbirləri ilə yanaşı, institusional tədbirlər də görülməlidir ki, biz korrupsiyanın və rüşvətخورluğun əhatə dairəsini daraldaq və beləliklə, Azərbaycanı müasir, çox sürətli inkişaf yoluna gətirək. Biz buna nail oluruz”.²⁴³

Ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması isə ölkədə yeni inkişaf mərhələsinin başlanmasının əyani göstəricisidir. Konsepsiyanın başlıca strateji məqsədi mövcud imkan və resursları nəzərə almaqla, Azərbaycanda davamlı iqtisadi artım və yüksək sosial rifah, səmərəli dövlət idarəetməsi və qanunun aliliyi, insanların bütün hüquq və azadlıqlarının tam təmin olunması və vətəndaş cəmiyyətinin ölkənin ictimai həyatında fəal statusu ilə səciyyələnən inkişafa nail olmaqdır.

Müasir qloballaşma dövrü hər bir ölkədən çevik idarəetmə sisteminin qurulmasını tələb edir. İnnovativ düşüncəyə malik, yüksək hazırlıqlı, dövrün çağdaş inkişaf trendlərini dərinləndirən mənimsəmiş və öz fəaliyyətində yaşadığımız mürəkkəb dünyanın çağırışlarını nəzərə alan kadrların hazırlanması və onların irəli çəkilməsi mühüm vəzifələrdən hesab olunur. İslahatların hazırkı mərhələsində mütərəqqi meyarlara söykənən çevik idarəetmə modelinin formalaşdırılması Azərbaycan üçün də kifayət qədər aktualdır.

Novruz Məmmədov hesab edir ki, son illərdə həyata keçirilən kadr islahatlarının əsas məqsədini əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması, neftdən asılı olmayan dayanıqlı inkişaf strategiyasının formalaşdırılması ilə yanaşı, ümumilikdə, dövlət idarəçilik fəlsəfəsinin dəyişdirilməsi təşkil edir. “Cənab İlham Əliyev, ilk növbədə, vətəndaşların mənafeyini düşünərək dövlət idarəetməsi ilə bağlı bu və digər qərarlar qəbul edir, struktur islahatları həyata keçirir. Dövlət başçısının 2019-cu il 14 yanvar tarixli “Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” fərmanı idarəetmə sistemində çevikliyin və səmərəliliyin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qlobal planda cərəyan edən mürəkkəb siyasi, iqtisadi və humanitar proseslər müasir islahatçı baxışın tətbiqini aktuallaşdırdığından dövlət başçısı hökumətin bu çağırışlara hazır olmasını da son dərəcə vacib sayır. 2017-ci il 21 fevral tarixdə Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO və ISESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti vəzifəsinə təyin olunması, bu mənada postneft dövründə Azərbaycanda həyata keçirilən çoxşaxəli islahatların davamlılığını və dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədinə xidmət etmişdir. Mehriban xanım Əliyevanın Birinci vitse-prezident kimi uğurlu fəaliyyəti bu prosesin sürətlənməsini təmin etmiş, idarəçiliyə yeni nəfəs gətirmişdir”.²⁴⁴

Respublikamızda yeni inkişaf mərhələsinin mühüm təminat şərti kimi təsbit olunan səmərəli dövlət idarəetməsinin qurulmasına yönələn dövlət siyasətinin mərkəzində vətəndaş durur, onun məmnunluğu dövlət xidmətlərinin keyfiyyət və asanlıqının əsas göstəricisi hesab olunur, şəffaflığın təminatı, kadr potensialının zənginləşdirilməsi ictimai

həyatın bütün sahələrinin dinamik inkişafı ilə eyni ahəngdə uğurla davam etdirilir. Hər bir ölkənin dinamik inkişafını təmin edən amillərdən biri də dövrün tələblərinə cavab verən kadr potensialının formalaşdırılması və səmərəli mexanizmlər üzərində çevik dövlət idarəçiliyi sisteminin yaradılmasıdır. Tarixən xalqla hakimiyyətin möhkəm mənəvi birliyi də məhz hər bir vətəndaşın mənafeyinin uca tutulduğu cəmiyyətlərdə mümkün olmuşdur. Təcrübə göstərir ki, ictimai maraqların ifadəçisi olan hakimiyyət fəaliyyətində daim mütərəqqi ruhlu qanunlara əsaslanaraq xalqa təmənnəsiz xidməti başlıca məqsədə çevirir. Bu məqsədin reallaşdırılması üçün monolit, güclü, peşəkar komandanın formalaşdırılması, habelə dövlət idarəçiliyinə müasirlik, dinamizm və təşəbbüskarlığın gətirilməsi obyektiv zərurətə çevrilir. “Qlobal maliyyə böhranı şəraitində bu və digər mütərəqqi meyarlara söykənən çevik idarəetmə modelinin formalaşdırılması Azərbaycan üçün də kifayət qədər aktualdır. Yeni dünya nizamının reallıqlarını obyektiv dəyərləndirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin yürütdüyü məqsədyönlü siyasət bu mənada təkə qlobal iqtisadi böhranın ölkəmizə mənfi təsirlərinin maksimum dərəcədə azaldılmasına deyil, həm də dövlət idarəçiliyində sistem xarakterli keyfiyyət dəyişikliklərinin təmin edilməsinə yönəlmişdir.”²⁴⁵

Son illər ölkəmizdə baş verən tərəqqiyönlü islahatlar və onların müsbət nəticələri göstərir ki, “Bizim siyasətimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır” deyən İlham Əliyev öz çoxşaxəli və məqsədyönlü fəaliyyəti ilə xalqa təmənnəsiz xidmətin bariz və örnək nümunəsini yaratmışdır. Dövlət başçısı 2017-ci il yanvarın 30-da “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasının üçüncü ildönümü ilə bağlı

keçirilən konfransda haqlı olaraq demişdir: “Mən bu məsələ ilə bağlı öz fikirlərimi dəfələrlə demişəm, bu gün də deyirəm, bunu hər kəs bilsin, eşitsin və nəticə çıxarsın. Məmurlar xalq üçün yaşayırlar, əksinə deyil. Məmur xalqın xidmətçisidir, vətəndaşa xidmət, kömək göstərməlidir, yekəxanılıq etməməlidir. Hansısa qanunsuz tələb irəli sürməməlidir. Özünü təvazökar aparmalıdır. Özü və ailə üzvləri nümunə olmalıdır. Rüsvətخورluqla, soyğunçuluqla məşğul olmamalıdır. Məmur bax belə olmalıdır, dediyim kimi. Mən hər bir dövlət məmurunu ya icra başçısı, ya başqa vəzifəyə təyin edəndə göstəriş verirəm ki, get insanlara qulluq et, xidmət göstər, dövlətə xidmət et, təmiz işlə. Amma əfsuslar olsun ki, bəziləri nəticə çıxarmırlar. Onların da cəzası verilir və veriləcək”.²⁴⁶

Yeni dünya reallıqlarını obyektiv dəyərləndirən Azərbaycan Prezidenti son illərdə yürütdüyü məqsədyönlü siyasət, bu mənada, təkcə dünyada mövcud böhranın ölkəmizə mənfi təsirlərinin maksimum dərəcədə azaldılmasına deyil, həm də dövlət idarəçiliyində sistem xarakterli keyfiyyət dəyişikliklərinin təmin edilməsinə yönəlmişdir

Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi struktur və kadr islahatları dövlət idarəetməsinin səmərəliliyinin artırılması, şəffaflaşdırılması, cəmiyyəti narahat edən mənfi halların aradan qaldırılması, peşəkar kadr bazasının formalaşdırılması və layiqli namizədlərin mühüm vəzifələrə irəli çəkilməsi kimi məsələlərin həlli məqsədini daşıyır. Prezident İlham Əliyev bildirib ki, respublikamızda dövlət idarəetmə islahatları bundan sonra da aparılacaq, bununla da iqtisadi və sosial islahatların sistemliliyi və dayanıqlılığı təmin ediləcək, ölkənin davamlı inkişafı daha da sürətlənəcək.

Beləliklə də İlham Əliyevin fəaliyyətində idarəçiliyin asanlaşdırılması, vətəndaş məmnunluğunun təmin edilməsi də strateji xətt olaraq

diqqət mərkəzində olmuşdur. Prezidentin təşəbbüsü ilə “ASAN xidmət”, “ASAN kommunal” və “DOST” kimi modern xidmət mərkəzlərinin yaradılması Azərbaycanda müasir idarəetmə sisteminin mahiyyətini, fəlsəfəsini bir daha ortaya qoyur.

İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə idarəetmə və hakimiyyət strukturunda elmin və elmi-texniki sahədə çalışan ziyalıların (texnokratların) rolu artmışdır. Humanitar siyasətçilərlə menecer və texnokratların ahəngdar vəhdəti ölkəmizin modernləşməsi şəraitində onun maraqlarına cavab verir.

“Prezident İlham Əliyev dövlət idarəetmə siyasətində yeni təfəkkürü təmsil edən novator bir lider kimi hakimiyyətə başladığı andan həm də paralel olaraq ən müasir istiqamətlərdə islahatlara start vermişdir. Dövlət rəhbərinin müəyyən etdiyi yeni istiqamətlər həyatın daxili təbii məntiqinin, ölkə reallıqlarının və mövcud dünya təcrübəsinin nəzərə alınması əsasında formalaşdırıldığı üçün bütün sahələrdə gerçək davamlı inkişafa yol açmışdır. İlham Əliyev Azərbaycan siyasi sistemində məntiqi mühakimələrə və analitik təhlilə əsaslanan, mütərəqqi, pozitiv, milli məqsədlərə xidmət edən, realizmə söykənən siyasi fəaliyyət nümunəsi gətirərək radikalizmi siyasi şantaj və ekstremizmi siyasi sistemimizdən çıxardı. O, pozitiv enerji doğurmaq bacarığı olan, sosial fəaliyyətə üstünlük verən, natiqlik və ünsiyyətçilik məharəti ilə, eyni zamanda, ekstraordinar keyfiyyəti ilə fərqlənən, fərdi xüsusiyyətlərinə görə xarizmatik bir rəhbərdir”.²⁴⁷

İlham Əliyevin çoxşaxəli inkişaf konsepsiyasının istiqamətləri

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində həyata keçirilən irimiqyaslı islahatlar və onların uğurlu nəticələrini hər bir vətəndaş öz həyatında, yaradıcı imkanlarının inkişafında hiss edir. Prezident İlham Əliyevin çoxşaxəli siyasət kursunun bəhrələri özünü bütün təşəbbüslərdə, xüsusən də təhsil və mədəniyyət sahələrində də göstərməkdədir. Azərbaycanda hər bir sahədə müşahidə olunan inkişaf tendensiyası təhsil sektorunda xüsusilə diqqəti cəlb edir. İlham Əliyevin prezidentliyi illərində respublikada minlərlə məktəb binası tikilmiş və ya yenidən qurulmuş, geniş bazaya malik təhsil infrastrukturunu yaradılmış, məktəblərimizin maddi-texniki bazası yeni İKT avadanlıqları ilə təmin edilmişdir.

Bu inkişafın əsasında isə, şübhəsiz, Ulu Öndər Heydər Əliyevin ideyaları və həmin ideyalar əsasında həyata keçirilən strateji kurs dayanır. Dövlət başçısının yüksək diqqəti və məqsədyönlü göstərişləri əsasında atılan addımlar, icra edilən dövlət proqramları təhsil sisteminə keyfiyyətə yeni inkişaf meyillərinin əldə edilməsinə, yüksək nəticələrin qazanılmasına xidmət etmişdir. Bu da ölkəmizdə milli kadr potensialının kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yetişdirilməsi və təkmilləşdirilməsi işinə mühüm töhfələr verməkdədir.

Məlumdur ki, təhsil siyasəti hər bir ölkənin strateji hədəflərində inkişaf konsepsiyasının mühüm tərkib hissəsi kimi qəbul edilir. Müasir qloballaşma əsrində Azərbaycanda milli tərəqqinin yeganə yolu elm və təhsilin, yeni biliklərin, intellektual əməyin inkişafından, habelə kompüter və informasiya texnologiyalarının bütün idarəetmə səviyyələrində geniş tətbiqindən keçir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi

dövründə ali təhsilin inkişafı əsas prioritetə çevrilmiş, insan kapitalının inkişafı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir. Məhz bu dövrdə ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi daha da inkişaf etdirilərək genişləndirilmiş, onların sayı 2003-cü ildəki 46-dan hazırda 51-ə, təhsilalanların sayı isə 120 mindən 171 minə çatdırılmışdır.

Bunlardan əlavə, yüksək keyfiyyətli ali təhsil verən yeni baza ali təhsil müəssisələri yaranıb. Azərbaycanda ən müasir tələblərə cavab verən ADA Universiteti, Bakı Ali Neft Məktəbi bu gün təkə ölkəmizdə deyil, dünyada söz sahibi olan təhsil ocaqlarından sayılır. Həmçinin dünyada tanınan, mütərəqqi ənənələri olan, öz nüfuzuna görə seçilən M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universiteti, İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universiteti kimi qocaman ali məktəblərin Bakı filialları yaradılıb. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına xaricə getmədən aparıcı ölkələrin ali təhsil standartları çərçivəsində keyfiyyətli təhsil almaq imkanının yaradılması məqsədilə Azərbaycan-Fransız Universiteti (UFAZ) fəaliyyətə başlayıb. Burada 4 ixtisas üzrə (kimya mühəndisliyi, kompüter elmləri, geofizika mühəndisliyi, neft və qazın kəşfiyyatı və istismarı) ingilis dilində tədris olunur, Fransanın Strasburq və Renn 1 universitetləri ilə ikili diplomun verilməsi həyata keçirilir.

Təhsil sahəsində aparılan islahatlar, qəbul olunan Dövlət proqramları, həmçinin, 2011-2021-ci illərdə Azərbaycanda təhsilin genişspektrli inkişafı üzrə Milli Strategiyanın hazırlanması, müsabiqələrin keçirilməsi bir daha təhsilimizin dövlət başçısının diqqət mərkəzində olduğunun göstəricisidir.

Gənclərin ölkə üçün zəruri ixtisaslar üzrə xaricdə təhsil almalarını və ölkənin inkişafının mühüm amilinə çevrilmələrini təmin et-

mək məqsədilə “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi barədə Sərəncam da imzalanıb. İnsan kapitalının inkişafına yönəlmiş həmin proqram çərçivəsində ümumilikdə 4 min nəfərdən artıq Azərbaycan vətəndaşının Dövlət Neft Fondu hesabına maliyyələşdirilməklə dünyanın 32 ölkəsinin 379 aparıcı universitetində təhsil almaq hüququ qazanması deməkdir. Həmin universitetlər dünyanın 500 ən güclü universiteti sırasındadır.

Proqram çərçivəsində ümumilikdə 3558 nəfər Azərbaycan vətəndaşı dünyanın ən nüfuzlu ali təhsil müəssisəsində təhsil almaq hüququ qazanmış, yüzlərlə gənc Harvard Universiteti, Yel Universiteti, Oksford Universiteti, Bristol Universiteti, Sorbonna Universiteti, Kioto Universiteti, Toronto Universiteti, Heydelberq Universiteti, Bilkənd Universiteti, Rusiya Federasiyası Xarici İşlər Nazirliyinin Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu kimi nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində ölkəmiz üçün əhəmiyyət daşıyan sahələrdə təhsil almış və ya almaqdadırlar. Həmin gənclər hazırda dünyanın aparıcı təşkilat və şirkətlərində (BMT, NASA, Microsoft”, “Google”, “Bloomberg”, “Samsung”, “LG” və s.) təcrübə keçməyə dəvət edilmişlər. Onlar yaşadıkları ölkələrin ictimai-mədəni həyatında yaxından iştirak etməklə, Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin, incəsənətinin təbliğində və diaspor işində xüsusi fəallıq göstərirlər. Həmin gənclərin Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ), Almaniya, Avstraliya, Böyük Britaniya, Fransa, Koreya Respublikası və Yaponiya kimi ölkələrdə azərbaycançılıq məfkurəsi və milli dəyərlər ətrafında təşkilatlanması ölkəmizin maraqlarının həmin ölkələrdə qorunmasına xidmət edir. Təhsillərini yüksək akademik göstəricilərlə tamamlayan gənclər Azər-

baycana qayıdaraq müxtəlif müəssisə və təşkilatlarda əmək fəaliyyətinə başlamışlar.

Həmin məzunlar ali məktəblərin (“ADA” Universiteti, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı Ali Neft Məktəbi, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti və s.) professor-müəllim heyətinin akademik bacarıqlarının müasirləşdirilməsində və tədrisin təşkilində nümunə olmaqla, həmin təhsil müəssisələrinin inkişafı prosesində mühüm rol oynayırlar.

2013-cü il oktyabr ayının 24-də Prezident İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nı təsdiq edib. Dövlət strategiyası çərçivəsində həyata keçirilən islahatlar Azərbaycan təhsilində keyfiyyət dəyişikliklərinin əsasını qoymuşdur. Güclü və dinamik inkişaf edən Azərbaycanda yüksək intellektli kadrların hazırlanması işinə öz töhfələrini verən dövlət strategiyasının qəbulundan keçən illər ərzində təhsilin məzmununun, kadr hazırlığının, təhsildə idarəetmənin yenidən qurulmasına imkan verəcək, davamlı inkişafı təmin edəcək məqsədyönlü təşəbbüslərə start verilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin dövlətçilik siyasətində müəllim əməyinin stimullaşdırılması xüsusi önəm daşıyır. Ümumiyyətlə, təhsil işçilərinin sosial-maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması Azərbaycan Prezidentinin həyata keçirdiyi strategiyanın əsasını təşkil edir. Dövlət başçısının “Dövlət ümumi təhsil müəssisələrində çalışan bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılan müəllimlərin dərslər yükünün və əməkhaqqının artırılması haqqında” 16 yanvar 2015-ci il tarixli sərəncamına əsasən, dövlət ümumi təhsil müəssisələrində çalışan bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılan

müəllimlərin həftəlik dərslər yükü norması 1,5 dəfə, aylıq vəzifə maaşları orta hesabla 2 dəfə artırılmışdır. Dövlət başçısının “Dövlət ümumi təhsil müəssisələrində çalışan, bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılmış müəllimlərin, o cümlədən həmin müəssisələrin direktor və direktor müavinlərinin, habelə gənclərin çağırışa qədərki hazırlıq rəhbərlərinin əməkhaqlarının artırılması haqqında” 17 dekabr 2021-ci il tarixli sərəncamı ilə isə 2022-ci il yanvarın 1-dən Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən maliyyələşən dövlət ümumi təhsil müəssisələrində çalışan, bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılmış müəllimlərin, həmin müəssisələrin direktor və direktor müavinlərinin aylıq vəzifə maaşları orta hesabla 20 faiz, gənclərin çağırışa qədərki hazırlıq rəhbərlərinin aylıq vəzifə maaşları orta hesabla 40 faiz artırılmışdır. Təhsilin bütün pillələri əhatə olunmaqla bu proses son illərdə davamlı xarakter almışdır. Bütün bu tədbirlər həm də ölkədə müəllim nüfuzunun yüksəlməsinə xidmət edən keyfiyyət dəyişiklikləri kimi də qiymətləndirilməlidir. Azərbaycan Prezidenti tərəfindən son illərdə bu sahədə imzalanmış müvafiq sərəncamlar məktəb kollektivləri, müəllimlər tərəfindən böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılanır, təlim-tərbiyə işinin daha da yaxşılaşmasına öz töhfəsini vermişdir.

Bundan əlavə, dövlət başçısı tərəfindən ali təhsilin əlçatanlığının artırılması, tələbələrin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması, ölkədə yüksəkixtisaslı, peşəkar kadrların hazırlanması, ali təhsildə rəqabət mühitinin formalaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli qərarlar qəbul olunmuşdur. Ölkə Prezidentinin sərəncamına əsasən təqaüd sistemi təkmilləşdirilmiş, dövlət hesabına maliyyələşən təqaüd yerlərinin miqdarı 23 min vahid artırılmış, təqaüd alan tələbələrin sayının

növbəti iki ildə 50 faizə çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bununla yanaşı, tələbələrə verilən təqaüdlərin məbləği də orta hesabla 20 faiz artırılmış, bu tədbirlər 110 mindən çox tələbəni əhatə etmişdir. Eyni zamanda ali təhsil müəssisələrinin bakalavriat səviyyəsinə dövlət sifarişi yerləri 66 faiz artırılaraq qəbul planı 42 faizə çatdırılmışdır. Prezident İlham Əliyevin sərəncamlarına əsasən məcburi köçkün statusu olan, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, şəhid ailəsi statusu almış ailənin üzvləri, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün, müstəqilliyinin və Konstitusiya quruluşunun müdafiəsi zamanı əlil olmuş və Azərbaycan Respublikasının azadlığı, suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda həlak olan, hərbi əməliyyatla əlaqədar itkin düşən və məhkəmə tərəfindən ölmüş elan edilən vətəndaşların uşaqları, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, habelə onların arasından olan şəxslər, I və II dərəcə əlilliyi olan, habelə sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslərin təhsil haqqı xərcləri büdcə vəsaitləri hesabına ödənilir. Peşə təhsili müəssisələrində təhsil alan I, II və III qrup əlillər, şəhid ailəsinin üzvləri, 20 yaşına çatmamış və I qrup əlil valideyni olan, aylıq gəliri yaşayış minimumundan aşağı olan şəxslər də təhsil haqqından azad edilmişdir.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanda elm və təhsil sahələrinə də hər zaman böyük diqqət və qayğı ilə yanaşmış, bu qayğının, dövlət dəstəyinin sayəsində bir sıra mühüm layihələr, dövlət proqramları həyata keçirilmişdir. Artıq əminliklə söyləmək olar ki, elm və təhsil Azərbaycanın dövlət siyasətinin prioritet sahələrindən birinə çevrilmişdir. Prezident İlham Əliyevin 9 aprel 2018-ci il tarixində imzaladığı sərəncamla hər il martın 27-i Azərbaycanda “Elm günü” kimi qeyd olunur.

Ölkə gənclərinin elm, təhsil, mədəniyyət və digər sahələrə yönəlmiş layihələrin reallaşdırılmasına dəstək məqsədi ilə 2011-ci ildə Gənclər Fondu yaradılmış, 2013-cü ildə gənclər üçün Prezident mükafatı təsis edilmişdir. Dövlət başçısının fərmanı ilə gənclər üçün Prezident mükafatının təsis edilməsi və həmin sənəddə elm və təhsil sahəsinə 2 yerin ayrılması dövlətin bu sahəyə olan diqqətinin bariz nümunəsidir. Azərbaycan təhsilinin və elminin flaqmanı olan Bakı Dövlət Universiteti də hələ ötən əsrin 70-ci illərindən Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin, son 18 ildə isə möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. Hər iki lider universitetin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsindən yeni tədris binalarının tikilməsinə, elmi potensialın gücləndirilməsindən tədris prosesinin innovativ metodlarla təşkilinə, mütəmadi olaraq alim əməyinin dövlət mükafatları ilə qiymətləndirilməsindən, hər bir əməkdaşın sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasına qədər saysız-hesabsız işlərdə öz dəstəyini göstərmişlər.

2019-cu ildə 100 illiyini qeyd etmiş Bakı Dövlət Universitetinə verilən ən böyük dəyər isə Prezident İlham Əliyevin qiymətli töhfəsi olmuşdur. Ölkə başçısının 14 noyabr 2017-ci il tarixində imzaladığı sərəncamla universitetin yubileyi ölkə miqyasında, eləcə də xaricdə geniş şəkildə qeyd edilmişdir. Həmin tarixi sənəddə müsəlman Şərqində yeni tipli ilk ali məktəb kimi yaranan Bakı Dövlət Universitetinin keçdiyi şərəfli yol xüsusi qeyd edilmiş, onun ölkədə ali təhsil sisteminin qurulmasında, elmi tədqiqatların aparılmasında, ümumən milli özünüdərk prosesinin sürətləndirilməsindəki tarixi xidmətləri xüsusi vurğulanmışdır.

Qloballaşan dünyada ali təhsil sisteminin qlobal rəqabətliliyinin gücləndirilməsi mühüm faktor kimi çıxış edir. Bu sahədə müasir çağır-

rışlar nəzərə alınmaqla Prezident İlham Əliyev tərəfindən 16 noyabr 2018-ci il tarixində “2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliyinin artırılması üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi ölkəmizdə prioritet istiqamət kimi bilik iqtisadiyyatının formalaşdırılması, insan kapitalının inkişafına dövlət dəstəyinin davam etdirilməsi, ümumən ölkədə ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliyinin artırılmasını müstəsna dərəcədə əhəmiyyətli edir.²⁴⁸

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” təsdiq edilmişdir. Sənəddə xüsusi olaraq qeyd olunur ki, gələcək illərdə dünyada artan rəqabətə hazır olmaq üçün hər bir ölkənin prioriteti yüksək rəqabətli insan kapitalını formalaşdırmaqdır. Bu prioritetin uğurla reallaşdırılması üçün aşağıdakı üç məqsədə nail olunmalıdır:

- XXI əsrin tələblərinə uyğun təhsil;
- yaradıcı və innovativ cəmiyyət;
- vətəndaşların sağlam həyat tərzini.

Sənəddə XXI əsrin tələblərinə uyğun təhsil sisteminin qurulması ölkə qarşısında duran prioritet vəzifə kimi göstərilir. “Dünyada artan rəqabətə davam gətirə bilmək üçün iqtisadiyyatın uzunmüddətli inkişafı müasir və güclü təhsilə arxalanmalıdır. Məhz təhsil vasitəsilə insan kapitalının milli sərvətdə iştirak payı davamlı şəkildə artırılmalıdır. Strateji dövrdə kompetensiya, sosial vərdişlər və bacarıqların harmoniyada inkişafına əsaslanan “ömürboyu təhsil”ə xüsusi önəm verilməlidir. Erkən və məktəbəqədər təhsilin əhatə dairəsi genişlənməli və mərhələlərlə müvafiq yaşda olan bütün uşaqlar

ları əhatə etməlidir. Cəmiyyətin inkişafının təminatçısı olan ümumi təhsilin gücləndirilməsi üçün təhsil sistemində gedən modernləşmə davam etdirilməli, məzmun islahatları dərinləşməli, integrativ tədris təcrübəsi inkişaf etdirilməlidir. Bu əsasda ölkənin beynəlxalq qiymətləndirmələrdə (PISA, PIRLS, TIMSS, ICILS) mövqeyinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına nail olunmalıdır. Təhsil sistemi gənc nəsli gələcək rəqəmsal texnologiyalar dövrünə hazırlamaq üçün onlara məktəb yaşından rəqəmsal səriştələrin aşılmasına diqqət yetirməli, indikindən əsaslı şəkildə fərqlənən yeni bacarıqlar, ixtisaslar və peşələr verməlidir.

İnsanların yüksək keyfiyyətli təhsil almaq imkanları genişləndirilməli, kadr hazırlığı əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşmalıdır, peşə hazırlığı sisteminin inkişaf etdirilməsi tədbirləri çərçivəsində beynəlxalq sertifikatlara uyğun mütəxəssislər hazırlanmalıdır.

Güclü təhsil hesabına yüksək peşə bacarıqlarına malik insan kapitalı yaratmaq üçün ali təhsil müəssisələrinin beynəlxalq səviyyədə keyfiyyət baxımından rəqabətədavamlığı təmin olunmalıdır”.²⁴⁹

Ölkə başçısı tərəfindən 30 sentyabr 2021-ci il tarixdə “Azərbaycan gənclərinin nüfuzlu xarici ali təhsil müəssisələrində təhsil imkanlarının genişləndirilməsi haqqında” müvafiq sərəncamın imzalanması isə əsas Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş xaricdə təhsil ənənəsinin müasir çağırışlar dövründə davam etdirilməsi, “qara qızıl”ın insan kapitalına çevrilməsi strategiyasının təhsillə əhatəsinin və ona əlçatanlığın artırılması, bu çərçivədə gənclərin qabaqcıl xarici təhsilə cəlbinin müxtəlif proqramlarla dəstəklənməsinə yönəlmişdir.

Bu illər ərzində təhsilin əhatəliliyinin artırılması, keyfiyyətli təhsilin təmin olunması, həssas əhali qrupuna aid vətəndaşların ali təhsil

imkanlarının yaxşılaşdırılması daim ölkə başçısının diqqət mərkəzində olmuşdur. Məhz yüksək dövlət qayğısının nəticəsidir ki, ölkə başçısı Prezident İlham Əliyev əhalinin aztəminatlı təbəqələrindən olan şəxslərin təhsilə əlçatanlığını təmin etmək, təhsil almaqda bərabər imkanlar yaratmaq və təhsilin əhatə dairəsini genişləndirmək məqsədilə Təhsil Nazirliyinin tabeliyində Təhsil Tələbə Krediti Fondunun yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında Fərman imzalamışdır. Ölkəmizdə vətəndaşlar tərəfindən böyük razılıqla qarşılanmış bu qərar sosial baxımdan həssas ailələrin övladlarının təhsilinə dəstək kimi qiymətləndirilmişdir. Güzəştli şərtlərlə təhsil kreditlərinin verilməsi onların ali təhsil alaraq savadlı insan kimi yetişməsinə, gələcəkdə özünün və ailəsinin maddi durumunun yaxşılaşdırılmasına imkan yaradacaq. Təhsil Tələbə Krediti Fondunun “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də də nəzərdə tutulmuş insan resursunun, insan kapitalının yaradılması baxımından böyük missiyası var.

Beləliklə də Prezident İlham Əliyevin hakimiyyəti illərində təhsil sahəsinin inkişaf etdirilməsi ölkəmizin dayanıqlı inkişafının təmin olunmasında prioritet istiqamətlərdən olmuşdur. “Təhsil hər bir dövlətin gələcəyidir. Biz fəxr edirik ki, Azərbaycanda savadlılıq təxminən 100 faizdir. Bu, çox böyük göstəricidir. Elə etməliyik ki, bütün uşaqlar savadlı, bilikli olsunlar, gələcəkdə özləri üçün gözəl həyat qura bilsinlər, dövlətimiz üçün dəyərli vətəndaşlar olsunlar. Ona görə, təhsilin keyfiyyəti indi ön plana çıxır. Bu istiqamətdə də islahatlar aparılır. Eyni zamanda, müəllimlərin fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün islahatlar aparılır. Müəllimlərin əməkhaqları qaldırılır. Əlbəttə ki, hər bir məktəbin əsas qiyməti onun fəaliyyətinin göstəriciləri ilə bağlıdır. Hər

bir məktəb çalışmalıdır ki, təhsilin səviyyəsi yüksək olsun”²⁵⁰

Dövlət başçımız qeyd edib ki, Azərbaycan uğurla inkişaf edən ölkədir. Son illər ərzində biz bütün istiqamətlər üzrə böyük nailiyyətlərə imza atmışıq. Elə etməliyik ki, bu inkişaf dayanıqlı olsun. Buna nail olmaq üçün isə əlbəttə ki, insanlar hazırlıqlı, gənclər bilikli olmalıdırlar. Əgər inkişaf etmiş ölkələrin tarixinə və bu gününə baxsaq, görərik ki, o ölkələrdə təhsil, texnologiya, elm inkişaf edir. Biz də bu yolla gedirik. Azərbaycanda gənc nəslin bilikli, savadlı olması ölkəmizi gücləndirir. Çünki iqtisadiyyatda, sənayedə, bütün sahələrdə çox gözəl mütəxəssislər lazımdır. Ölkəmizin çox uğurlu inkişaf dinamikası var. Kadr hazırlığı, mütəxəssislər, peşəkarlar, əlbəttə ki, bu dinamika əlavə güc verəcək. Ona görə, təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı çox önəmli addımlar atılır, islahatlar aparılır.

Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin müdrik və qətiyyətli siyasəti, qəhrəman Azərbaycan Ordusunun şücaəti nəticəsində 44 günlük Vətən müharibəsində Böyük Zəfərin əldə olunması ilə Qarabağımızda təhsil layihələrinə də təkan verilmişdir. Böyük Zəfərdən sonra düşmən tapdağından azad olunan torpaqlarımızda bir sıra yeni ümumtəhsil müəssisələrinin təməli qoyulmuşdur. Prezident İlham Əliyev mayın 12-də Şuşada 1 nömrəli ümumtəhsil məktəbinin təməlini qoymuşdur. 1830-cu ildə Azərbaycanda və Cənubi Qafqazda ilk dünyəvi məktəb məhz Şuşada inşa olunub. 1980-ci ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bu məktəbin 150 illik yubileyi qeyd olunub. İşğala qədər 1 nömrəli məktəb kimi fəaliyyət göstərən bu təhsil ocağını da erməni vandalları tamamilə dağıdıblar. Bu gün isə artıq görkəmi dəyişən Şuşada yeni məktəb tikintisinə başlanılması Prezident İlham Əliyevin bu sahəyə yüksək dəstək və qayğısının daha bir nümunəsidir.

Bundan əlavə, ölkə başçısı 960 şagird yerlik Ağdam şəhər 1 nömrəli məktəbin yeni binasının təməlini də qoymuşdur. Prezident İlham Əliyevin mayın 28-də Respublika Günündə Ağdamda rayon ictimaiyyət nümayəndələri, ziyalılar ilə görüşündə Ağdamın baş planı da müzakirə olunub. Ağdamı dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevirəcək baş planda Qarabağ Universitetinin yaradılması da nəzərdə tutulur. 44 günlük Vətən müharibəsinin yaratdığı ən mühüm imkanlardan biri kimi regionda modern universitet modelinin bənzərsiz nümunəsi olacaq Qarabağ Universitetindən bəhs etmək belə çox qürurvericidir.

Ölkə başçısının müvafiq sərəncamı ilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur Regional Təhsil idarələrinin yaradılmasına qərar verilməsi də Qarabağımızda təhsilin inkişafına diqqət və qayğının göstəricisidir.

Məlumdur ki, məktəb mühiti ölkəmizdə sağlam, vətənpərvər gəncliyin yetişdirilməsində xüsusi önəm daşıyır. “Bu gün bizim siyasətimizin təməlində milli maraqlarımız, milli dəyərlərimiz, Azərbaycan dəyərləri dayanır. Bu dəyərlər hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün hər şeydən üstün olmalıdır. Elə etməliyik ki, gələcək nəsil də bu istiqamətdə inkişaf etsin. Ona görə, vətənpərvərlik, Vətənə olan bağlılıq, milli-mənəvi dəyərlər məktəblərdə mütləq geniş vüsət almalıdır, müəllimlər də bu istiqamətdə daha fəal iş aparmalıdırlar”. Azərbaycan məktəbi, müəllimi dövlət başçısının bu çağırışına cavab olaraq özünün fəaliyyətində yeni nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsinə xüsusi önəm vermişdir.²⁵¹

Beləliklə də Prezident İlham Əliyev öz uzaqgörən siyasəti, xüsusi qayğısı ilə Azərbaycan təhsilini forma və məzmunca yeni inkişaf səviyyəsinə çatdırmağa nail olmuşdur. Dövlətimizin başçısı demişdir: “Təhsil sahəsində bu günə qədər aparılan islahatlar daha da dərinləş-

məlidir. Təhsil ölkəmizin ümumi inkişafına uyğun şəkildə inkişaf etməlidir və ən müasir tələblərə cavab verməlidir. Son illərdə bu sahədə çox böyük işlər görülmüş, təhsil sahəsi daim diqqət mərkəzindədir və bu da təbii. Çünki hər bir ölkənin bu günü və gələcəyi təhsillə bilavasitə bağlıdır”. Möhtərəm Prezidentimizin bu aydın mövqeyi, Azərbaycanın qüdrətli sabahına hesablanan tapşırıq və tövsiyələri bu gün təhsil sahəsində qazanılan nailiyyətlərin əsasını təşkil edir, milli tərəqqinin yeganə yolunun təhsildən keçdiyini əyani surətdə göstərir.

Ulu Öndərin siyasi kursunu bütün sahələrdə ləyaqətlə davam etdirən Prezident İlham Əliyev ölkəmizə rəhbərlik etdiyi dövrdən etibarən mədəniyyət sahəsinə xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşmış, mədəniyyətimizin, milli-mənəvi dəyərlərimizin, adət-ənənələrimizin qorunmasını prioritet vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur. “Azərbaycan xalqı həmişə öz milli-mənəvi dəyərlərinə sadıq olub. Bu gün Azərbaycan dövləti milli dəyərlərimizin qorunması üçün ardıcıl siyasət aparır. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik”, - deyən Prezident İlham Əliyevinin təşəbbüsü ilə mədəniyyət sahəsində daimi olaraq əsaslı islahatlar aparılıb, milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafı diqqət mərkəzində saxlanılıb. Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması, mədəniyyətimizin xarici ölkələrdə təbliği və tarixi abidələrin bərpaı istiqamətində əhəmiyyətli layihələr həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda, mədəniyyət sahəsinin zənginləşməsi üçün prezident ardıcıl olaraq sərəncamlar imzalamış və onların icrasını daim şəxsən diqqət mərkəzində saxlamışdır. Eyni zamanda, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə dövlət tərəfindən diqqət və qayğı göstərilmişdir. Aparılmış işlərin vüsəti və davamlılığı bir daha təsdiq edir ki, ölkəmizdə mədəniyyətə, mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılmasına, zənginləşdirilmə-

sinə həqiqətən böyük diqqət və qayğı var. Bu sərəncamlarda mədəniyyətimizin bütün sahələrinin inkişafına dövlət tərəfindən böyük dəstək verildiyi bir daha öz təsdiqini tapmışdır.

Digər tərəfdən, Azərbaycanın mədəniyyət sahəsinə, onun zənginləşməsinə verdiyi töhfələr beynəlxalq səciyyə daşıyır.

Bu gün Azərbaycan dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoq mərkəzidir. 2008-ci ildə Prezident İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülən mədəniyyətlərarası dialoqa dair “Bakı prosesi” regional təşəbbüsdən beynəlxalq platformaya çevrilib.

Prezident İlham Əliyevin ali hakimiyyəti dövründə Şərqi və Qərbi sivilizasiyasının qovşağında yerləşən Azərbaycanın Qərbi ölkələri ilə də mədəni əlaqələrinin genişləndirilməsi sahəsində mühüm tədbirlər görülmüşdür. 2009-cu ildə Avropanın bir neçə ölkəsində Azərbaycan mədəniyyəti günləri, xüsusən İsveçrədə Azərbaycan mədəniyyətinə həsr edilmiş 100 günlük mədəni tədbirlər silsiləsi təşkil olunmuşdur. 2009-cu ildə Bakının İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı elan edilməsi proqramı çərçivəsində isə ilboyu həyata keçirilən çoxsaylı tədbirlər Azərbaycanın İslami dəyərlərə bağlı olduğunu, tarix boyu bu dəyərləri qoruyub saxladığını və ona ehtiramla yanaşdığını bir daha təsdiq etmişdir. Bütün bunlar respublikamızın tarixində ən böyük mədəniyyət hadisəsi olmaqla, ölkəmizin İslam dünyasına inteqrasiyası sahəsində yeni dövrün başlanğıcını qoymuşdur.

UNESCO-nun və ISESCO-nun dəstəyi ilə ölkəmizdə keçirilən tədbirləri Azərbaycan mədəniyyətinin beynəlxalq aləmə inteqrasiyası və inkişafı kimi qiymətləndirilir. Xüsusilə görkəmli sənət adamlarının - şairlərimizin, bəstəkarlarımızın, elm xadimlərimizin yubileylərinin UNESCO səviyyəsində keçirilməsi Azərbaycan mədəniyyətinə, in-

cəsənətinə verilən yüksək qiymətin nümunəsidir. Bu mötəbər tədbirlər Azərbaycanın dini tolerantlıq nümunəsi və sivilizasiyalararası dialoqa verdiyi töhfələr baxımından nüfuzunu möhkəmləndirib.

Mədəniyyətimizə, tarixi-mədəni sərvətlərimizin qorunması və bərpasına dövlət başçısı İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyevanın diqqət və qayğısı sayəsində 2019-cu ildə UNESCO-nun Ümumdünya İrs Komitəsinin 43-cü sessiyası çərçivəsində keçirilən iclasda “Azərbaycanın Xan sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzi” UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilib. Bu, Azərbaycan mədəniyyətinə beynəlxalq müstəvidə verilən dəyərdir.

Mədəniyyət sahəsində görülən ən son və ən qürurverici işlər heç şübhəsiz Vətən müharibəsindəki şanlı Qələbəmizdən sonra Qarabağın, mədəniyyətimizin paytaxtı Şuşanın adı ilə bağlıdır. Artıq 2021-ci ilin yanvarından Şuşanın bərpasına başlanılmış, qısa müddət ərzində böyük işlər görülmüşdür. Dövlət başçısı 2021-ci il 7 may tarixli Sərəncamı ilə Şuşa şəhərini Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan etmişdir. Həmçinin 30 ildən sonra mədəniyyətimizin əzəli beşiyi olan Şuşada yenidən Xarıbülbul festivalı keçirilmiş, avqustun 30-da isə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Vaqif Poesiya Günləri yenidən təşkil olunmuşdur. Görülən bütün işlərin timsalında Şuşa öz əzəmətini özünə qaytarır, burada yeni muzeylər açılır, sərgilər keçirilir, mədəni tədbirlər təşkil olunur.

Dövlət başçısının məqsədyönlü siyasətinin davamı olaraq Şuşa zəfərindən dərhal sonra şəhərdə infrastrukturun qurulması ilə yanaşı, tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpasına başlanılmış, Şuşa Şəhəri Dövlət Qoruğu İdarəsi yaradılmışdır. Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilən Şuşada bu gün şəhərin əsl tarixi simasının bərpası

yönündə nəhəng layihələrin gerçəkləşdirilməsinə başlanılmışdır. Qısa müddətdə Şuşanın Baş planının hazırlanması, qüdrətli şair Molla Pənah Vaqifin büstünün və muzey-məqbərə kompleksinin öz ilkin görkəminə qaytarılması, Bülbülün ev-muzeyinin və Üzeyir Hacıbəylinin heykəlinin açılışları, habelə buradakı tarixi, dini və memarlıq abidələrinin bərpası prosesi ölkəmizin mədəniyyət paytaxtındakı kompleks işlərin tərkib hissəsidir.

Prezident İlham Əliyevin 5 yanvar 2022-ci il tarixli sərəncamı ilə 2022-ci ilin ölkəmizdə “Şuşa İli” elan olunması isə bir daha ölkəmizdə milli-mədəni və tarixi irsimizin qorunması və təbliğ olunmasına dövlət tərəfindən hər zaman xüsusi diqqət və qayğının göstərildiyini nümayiş etdirir. Sərəncamda qeyd olunduğu kimi, Şuşa şəhəri xalqımız üçün son dərəcə əziz, müqəddəs bir məkandır və bu şəhərə olan sevgi, bağlılıq hər bir azərbaycanlının mənəvi varlığının ayrılmaz parçasıdır.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı, 2022-ci ilin “Şuşa İli” elan olunması, heç şübhəsiz ki, Şuşa şəhərinin əvvəlki statusunun bərpası, tarixən malik olduğu şöhrətinin özünə qaytarılması, xalqımızın çoxəsrlik zəngin mədəniyyətinin, memarlıq və şəhərsalma sənətinin dünyada tanıtılmasına xidmət edir. Birmənalı olaraq qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Prezidentinin bu müdrik qərarları Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına misilsiz töhfələr verəcək.

Ölkəmizdə mədəniyyət sahəsinin ahəngdar inkişafının təmin edilməsi dövlət başçısının bu sahəyə yüksək diqqət və qayğısının nəticəsi, eyni zamanda, Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli-mədəni intibah amalının əbədi yaşayacağına təminatıdır.

Beləliklə, ötən 18 il ərzində dövlət başçısının uğurlu siyasətinin bir hissəsi olan mədəniyyət siyasəti nəticəsində bu sahədə inkişaf daha geniş vüsət almışdır. Eləcə də bu illər ərzində ölkəmizin beynəlxalq siyasi və mədəni nüfuzunun möhkəmlənməsi prosesi sürətlə davam etmişdir.

Bu illəri birmənalı olaraq Azərbaycanda mədəniyyətin dirçəliş illəri kimi xarakterizə etmək olar. Ölkəmizdə bərqərar olmuş çoxşaxəli və sürətli inkişaf mədəniyyətimizin yüksək inkişaf səviyyəsindən və dünya mədəni irsinin layiqli üzvü olmasından xəbər verir.

Prezident İlham Əliyev elmin inkişafına da daim diqqət göstərüb. Dövlət başçısının 2009-cu il oktyabrın 21-də imzaladığı sərəncamla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun yaradılması fundamental elmi tədqiqatların stimullaşdırılması, ölkənin təbii resurslarının, mədəni və tarixi irsinin öyrənilməsinin gücləndirilməsi, elmin müxtəlif sahələrində aparılan araşdırmaların səmərəliliyinin artırılması məqsədinə xidmət etmişdir. Prezident İlham Əliyevin 14 mart 2014-cü il tarixli sərəncamına əsasən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 70 illik yubileyi dövlət səviyyəsində qeyd olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının gənc alimlərinin Avropanın elmi mərkəzlərində doktorantura təhsilinin maliyyələşdirilməsi haqqında” 2010-cu il 9 fevral tarixli Sərəncamı respublikada elmi tədqiqatların müasir standartlar səviyyəsində aparılmasını, ölkənin elmi kadr potensialının artırılmasını və Azərbaycan elminin beynəlxalq elm məkanına inteqrasiyasını sürətləndirmişdir. Bu sərəncam çərçivəsində artıq gənc alimlərimiz dünyanın nüfuzlu tədqiqat mərkəzlərində ölkəmiz üçün perspektiv istiqamətlər üzrə araşdırmalarını davam etdirməkdədir. Bu, həm də azərbaycanlı

alimlərin elmi tədqiqatlarının keyfiyyətini Avropa səviyyəsinə çatdırılmasını, gənc tədqiqatçılarımızın dünya elminə inteqrasiyasını genişləndirməyə imkan vermişdir.

Prezident İlham Əliyevin elm sahəsində apardığı mütərəqqi islahatlar yeni elm müəssisələrinin yaradılmasını şərtləndirmişdir. Ölkə başçısının 19 dekabr 2012-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Gəncə Bölməsi təsis edilmişdir. Həmin sərəncama əsasən bölmənin tərkibinə daxil edilmək məqsədi ilə Humanitar Tədqiqatlar İnstitutunun, Diyarşünaslıq İnstitutunun, Nizami Gəncəvi Mərkəzinin, Bioresurslar İnstitutunun, Nəbatat Bağının, Ekologiya və Təbii Ehtiyatlar İnstitutunun və Aqrar Problemlər İnstitutunun yaradılması qərara alınmışdır.

Prezident İlham Əliyevin təsdiq etdiyi “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda elmi-tədqiqat qurumlarının və elmi işçilərin innovativ təşəbbüslərinin və sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsinə dair konkret fəaliyyətləri ehtiva edir.

Akademik İradə Hüseynova qeyd edir ki, Azərbaycan dövləti və cənab prezident tərəfindən elmi kadr hazırlığına göstərilən diqqət və qayğı olduqca qürurverici və təqdirəlayiqdir. “Böyük idarəçilik və təşkilatçılıq bacarıqları, fitri istedadı, yüksək intellekti, hərtərəfli və dərin bilikləri, problemlərə və onların həllinə novatorcasına yanaşması ilə fərqlənən cənab prezidenti elm və təhsilin, alim və müəllimlərin böyük himayəçisi adlandırmaq olar. Təsadüfi deyildir ki, Ulu Öndərin ölkənin elm məbədinə - Milli Elmlər Akademiyasına göstərdiyi xüsusi münasibət İlham Əliyevin də elm siyasətinin əsas leytmotividir. Cənab prezident elmin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində də Ulu Öndərin apardığı siyasəti davam və daha da inkişaf etdirmişdir.

Azərbaycanda elmin yüksəlişi istiqamətində yeni perspektivlər açan “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 14 iyun 2016-cı ildə məhz onun məqsədyönlü tövsiyələri əsasında qəbul edilmişdir”.²⁵²

Bundan əlavə, ölkə başçısı tərəfindən Azərbaycanda “Elm günü”nün təsis edilməsi haqqında sərəncamı və elm-təhsil sahəsi ilə bağlı imzaladığı onlarla sərəncam, fərman və qərarlar, həyata keçirilən dövlət proqramları elm sahəsinə diqqət və qayğının bariz nümunəsidir.

Prezident İlham Əliyevin pragmatik siyasətinin nəticələri

(Ata vəsiyyəti)

Azərbaycana rəhbərliyinin bütün 18 ili ərzində Prezident İlham Əliyevin əsas qayğılarından biri ordu quruculuğu, Azərbaycan ərazilərinin bütövlüyünün təmin olunması olub. Ümummilli Lider tərəfindən müəyyənəşdirilmiş prinsiplərə sadıq qalan dövlət başçısı İlham Əliyev ölkəmizin xarici siyasətinin prioriteti olan Qarabağ münaqişəsinin yalnız beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri çərçivəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi şərti ilə nizama salınmasının vacibliyini bildirmiş və beynəlxalq təşkilatların bu sahədə söylərini gücləndirməsinin zəruriliyini bəyan etmişdir.

Ölkəyə rəhbərliyinin ilk illərindən ordu quruculuğu məsələlərinə xüsusi önəm verən Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin möhkəmləndirilməsi sahəsində qətiyyətli addımları bu prioritet məsələnin həllinə günbəgün yaxınlaşdırmışdır. Bu sahədə ciddi işlər aparılmış, ordunun dünya səviyyəli ordular səviyyəsinə gətirilməsi üçün davamlı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan ordusu, silahlı qüvvələrimiz dünya standartlarına cavab verən modern keyfiyyətdə yenilənmişdir. Təsadüfi deyildir ki, 2003-cü ildə andiçmə mərasimində dövlətimizin başçısı görülmüş işlərə qiymət verərək, “Azərbaycanda ordu quruculuğu sahəsində də böyük işlər görülmüşdür. Ölkəmizdə güclü ordu yaradılmışdır və bu proses davam edəcəkdir” bəyanatını vermiş və sonrakı illərdə ordu quruculuğu, ordumuzun gücləndirilməsi, döyüş qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi sahəsində gördüyü davamlı işləri ilə bu xəttə sadıqlıyını sübut etmişdir. Hələ 2004-cü il mayın 10-da Heydər Əliyev Fondunun təntənəli açılış mə-

rasimindəki nitqində Prezident İlham Əliyev inamla bəyan edirdi ki, “Bu gün Azərbaycan ordusu qarşıda duran bütün vəzifələri həll etməyə qadirdir. Azərbaycanın iqtisadi potensialı gücləndikcə, ölkəmiz zəngin dövlətə çevriləndən sonra, əlbəttə, ordu potensialımız da çox güclənəcək və bu, bizə imkan verəcək ki, qarşımızda duran bütün məsələləri öz xeyrimizə həll edək”.

Nəhayət, 2016-cı ildə erməni hərbi birləşmələrinə qarşı ilk lazımı cavab verildi. Düşmənin əlində olan Lələtəpə kimi strateji yüksəklik Azərbaycan ordusunun nəzarətinə keçdi. Bu döyüşlərin ən mühüm yekunu Lələtəpə yüksəkliyinin azad olunması və bununla da Cocuq Mərcanlının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi oldu. Prezidentin sərəncamına əsasən Cocuq Mərcanlıda qısa müddətdə yeni qəsəbə salındı və ilk mərhələdə oraya 60 ailə köçürüldü. Bu hadisə “Böyük qayıdış”ın başlanğıcı kimi qiymətləndirildi.

Bununla da işğal altında olan Vətən torpaqlarının azad olunacağı günün uzaqda olmadığına dair ilk ümidlər yarandı. Bu tarixi hadisə və onun doğurduğu yeni imkanlar barədə Prezident İlham Əliyev 24 iyun 2016-cı ildə hərbiçilər üçün inşa edilmiş yeni yaşayış binasının açılışı zamanı bildirdi: “Aprel döyüşləri, -mən bunu artıq demişəm, -tarixdə bizim böyük hərbi qələbəmiz kimi qalacaqdır. Azərbaycan Ordusu böyük qəhrəmanlıq göstərərək, işğal edilmiş torpaqların bir hissəsini, daha dəqiq desəm, Ağdərə, Füzuli, Cəbrayıl rayonlarının bir hissəsini işğalçılardan azad edib və strateji yüksəklikləri öz nəzarəti altına qaytarıbdir”. Aprel döyüşləri həm də Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə son illər ərzində Azərbaycan dövlətinin ordu quruculuğu sahəsində apardığı məqsədyönlü işlərin nəticələrini bariz şəkildə nümayiş etdirdi. Dövlət başçısı Yeni Azərbaycan Partiyasının 8 fevral

2018-ci il tarixli VI qurultaydakı çıxışında bildirdi: “2016-cı ilin aprel döyüşləri bunu əyani şəkildə düşməyə və bütün dünyaya göstərdi ki, Azərbaycan Ordusu nəyə qadirdir. Döyüş meydanında bizim şanlı tarixi qələbəmiz, əlbəttə ki, məsələnin ədalətli həlli üçün də yeni imkanlar yaradır və yaradacaqdır”.

Ümumiyyətlə, qeyd olunmalıdır ki, Prezident İlham Əliyev hakimiyyətinin bütün dövrlərində Azərbaycanın Qarabağ məsələsində barışmaz mövqeyini qətiyyətlə bütün dünyaya çatdırıb: Torpaqlarımız tam azad olunacaq! İlham Əliyev 18 aprel 2018-ci il tarixində keçirdiyi andiçmə mərasimində də bu mövqeyini bir daha nümayiş etdirmişdir: “Ordumuzun gücünü düşmən də gördü. Aprel döyüşləri bizim şanlı tariximizdir, böyük qələbəmizdir. Azərbaycan Ordusu Ağdərə, Füzuli, Cəbrayıl rayonlarının torpaqlarının bir hissəsini işğalçılardan azad etdi, minlərlə hektar torpağa biz nəzarət edirik. Bu torpaqlara həyat qayıdır, bu torpaqlarda Azərbaycan bayrağı dalğalanır, insanlar qayıdır, yeni qəsəbə salınıbdır. Bizim hərbi qələbəmiz Azərbaycan xalqının gücünü, yenilməz ruhunu göstərir. Onu göstərir ki, Azərbaycan xalqı bu işgalla heç vaxt barışmayacaq. Bunu göstərir ki, biz öz torpaqlarımızı azad edəcəyik. Buna nail olmaq üçün daha da güclü olmalıyıq və olacağıq”.²⁵³

Bütün bu illər ərzində ordunun gücləndirilməsi işləri bir an belə dayanmayıb. Ölkə rəhbərliyinin bu sahədə gördüyü işlər Azərbaycan ordusunun, silahlı qüvvələrimizin maddi-texniki basasının gücləndirilməsi, şəxsi heyətin peşəkarlığının artırılması ilə müşayiət olunmuşdur.

Ordu quruculuğu ilə yanaşı, Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrdə daim sülh danışıqlarına sadıq qalıb, Qarabağ probleminin danışıqlar yolu ilə həllinə çalışıb. Ancaq

ATƏT-in Minsk qrupunun hər uğursuz cəhdindən sonra açıq şəkildə bəyan edib:

* Azərbaycan bir qarış ərazisini belə heç kəsə güzəştə getməyəcək!

* Azərbaycan öz ərazisində ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına yol verməyəcək!

Ali Baş Komandan həm də xəbərdarlıq edib:

* Məsələ sülh yolu ilə həllini tapmasa, digər vasitələrlə torpaqlar qaytarılacaq!

Azərbaycan rəhbərliyinin münaqişənin mövcud beynəlxalq norma və prinsiplər əsasında nizamlanması üzrə bütün təşəbbüslərinə Ermənistan öz riyakar, konstruktivlikdən uzaq, məkrli bəyanat və davranışları ilə cavab vermişdir. 2019-cu il avqustun 5-də Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyan Xankəndində “Qarabağ Ermənistanın bir hissəsidir və nöqtə” bəyanatı ilə çıxış etdi və buna cavab olaraq, 2019-cu il oktyabrın 3-də “Valday” Beynəlxalq Diskussiya Klubunun XVI illik iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev çıxışı zamanı: “Birincisi, yumşaq desək, bu, yalandır. Dünya tərəfindən həm Aran, həm də Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanınıb. Ermənistan özü də bu qanunsuz qurumu tanımır. Qarabağ tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır. Beləliklə, Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi!” deyərək cavab vermişdir. 2020-ci il fevralın 15-də Münxen Təhlükəsizlik Konfransı çərçivəsində panel müzakirələr zamanı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyana və beynəlxalq ictimaiyyətə münaqişə ilə bağlı haqlı mövqeyini bir daha çatdırdı və Ermənistanın saxta iddialarını, işğalçılıq siyasətini beynəlxalq hüquqa və tarixi faktlara söykənərək, öz arqumentləri ilə darmadağın etdi.

“Azərbaycan artıq o ölkədir ki, öz torpağının işğalına dözməyəcəkdir. Azərbaycan artıq o ölkədir ki, öz iqtisadi, siyasi, hərbi potensialından istifadə edib, istədiyinə nail olacaqdır. Bəzən Azərbaycanın ordu quruculuğu prosesi kimdəsə narahatlıq doğurur. Doğurmamalıdır, bu, bizim suveren hüququmuzdur. Biz neçə ildir ki, bu işğala dözüyük. Bizim ən böyük güzəştimiz sülh danışıqlarına sadıqlıyımızdır. Ancaq biz bütün bu imkanlardan istifadə edib yeni vəziyyət yaratmalıyıq”. Və belə bir vəziyyət 2020-ci ilin sentyabrında yarandı. Ermənistanın aqressiv hücumlarına cavab olaraq Rəşadətli Milli Ordumuz sentyabrın 27-də əks-hücum əməliyyatları ilə düşməyə layiqli cavab verərək uzun illər altında düşmən tapdağında olan torpaqlarımızın azad olunması üzrə “Dəmir yumruq” əməliyyatına başladı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyətli və məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində Müzəffər Ordumuzun qəhrəmanlığı sayəsində 30 ilə yaxın düşmən əsarətində olan ərazilərimiz 44 günlük Vətən müharibəsi gedişində azad olundu. Vətənimiz bütövləşdi. Müzəffər ordumuz 8 noyabr tarixində Azərbaycanın qədim torpağı olan Şuşa şəhərini işğaldan azad etdi və işğalçı Ermənistan 10 noyabr tarixində üçtərəfli bəyannatla (Azərbaycan, Rusiya, Ermənistan) kapitulyasiya aktını imzaladı. Haqq-ədalət öz yerini tapdı. Düşmən torpaqlarımızdan qovuldu, məsələ hərbi yolla həll edildi, sonra siyasi yollarla qələbəmiz möhkəmləndirildi. “Dəmir yumruq” əməliyyatı uğurla nəticələndi.

İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə Prezident İlham Əliyev 30-a yaxın xarici KİV-ə müsahibə verdi. Bu müsahibələrdə dövlət başçısı Azərbaycanın haqlı mövqeyini, müharibənin başlanma səbəblərini sistemli şəkildə, siyasi uzaqgörənliklə beynəlxalq auditoriyanın diqqətinə çatdırdı. Məhz bu müsahibələr Azərbaycanın informasiya

savaşında da qələbəsini təmin etdi. Bu müsahibələr informasiya müharibəsinin sərkərdəsi kimi Prezident İlham Əliyevin Böyük Lider rolunu bütün dünyada nümayiş etdirdi.

Akademik İsa Həbibbəyli qeyd edir ki, Prezident İlham Əliyevin Vətən müharibəsi dövründə və tarixi Zəfərdən sonra Azərbaycan xalqına etdiyi müraciətlərdə, dünyanın müxtəlif ölkələrinin otuzdan çox aparıcı xəbər agentliklərinə Azərbaycan, türk, rus və ingilis dillərində verdiyi müsahibələrdə ifadə olunan aydın məntiq, sərrast cavablar, xalqımıza, ordumuza sarsılmaz inam, istənilən vəziyyətdə manevr etmək qabiliyyəti müharibənin taleyində xüsusi rol oynamışdır. “Ali Baş Komandan kimi İlham Əliyev həm siyasi-ideoloji cəbhədə və informasiya müharibəsində, həm də birbaşa hərbi əməliyyatlara rəhbərlik etmək sahəsində qeyri-adi dərəcədə istedad və bacarıq nümayiş etdirmişdir. Qətiyyətlə demək olar ki, Prezident İlham Əliyevin Vətən müharibəsi zamanı təkbaşına apardığı siyasi-ideoloji mübarizə Vətən müharibəsində döyüşən ordu qədər Qələbəyə xidmət etmişdir. Ali Baş Komandan şiddətli döyüşlərin getdiyi ən çətin günlərdə nüfuzlu dünya informasiya agentliklərinə verdiyi dəmir məntiqə əsaslanan dərin məzmunlu müsahibələrlə beynəlxalq ictimai rəydə müharibəni udmuşdur. Dünya ölkələri Vətən müharibəsi dövründə Azərbaycan Respublikasının Prezident İlham Əliyevin timsalında yüksək hazırlığa, qeyri-adi bacarıqlara və geniş dünyagörüşə malik olan fərqli bir liderlə qarşılaşmışdır”²⁵⁴

İsa Həbibbəyli hesab edir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qazandığı Zəfərlə müstəqil Azərbaycan dövləti:

- Özünün itirilmiş qədim torpaqlarını işğalçılardan təmizləmişdir.

- Ərazi bütövlüyünü təmin etmişdir.
- Qəhrəman Ordumuz hərbi bacarıqlarını və imkanlarını dünyaya göstərmişdir.
- Ölkədə möhtəşəm Birliyə nail olmuşdur.
- BMT-nin Dağlıq Qarabağla əlaqədar qətnamələrinin həyata keçirilməsini təmin etmişdir.
- Dünyanı yalançı erməni uydurmalarından və erməni faşizmindən xilas etmişdir.

Prezident İlham Əliyevin müharibə dövründə xarici auditoriyalara hesablanmış müsahibə və çıxışlarının dərin təhlilini verən akademik Ziyad Səmədzadə qeyd edir ki, “Qətiyyətli, nüfuzlu siyasi rəhbərə və dövlət başçısına beynəlxalq marağın yüksək olması təbiidir. Bu marağın müharibə zamanı xüsusilə yüksək olması tam məntiqlidir. Bəşər tarixinin son onillikləri müharibələrlə doludur. Lakin heç bir dövlət başçısı həmin müharibə zamanı çoxlu sayda aparıcı KİV-in maraq dairəsinə düşməyib. Bu baxımdan, İlham Əliyevə müsahibə üçün dünyanın bir çox tanınmış media qurumlarının müraciət etməsi, ilk növbədə, Azərbaycan Prezidentinin nüfuzlu lider olmasından irəli gəlir”.²⁵⁵

Prezident İlham Əliyev fevralın 26-da yerli və xarici media nümayəndələri üçün keçirdiyi mətbuat konfransında bu müsahibələrin əhəmiyyəti barədə demişdir: “Müharibə vaxtı 44 gün ərzində mən 30-dan artıq müsahibə verdim, çünki buna ehtiyac var idi. Mən dünyaya mesajımızı çatdırmaq istəyirdim, mən həqiqəti və mövqeyimizi dünyaya çatdırmaq istəyirdim. Hər gün mən bəyanatlar verirdim, Azərbaycan xalqına müraciətlər edirdim. Çünki buna ehtiyac var idi, xalqımızın buna ehtiyacı var idi, ordumuzun buna ehtiyacı var idi. Bilirəm

ki, mənim həmin o müraciətlərim və mesajlarımın ümumi qələbəmizdə böyük rolu olmuşdur”.

44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsindəki Qələbə Azərbaycan tarixinin döyüş meydanında yazılan şanlı səhifəsi olmaqla dövlətimizi, xalqımızı böyütdü, dünyaya daha yaxından tanıtdı. İşğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsi uğrunda müharibə 44 gün davam etdi, ermənipərəst dövlətlərin və bəzi beynəlxalq təşkilatların Azərbaycana göstərdikləri çox ciddi təzyiqlərə və təhdidlərə baxmayaraq, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin və Müzəffər Ordumuzun cəsarəti, qətiyyəti və əzmkarlığı sayəsində ölkəmizin ərazi bütövlüyü bərpa edildi. “Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yaxın keçmişimizin bir çox tarixi sınaq anlarında mütəşəkkil birlik və həmrəylik nümayiş etdirərək, bütün sahələrdə böyük inkişafa və uğurlara nail olub. Son 18 ildə isə Ulu Öndərin ən layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanın qazandığı uğurlar, nəhayət, ata Əliyevin ən böyük arzusunu da gerçəkləşdirmək imkanı yaratdı. Xalqımız Prezident, Ali Baş Komandan – oğul Əliyevin rəhbərliyi ilə Qarabağı düşməndən azad etdi. 30 ildən sonra müstəqil Azərbaycan dövlətinin ərazi bütövlüyü təmin olundu. Qarabağın tacı sayılan Şuşanın işğaldan azad olunduğu noyabrın 8-də ölkənin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev təntənəli surətdə bəyan etdi: “Mən xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim. Şuşanı azad etdik! Bu, böyük Qələbədir! Şəhidlərimizin, Ulu Öndərin ruhu şaddır bu gün! Gözün aydın olsun, Azərbaycan! Gözünüz aydın olsun, dünya azərbaycanlıları!”. Bəli, İkinci Qarabağ müharibəsinin zəfərlə başa çatdırılmasına görə, həm də Ulu Öndər Heydər Əliyevə, onun uzaqgörən siyasət kursuna borcluyuq, onun ruhuna minnətdarıq”.²⁵⁶

44 günlük Vətən müharibəsində xüsusilə də Şuşanın azad olunması xalqımızın, bütün dünya azərbaycanlılarının hədsiz sevincinə səbəb oldu. Bu, ayrıca bir tarixdir, qəhrəmanlıq dastanıdır. Şuşanın azad olunması həm də Ümummilli Lider Heydər Əliyevin arzularının gerçəkləşməsi oldu. Ümummilli Lider Heydər Əliyev Şuşanın Azərbaycan üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu bildirərək deyirdi: “...Şuşa Azərbaycanın ən əziz və böyük tarixi olan bir guşəsidir. Şuşanı yaradanlar, Şuşa şəhərini quranlar, Şuşa qalasını tikənlər Azərbaycan torpağının sahibləri olublar və Qarabağda Azərbaycan torpağının daim qorunması, saxlanması üçün Şuşa şəhərini, qalasını yaradıblar. Bu, Azərbaycan xalqının, əcdadlarımızın yaratdığı böyük abidədir, təkcə şəhər deyil, böyük bir tarixi abidədir. Bu şəhərdə, onun ətrafında Azərbaycan xalqının bir neçə əsrlik tarixə malik böyük mədəniyyəti, mədəni irsi, qəhrəmanlıq nümunələri yaranıbdir. Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün, vətəni, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir”. Şuşanın abidələr şəhəri olduğunu söyləyən Ümummilli Lider Heydər Əliyev onun Azərbaycan üçün müstəsna əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək bildirirdi: “Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız isə, ümumiyyətlə, Azərbaycan yoxdur”.

Noyabrın 8-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev Şəhidlər Xiyabanında Azərbaycan xalqına müraciət edərək milyonlarla insanın böyük səbirsizliklə gözlədiyi O məşhur xəbəri verdi:

“Bu tarixi bir gündə Azərbaycan xalqına bu müjdəni vermək mənim həyatımda bəlkə də ən xoşbəxt günlərimdən biridir.

Əziz Şuşa, sən azadsan!

Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq!

Əziz Şuşa, biz səni dirçəldəcəyik!

Şuşa bizimdir! Qarabağ bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!”²⁵⁷

Torpaqlarımızın mənfur düşməndən azad olunması ilə nəticələnmiş 44 günlük Vətən müharibəsi Azərbaycanın haqq işini və Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin sərkərdəlik qabiliyyətini bütün dünyaya göstərdi. “30 illik işğala 44 gün ərzində son qoyan Ali Baş Komandan İlham Əliyev məhz bu müharibədə Müzəffər Ali Baş Komandan adı qazanmışdır. Bu ad ona Azərbaycan tarixinin son iki yüz ilində işğal edilmiş torpaqlarımızı düşməndən hərbi gücü ilə geri alan yeganə sərkərdə olaraq verilmişdir. Vətən müharibəsi onun sərkərdəlik məharətini qabarıq şəkildə üzə çıxartdı. Diplomatik gedişlər, açıqlamalar, görüşlər və xarici KİV-ə verilən geniş müsahibələr onun nə qədər bacarıqlı diplomat və siyasətçi olduğunu göstərdi. BMT-dən sonra dünyada ən böyük siyasi qurum olan Qoşulmama Hərəkətinə sədrlik edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sədrlik müddətinin daha bir il artırılması onun qlobal liderlik səylərinə verilən yüksək dəyərdir. İlham Əliyevin tarixi qələbəsinin təntənəsi olaraq Azadlıq meydanında keçirilən Zəfər paradı bu şanlı qələbənin ən gözəl təcəssümüdür. Azərbaycan xalqının qalib xalq kimi, böyük xalq kimi yaşamağa haqqı olduğunu söyləyən İlham Əliyevin Bakının mərkəzində yaratdığı Hərbi Qənimətlər Parkı zəfər müjdəli Prezidentin qələbəsinin daha bir simvoludur.²⁵⁸

Akademik İsa Həbibbəyli qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 8 noyabr 2020-ci ildə Şuşanın alınması günündə və əslində Vətən müharibəsində qələbəmizin təmin edildiyi vaxtda Fəxri xiyabana gedərək, xalqımızın Ümummilli Lideri,

görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin məzarını və abidəsini dərin ehtiramla ziyarət etməsi qırx dörd günlük müharibə dövrünün ən təsirli və unudulmaz tarixi hadisələrindən biridir. “Bu ibrətəmiz hadisə ilə Prezident İlham Əliyev 30 il davam etmiş Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində Ulu Öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu və vəsiyyət etdiyi tarixi bir missiyanın uğurla başa çatdırılmasının şərəfli bir hesabatını vermişdir. Dövlətçilik baxımından son dərəcə əhəmiyyətli olan bu mühüm hadisə siyasi varislik cəhətdən də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Fəxri xiyabandakı ziyarət aktı müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradıcısı Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçilik ideallarının hansı miqyasda və necə həyata keçirməyin bariz nümunəsidir. Müasir Azərbaycan tarixinin nadir səhifəsi olan bu ziyarət anı yeni nəsillərin ideya-siyasi və mənəvi tərbiyəsi üçün də xüsusi öyrənilməyə layiq ibrətəmiz hadisə kimi də böyük əhəmiyyət kəsb edir”.²⁵⁹

44 gün ərzində dövlət-ordu-xalq birləşərək düşməyə “Dəmir yumruğ”un gücünü, qüdrətini göstərdi. Vətən müharibəsi Azərbaycan xalqının nə qədər məğrur, yenilməz xalq olduğunu bir daha dünyaya nümayiş etdirdi. Azərbaycan həm hərbi, həm də diplomatik sahələrdə möhtəşəm qələbə qazanaraq dünya birliyinə qüdrətli ölkə olduğunu sübut etdi. Azərbaycan həm də göstərdi ki, tarixi ədaləti, ərazi bütövlüyünü, dədə-baba torpaqlarından didərgin düşmüş şəxslərin doğma torpaqlara qayıtmaq haqqını bərpa etmək əzmindədir. Dünya şahidi oldu ki, kağız üzərində qalan 1993-cü ildə Ermənistanın işğal altında saxladığı Azərbaycan ərazilərindən dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılması ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi dörd qətnaməni, sonrakı dövrlərdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası, Qoşulmama Hərəkatı, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası Parlament

Assambleyası, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı kimi digər mühüm beynəlxalq təşkilatların qətnamə və qərarlarını Azərbaycan Ordusunun gücü, Ali Baş Komandanının düşünülmüş siyasəti, xalqının əzmkarlığı, birliyi sayəsində özü yerinə yetirdi. BMT-nin qətnamələrini işğala məruz qalan tərəf özü hərbi yolla icra etməli oldu. Bu, bəlkə də BMT tarixində ilk hadisə idi.

Azərbaycan 44 günlük Vətən müharibəsində torpaqlarımızı azad etməklə haqq-ədalətin təntənəsini təmin etdi. Azərbaycan xalqının qürur və sevincini, təhlükəsiz yaşamaq haqqını təsdiq etdi. Prezident İlham Əliyev YAP-ın VII qurultayında qeyd etmişdir: “Biz heç vaxt Xocalı soyqırımını unutmayacağıq. Heç vaxt şəhidlərimizin qəhrəmanlığını unutmayacağıq. Amma biz şəhidlərimizin, o cümlədən Xocalı qurbanlarının qanını aldığımızı. Düşməndən qisasımızı döyüş meydanında aldığımızı. Əldə edilmiş qələbə bizi tam qane edir. Biz bundan sonra belə yaşamalıyıq. Biz şəhidlərimizin qanını yerdə qoymadıq, qisasımızı aldığımızı, düşməni cəzalandırdığımızı. Bütün dünyanın gözü qarşısında onlar bizim qabağımızda diz çöküblər, təslim olublar, ağ bayraq qaldırıblar və bundan sonra bu məğlub edilmiş ölkə damğası ilə əbədi yaşayacaqlar. Biz isə bundan sonra qürurlu xalq kimi və mübariz dövlət kimi yaşayacağıq. Döyüş meydanında da, siyasi meydanda da qələbə qazandıq”

Qəhrəman Azərbaycan ordusu təkcə düşməyə dərs keçmədi, eyni zamanda bütün dünyaya müasir müharibənin necə aparılmasını da əyani şəkildə nümayiş etdirdi. “İkinci Qarabağ müharibəsi bizim gücümüzü göstərdi, müasirliyi göstərdi. Çünki biz XXI əsrin müharibəsini aparmışıq və bu gün artıq sirr deyil ki, dünyanın aparıcı hərbi məktəblərində İkinci Qarabağ müharibəsindəki əməliyyatlarımız, bizim uğurlarımız, Qələbəmiz öyrənilir. Dünya mətbuatında artıq

dəfələrlə məlumat verilmişdir ki, dünyanın aparıcı ölkələri, o cümlədən Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya, Almaniya və inkişaf etmiş digər ölkələr İkinci Qarabağ müharibəsinin bütün aspektlərini öyrənirlər. Öz ordularını müasir standartlara, müasir tələblərə uyğunlaşdırmaq istəyirlər. Biz nəinki XXI əsrin müharibəsini nümayiş etdirmişik, biz dünyada heç vaxt olmayan Qələbəni qazanmışıq. Çətin relyef şəraitində düşmənin bir neçə istehkaminin qarşısında biz peşəkarlıq, məharət, güc, hərbi elm qoyduq və istədiyimizə nail olduq, düşməni torpaqlarımızdan qovduq”.²⁶⁰

Müzəffər Ordumuzun milli mədəniyyətimizin beşiyi Şuşanı azad etməsi isə dünya hərbi tarixində nadir hadisədir və Ordumuzun qəhrəmanlıq salnaməsində xüsusi yeri var: “Şuşanın –alınmaz qalanın alınması ayrıca bir qəhrəmanlıq dastanıdır. Şuşada olan hər bir insan və artıq Şuşaya gələn Azərbaycan vətəndaşları görürlər ki, Şuşanı götürmək, işğaldan azad etmək böyük qəhrəmanlıq, şücaət, fədakarlıq tələb edirdi. Bizim qəhrəman hərbiçilərimiz bu sıldırım qayalara dirməşaraq əlbəyaxa döyüşdə Şuşanı işğalçılardan azad etdi. Baxmayaraq ki, işğalçılar bizə qarşı tanklardan, toplardan atəş açırdılar. Biz Şuşa uğrunda gedən döyüşlərdə şəhidlər verdik. Ancaq bizi irəliyə aparan milli ruh bu Qələbəni təmin etdi. Şuşanın azad edilməsi faktiki olaraq Ermənistan ordusunun və Ermənistan dövlətinin çökməsi demək idi”.²⁶¹ Bəli, Prezidentin dediyi kimi, məhz milli ruh, milli birliyimiz 44 günlük Vətən müharibəsində Qələbəmizi təmin edən əsas amil oldu. Məhz bu güc Ermənistanı diz çökdürdü. Böyük Qələbənin yaratdığı imkanlar isə Azərbaycan, region dövlətləri və bütün dünya üçün yeni imkanlar yaradır. Bu barədə ölkə başçısı çıxış və bəyanatlarında, xarici mediaya verdiyi müsahibələrində qeyd etmişdir.

Torpaqlarımızın mənfur düşmənlərdən azad olunması istər ölkəmiz, istərsə də bölgənin qarşısında yeni perspektivlər açır. Qarşıda bizi böyük qayıdış, tərəqqi dövrü gözləyir. Azərbaycan dövlətinin qarşısında başlıca prioritetlərdən biri bərpa və yenidənqurma işlərini həyata keçirmək, məcburi köçkünlərin öz torpaqlarına təhlükəsiz şəkildə qayıtmasını təmin etməkdir. 30 illik işğal dövründə mənfur düşmənlərin bütün infrastrukturunu, yaşayış binalarını, evləri, tarixi mədəniyyət abidələrini tamamilə dağıdaraq, talan etməsinə baxmayaraq, Azərbaycan dövləti tezliklə o əraziləri cənnət guşəyə çevirəcək. Artıq genişmiqyaslı bərpa-quruculuq işləri ən yüksək səviyyədə, böyük sürətlə həyata keçirilir. Cəmi bir neçə aya inşa olunaraq təhvil verilən Qarabağın hava qapısı - Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı, Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində həyata keçirilən “Ağıllı kənd” layihəsi, “Zəfər yolu” avtomobil yolunun inşası aparılan genişmiqyaslı işlərin bir hissəsidir. Bütün bunlar göstərir ki, Azərbaycan qüdrətli dövlətdir və qarşısında duran bütün vəzifələri yerinə yetirmək gücündədir. İndi Azərbaycan gələcəyə daha böyük inamla baxır, tərəqqi yolunda əmin addımlarla irəliləyir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev oktyabrın 17-də Füzuli rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşündə də bildirmişdir: “Müharibə artıq tarixdə qaldı, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi də tarixdə qaldı, biz gələcəyə baxmalıyıq. Bu gün biz gələcəyi yaradıırıq, öz əllərimizlə yaradıırıq. Əminəm ki, bütün planlarımız, – bu günə qədər bəyan edilən bütün hədəflər necə təmin edilmişdisə, – növbəti dövr üçün nəzərdə tutulmuş hədəflər də təmin ediləcək. Biz bu hədəflərə çatacağıq, ölkəmizi gücləndirəcəyik, ordumuzu yenə də gücləndirəcəyik və Azərbaycan xalqının təhlükəsiz həyatını təmin edəcəyik. Əlbəttə ki, 30 il ərzində əziyyət içində,

o cümlədən mənəvi əzab içində yaşamış köçkünləri maksimum qısa müddət ərzində öz doğma torpaqlarına qaytaracağıq”. Ədalətin zəfər çaldığı Vətən müharibəsi bizə Vətən, torpaq uğrunda qorxmadan, qəhrəmancasına canını fəda edən həqiqi qəhrəmanlar qazandırdı. O qəhrəmanların həyat yolu hər bir gəncimiz üçün, gələcək nəsillər üçün əsl vətənpərvərlik məktəbidir. Şəhidlik zirvəsinə yüksəlmiş igidlərimizin əbədiyyət ömrü bütün nəsillərə nümunədir, örnəkdir. Hər bir azərbaycanlı gənc tarixini unutmamalı, dərindən öyrənməli, qəhrəmanların məktəbindən bəhrələnməli, onları yaşatmalıdır.

Beləliklə də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2021-ci il 5 noyabr tarixli iclasında qəbul edilmiş bəyanatda qeyd olunduğu kimi, “Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikasında həyatın bütün sahələrində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Müasir dövrün tələbləri səviyyəsində qurulmuş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası Azərbaycanı dünyanın ən dinamik inkişaf edən ölkələrindən birinə və Cənubi Qafqaz bölgəsinin lider dövlətinə çevirmişdir. 1993-cü ildə Ulu Öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra başlanmış, son 18 ildə uğurla davam etdirilmiş hərbi siyasət Azərbaycan Silahlı Qüvvələrini yüksək standartlar əsasında inkişaf etdirərək dünyanın 50 ən güclü ordusu sırasına çıxarmağa imkan vermişdir. Bütün bu amillər, eləcə də iqtidarla xalq arasında mövcud olan sarsılmaz birlik Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin həllini təmin etmişdir. Erməni şovinistlərinin Azərbaycan xalqına və dövlətinə qarşı uzun dövr ərzində həyata keçirdikləri etnik təmizləmə, işğalçılıq və ekspansionizm siyasətinin qarşısının alınması ilə bağlı tarixi missiya uğurla yerinə yetirilmiş və tarixi ədalət bərpa olunmuşdur. 8 Noyabr Zəfəri Müzəffər Ali Baş Komandanın yenilməz iradəsinin və böyük sərkərdəlik məharətinin,

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin döyüş əzminin, rəşadətinin, yüksək hərbi-texniki, mənəvi-psixoloji hazırlığının və peşəkarlığının təntənəsi olmuşdur. Azərbaycanın əzəli tarixi torpağı olan Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun işğaldan azad edilməsi xalqımızı uzun illər davam edən məğlubiyyət acısından qurtarmış və onu qalib xalqa çevirmişdir”.

“İkinci Qarabağ müharibəsi də bizim gücümüzü göstərdi, müasirliyi göstərdi. Çünki biz XXI əsrin müharibəsini aparmışıq və bu gün artıq sirr deyil ki, dünyanın aparıcı hərbi məktəblərində İkinci Qarabağ müharibəsindəki əməliyyatlarımız, bizim uğurlarımız, Qələbəmiz öyrənilir... Bizim Qələbəmiz təkcə xalqımızın qələbəsi deyil, bütün türk dünyası bizim qələbəmizlə fəxr edir. Biz yeni reallıq yaratmışıq. Biz qan tökərək, cəsarət göstərərək, düşməni qovaraq yeni reallıq yaratmışıq. Bu gün hər kəs bizimlə hesablaşmalıdır və hesablaşacaqdır”, -deyər Prezident İlham Əliyev çıxışlarında qeyd etmişdir.

“Qüdrətli Azərbaycan yerləşdiyi bölgənin siyasi, iqtisadi, hərbi, humanitar mənzərəsini dəyişməyə qadir olduğunu, bundan sonra heç kəsin onunla güc və təzyiqliq dili ilə danışı bilməyəcəyini qətiyyətlə nümayiş etdirmişdir”.²⁶² Ali Baş Komandan, Böyük Zəfərin memarı İlham Əliyevin başçılığı ilə Müzəffər Azərbaycan Ordusunun 30 il ərzində düşmən əsarətində olan torpaqlarımız işğaldan azad olunmasına qiymət verərkən, ilk növbədə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 2003-cü ildə növbəti prezident seçkiləri ərəfəsində xalqa müraciətində özünəməxsus daxili inamla səsləndirdiyi “Mənim edə bilmədiklərimi İlham Əliyev həyata keçirəcəkdir. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm” fikirləri yada düşür. Bu fikirlərdə daim Azərbaycanın bütövləşməsini arzulayan Ulu Öndərin Böyük ümidlərinin təntənəsi əksini tapıb.

Professor Əli Əhmədov qeyd edir ki, “Heydər Əliyevin bu müdrik kəlamları möhtəşəm siyasi uzaqgörənlik nümunəsinə çevrildi. İlham Əliyev onun bütün ümidlərini doğrultdu. 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində Qarabağın azad edilməsi bu fikirlərin ən qabarıq təcəssümüdür. İlham Əliyev Heydər Əliyevin başladığı, lakin çatdırı bilmədiyi işi - Qarabağın azad edilməsini uğurla başa çatdırdı, Azərbaycana qeyri-adi qürur, iftixar mənbəyi bəxş etdi. Heydər Əliyevin qurduğu müstəqil Azərbaycan dövlətinin qüdrət və əzəmətinə tarixi möhür vurdu. 2020-ci il noyabr ayının 8-də Şuşanın azad olunması münasibətilə Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin dedi-yi “Mən bu gün Ulu Öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etdim, onun ruhu qarşısında baş əydim. Ürəyimdə dedim, xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətinə yerinə yetirdim” fikirləri Heydər Əliyevin arzularının ən böyük təntənəsi sayıla bilər və sayılmalıdır. Heydər Əliyevin başladığı möhtəşəm işin məntiqi yekununu bundan daha yaxşı ifadə etmək mümkün deyil. Qarabağın azad edilməsi bu istiqamətdə böyük xidmətlər göstərmiş, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin hər kəsin qəlbində yaşayan əziz xatirəsinə ən böyük ehtiramdır”.²⁶³

Yeni imkanlar

Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsində qələbəsi yeni siyasi reallıqlar yaratmışdır. İlk növbədə, torpaqlarımızın düşmən əsarətindən azad olunması ilə nəticələnmiş Böyük Zəfəri öz nəticələrinə, yaratdığı imkanlara, əhəmiyyətinə görə epoxal hadisə adlandırmaq olar. Çünki bu Zəfər bir millətin 30 ildən artıq davam edən işğala son qoyması, ərazi bütövlüyümüzün bərpası ilə bağlı arzularının təmin olunması ilə yanaşı, yaşadığımız və dünyanın böyük dövlətlərinin maraqlarının kəsişdiyi geo-coğrafiyanın mənzərəsinin tamamilə dəyişməsi deməkdir. Böyük Zəfərdən sonra ölkəmizdə ayrı-ayrı siyasi qüvvələr arasında dialoq mühiti, siyasətdə yeni tərəqqi məzmunlu konsolidasiyalara səbəb olmuşdur. Bunun ən bariz nümunəsi Yeni Azərbaycan Partiyasının 2021-ci il martın 5-də keçirilmiş VII qurultayında 6 siyasi partiyanın - Azərbaycan Xalq Demokratik Partiyasının, Azərbaycan Kəndli Partiyasının, Milli Qurtuluş Partiyasının, Azərbaycan Yurddaş Partiyasının, Azərbaycan Milli Hərəkət Partiyasının və Azərbaycan Demokratik Sahibkarlıq Partiyasının Yeni Azərbaycan Partiyasına qoşulmasına dair qərar qəbul edilməsidir.

Birmənalı olaraq qeyd olunmalıdır ki, bu qərar ölkəmizdə dialoq mühitinin dərinləşməsinə və demokratik ənənələrin daha da möhkəmlənməsinə xidmət etməkdədir. Digər tərəfdən, 6 siyasi partiyanın YAP-a qoşulması iqtidar partiyasına olan etibar və inamdan irəli gəlir. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən milli həmrəylik siyasəti, həmçinin Vətən müharibəsində qazanılmış Qələbə ölkədə milli birlik yaratmışdır. Qurultayın keçirilməsi 44 günlük Vətən müharibəsində tarixi Zəfərin yaratdığı yeni reallıqlar dövrünə təsadüf etmişdir və İlham Əliyev bir daha aparılan mütərəqqi

islahatların real nəticələrini dəyərləndirərək qarşıdakı dövrdə həyata keçiriləcək sosial-iqtisadi layihələrin, aparılacaq islahatların konturlarını müəyyənləşdirmişdir.

Son 18 illik tarixə nəzər yetirsək aydın şəkildə Azərbaycanın genişmiqyaslı islahatlar aparan ölkə olduğunu görə bilərik. Ötən illər ərzində İlham Əliyev tərəfindən qarşıya qoyulan konkret hədəflərin düzgün müəyyən edilməsi, onların icrası ölkədə həm siyasi, həm də iqtisadi sahədə dayanıqlı inkişafı təmin edib. Eyni zamanda Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu daha da yüksəlib.

Bu müddət ərzində Azərbaycanın həyatında baş verən hadisələr arasında ən önəmlisi isə ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi, Vətən müharibəsində parlaq Qələbənin əldə olunmasıdır. 44 günlük Vətən müharibəsinin Zəfər marafonundan bizə həm sonsuz sevinc və qürur, həm də böyük məsuliyyət qaldı. İşğaldan azad olunan doğma yurdlarımızın bərpası və Böyük qayıdışın ən effektiv şəkildə təşkil olunması qarşıdakı bir neçə ilin ən vacib çağırışıdır. Prezidentin söylədiyi kimi, İkinci Qarabağ müharibəsinin nəticələri həm də bölgə üçün yeni reallıqlar, yeni əməkdaşlıq imkanları yaratmışdır. Uzunmüddətli sülhün təmin edilməsi üçün çox önəmli şərtlər və eyni zamanda yeni dövrə qədəm qoymaq üçün yeni imkanlar formalaşmışdır.

Əminliklə deyə bilərik ki, İlham Əliyev tərəfindən müəyyən edilən əsas konsepsiyalar ölkənin müharibədən sonrakı dövrdə daha sürətli inkişafını təmin edəcək. Elə hakim partiyanın da fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri məhz bu məqsədlərə çatmağa yönəldilib. Bu gün İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən həm daxili, həm də xarici siyasət kursu yeganə düzgün kursdur. Məhz bu kursa dəstək olmaq üçün İlham Əliyev qurultaydakı yekun nitqində öz siyasi həmfikirilərini döv-

lət səviyyəsində müəyyənləşdirilmiş siyasət çərçivəsində ölkədə gedən bütün proseslərə, islahatlara və quruculuq işlərinə dəstək verməyə, partiya üzvlərini bu məqsədlər ətrafında səfərbər olmağa dəvət etmişdir.

Azərbaycanın dünyada tam müstəqil siyasət yürüdən ölkə olduğunu deyən Prezident bir daha bəyan etmişdir ki, heç kim bizimlə diktə dili ilə danışa bilməz. Göründüyü kimi, ən islahatçı Prezident bu gün həm də yeni reallıqlar yaradır. Məhz bundan əvvəlki dövrlərdə İlham Əliyevin təşəbbüsləri ilə reallaşan bir çox layihələr bölgəyə yenilik gətirmiş, əməkdaşlığın yeni formatlarını şərtləndirmişdi. Azərbaycan Prezidentinin uğurlu enerji siyasəti, nəqliyyat siyasəti nəinki enerji və nəqliyyat dəhlizlərinin yaranmasına gətirib çıxarmış, eyni zamanda bölgədə və geniş mənada Avrasiya məkanında yeni əməkdaşlıq formatlarını formalaşdırmışdır. Prezidentin söylədiyi kimi, bu gün həmin layihələr ətrafında birləşən və bu layihələri Azərbaycanla bərabər icra edən ölkələrin sayı artmaqdadır. Bu, istər-istəməz həmin ölkələr arasında, hətta əvvəlki dövrlərdə bir-biri ilə o qədər isti münasibətləri olmayan ölkələr arasında da əməkdaşlığı labüd edir. Vətən müharibəsindən sonrakı durum isə bu əlaqələrin daha da şaxələnməsini, reallaşacaq layihələrdə tərəfdaş olmaq istəyən ölkələrin sayının artacağını şərtləndirmişdir.

Artıq bölgədə tam başqa vəziyyət yaranıb. Prezident də bunu dəyərləndirərkən vurğulamışdır ki, İkinci Qarabağ müharibəsinin nəticələri bölgə üçün yeni reallıqlar, yeni əməkdaşlıq imkanları yaradıb. Uzunmüddətli sülhün təmin edilməsi üçün çox önəmli şərtlər yaradılıb və eyni zamanda ölkəmizdə də yeni dövrə qədəm qoymaq üçün yeni imkanlar formalaşılıb. Nikbinliyə səbəb olan digər amil odur ki, qonşu dövlətlər də Azərbaycanla eyni mövqeni bölüşürlər. Regionun

gələcək inkişafı, integrasiya layihələrinin icrası ilə bağlı fikir ayrılığı yoxdur. Postmüharibə dövrü doğrudan da əməkdaşlıq, qarşılıqlı ticarət, kommunikasiyaların açılması, yeni nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması üçün çox nadir imkanlar yaradır. Əgər təkə Zəngəzur dəhlizinə fikir versək görərik ki, bu, yalnız Rusiya, Azərbaycan, Türkiyə, İran və Ermənistanın maraqlarına cavab vermir, bu, qonşu ölkələrin maraqlarına da uyğundur. Yəni, İlham Əliyevin dediyi kimi, Avrasiyanın yeni nəqliyyat damarının açılması da mümkündür. Bu da, əlbəttə ki, bölgədə, uzunmüddətli sülhün əsas təminatçısı ola bilər. Bütün bunlar bir daha təsdiqləyir ki, regionun tərkib hissəsi olan Azərbaycan hər zaman uğurlu əməkdaşlığın nümunəsi, məsuliyyətli ölkə kimi qiymətləndirilib. Yeni reallıqlar da göstərir ki, İlham Əliyevin yeni inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq Azərbaycan doğru yolda inamla addımlayır.

Azərbaycanın öz Qələbəsi ilə regionda yaratdığı ən böyük reallıq həm də odur ki, Azərbaycan Ermənistan qoşunlarının Azərbaycan ərazilərindən tam və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini özü yerinə yetirdi. “Ona görə də indi sülh barədə düşünmək və səhifəni çevirmək vaxtıdır”- deyən İlham Əliyev qeyd edir ki, “Bütün kommunikasiyaların açılması münaqişədən sonrakı nizamlanmada mühüm məsələdir. Mövcud müasir infrastruktur və nəqliyyat Azərbaycana öz ərazilərində layihələri nisbətən qısa zamanda həyata keçirməyə imkan verəcək. Çünki bu gün biz artıq şaxələndirilmiş nəqliyyat şəbəkəsinə malikik. Azərbaycan açıq dənizə çıxışı olmayan ölkədir. Lakin buna baxmayaraq, biz Avrasiyada mühüm nəqliyyat və logistik hablardan birini yaratmağa nail olmuşuq. Biz qonşularımızla birlikdə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun tikintisini tamamlamağa nail olmuşuq. O, Şərqi-Qərbi nəqliyyat dəhlizinə böyük töhfə verib. Eyni

zamanda, biz Azərbaycanda Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasına investisiya yatırmışıq. Artıq bu yaxınlarda Finlandiyadan Hindistana ilk yüklər Azərbaycan ərazisindən çatdırılıb. Sözsüz ki, istər Şərq-Qərb, istərsə də Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri ilə Azərbaycan vasitəsilə daşınacaq yüklərin həcmi artacaq”.

Prezident işğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun yaradılması istiqamətində fəal işlər görüldüyünü, işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə üç beynəlxalq hava limanı inşa edildiyini bildirib. “Birincisi - Füzulidəki hava limanı ilin sonunadək istismara veriləcək. İkincisi - Zəngilandakı hava limanı gələn il və Laçındakı beynəlxalq hava limanı isə 2023-cü ildə hazır olacaq. Beləliklə, Azərbaycandakı beynəlxalq hava limanlarının sayı 9-a çatacaq. İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində Azərbaycan tərəfindən azad olunmuş ərazilərdə daha çox şirkətlər çalışacaq və daha geniş fəaliyyət olacaqdır.

Bu gün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə böyük quruculuq işləri gedir. Ərazilər minalardan təmizlənir, yeni yollar salınır, körpülər, tunnelər tikilir, yeni elektrik stansiyaları qurulur, innovativ layihələr həyata keçirilir. Bir çox dünya ölkələri tərəfindən də maraqla izlənilən bu tədbirlər Azərbaycan dövlətinin iqtisadi gücünü, nüfuzunu göstərir. Bununla yanaşı, ordu quruculuğu prosesi də davam etdirilir.

“Bu tarixi qələbədən sonra cənab İlham Əliyev ölkəmizin inkişafında yeni quruculuq dönəminin başladığını elan etdi. Bu siyasəti prioritet istiqamətlərinə görə 3 qrupa bölmək olar: ordu potensialının daha da gücləndirilməsi; işğal olunmuş ərazilərin təhlükəsizliyinin təmin olunması; işğal olunmuş ərazilərin yeni infrastrukturunun formalaşması”.²⁶⁴

Azərbaycanın düşmən üzərində hərbi-siyasi qələbəsi və onun nəticələri, yaratdığı yeni imkanlar hələ dünyanın beyin mərkəzlərin-

də, hərbi dairələrində uzun müddət müzakirə olunacaq. Biz isə Şanlı Zəfərdən sonra yeni imkanlar sayəsində Azərbaycanın mövqeyinin istər regionda, istərsə də bütün dünyada möhkəmləndiyini, ölkəmizin nüfuzunun gücləndiyini qeyd edə bilərik. Prezident İlham Əliyevin YAP-ın VII qurultayında qeyd etdiyi kimi, müharibədən sonra yeni dövr başlayıb: “Biz gələcək haqqında düşünməliyik. Biz zamanı qa-baqlamalıyıq. Mən demişəm, indi Qarabağın bərpası ilə bağlı bizim əsas rəqibimiz zamandır. Ölkənin gələcəyini elə planlaşdırmalıyıq ki, uzunmüddətli dayanıqlı inkişaf təmin edilsin, müstəqillik əbədi olsun, ölkəmizin qüdrəti artsın, təsir imkanlarımız artsın və daim Azərbaycan xalqı təhlükəsizlik şəraitində öz dədə-baba torpağında yaşasın”.

Həqiqətən də bu gün qarşımızda yeni mühüm bir vəzifə dayanır: düşmən tərəfindən talan olunmuş, dağıdılmış əraziləri bərpa etmək, azad olunmuş torpaqlarımızda daimi yaşayış üçün yeni infrastruktur yaratmaq, təhlükəsizliyi təmin etmək və insanlarımızın uzun illərdən sonra yurd yerlərinə dönməsinə şərait yaratmaq!

Bu gün təkcə işğaldan azad olunmuş rayonların sakinləri deyil, bütün Azərbaycan xalqı Qarabağı abadlaşmış, yenidən tikilmiş, cənnətə dönmüş bir şəkildə görmək üçün səbirsizlənilir. Bu yolda hamı Azərbaycan dövlətinin, onun rəhbərinin yanındadır və bütün qərarlarını dəstəkləyir.

Azərbaycan xalqının bir yumruq altında birləşdiyi Vətən müharibəsinin yaratdığı ən mühüm nəticələrdən biri Zəngəzur dəhlizidir. Prezident İlham Əliyev YAP-ın VII qurultayında bəyan edib ki, “üçtərəfli Bəyanatda xüsusilə bu məsələnin əks olunması bizim böyük siyasi qələbəmizdir. Zəngəzur dəhlizi tarixi nailiyyətdir. Hazırda Zəngəzur dəhlizinin fəaliyyəti istiqamətində fəal işlər aparılır, bir çox təkliflər var, artıq bir çox nəqliyyat-kommunikasiya layihələri masa üzərin-

dədir. İndi Ermənistan əməkdaşlıqdan boyun qaçırır. İndi Ermənistan Zəngəzur dəhlizinin icrasına əngəl törətmək istəyir. Lakin onları məcbur edəcəyik. Necə ki, qovmuşuq torpaqlarımızdan, bütün istədiyimizə nail olacağıq”. Beləliklə də Ermənistanın Azərbaycanın siyasi iradəsini qəbul etməkdən başqa yolu qalmayacaq.

Müharibədən sonrakı vəziyyət bütün dünyada, regionda əməkdaşlığın yeni istiqamətlərini müəyyən edir. Bu barədə Prezident İlham Əliyev YAP-ın VII qurultayında xüsusi vurğulamışdır: “İkinci Qarabağ müharibəsinin nəticələri də bölgə üçün yeni reallıqlar, yeni əməkdaşlıq imkanları yaradıb. Azərbaycanda həm siyasi, həm iqtisadi sahədə dayanıqlı inkişaf təmin edilib, beynəlxalq aləmdə çox böyük nüfuza və hörmətə malik olan ölkəyə çevrilib”. Böyük Zəfərdən sonra 44 günlük Vətən müharibəsində daim Azərbaycanın yanında olan Türkiyə ilə qardaşlıq münasibətlərinin təntənəsinə ən əyani nümunə hər iki ölkənin dövlət başçıları - Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Zəngəzur dəhlizinin təməlqoyma mərasimində iştirakı və bütün dünyaya səsləndirilən fikirlər artıq regionda yeni güc mərkəzinin yarandığını təsbit etmiş oldu.

Böyük Zəfərdən sonra Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının açılışı reallaşdırıldı və Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolunun, başqa sözlə, maraqla gözlənilən Zəngəzur dəhlizinin bir hissəsinin təməli qoyuldu. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə yanaşı, Türkiyənin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan tərəfindən Zəngəzur dəhlizinin bir hissəsinin təməlinin qoyulması Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığı və mütərəfliyinin parlaq nümunəsi oldu. 2021-ci ilin 15 iyununda Türkiyə Prezidentinin Şuşaya ilk rəsmi səfərində “Şuşa Bəyannaməsi”nin imzalan-

ması da müttəfiqliyin məntiqi tərkib hissəsi kimi günümüzün reallığıdır. Və iki qardaş ölkənin liderlərinin birgə səyləri ilə bölgədə davamlı sülhə töhfə verən nəticələr verəcək. Noyabrın 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Füzuli rayonunda Zəfər yolunun açılışında iştirak ediblər. Zəfər yolunun tikintisinin qısa vaxtda həyata keçirilməsi Azərbaycan xalqının qazandığı parlaq Qələbənin simvoludur. Qısa vaxtda icra olunan və dünyada analoqu olmayan layihə Azərbaycan dövlətinin gücünü, onun malik olduğu potensialı və ən əsası Prezident İlham Əliyevin qətiyyətini bütün dünyaya göstərdi. Şanlı Ordumuzun ölkəmizin mədəniyyət paytaxtı olan Şuşa şəhərini mənfur düşməndən azad edərkən istifadə etdiyi cığır-yolun əbədləşdirilməsi məqsədilə tikilən və Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev tərəfindən “Zəfər yolu” adlandırılan avtomobil yolunun inşası dövlətimizin başçısının daimi nəzarəti altında icra olunub.

Daha sonra noyabrın əvvəllərində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının Türkiyədə keçirilən VIII Zirvə Görüşündə iştirakı qürurlu hadisə kimi yadda qaldı. Türk dünyasında möhtəşəmliyi ilə seçilən və fəxarət hissi yaşadan tarixi hadisə kimi yaddaşlara əbədi həkk olunan tədbirdə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Qarabağın azad edilməsi üçün göstərdiyi səylərə və Türk birliyinin daha da güclənməsi işinə verdiyi töhfələrə görə Türk Dünyasının Ali Ordeni ilə mükafatlandırıldı. Bu, xalqımıza, onun liderinə verilən dəyərin təntənəsi idi...

Yeri gəlmişkən, qeyd olunmalıdır ki, ümumiyyətlə, Türkdilli dövlətlərin siyasi-iqtisadi və mədəni kontekstdə birləşdirilməsi ideyasının gerçəkləşməsində də Prezident İlham Əliyevin müstəsna xidmətləri vardır. Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının Türk Dövlətləri Təşkilatı

tına çevrilməsi isə siyasi əhəmiyyət daşıyır. Zirvə Görüşündə çıxış edən Prezident İlham Əliyev bu təşkilatın uzunmüddətli məqsədlər üçün qurulduğunu vurğulayıb: “Biz beynəlxalq təşkilatlarda əməkdaşlıq edirik. BMT-də, İslam Konfransı Təşkilatında, ATƏT-də və digər təşkilatlarda bizim ölkələrimiz bir-birinə həmişə dəstək verir və bu, belə də olmalıdır. Çünki bizi müştərək tarix birləşdirir, tarixi-mədəni köklər birləşdirir. Biz öz işimizi bu möhkəm təməl üzərində qururuq. Bizim birliyimiz tək-cə ölkələrimizi gücləndirmir, bizim birliyimiz böyük mənada regional əməkdaşlığın da çox vacib amilidir”. Həmçinin Prezident İlham Əliyev ilk toplantıda əməkdaşlığın istiqamətlərini müəyyən edərək bu fəaliyyətin spektrlərini göstərib. Prezident İlham Əliyev əməkdaşlıq istiqamətlərini 4 kateqoriyaya ayırır - iqtisadi və neft-qaz sənayesi, beynəlxalq münasibətlər, hümanitar-mədəni, nəqliyyat-logistika. Göründüyü kimi, bu kateqoriyalar iqtisadi və siyasi münasibətlərin bütün spektrlərini əhatə edir. Prezident İlham Əliyevin ilk toplantıda strateji olaraq səsləndirdiyi fikirlərin artıq bir çoxu gerçəkləşib. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin reallaşmasını, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttinin çəkilişini, TÜRK-SOY təşkilatının fəaliyyətini buna misal çəkmək olar. Türk xalqlarının mədəni inteqrasiyasında bu qurumun böyük rolu danılmazdır. Bu müddət ərzində üzv dövlətlərin 4-dən 7-yə qalxması, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının Türk Dövlətləri Təşkilatına çevrilməsi, həmçinin “Türk dünyasına baxış - 2040” sənədinin qəbul edilməsi bu qurumun uzunmüddətli perspektivə hesablandığının göstəricisidir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin qətiyyətli mövqeyi, siyasi iradəsi, Müzəffər Ordumuzun qəhrəmanlığı sayəsində torpaqlarımızın azad olunması bütün dünyanın analitik düşüncə mərkəzlərini diqqət mərkəzində oldu. Siyasi tədqiqatçılar birmənalı olaraq qeyd edirlər

ki, Azərbaycanın əldə etdiyi Böyük Zəfərdən sonra regionda sabitliyin təmin olunması, Zəngəzur dəhlizinin açılması regional və qlobal əməkdaşlıqda mühüm rol oynayacaq. Bu dəhliznin açılması nəinki region, həm də digər ölkələr üçün iqtisadi əlaqələrin qurulmasında, tranzit daşımalarında çox əhəmiyyətlidir. Bu dəhliz Naxçıvan eksklavını Azərbaycanla birləşdirməklə yanaşı, həm də mövcud ticarət və nəqliyyat əlaqəsinə xidmət edəcək. Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə kommunikasiyalar bərpa olunacaq və ticarət axını yaranacaq. Ekspertlər də qeyd edirlər ki, regionda iqtisadiyyatın uzunmüddətli inkişafı üçün Zəngəzur dəhlizinin açılması mütləqdir.

Vətən müharibəsində qazanılmış bu müzəffər qələbə Cənubi Qafqaz regionunda böyük dəyişikliklərə səbəb oldu. Azərbaycan Respublikasının bu qələbəsi regionda təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələlərinin qorunub saxlanılması və inkişafı üçün yeni geosiyasi şərait yaratdı. Yaradılacaq Zəngəzur dəhlizi Naxçıvan üzərindən keçməklə, Aralıq dənizi ilə Xəzər hövzəsini birləşdirəcək həyat yolu adlanan kommunikasiya xətlərinin çəkilişinin reallaşdırılması üçün geniş perspektivlər açır. Dağlıq Qarabağ və digər işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni layihələrin həyata keçirilməsində xarici şirkətlərin iştirakının böyük əhəmiyyəti vardır. Dəmiryolu xətlərinin Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə əvvəlcə Naxçıvan sonra isə Türkiyə dəmir yollarına birləşdirilməsi türksoylu dövlətlərinin siyasi-iqtisadi əlaqələrinin güclənməsini şərtləndirəcək. Bu layihələrdən Rusiya və İran dövlətləri də yararlanabilir. Bütün bu amillər Cənubi Qafqazda sülhün qorunmasında, dövlətlərarası iqtisadi əməkdaşlıqların genişlənməsinə səbəb olar.

Azərbaycanın ikinci Vətən müharibəsindəki zəfəri bütün türk dövlətlərinin daha da yaxınlaşmasına xidmət edən tarixi bir missiyanı

da yerinə yetirdi. 10 noyabr 2020-ci ildə imzalanmış üçtərəfli Bəyannatda Naxçıvanı Azərbaycanın əsas ərazisi ilə birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası ilə bağlı müddəa da yer aldı. Qədim Azərbaycan torpağı olan Zəngəzurdan keçən kommunikasiyalar bütün türk dünyasını birləşdirəcək, eyni zamanda, digər ölkələr üçün əlavə imkanlar yaradacaqdır. Qarabağ müharibəsinin ən mühüm nəticələrindən biri də respublikamızın haqlı və ədalətli mövqeyinin beynəlxalq platformalarda müdafiəsi oldu. BMT-dən sonra dünyanın ikinci ən böyük təşkilatı olan Qoşulmama Hərəkatı və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Azərbaycanı birmənalı dəstəklədilər.

“Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa edən lider kimi adını əbədi olaraq tarixə yazdırdı, Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq salnaməsini yaratdı və 44 günlük Vətən müharibəsinin əsl qəhrəmanına çevrildi. Vətən müharibəsində Prezident, müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə möhtəşəm tarixi qələbə qazanan Azərbaycan həm öz ərazi bütövlüyünün, həm də tarixi ədalətin bərpasına müvəffəq oldu. Sentyabr ayının 27-dən başlayaraq, dekabr ayının 1-nə qədər davam edən bu mərhələ, əslində, nəinki Azərbaycanda, bütövlükdə, Cənubi Qafqazda tamamilə fərqli və yeni bir eranın başlanğıcını yaratdı. ..Digər tərəfdən, ölkəmiz böyük bir strateji regionda yeni güc balansını yaratmaqla bu yeni geosiyasi tarazlıqda özünün mühüm yerini və rolunu müəyyən etdi. Bütün bunlar isə o qədər sürətlə baş verdi ki, dünya siyasətini müəyyən edən güc mərkəzlərinin bir çoxu, sadəcə olaraq, hadisələri kənardan izlədilər və ona əsla müdaxilə edə bilmədilər. Halbuki biz çox radikal və aktiv müdaxilə cəhdlərinin də şahidi olduq. Beləliklə, Azərbaycan yeni reallıq formalaşdırmaqla özünə mühüm strateji perspektiv təmin edib”.²⁶⁵

Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərdə dayanıqlı məskunlaşma üçün müasir və layiqli həyatın təmin edilməsi, quruculuq-bərpa və abadlıq işlərinin aparılması, habelə təhlükəsiz yaşayışın, səmərəli fəaliyyətin və rifahın davamlı artmasının dəstəklənməsi, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün müdafiəsi ilə əlaqədar yarananların və şəhid ailələrinin təminatına dəstək məqsədilə ölkə Prezidentinin müvafiq fərmanları ilə “YAŞAT” Fondu və “Qarabağ Dirçəliş Fondu” yaradılmışdır. Ölkə ictimaiyyətinin böyük rəğbətlə qarşılıdığı bu fərmanlardan sonra həmin fondlara ianələrin köçürülməsində Azərbaycan sahibkarları da fəallıq göstərirlər. İndi isə Azərbaycan üçün yeni bir mərhələ başlamışdır. Bu, quruculuq, azad olunmuş şəhər və rayonlarımızın bərpası dövrüdür.

44 günlük Vətən müharibəsinin nəticələrindən danışanda qürur hissi ilə qeyd olunmalıdır ki, İlham Əliyevin hakimiyyəti dövründə ölkənin gələcəyi üçün məsuliyyət daşıyan vətənpərvər gənclik yetişmişdir. Prezident İlham Əliyev YAP-ın VII qurultayındakı çıxışında qeyd etmişdir: “Azərbaycanda yetişən yeni gənc nəsil də bu amal uğrunda tərbiyə olunmuşdur. Gənc nəsil Vətənə sevgi, düşmənə nifrət hissi ilə yetişdi və torpaqlarımızı işğalçılardan azad etdi. Onlar vətənpərvərlik və fədakarlıq göstərərək canlarından keçdilər, şəhid oldular, qazi oldular, qəhrəmanlıq göstərdilər və tarixi ədaləti bərpa etdilər”.

Prezident İlham Əliyev gənclərimizin milli-mənəvi dəyərlərə sadıq, Vətənpərvər ruhda böyüməsinin bir prioritet vəzifə kimi dövlət strategiyasının mühüm istiqamətlərindən hesab etmişdir. Təsadüfi deyildir ki, ölkəmizdə gənclərə göstərilən diqqət və qayğı onları cəmiyyətin ən nüfuzlu qüvvəsinə çevirmişdir. Gənclərə etimad göstərilir, onların təhsil, karyera imkanları daim diqqətdə saxlanılır.

Gənclərimiz İkinci Vətən müharibəsində də azğın düşməyə layiqli cavab verərək ölkəmizin bütövlüyünün təmin olunmasına öz tarixi töhfəsini vermişdir. Prezident İlham Əliyevin martın 20-də Şuşadan xalqa müraciətindən: “Müharibədə bütün nəsillərin nümayəndələri iştirak ediblər, qəhrəmanlıq göstəriblər. Amma hər kəs bilməlidir ki, əsas missiyanı mənim prezidentlik dövrümdə yetişən gənclər yerinə yetiriblər, 2003-cü ildə uşaq olan gənclər yerinə yetiriblər. İlk növbədə, biz onlara borcluyuq, bütün Azərbaycan xalqına borcluyuq. Bütün xalqımız bu Qələbəni yaxınlaşdırırdı və bütün amillər birləşərək bu müharibənin nəticələrini şərtləndirdi”.

Ölkə başçısı müharibədən sonrakı çıxışlarında gənclərimizin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasının vacibliyindən və İkinci Qarabağ müharibəsində bunun öz əksini tapdığını bildirib: “Şuşada Cıdır düzündə Azərbaycan xalqına müraciət edərkən demişdim ki, mən 2003-cü ildə hakimiyyətə gələndə bu gün 25-30 yaşında olan insanlar uşaq idi. Biz onları vətənpərvərlik ruhunda, dövlətə sədaqət ruhunda yetişdirdik və onlar bizim torpaqlarımızı işğalçılardan azad etdilər. O cümlədən işğal edilmiş torpaqlarda heç vaxt olmayan, amma əslən o torpaqlardan olan gənclər torpaqları uğrunda aslan kimi vuruşurdular”. Beləliklə də, Prezident İlham Əliyevin hakimiyyəti dövründə siyasi-ideoloji və mədəni müstəvidə həyata keçirilən işlər xalqımızın həmrəyliyinə güclənməsini, o cümlədən gənc nəslin vətənə sədaqət ruhunda yetişməsinə təmin etmişdir. Milli dəyərlər əsasında tərbiyə olunan Azərbaycan gəncliyi həm ölkəmizi beynəlxalq müstəvidə layiqincə təmsil etmək missiyasını uğurla yerinə yetirmiş, həm də respublikamızın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasında öz üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən məsuliyyətlə və şərəflə gəlmişdir.

Beləliklə də Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandanın ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması ilə nəticələnmiş Böyük Zəfərin əldə olunmasını şərtləndirmiş pragmatik siyasətinin aşağıdakı çox mühüm nəticələrini qeyd edə bilərik:

* Biz beynəlxalq reytinglərdə həmişə 50-ci yerlərdə idik, indi müharibədən sonra təbii ki, daha da yüksək yerlərə qalxacağıq. Müharibə dövründə gücümüzü göstərdik.

* Bizim Qələbəmiz təkcə xalqımızın qələbəsi deyil, bütün türk dünyası bizim qələbəmizlə fəxr edir.

* Böyük Zəfərdən sonra ölkədəki dialoq mühiti siyasətdə yeni tərəqqi məzmunlu konsolidasiyalara səbəb olmuşdur.

* Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən milli həmrəylik siyasəti, həmçinin Vətən müharibəsində qazanılmış Qələbə ölkədə milli birlik yaratmışdır. Təmali Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuş milli birlik və həmrəylik konsepsiyası xalqımızın 44 günlük Vətən müharibəsində parlaq qələbəsinin mənbəyini təşkil edir.

* Böyük Qələbənin yaratdığı yeni imkanlar Azərbaycanın dünyada nüfuzunu daha da yüksəltmişdir.

* 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılmış Qələbə, həmçinin Azərbaycan -Türkiyə münasibətlərinin yüksək səviyyədə formalaşması bir sıra partiyaların siyasi proqramlarında göstərilmiş əsas məqsədə çatmalarına səbəb olmuşdur.

* Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu dövlət siyasəti nəticəsində Azərbaycan Cənubi Qafqaz regionunda ən sabit və ən qüdrətli ölkəyə – lider dövlətə çevrilmişdir. Böyük Zəfər Azərbaycanın lider mövqeyini gücləndirmişdir.

* Azərbaycan dünya birliyinin diqqətini cəlb etmiş və layiqli tərəfdaş statusu qazanmışdır. Şübhəsiz ki, bu etimadın əsasında Azərbaycan rəhbərliyinin qətiyyətli, məqsədyönlü xarici siyasət kursu dayanır.

* Ermənistan təcrid edilmiş vəziyyətdədir, Azərbaycan isə bütün qonşularla çox səmərəli dostluq, mehriban qonşuluq əsasında münasibətlər qurub.

* 44 günlük Zəfər tarixi Azərbaycanda bütün siyasi qüvvələrin, xalqın birlik, həmrəylik səylərini daha da gücləndirmişdir. Ölkəmiz yeni inkişaf dönməsinə qədəm qoymuşdur. Azərbaycan bölgədə vəziyyəti köklü surətdə dəyişdirə bilib. Bu gün elə bir ölkə yoxdur ki, o ölkə ilə hansısa problemimiz olsun.

* “44 günlük Vətən müharibəsi dünya ictimaiyyətinin diqqətini Azərbaycana, ölkəmizin ədalətli mübarizəsinə yönəltdi. Müharibədən sonrakı vəziyyət bütün dünyada, regionda əməkdaşlığın yeni istiqamətlərini müəyyən edir. Azərbaycanda həm siyasi, həm iqtisadi sahədə dayanıqlı inkişaf təmin edilib, beynəlxalq aləmdə çox böyük nüfuza və hörmətə malik olan ölkəyə çevrilib.

* Azərbaycan XXI əsrin müharibəsini aparıbdir. Biz elə planlaşdırmalıyıq ki, bəlkə də əlli ildən sonra XXII əsrin müharibəsinə də hazır olaq. Çünki beynəlxalq hüquq işləmədiyi yerdə ancaq güc amili həlledici ola bilər. Azərbaycan yeni dövrə qədəm qoydu. Bölgədə və ölkəmizdə tamamilə yeni geosiyasi vəziyyətdir. Ona görə biz bütün addımlarımızı düzgün atmalıyıq ki, daim qələbə qazanaq, Azərbaycan bayrağı daim yüksəklərdə olsun”, - deyən İlham Əliyev Azərbaycanın perspektiv inkişaf hədəflərini də müəyyənləşdirmişdir.

44 günlük Vətən Müharibəsinin yaratdığı yeni reallıqlar isə daha ahatəli və global əhəmiyyətə malikdir:

* İkinci Qarabağ müharibəsindəki şanlı Zəfəri ilə Cənubi Qafqazda yeni reallıqlar yaradan Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemindəki yeri və rolu daha da güclənib. Bu gün Azərbaycan yeni hərbi-siyasi güc mərkəzi, beynəlxalq arenada sözü eşidilən, mövqeyi qəbul edilən dövlət kimi qəbul edilir. Azərbaycanın regionda uzunmüddətli sülhün, əməkdaşlığın və təhlükəsizliyin təmin olunması üçün yaratdığı şərait beynəlxalq təşkilatlar və güc mərkəzləri tərəfindən də təqdir olunur.

* İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra regionda yaranmış yeni reallıqların ən prioritet məsələsi təbii ki, kommunikasiyaların açılması, yeni nəqliyyat tranzit marşrutlarının yaradılmasıdır.

* Regionun təhlükəsizliyi və daha da inkişafı üçün irəli sürülən ən mühüm təkliflərdən biri də 3+3 formatıdır.

*Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Türkiyə, Rusiya və İranın iştirakı ilə Xəzərin şərqindəki ölkələri də əlavə etməklə regional əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Bunun üçün fərsətlər və infrastruktur da mövcuddur. Xüsusilə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri və “Cənub qaz dəhlizi”, TANAP, TAP kimi layihələr bu baxımdan hazırlanmış layihələrdir. Bunlar bir ölkəyə aid deyil, həm Qafqazın, həm Avropanın, həm də Orta Asiyanın birlikdə istifadə edəcəyi layihələrdir.

*Artıq bölgəmizə maraq getdikcə artmaqdadır. Çünki Zəngəzur dəhlizi də istifadəyə verildikdən sonra Azərbaycan Avrasiya məkanında yeni nəqliyyat arteriyası yaratmış olacaq.

*Zəngəzur dəhlizi ilə Naxçıvanla birbaşa əlaqə imkanı ölkə daxilində iqtisadi inteqrasiyanı gücləndirəcək, Naxçıvanda sənayeləşməni sürətləndirəcək. Digər tərəfdən isə Azərbaycanın işğaldan azad olun-

muş ərazilərinin sosial-iqtisadi inkişafına təkan verəcək. Dəhliz boyu infrastrukturun işləməsi həm də əlavə iş yerlərinin açılması, bölgənin inkişafı deməkdir.

*Dəhlizin açılması bölgənin və eləcə də türkdilli ölkələrin iqtisadiyyatına təsir göstərəcək. Qədim Azərbaycan torpağı ilk növbədə türk dünyasını birləşdirən özək rolunu oynayacaq. İlham Əliyevin söylədiyi kimi, türk dünyası uzun illərdən sonra yenidən Zəngəzur dəhlizi vasitəsi ilə birləşəcək. “Şərqi-Qərbi” və “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizlərinin əhəmiyyətinin artmasına şərait yaranacaq.

*Zəngəzur dəhlizi Azərbaycan, Ermənistan, Türkiyə, Rusiya və İranla yanaşı, Asiya-Sakit okean regionu ölkələrinə də böyük fayda verə bilər. Ən əsası isə odur ki, dəhliz regional əməkdaşlıq qarşısında illərdir dayanan maneələrin aradan qaldırılmasına xidmət edəcək.

Bir sözlə, bütün bunlarla Prezident İlham Əliyev regionda yaranmış yeni reallıqlara uyğun əməkdaşlıq təkliflərinə hər zaman açıq lider olduğunu bir daha təsdiqləyir. Məhz bu təklifləri, verdiyi sözlə sadıqlığı ilə Azərbaycan Prezidenti ölkəmizi dünyada ən etibarlı tərəfdaşa çevirib.

Şübhəsiz ki, Böyük Zəfərdən əldə olunacaq dərslərdən də danışmaq lazım gəlir. “Azərbaycan millətini böyük Zəfərə gətirən son 17 ilin siyasi tarixinin başlıca yekunu qüdrətli və beynəlxalq aləmdə yüksək nüfuzu olan dövlətin yaradılması, işğal altındakı ərazilərin azad edilməsidir. Keçilən yoldan alınan ibrət dərsi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan millətinin tərəqqisinin və qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatmasının təməlinə təbii sabitlik, güclü dövlət və qüdrətli dövlət rəhbəri dayanır. Elə buna görə də Prezident İlham Əliyevin aşağıdakı fikirləri Azərbaycan dövlətinin və millətinin gələcək inkişafının başlıca formuludur: “Yenilik, inkişaf, güc - bunlar əsas amillərdir. Bir də Vətən sevgisi”.²⁶⁶

Professor İradə Hüseynova qeyd edir ki, 44 gün davam edən Vətən müharibəsindəki Qələbəmiz göstərdi ki, Prezident İlham Əliyev siyasi iradəyə malik dövlət başçısı olmaqla yanaşı, həm də müharibə elmini, təcrübəsini dərinlən mənimsəyən qətiyyətli Ali Baş Komandandır. “Cənab İlham Əliyev kimi Liderinin olması hər bir xalqın arzudur. Ən çətin anlardan qətiyyətlə çıxan Prezident İlham Əliyevin istər 44 günlük müharibə dövründə 30-a yaxın xarici mətbuata müsahibələrində, istərsə də yerli və xarici jurnalistlər üçün keçirdiyi mətbuat konfransında həqiqətlərimizi faktlar əsasında təkmlnlə beynəlxalq auditoriyaya çatdırması qürurverici olmaqla, Azərbaycanın informasiya mübarizəsində növbəti qələbələrldir. Xalqımız əmlndir ki, dövlətimizin başçısı, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin, Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın birlgə fəaliyyətləri nəticəsində Böyük Qayıdışa da nail olacaq, möhtəşəm uğurlarla dünyanın diqqətində olacaq. Məğrur, yenilməz Azərbaycan xalqına ancaq Qələbə, uğur yaraşır. Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyi üçün möhkəm təməl mövcuddur. Bu təməli yaradan müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Ulu Öndər Heydər Əliyev və onun siyasi kursunu uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevdir”²⁶⁷

Prezident İlham Əliyevin Böyük Zəfərdən sonra keçirdiyi beynəlxalq səviyyəli görüşlər, etdiyi xarici səfərlər bir daha Azərbaycan Liderinin əzmlkar və qətiyyətli mövqeyinin qorunması baxımından ardıcıl və davamlı siyasətinin nəticəsidir. Prezident İlham Əliyevin Brüsseldə istər NATO-nun Baş katibi Yens Stoltenberq, istərsə də Avropa İttifaqı Şurasının Prezidenti Şarl Mişel ilə görüşünün nəticələri onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Lideri ölkəsinin haqlı mövqeyini bir daha ortaya qoymuşdur. Böyük Zəfərin yaratdığı yeni reallıq ondan

ibarətdir ki, NATO-nun Şimali Atlantika Şurasının iclasında Alyansa üzv dövlətlər tərəfindən ölkəmizin ərazi bütövlüyünə, suverenliyinə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərimizin toxunulmazlığına bir daha dəstək ifadə olunmuşdur. Brüssel görüşlərində Cənubi Qafqazın yeni geopolitik mənzərəsinin cızılmasında söz sahibinin, yeni reallıqlara uyğun şərtləri diktə edən tərəfin Azərbaycan olduğu bütün Avropaya bəlli oldu. Prezident İlham Əliyevin qətiyyətli mövqeyi və müdrik siyasəti nəticəsində Azərbaycanın irəli sürdüyü bütün təkliflər qəbul edildi. Bu, siyasətin nəticəsidir ki, hazırda dünyadakı siyasi və hərbi təşkilatlar Azərbaycanın mövqeyini qəbul edirlər.

İlham Əliyevin Brüsseldə keçirdiyi görüşlər və etdiyi çıxışlar, eyni zamanda, Avropanın bir sıra ölkələrinin liderlərinin çıxışları onu göstərdi ki, Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra yaratdığı yeni reallıq çox şeyi dəyişdirib. Artıq Avropada çoxları Azərbaycanın yaratdığı yeni reallıqla barışmaq məcburiyyətindədir. Bütün bunlar şübhəsiz ki, Azərbaycan Liderinin, Ali Baş Komandanın müəllifi olduğu Böyük Zəfərin yaratdığı reallıqlardır ki, Avropa İttifaqı kimi bir qurum bölgədə sülhün bərqərar olması, bütün kommunikasiyaların açılması, sərhədlərin delimitasiyası və demarkasiyası istiqamətində Azərbaycanın haqlı mövqeyinə birmənalı dəstəyini ifadə etmişdir.

Prezident İlham Əliyevin Brüssel səfəri çərçivəsində əldə etdiyi diplomatik uğurların Ermənistanla münasibətlərin normallaşması prosesinə müstəsna təsiri olacaq. Çünki regionda maraqları olan tərəflər yaxşı anlayırlar ki, Zəngəzur dəhlizinin açılması başda olmaqla, kommunikasiyaların bərpası bölgədəki münasibətlərin inkişafı üçün yeganə çıxış yoludur. Beynəlxalq birlik həm də əmindir ki, 44 günlük Zəfər tarixi yazan Azərbaycan işğaldan azad olunan ərazilərini ən qısa zaman-

da tam bərpa edərək Böyük Qayıdışı təmin edəcəkdir. Bu əminlik isə Müzəffər Ali Baş Komandan, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin müdrik və uzaqgörən, qətiyyətli siyasətinin məntiqinə söykənir.

Brüssel görüşlərinin nəticələri dünya güclərinin Azərbaycanın regionda yaratdığı yeni reallığı qəbul etdiyini bir daha təsdiqləmişdir. Bu reallıq isə Prezident İlham Əliyevin xüsusi fitri zəkası, səbirli və qətiyyətli mövqeyi nəticəsində yaranmışdır. İstər müharibədən əvvəl, istər müharibə dövründə, istərsə də postmüharibə dövründə dünyada etibarlı tərəfdaş imicini özündə ehtiva edən dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin güclü siyasi strategiyası və sürətli manevr etmə bacarığı nəticəsində bu gün regionun postmüharibə gündəliyini də Azərbaycan müəyyənləşdirir.

Hər bir xalqın tarixi inkişafına nəzər salsaq görərik ki, böyük uğurların əldə olunmasında liderlərin rolu müstəsna və həlledicidir. Liderlik bacarığı elə siyasətçilərə məxsusdur ki, onlar xalqın, dövlətinin milli maraqlarını qorumaqla yanaşı, həm də öz ölkəsini davamlı şəkildə inkişaf etdirir, yorulmadan irəliyə doğru apara bilir. Azərbaycan xalqı çox xoşbəxtkdir ki, ölkəmizə uzun müddət dünya siyasətinin fenomeni, bütün həyatını canından artıq sevdiyi doğma xalqına həsr etmiş Heydər Əliyev kimi dahi şəxsiyyət rəhbərlik etmişdir. Xalqımız həm də ona görə xoşbəxtkdir ki, Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin ideyaları, müəyyənləşdirdiyi prioritetlər, dövlətçiliyimizin hərtərəfli inkişaf konsepsiyası onun layiqli davamçısı, möhtərəm Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bütün bunların sayəsində illərdir ki, ölkəmiz sabitlik, inkişaf və çiçəklənmə dövrünü yaşayır.

Əli Hüseynli qeyd edir ki, “Bu gün Azərbaycan həqiqətən etibarlı və möhkəm əllərdədir. Heydər Əliyev dühasından bəhrələnən, yeni şə-

raitə uyğun yüksək siyasi intellektə və potensiala malik bir siyasətçinin - İlham Əliyevin ölkəmizə böyük istedad və bacarıqla rəhbərlik etməsi, Heydər Əliyev siyasi kursunu, onun Azərbaycan naminə amallarını böyük ustalıqla davam etdirməsi hər birimizin qəlbini iftixarla döyündürür. Bu işdə hər birimiz, hər bir Azərbaycan vətəndaşı Prezidentimizə yardımçı olmalı, bununla da dövlətçiliyimizin, müstəqilliyimizin, ərazi bütövlüyümüzün qorunmasına öz töhfəmizi verməliyik”.²⁶⁸

2003-cü ildə ilk dəfə ölkə Prezidenti seçilərkən – “Mən hər bir azərbaycanlının Prezidenti olacağam” – söyləyən İlham Əliyev həyata keçirdiyi nəhəng işlərlə bir daha sübut edib ki, birmənalı olaraq hər bir azərbaycanlının Prezidentidir. Onun müdrik rəhbərliyi ilə görülən işlər ölkəmizin gələcəyinin daha parlaq olacağını tam əminliklə deməyə əsas verir.

Bu gün müasir Azərbaycan Ulu Öndərin əsasını qoyduğu təməl üzərində inamla irəliləməkdədir. Hər bir uğurumuz, nailiyyətimiz Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanın dünəni, bu günü və gələcəyi kimi dəyərləndirilən Heydər Əliyev ideyaları cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizə qarşıdakı illər üçün daha möhtəşəm uğurlar vəd edir.

IV fəsil
Heydər Əliyev irsinin layiqli davamçısı -
Mehriban Əliyeva fenomeni

Xeyirxahlıq və xoşməramlı niyyət: xalqa həsr olunmuş ömür

Ulu Öndər Heydər Əliyevin ölməz irsi uzun illər ərzində ölkəmizdə milli-mənəvi dəyərlərimizə əsaslanan siyasətin uğurla davam etdirilməsi yolunda bir proqram sənədi mahiyyəti daşıyır. Cəmiyyətimizdə milli təəssübkeşlik, vətənpərvərlik hisslərinin təşviqinə, Ulu Öndərin müəllifi olduğu azərbaycançılıq ideologiyasının dərinədən öyrənilib yayılmasına əsaslanan bu proqram Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri, UNESCO və ISESCO-nun xoşməramlı səfiri, ölkəmizin birinci xanımı Mehriban Əliyevanın fəaliyyətində qabarıq şəkildə öz əksini tapıb. Öz fenomenal istedadı və çoxşaxəli fəaliyyəti ilə humanizm, insansevərlik, milli dəyərlərimizin hamisi kimi böyük nüfuz qazanmış Mehriban Əliyeva bu fəaliyyətin əsaslı surətdə həyata keçirilməsini təmin edən, xalq tərəfindən sevilən dövlət xadimidir.

“Cəmiyyətimizi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, milli azadlığı, milli mənəvi prinsipləri əsasında tərbiyə etmək lazımdır”. Ulu Öndər Heydər Əliyevin bu müdrik kəlamına Mehriban xanım Əliyeva öz əməli fəaliyyəti ilə cavab verməkdədir. Xeyirxahlıq və xoşməramlı niyyətlərin mücəssəməsi olan birinci xanımın adı və fəaliyyəti cəmiyyətimizdə örnəkdir. Mehriban Əliyevanın təhsil, səhiyyə, mədəniyyət sahələrində reallaşdırdığı genişmiqyaslı layihələr, istər ölkə daxilində, istərsə də onun hüdudlarından kənarında həyata keçirdiyi tədbirlər bu nəcib əməllər sahibinin şəxsiyyətinin böyüklüyündən, xoş niyyətli, tükənməz imkanlarından xəbər verir.

Birinci vitse-prezidentin köməkçisi Anar Ələkbərov müəllifi olduğu “Mehriban” kitabında Mehriban Əliyevanı çox haqlı olaraq

“yalnız ölkənin birinci xanımı deyil, hamının əzizi, doğma Mehribanı” kimi xarakterizə edib: “Mehriban xanım haqqında yazmaq və fikir söyləmək böyük məsuliyyət tələb edir. Bu gün ölkənin ictimai həyatında adı bütün sahələrə nüfuz etmiş birinci xanım barədə müxtəlif kitablar yazılıb, ölkə daxilində və xaricində onun fəaliyyətini təfərrüatı ilə əks etdirən materiallar nəşr olunub. Əsasən rəsmi məlumatların yer aldığı bu nəşrlər onun xarakteri, daxili aləmi barədə dolğun təəssürat yaratmır. Bu səbəbdən peşəkar fəaliyyətimin böyük hissəsinin onun adı ilə sıx bağlı olduğunu nəzərə alaraq, bu gün ölkəmizdə xeyirxahlıq rəmzinə çevrilən Mehriban xanım haqqında yazmaq və onun ictimai şüurda formalaşmış bitkin portretinə yeni cizgilər əlavə edərək daxili aləmini təqdim etmək istədim. Bu illər ərzində mən onun insanlara qayğıkeş münasibətini, vətəndaşların müraciətlərinə, ehtiyaclarına necə diqqətlə yanaşdığını, valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqlara himayədarlıq etdiyini, bir sözlə, böyük ürək sahibi olduğunu gördüm. O, öz əməlləri ilə sevilir, insanların hörmətini və etimadını qazanır. Məhz bu sevginin sayəsində o, yalnız ölkənin birinci xanımı Mehriban Əliyeva deyil, hamının əzizi, doğma Mehribanıdır”.²⁶⁹

Xalqın milli iftixarı

Tarixin yüzillərlə davam edən inkişafı ərzində qadın hökmdarlar, sərkərdələr yetişmiş, onlar mənsub olduqları xalqların taleyində əbədi iz buraxmışlar. Azərbaycan qadınının nüfuzunu, şərəfini yüksəkliklərə qaldıran qadınlarımızın adları hər zaman böyük iftixarla çəkilir. Massagetlərin hökmdarı Tomrisin, Bərdə hökmdarı Nüşabənin, Ağqoyunlu dövlətinin banisi və qüdrətli hökmdarı Uzun Həsənin anası, ilk diplomat qadın Sara Xatunun, Tuti Bikənin, Burla xatun, Banu Çiçək, Selcan xatun, Nigarın qəhrəmanlıqları və müdrik qərarları ilə zəngin həyat və fəaliyyətləri tariximizdə əbədi yer tutur. Azərbaycanın ən yaxın tarixində adlarını hörmət və ehtiramla çəkdiyimiz akademik Zərifə xanım Əliyeva, Aida İmanquliyeva, Adilə Namazova, Zəhra Quliyeva, Vəcihə Səmədova, Maral Rəhmanzadə və başqa qadınlarımız təkcə ölkəmizdə deyil, beynəlxalq aləmdə də tanınır. Ölkəmizin müasir tarixində isə biz Azərbaycan xanımından danışanda, ilk növbədə, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva yada düşür. Bu gün xoşməramlı və humanist, xeyriyyəçilik missiyası ilə milyonların ürəyini fəth etmiş Mehriban xanım Əliyeva öz dövlətini, xalqını bütün dünyada ləyaqətlə təmsil etməyə qadir olan görkəmli dövlət xadimidir.

Müstəqilliyinin ən parlaq günlərini yaşayan ölkəmizdə Ulu Öndərin zəngin dövlətçilik irsinin öyrənilməsi, onun ölməz ideyalarının geniş təbliğ olunması, gələcək nəsillərə çatdırılması, eləcə də Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda tanınması müasir və sürətlə dəyişən qloballaşma dövründə xüsusən aktual və həyatı əhəmiyyət kəsb etmişdir. Mehriban Əliyeva 2004-cü il may ayının 10-da yaradılan Heydər Əliyev Fonduna rəhbərlik edir. Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan

xalqının öz Ümummilli Liderinin xatirəsinə ehtiramını ifadə etmək istəyindən, Ulu Öndərin azərbaycançılıq fəlsəfəsinin və yaratdığı milli dövlətçilik ideyalarını yeni nəsillərə daim aşılamaq məqsədindən irəli gələrək yaradılıb. Fond tez bir zamanda ölkəmizdə və Azərbaycanın hüduudlarından kənarada böyük uğurlara imza atıb. Bu uğurların əsasında Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın əzmkarlığı, təşəbbüskarlığı dayanır.

Ölkəmizin birinci xanımı Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasını, mədəniyyətimizin, mənəvi dəyərlərimizin təbliğini, milli genefondumuzun qorunmasını və cəmiyyətin diqqətini bu istiqamətlərə cəlb etməyi özünün vətəndaşlıq borcu hesab edir. Mehriban Əliyevanın əhalinin ən zəif müdafiə olunan təbəqələrinə, xəstə və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara xüsusi diqqəti və analıq qayğısı xalqımızın ürəyində ona əbədi abidə ucaltmışdır. Mehriban xanım Əliyeva bu gün valideyn himayəsindən məhrum uşaqların mənəvi anası, dərqli şəhid analarının, qaçqın və məcburi köçkünlərin dayağıdır. Birinci xanım xeyirxah qəlbinin səsi ilə bütün qüvvəsini, zamanını təmənnasız olaraq insanların rifahı, xoşbəxt yaşanı uğrunda sərf edir. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi, Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə qaçqınların və məcburi köçkünlərin, talassemiya və diabet xəstəliklərindən əziyyət çəkən uşaqların dəstəklənməsinə yönəlmiş müxtəlif proqramlar, uşaq evlərinin yenidən qurulması, onlar üçün yeni binaların tikintisi layihələri məhz bu məqsədə xidmət edir.

Heydər Əliyev Fondunun yüksək təşkilatçılığı sayəsində Azərbaycan dünyada idman ölkəsi kimi tanınmışdır. Ölkəmizin böyük uğurla ev sahibliyi etdiyi birinci Avropa Oyunları, IV İslam Həmrəyliyi Oyunları Mehriban Əliyevanın yüksək təşkilatçılıq bacarığına malik

olduğunu üzə çıxarmışdır. Ölkəmizdə “Eurovision” beynəlxalq mahnı müsabiqəsinin yüksək səviyyədə təşkili və keçirilməsi də Mehriban xanımın səyləri ilə mümkün olmuşdur. Azərbaycan bu mötəbər beynəlxalq tədbirlərin möhtəşəm təşkili ilə hətta inkişaf etmiş ölkələri heyran qoymuşdur.

Mehriban xanımın nəcib və xeyirxah missiyası qısa zaman ərzində nəinki ölkə ictimaiyyətinin, eləcə də beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini çəkmişdir. O, 2004-cü ilin avqustunda Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı və milli musiqi irsinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsində xidmətlərinə görə UNESCO-nun, 2006-cı ilin noyabrında isə humanitar sahədə genişmiqyaslı fəaliyyətinə, o cümlədən sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına, İslam mədəni irsinin təbliğinə, qayğıya ehtiyacı olan uşaqların problemlərinin həllində böyük dəstəyinə görə ISESCO-nun xoşməramlı səfiri seçilmişdir.

Genişmiqyaslı xeyriyyəçilik fəaliyyətinə, bəşəriyyətin ali ideallarına xidmət sahəsində yüksək nailiyyətlərinə görə Mehriban xanım Əliyeva bir çox mükafatlara layiq görülüb. Öz fəaliyyətində daim üstün tutduğu xeyriyyəçilik fəaliyyətinə, Rusiya və Azərbaycan xalqları arasında dostluğun möhkəmləndirilməsindəki töhfələrinə görə Mehriban Əliyeva Rusiyanın “Yüzilliyin mesenatları”, Beynəlxalq Xeyriyyə Fondunun “Yaqut Xaç” ordeni ilə təltif edilib. Mehriban Əliyeva 2005-ci ildə ölkəmizdə “İlin qadını” adına, xeyriyyəçilik fəaliyyətinə, bəşəriyyətin ali ideallarına xidmət sahəsində əldə etdiyi yüksək nailiyyətlərinə görə 2007-ci ildə “Qızıl ürək” beynəlxalq mükafatına layiq görülüb. Azərbaycanın birinci xanımının dövlət başçısı İlham Əliyevin 2009-cu il 5 may tarixli sərəncamı ilə “Heydər Əliyev mükafatı”na

layiq görülməsi də onun əzmkar fəaliyyətinə verilən ən layiqli qiymətdir. Mehriban Əliyeva 2009-cu ildə Polşanın “Xidmətlərə görə” Böyük Komandor Xaçı ordeni, 2010-cu ildə isə Fransanın “Şərəf Legionu” ordeni və UNESCO-nun “Qızıl Motsart” medalı ilə təltif olunub. Mükafatların sırasına “Türk dünyasına xidmət” mükafatını, Krans Montana Forumunun qızıl medalı və s. daxildir. Mehriban xanım Əliyeva Rusiya Federasiyasının dünya şöhrətli İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universitetinin Fəxri professorudur. Bütün bu mükafatlar ölkəmizin birinci xanımının nəcib əməllərinə, yüksək humanizminə, genişmiqyaslı xeyriyyəçilik fəaliyyətinə, sivilizasiyalararası dialoqun inkişafındakı əzmkarlığına, bəşəriyyətin ali ideallarına xidmət sahəsində nailiyyətlərinə verilən yüksək qiymətlərdir. Azərbaycanın birinci xanımının indiyədək çoxşaxəli fəaliyyətinin nəinki ölkəmizdə, onun hüdudlarından kənarda da rəğbətlə qarşılanmasının səbəbləri kifayət qədərdir: o, əzmkar fəaliyyəti ilə milli-mənəvi dəyərlərin, qeyri-maddi irsin dünya miqyasında təbliği ilə yanaşı, sivil dünyada sülhün, sabitliyin, mədəniyyətlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsi, bir sözlə, insanlığın tərəqqisinə yönələn ali ideyaların reallaşdırılmasına öz töhfələrini vermişdir.

Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi layihələr ölkəmizin müasirləşməsinə, beynəlxalq arenada tanınmasına və nüfuzunun artmasına xidmət edir. Heydər Əliyev Fondu böyük uğurlara imza atmaq-la, fəaliyyətini qloballaşan dünyanın yeni aktual çağırışlarına adekvat şəkildə qurmaqla ölkəmizi beynəlxalq miqyasda layiqincə təmsil edir, milli mənafelemizi qoruyur. Təkcə Azərbaycanda deyil, ölkəmizin sərhədlərindən kənarda da böyük rəğbət qazanan, hər zaman köməyə, yardıma ehtiyac duyanların yanında olan Heydər Əliyev Fondu

ümumbəşəri mədəniyyətə, sülhə və əmin-amanlığa sanballı töhfələrini verir. Fondun prezidenti, UNESCO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyeva ona göstərilən bu etimadı da layiqincə doğruldub. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin zəngin ənənələrinin davamçısı olan Heydər Əliyev Fondu genişmiqyaslı fəaliyyəti ilə məhz Azərbaycanın yüksək dəyərlərini, humanizm prinsiplərini beynəlxalq aləmə təqdimində əvəzsiz rola malikdir.

Azərbaycanın birinci xanımının həyata keçirdiyi layihələr ümumbəşəri mahiyyəti ilə də diqqəti cəlb edir. Mehriban xanım dünyada sivilizasiyalararası dialoq, multikulturalizm kimi bəşəri ideyaların reallaşdırılmasına, bu sahələrdə səylərin birləşdirilməsinə böyük töhfələr verir və bu missiya davam edir. Bu yerdə **UNESCO-nun sabiq baş direktoru İrina Bokovanın** Mehriban xanıma ünvanlanmış aşağıdakı sözləri çox qürurvericidir: “Sizi xoşməramlı səfirlər sırasında görmək bizim üçün – UNESCO üçün şərəfdir. Sizin nailiyyətlərinizin miqyasını bir adla əhatə etmək çətindir. Siz UNESCO-nun humanist dəyərlərinin əsl bayraqdarısınız”.

Mehriban Əliyeva YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri kimi Azərbaycanın tarixini, mədəni irsini, ölkəmizin siyasi və ictimai reallıqlarını yorulmaq bilmədən dünya ictimaiyyətinə çatdırıb. Mehriban xanımın aşağıdakı fikirləri onun üzərinə götürdüyü ali missiyanın hədəflərinin real mənzərəsidir: “Təbii ki, UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri kimi, bütün bu illər ərzində mən öz beynəlxalq fəaliyyətimi nizamlamalı olurdum. İlk növbədə, bu, mənim üçün dünya ictimaiyyətinə Azərbaycanın tarixini, mədəni irsini, bununla yanaşı, Azərbaycanın bugünkü siyasi və ictimai gerçəkliklərini çatdırmaq imkanı idi. Müasir Azərbaycanın nə demək olduğunu, onun

əhəmiyyətini, siyasi mövqeyini, bu ölkənin potensialını dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq lazım idi. Düşünürəm ki, bu istiqamətdə də xeyli iş görməyə nail olmuşam. Buna görə də mən gələcəyə nikbin baxıram. Düşünürəm ki, bütün bu illər ərzində toplanan təcrübə, vərdişlər mənə kömək edəcək”.

UNESCO-nun sabiq baş direktoru Koisiro Matsuura ölkəmizin birinci xanımının fəaliyyətinə yüksək qiymət verərək demişdir ki, həm Azərbaycanda, həm də dünya miqyasında mədəniyyət, təhsil, xeyriyyəçilik, idman və digər sahələrdə çoxşaxəli fəaliyyət göstərən Mehriban xanım Əliyevanın istər milli, istərsə də dünya mədəni irsinin qorunması, təbliği və inkişafı istiqamətində gördüyü işlər təqdirəlayiqdir. “Mehriban xanım Əliyeva UNESCO-nun xoşməramlı səfiri adına Azərbaycanın şifahi xalq ədəbiyyatının və milli musiqi irsinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi sahəsindəki yorulmaz səylərinə görə layiq görülüb. Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu mütəmadi olaraq Azərbaycan mədəniyyətini, qeyri-maddi mədəni irsini tanıtmğa yönələn tədbirlər həyata keçirir. Mən özüm dəfələrlə bu tədbirlərin iştirakçısı olmuşam. Onların yüksək səviyyəli təşkili iştirakçılar tərəfindən həmişə xüsusi vurğulanıb. Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi ilə reallaşdırılan layihələr milli-mənəvi ideallara, humanist, insanpərvər dəyərlərə sadıq gənc nəslin formalaşdırılmasına, sivilizasiyalararası dialoqun genişləndirilməsinə, beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinə, Azərbaycanın dünyada daha yaxşı tanınmasına istiqamətlənib. Azərbaycanın BMT-nin ən mötəbər qurumlarından olan UNESCO ilə əlaqələri məhz Mehriban xanımın səyləri nəticəsində bu gün görünməmiş səviyyəyə çatıb”.

K.Matsuura Mehriban Əliyevanın xoşməramlı səfir kimi UNESCO-da Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında yeni beynəlxalq Konvensiyanın təşviqində rolunu yüksək qiymətləndirərək deyib: “Mehriban xanım Əliyeva UNESCO-nun tamamilə yeni sahəsi olan Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə məsuliyyət daşıyan çox fəal xoşməramlı səfir oldu. O, yeni Konvensiyanı nəinki Azərbaycanda, həmçinin dünyanın digər yerlərində böyük uğurla təşviq etdi və bu gün də həmin işi uğurla davam etdirir. Mehriban xanım həm Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Konvensiya, həm də Dünya irsi üzrə Konvensiyanın təşviqində böyük rol oynayıb”.

Azərbaycanın nadir incilərinin UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilməsində Mehriban xanımın xidmətlərini xüsusi vurğulayan K. Matsuura məhz onun səmərəli fəaliyyətinin nəticəsi olaraq muğam və aşıq sənəti, tar ifaçılıq sənəti, eləcə də Azərbaycan xalçası, Novruz bayramı, kəlağayı sənətinin bu siyahıya daxil edildiyini xatırlatmışdır. Qeyd etmişdir ki, bununla yanaşı, İçərişəhər, Qız qalası və Şirvanşahlar sarayı kompleksi də UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilmişdir. Mehriban Əliyevanın UNESCO-nun xoşməramlı səfirləri arasında çox böyük nüfuza malik olduğunu qeyd edən K.Matsuura qurumda onun təşəbbüslərinin yüksək qiymətləndirildiyini də bildirmişdir.

Mehriban xanım Əliyevanın çoxşaxəli ictimai fəaliyyəti xaricdə təqdir olunur, nümunə göstərilir. **ABŞ Etnik Anlaşma Fondunun prezidenti Mark Şnayer:** “Birinci xanım Azərbaycanda qadın hüquqlarının və imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində də çox iş görüb. Bunun sayəsində o, bütün dünyadakı müsəlman qadınların əksəriyyətini ruhlandırır. Heyrətamiz haldır ki, onun liderliyinin at-

ributları, humanizm və dözümlülük dəyərlərinə sədaqət prinsipləri Azərbaycan cəmiyyətinin təməlini təşkil edən ənənələrə uyğundur”.

Rusiyanın “LIVEJOURNAL” nəşri Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanı Cənubi Qafqazın ən nüfuzlu xanımı kimi səciyyələndirib:

“Mehriban Əliyeva elə bir siyasətçidir ki, dünyanın hər yerində onun haqqında danışıqlar və danışmaq istəyirlər. Heç şübhəsiz, Mehriban Əliyeva hazırda karyerasının zirvəsindədir. Lakin onun xarakterini, özünə inamını və son dərəcədə dözümlü olmasını nəzərə alaraq cəsarətlə deyə bilərik ki, kamilliyin son həddi yoxdur. Mehriban xanımın Azərbaycanda, Rusiyada və dünyanın digər ölkələrində inanılmaz dərəcədə populyarlığı əsl fenomendir”.

Birinci xanımın bəşər mədəniyyətinə verdiyi töhfələr beynəlxalq səviyyədə ən yüksək dairələrdə etiraf edilir. **Latviyanın sabiq prezidenti Valdis Zatlers** Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın fəaliyyətini və liderlik xüsusiyyətlərini çox yüksək qiymətləndirir: “Bakı müxtəlif humanitar, mədəniyyətlərə və dinlərə sammitlərin keçirildiyi məkana çevrilib. Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva bu proseslərdə fəal və vacib rol oynayır. Mən Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi altında Heydər Əliyev Fondu tərəfindən təşkil olunmuş “Mədəniyyətlərə dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi” mövzusunda beynəlxalq forumu yaxşı xatırlayıram. Bu forum 2008-ci ilin iyununda keçirilmişdi. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti mədəniyyətlərə dialoqun inkişafına böyük töhfə verir, eləcə də təkcə Azərbaycanda deyil, həm də bütün dünyada qadınları ruhlandırmaqla qadın liderliyinin parlaq nümunəsi kimi çıxış edir. Qlobal layihələrə, eləcə də təhsil, elm və mədəniyyətin inkişafına töhfələrinə görə Bi-

rinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin Qızıl medalı ilə təltif edilib”.

V.Zatlers əlavə edir ki, Mehriban Əliyeva nümunəsi qadınları ictimai həyatda fəal iştiraka təşviq edir və bu, mükəmməl nümunədir: “Azərbaycan dövləti qadın hüquqları sahəsindəki tarixi ilə qürur duya bilər. Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva öz nümunəsi ilə Azərbaycanın ictimai və siyasi həyatında qadınların artan rolunu nümayiş etdirən görkəmli şəxsiyyətdir”.

Xocalıya ədalət! - ədalətin təntənəsi

Heydər Əliyev Fondunun çoxşaxəli fəaliyyətində Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, beynəlxalq arenada milli maraqlarımızın qorunması, ölkəmizin üzləşdiyi təcavüzkarlıq faktının ifşası istiqamətində məqsədyönlü və ardıcıl işlərin aparılması xüsusi yer tutmuşdur. Məhz Heydər Əliyev Fondunun Xocalı soyqırımının dünyada tanıtılması istiqamətində həyata keçirdiyi məqsədyönlü fəaliyyət nəticəsində çox ciddi uğurlar əldə olunmuşdur. Ölkəmizin birinci xanımı Mehriban Əliyevanın qeyd etdiyi kimi, bəşəriyyət əleyhinə ən qatı cinayətlərdən hesab olunan Xocalı faciəsi artıq bütün dünyada öz siyasi-hüquqi qiymətini almış, dünya ölkələri tərəfindən tanınmasına nail olunmuşdur: “Xocalı soyqırımını bütün bəşəriyyətə və insanlığa qarşı törədilmiş cinayətdir və yaddaşlarımızdan heç vaxt silinməyəcəkdir. Bu hadisə xalqımızı sarsıtdı, amma iradə və əzmini sındırmadı, bizi bir millət kimi daha sıx birləşdirdi və bu yenilməz birliyimizlə biz haqqın və ədalətin təntənəsinə - Xocalı faciəsinin dünya miqyasında xalqımıza qarşı soyqırımını aktı kimi tanıtılmasına nail oluruq...”.

Fondun dəstəyilə uzun illər ərzində müxtəlif ölkələrdə Xocalı faciəsinə həsr olunmuş konfranslar, tədbirlər keçirilmiş, bu istiqamətdə xüsusi təbliğat aparılmışdır. Aksiyalarda ermənilərin Xocalıda törətdikləri vəhşilikləri əks etdirən fotosəkillər, müxtəlif illərdə xarici ölkələrin nüfuzlu nəşrlərində Xocalı faciəsi haqqında dərc edilmiş materiallar, “Qarabağ həqiqətləri” adlı bukletlər və “Azərbaycana qarşı müharibə: mədəni irsin hədəfə alınması” kitabı təqdim olunmuşdur.

Xocalı soyqırımını ilə bağlı beynəlxalq ictimaiyyətin dolğun şəkildə məlumatlandırılmasında Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezi-

denti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə 2008-ci ildən başlanılan “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq kampaniyasının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Kampaniya ilk gündən Xocalı soyqırımının, Qarabağ münaqişəsinin tarixi səbəbləri və nəticələri, həmçinin Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən qeyd-şərtsiz və dərhal çıxarılmasının zəruriliyi ilə bağlı beynəlxalq maarifləndirmənin artırılmasını qarşısına məqsəd qoymuşdur. Kampaniya Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinin yad edilməsinə, sağ qalmış ailələrə dəstək göstərilməsinə, bu hadisələrin yaddaşlarda yaşamasına, xüsusən də gənc nəsil tərəfindən unudulmamasına yönəlmişdir.

Təsadüfi deyil ki, məhz bu kampaniyaya start veriləndən sonra bir sıra ölkələrin parlamentləri tərəfindən Xocalı soyqırımının tanınması ilə bağlı qərarlar qəbul edilmiş, ayrı-ayrı dövlətlərdə Xocalı soyqırımı abidələri qoyulmuşdur.

“2008-ci il fevralın 24-də Hollandiyada (Haaqa şəhəri) ilk Xocalı soyqırımı abidəsi qoyulmuşdur. Daha sonra 30 may 2011-ci il tarixində ilk dəfə Almaniyanın Berlin şəhərində, 24 fevral 2012-ci ildə Bosniya və Herseqovində (Sarayevo), 23 avqust 2012-ci ildə Meksikada Tlakskoake–Xocalı meydanında Xocalı abidələrinin açılışları olmuşdur. 2016-cı ildə İsraildə soyqırım, qurbanlarının xatirəsinə abidə qoyulmuşdur. Qardaş Türkiyə Cümhuriyyətinin Ankara şəhərində 28 mart 2014-cü il tarixində Xocalı soyqırımına aid ilk abidə ucaldılmışdır. Abidə Xocalı Soyqırımı Xatirə Parkında yerləşir. Parkda Xocalı Muzeyi də var. 22 aprel 2015-ci ildə İzmit, 27 fevral 2016-cı il tarixində İzmir, 9 fevral 2018-ci il tarixində Sakarya şəhərlərində soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə abidə komplekslər qoyulmuşdur. Xocalı soyqırımı abidələri eyni zamanda Türkiyənin Uşaq, Dənizli,

Kocaeli, İstanbul, Kayseri, Kahramanmaraş kimi şəhərlərində də inşa olunmuşdur”.²⁷⁰

“Xocalıya ədalət!” beynəlxalq maarifləndirmə kampaniyası çərçivəsində keçirilən ardıcıl tədbirlər, müxtəlif xarici ölkələrin siyasi və ictimai dairələri ilə aparılan izahat işləri nəticəsində Xocalı soyqırımı barədə həqiqətlərin dünyada tanıtılması geniş vüsət almışdır. “Xocalıya ədalət!” kampaniyası çərçivəsində müxtəlif ölkələrin parlamentləri və dövlət qurumları qarşısında etiraz aksiyaları, piketlər, habelə seminarlar, konfranslar keçirilib, kitablar nəşr olunub, filmlər çəkilib. Ayrı-ayrı ölkələrdə keçirilən tədbirlərdə xaricdə təhsil alan tələbə gənclərimizin fəallıq göstərməsi də bu sahədə işlərin miqyasını və əhəmiyyətini artırmış, kampaniya çərçivəsində aparılan işlər özünün müsbət nəticələrini vermişdir. Nəticədə, Xocalı hadisələrini rəsmi şəkildə soyqırımı kimi tanıyan dövlətlərin sayı ildən- ilə artmışdır. Artıq bu təbliğat kampaniyası Amerikadan Avropaya, Mərkəzi Asiya, Yaxın və Uzaq Şərq ölkələri, Avstraliya, hətta Afrikaya qədər geniş bir coğrafiyanı əhatə edir.

“Xocalı soyqırımı bir çox ölkələrdə qəbul olunan parlament aktlarında tanınmış və xatırlanmışdır. Bu vaxtadək, Bosniya və Herseqovina, Kolumbiya, Çex Respublikası, Honduras, İordaniya, Meksika, Pakistan, Panama, Peru, Sudan, Cibuti, Qvatemala, Paraqvay, Sloveniya, Şotlandiya, İndoneziya və Əfqanıstanın qanunverici orqanları, həmçinin ABŞ-in 20-dən çox ştatı tərəfindən müvafiq parlament qətnamələri qəbul edilmişdir”.²⁷¹ Meksika Senatı Xocalı faciəsini soyqırımı adlandırıb, Pakistan soyqırımı pisləyən qətnamə qəbul edib, Kolumbiya Parlamenti hadisəni soyqırımı kimi tanıyıb, Çexiya, Bosniya və Herseqovina parlamentləri Xocalı soyqırımını rəsmən tanıyıb,

Peru, Honduras, Cibuti parlamenti, ABŞ-ın 24 ştatı Xocalıda qırğın törədilməsi faktının tanınması haqqında qətnamə qəbul edib. Bundan başqa, dünyanın 56 ölkəsinin üzv olduğu İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Xocalı faciəsini insanlığa qarşı cinayət kimi qiymətləndirib və onu soyqırımı kimi tanıyıb və bu proses davam etməkdədir. Xocalı faciəsi artıq hər il dünyanın 80-dən artıq ölkəsində geniş şəkildə anılır və ictimaiyyətə çatdırılır.

“Qeyd edək ki, Xocalı soyqırımı barədə həqiqətlərin dünyaya yayılması, 44 günlük Vətən müharibəsi gedişində ədalətli mövqeyimizin dəstəklənməsi baxımından xüsusi siyasi əhəmiyyət daşıyıb. “Xocalıya ədalət!” çərçivəsində illərlə davam etdirilən məqsədyönlü işlərin Böyük Qələbəmizdə xüsusi yeri vardır”.²⁷²

Birinci Vitse-prezident

Mehriban xanım Əliyevanın çoxsahəli fəaliyyəti onun əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və hazırda möhtərəm Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən dövlətçilik ənənələrinə, xalqa sədaqətlə xidmət etmək missiyasının böyüklüyündən xəbər verir. 2017-ci il fevralın 21-də Mehriban Əliyevanın Birinci vitse-prezident vəzifəsinə təyin edilməsi onun zəngin fəaliyyətinin və təşkilatçılıq bacarığının məntiqi nəticəsi kimi dəyərləndirilir.

“Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ölməz ideyalarına bütün varlığı ilə bağlı olan, Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi çoxsahəli daxili və xarici siyasətə layiqli töhfələrini verən Heydər Əliyev Fondunun prezidentinin Ulu Öndərin memarı və qurucusu olduğu müstəqil Azərbaycan dövlətinin ali idarəetmə sistemində ikinci yüksək vəzifəni daşmasına çoxdan siyasi və mənəvi haqqı çatırdı. Xalqımızın milli mədəniyyətinin, mənəvi dəyərlər sisteminin qorunmasında, cəmiyyətə sağlam dəyərlərin aşılmasında Mehriban xanımın müstəsna xidmətləri onu cəmiyyətə mötəbər ictimai-siyasi xadim kimi tanıtmışdı. Mehriban xanım Əliyevanın Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti təyin olunmasının səbəbi böyük idarəçilik təcrübəsi və xalqın sevgisini qazanması ilə yanaşı, həm də ölkə Prezidenti İlham Əliyevin ən yaxın silahdaşı, yardımçısı, mənəvi dəstəkçisi olması ilə bağlı idi”.²⁷³

Mehriban Əliyeva 2017-ci il fevralın 21-də Birinci vitse-prezident kimi ilk çıxışında aşağıdakı fikirləri səsləndirmişdir: “Gündəlik fəaliyyətimizdə insansevərlik, mərhəmət, qarşılıqlı hörmət, mehribançılıq unudulmamalıdır. Əksinə, məhz bu mənəvi dəyərləri uca tutaraq ən yüksək qələbələr əldə etmək, ən böyük zirvələrə qalxmaq olar. Mən sizi əmin edirəm ki, gələcək fəaliyyətimi məhz bu prinsiplər əsasında

qurmağa çalışacağam. Ölkəmizin və xalqımızın maraqlarını hər şeydən üstün tutacağam, Azərbaycana layiqincə xidmət etməyə çalışacağam”.

Bu gün biz Mehriban xanımın söylədiyi fikirlərinin real həyatda uğurla həyata keçirdiyinin şahidiyik. Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və xalqımızın rifahı naminə milli məqsədlərə nail olmaqla bağlı üzərinə nəcib missiya, yeni öhdəliklər götürən Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva ötən müddət ərzində bu yüksək və məsul vəzifədə gördüyü işlərlə ölkə başçısı İlham Əliyevin və xalqımızın etimadını layiqincə doğrultmaqdadır. Bütün bunlar xalqa sədaqətlə xidmət etməyin bariz nümunəsidir. Mehriban Əliyevanın fəaliyyətində əhalinin həssas təbəqələrinin, o cümlədən məcburi köçkünlərin, şəhid ailələrinin, qazilərin problemlərinin həlli xüsusi yer tutur. O, Birinci vitse-prezident kimi ilk müşavirəsini qaçqın və məcburi köçkün ailələrin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına həsr etmişdi. Həmin müşavirədən dərhal sonra müvafiq tədbirlər planı hazırlandı və real işlər başlandı. Qısa müddətdə yüz minlərlə qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırıldı.

Heydər Əliyev Fondu Vətən müharibəsi zamanı şəhid olan hərbiçilərin ailələrini və qazilərimizi də daim diqqətdə saxlamışdır. Fond bu kateqoriyadan olan insanların qayğıları ilə yaxından maraqlanır, onları narahat edən məsələlərin həlli üçün mütəmadi olaraq tədbirlər həyata keçirir. Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın tapşırığı ilə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Aprel döyüşləri zamanı, eyni zamanda, 44 günlük Vətən müharibəsində ağır yaralanan qazilərimiz müalicə və reabilitasiya üçün Türkiyəyə göndərilib, həmçinin müharibədə sağlamlıqlarını itirmiş bir qrup əsgər və zabit yüksək texnologiyalı protezlərlə təmin edilib.

Torpaqlarımızın azad olunması uğrunda mübarizəyə siyasi-mənəvi dəstək, xalqımızı milli həmrəyliyə səsləyən, şanlı ordumuzu Qələbəyə ruhlandıran müraciət və çağırışlar, müharibədən sonra isə dövlətimizin başçısı ilə birlikdə Qarabağa çoxsaylı səfərlər, dünyaya səs salan möhtəşəm “Xarıbülbül” Musiqi Festivalının təşkili birinci xanımın xidmətləri sırasında xüsusi yer tutur. Məhz Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə “Xarıbülbül” festivalının Şuşada təşkil edilməsi Azərbaycanın multikultural dəyərləri ilə örnək bir ölkə olduğunu bütün dünyaya göstərmişdir.

“Xarıbülbül” festivalından iki ay öncə Prezident İlham Əliyev, birinci xanım Mehriban Əliyeva və qızları Leyla Əliyeva Şuşa şəhərində olarkən Molla Pənah Vəqifin dağıdılmış muzey-məqbərə kompleksində olublar. Artıq Heydər Əliyev Fondu bu kompleksə ikinci həyat verib. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə dahi Azərbaycan şairi Molla Pənah Vəqifin yenidən qurulan büstünün açılışı olub. Şuşa işğaldan azad edildikdən sonra Heydər Əliyev Fondu tərəfindən ilk dəfə şairin doğma şəhərində Vəqif Poeziya Günləri yenidən təşkil olunub. Poeziya günləri çərçivəsində Heydər Əliyev Fondu tərəfindən “Qarabağ Azərbaycan mədəniyyətinin incisidir” və “Yenidən doğma diyarda: Qarabağın sənət inciləri” sərgiləri də reallaşdırılıb.

Bundan əlavə, Heydər Əliyev Fondunun səyləri ilə 30 ildən artıq düşmən əsarətində qalan Qarabağın məşhur Topxana meşəsi də tezliklə öz əvvəlki görkəminə qayıdır. Heydər Əliyev Fondunun layihəsi çərçivəsində “Regional İnkişaf” İctimai Birliyinin könüllüləri tərəfindən Topxana meşəsində ağacəkmə aksiyası keçirilib. Xalqımızı möhtəşəm Qələbəyə aparan 44 günün şərəfinə ölkə üzrə 44 min ağac əkilməsi aksiyası çərçivəsində Prezident İlham Əliyev və birinci xa-

nım Mehriban Əliyeva Cıdır düzündə ağac əkiblər. Bu aksiya ilə Heydər Əliyev Fondu işğaldan azad olunan ərazilərdə ekoloji tarazlığın bərpası istiqamətində görülən tədbirlərə start verib.

Şuşa şəhəri işğal altında olduğu müddətdə ermənilər tərəfindən dağıdılmış Aşağı Gövhər Ağa, Yuxarı Gövhər Ağa və Saatlı məscidləri ilkin layihəyə uyğun olaraq bərpa olunur. Hər üç məscid ölkə əhəmiyyətli tarixi-mədəniyyət abidələri siyahısındadır.

Birinci vitse-prezidentin Vətən müharibəsinin ilk günlərində xalqa müraciətində ifadə etdiyi və hər birimizin ürəyini rıqqətə gətirən sözləri yada düşür: “Qoy Uca Tanrı hər bir azərbaycanlıya müqəddəs Qarabağ torpağını öpməyi nəsib etsin!”. Bu müqəddəs dua və arzu 44 gün ərzində öz təsdiqini tapdı. Doğma Qarabağımız Ali Baş Komandan İlham Əliyevin sarsılmaz iradəsi, Müzəffər Ordumuzun qəhrəmanlığı, xalqımızın birliyi və həmrəyliyi sayəsində azadlığına qovuşdu. Bu gün isə azad torpaqlarımızda geniş quruculuq işləri aparılır. Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu da bu işlərdə yaxından iştirak edir:

“Bu günlər biz hamımız Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunmasının qürurunu və sevincini yaşayırıq. 30 ilə yaxın Ermənistanın işğalı altında olan torpaqlarımız Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin rəhbərliyi altında qəhrəman əsgər və zabitlərimizin şücaəti sayəsində azad edilmişdir... Bu gün isə qürur hissi ilə sizə Heydər Əliyev Fondunun qədim Qarabağ torpağında Azərbaycan xalqının milli sərvəti olan dini abidələrimizin, məscidlərimizin bərpası üzrə layihəyə başladığını bildirmək istəyirəm. Layihə çərçivəsində yerli və xarici mütəxəssislərin iştirakı ilə bölgədəki ziyarətgahlarımızın bərpası, konservasiyası

və yenidən qurulması həyata keçiriləcəkdir. İşğal illəri ərzində Şuşa şəhərində və Ağdam rayonunda dağıntılara məruz qalmış dini ibadət yerlərinin bərpası üzrə müvafiq işlərə artıq başlanılmışdır”.

Mehriban Əliyeva ISESCO-nun “Qadınlar və qızlar elmdə” Beynəlxalq Günü münasibətilə keçirdiyi tədbirdə videoformatda çıxışı zamanı işğaldan azad olunan torpaqlarımızdakı müxtəlif dinlərə məxsus abidələrə də eyni münasibətin sərgilənəcəyini bildirib: “Hazırda dövlət qarşısında azad olunmuş ərazilərin canlandırılması və azərbaycanlı məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına təhlükəsiz qayıdışının təmin edilməsi kimi nəhəng vəzifə dayanır. Biz bunun öhdəsindən gələcəyik. Biz dağıdılmış şəhərləri və kəndləri bərpa edəcəyik. Biz orada məktəblər tikəcəyik. Biz yalnız müsəlmanlara deyil, bütün dinlərə məxsus mədəni irsi bərpa edəcəyik”.

Beləliklə də Heydər Əliyevin dövlətçilik kursunun fəal davamçılarından, ən əsası böyük vətənpərvər olan birinci xanım Mehriban Əliyeva tarixi əhəmiyyətli günlərdə - torpaqlarımızın azğın düşməndən azad olunduğu, Vətənimizin bütövləşdiyi günlərdə də öz şəfqəti, mərhəmət, dövlətə və xalqa xidmət nümunəsi daşıyan tarixi missiyası ilə xalqın yanında olmaqla millətimizin dərin rəğbətini qazandı. Eyni zamanda azadlığına qovuşan Qarabağımızla bağlı tezliklə bərpa işlərinə başlanılacağına müjdəsini verdi.

Yalnız səmimi vətənpərvərlik hissləri, Vətən sevgisindən qaynaqlanan təmənnəsiz, pak hisslər insanı olduqca çətin, lakin xalqın və dövlətin gələcəyi baxımından müstəsna əhəmiyyətli işləri həyata keçirməyə sövq edə bilər. Mehriban xanım 44 günlük Vətən müharibəsində və Böyük Zəfərdən sonrakı dövrdə çoxsaylı müraciətləri ilə yüksək vətənpərvərlik, xalqın ən ağır günlərində onun yanında olan,

ağrı-acılarını bölüşən, milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı xüsusi həssaslıq və diqqət göstərən görkəmli dövlət xadimi kimi şöhrət qazanmışdır. 44 günlük Vətən müharibəsində Gəncə, Bərdə hadisələrində yüzlərlə günahsız vətəndaşımızın həlak olması, uşaqların, körpələrin düşmənin vəhşi terror aktlarından həyatlarını itirməsinə dövlət xadimi kimi Mehriban xanım kəskin münasibətini bildirmişdir. Bununla da düşmənin hücumuna məruz qalmış hər bir ailənin, hər bir vətəndaşımızın yanında olduğunu əməli surətdə nümayiş etdirmişdir.

Böyük Zəfərdən sonra Ali Baş Komandanla birlikdə hərbi geyimdə işğaldan azad olunmuş torpaqlara baş çəkməsi bütün dünyaya Azərbaycanın qalib əhvali-ruhiyyəsini çatdırmışdır. Nigar, Tuti Bikə, Burla xatun, Bani Çiçək, Selcan xatun, Nuşabə, Tomris kimi Azərbaycan qadınlarının qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik, millətsevərlik, ana yurda, torpağa bağlılığını bir daha öz şəxsində dünyaya nümayiş etdirmişdir. Düşməndən azad olunmuş ərazilərimizdən çəkilmiş ilk görüntülərin xalqımıza çatdırılması və dağıdılmış məscidlərin ziyarət olunması Mehriban xanımın milli dəyərlərimizə yüksək həssas münasibətinin nümunəsi idi. İlk dəfə olaraq Böyük Zəfərdən sonra Ağdam məscidinin ziyarət olunması, Prezident İlham Əliyevin Məkkədən gətirdiyi “Qurani-Kərim”i Ağdam məscidinə bağışlaması, Azərbaycan Prezidenti və birinci xanımın məsciddə dua etmələri xalqımızın ən ali insani və bəşəri hisslərlə yaşadığını və xalqımıza xas yüksək amalların təntənəsi idi. Milyonlarla insanın ürəyində riqqətə və hörmətə səbəb olmuş bu səfəri ilə Mehriban xanım xalqın ən ülvə arzularını Tanrı qarşısında nümayiş etdirmişdir. Və eləcə də əzəli torpaqlarımızın düşmən işğalından azad olunmasında nümayiş etdirdiyi yüksək siyasi dəstəyi, xalqa ünvanlanmış qələbə müjdəli çağırışları ilə vətəndaşlarımızda sonsuz qürur hissi oyatmışdır.

Vətən savaşından sonra ən mühüm hadisələrdən biri də Ali Baş Komandanın işğaldan azad olunmuş bölgələrə səfərləri oldu. Ağdamla yanaşı, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan səfərlərindən sonra möhtərəm Prezident İlham Əliyevin birinci xanım Mehriban Əliyeva və qızları Leyla Əliyeva ilə Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərinə səfərləri də olduqca əhəmiyyətli idi. Dövlət başçımızın indiyədək işğaldan azad edilmiş digər rayon və şəhərlərimizə etdiyi səfərləri kimi, Şuşaya səfəri də Ali Baş Komandanın ürəyində yaşatdığı sonsuz Vətən sevgisinin və xalqa olan bağlılığının daha bir təcəssümüdür. Eyni zamanda Prezidentin ailəsi ilə birlikdə Şuşaya səfər etməsi Qarabağın əsl sahibinin kim olduğuna dair bütün dünyaya ünvanlanmış növbəti mesaj kimi qiymətləndirilməlidir.

Mehriban Əliyeva deyir: “Həyatda hər bir kəsin yerini və taleyini tarix müəyyən edir. Odur ki, nə böyük, nə də kiçik rollar olmur. Öz həyat kitabını yazmağa ancaq sənin şəxsi, dərk edilmiş məsuliyyətin imkan verir. Bu kitabda hər bir kəs özünü şəxsi həyatının və dünyanın qurub yaradıcısı, yaxud dağıdıcısı kimi təcəssüm etdirir. Kimsənsə, elə də olmalısən - bax, budur bizim həyatımız. Ona görə də özgülərin rollarını və obrazlarını gərək öz üzərinə götürməyəsən. Çünki sən də, dünyada yerin də yeganə və bənzərsizdir”.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, Mehriban xanımın xalqının xoşbəxt, firəvan yaşamasına, ölkəmizin davamlı inkişafına, dövlətçiliyimizin, milli dəyərlərimizin qorunması və möhkəmləndirilməsinə həsr olunmuş ömür kitabı öz bənzərsizliyi ilə gələcəyimizə işıq saçır, yolumuzu nurlu sabahlara aparır.

Bütün bu fəaliyyətlərin, xoşməramlı, nəcib keyfiyyətlərin məcmusunu xarakterizə edən əsas cəhət isə, əlbəttə ki, Birinci vitse-prezi-

dent Mehriban Əliyevanın müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradıcısı, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ideyalarının reallaşmasında cənab Prezident İlham Əliyevin ən yaxın silahdaşı olmasıdır. Hazırda Azərbaycan qadını Mehriban Əliyeva ilə, onun nüfuzu ilə haqlı olaraq fəxr edir, ondan nümunə götürür.

Anar Ələkbərov Mehriban xanım Əliyevanın geniş fəaliyyətini Azərbaycanda qadın hərəkətində yeni bir mərhələ kimi qiymətləndirib və milli maraqlara söykənən bu çoxşaxəli fəaliyyəti müasir Azərbaycan qadınının cəmiyyətdəki mövqeyi və rolu barədə aydın təsəvvür yaratdığını diqqətə çatdırıb: “Mehriban xanımın milli maraqlara söykənən çoxşaxəli fəaliyyəti müasir Azərbaycan qadınının cəmiyyətdəki mövqeyi və rolu barədə aydın təsəvvür yaradır. Onun şəxsiyyətində Azərbaycan qadını üçün səciyyəvi olan yüksək humanizm və qayğıkeşlik kimi keyfiyyətlər öz parlaq təcəssümünü tapıb. Onu gözəllik, xeyirxahlıq və mərhəmətin rəmzi hesab edirlər, bir çoxları özlərini Mehriban xanıma bənzədir. Bu gün hər bir Azərbaycan qadını öz fəaliyyətində onun yorulmaz fəaliyyətini özünə örnək hesab edir, ondan nümunə götürərək cəmiyyətdə öz yerini tapmağa çalışır”.²⁷⁴

Yeniləşən Azərbaycan naminə

Məlumdur ki, hər bir ölkənin inkişafının əsasında yüksək hazırlıqlı, peşəkar, milli-mənəvi dəyərlərə sahib insan amili dayanır. Ümummillî Lider Heydər Əliyevin “Azərbaycanın gələcəyi təhsilli insanların çiyinləri üzərində qurulacaq” kəlamı ölkəmizdə təhsil sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasətinin prioritet istiqamətini təşkil edir. Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyeva çıxışlarında qeyd edir: “Müasir dünyada hər bir ölkənin inkişafı, onun dünya birliyinə inteqrasiyası üçün təhsilin rolu əvəzsizdir”. Məhz buna görə Heydər Əliyev Fondu yarandığı ilk gündən Ulu Öndərin bu sahədə müəyyənləşdirdiyi vəzifələrin həyata keçirilməsinin təmin olunmasına xüsusi önəm verir. Müasir dövrdə hər bir fəaliyyət sahəsində yeni ideya və baxışlar tələb edilməklə yanaşı, elmi biliklərə əsaslanan bacarıq və vərdislərə malik kadr ehtiyatlarının mövcudluğunu vacib şərtlərdən biri hesab edən ölkənin birinci xanımı qeyd edir ki, “Azərbaycan son illər ərzində bir çox uğurlara imza atıb, qələbələr qazanıb. Azərbaycan “qara qızılı” insan kapitalına çevirməyi bacaran ölkədir”.

“Yarandığı ilk gündən Heydər Əliyev Fondu və ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva özünün böyük və çoxşaxəli fəaliyyətində təhsil sahəsinə xüsusi diqqət ayırır. Bu illər ərzində Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə təhsillə bağlı bir çox önəmli layihə və proqramlara start verilib. Fondun həyata keçirdiyi əməli işlərin miqyası yetərinəcə geniş və əhatəlidir”.²⁷⁵

Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə təhsil sahəsində həyata keçirilən bir sıra genişmiqyaslı proqram və layihələrin əsasında təhsil sistemini təkmilləşdirmək və onun dünya təhsil sisteminə inteqrasiyasını təmin etmək məqsədi da-

yanır. Ölkəmizin təhsil ictimaiyyəti tərəfindən böyük rəğbət və etimadla qarşılanan və son illərdə, ümumiyyətlə, təhsil sisteminin simasını dəyişən “Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb” proqramı xüsusi qeyd edilməlidir. Uğurla tətbiq edilən bu layihə hazırda ölkəmizin təhsil sahəsində müşahidə olunan nailiyyətlərin qazanılmasında mühüm rol oynayıb. Məhz bu proqram çərçivəsində ölkəmizdə üç mindən çox məktəb əsaslı təmir olunub və ya yenidən tikilib. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın yeni məktəb binalarının tikintisinə, mövcud məktəblər üçün əlavə korpusların inşasına, onların əsaslı təmirinə, müasir avadanlıqlarla təminatına, ümumilikdə, infrastrukturun tam yenilənməsinə göstərdiyi diqqət və qayğı ümumtəhsil müəssisələrinin, onların müəllim və şagird kontingentinin əldə etdiyi nəticələrdə də aydın görünür. Yeniləşən, infrastrukturunu dəyişən məktəblərdə tədrisin keyfiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlib. Görülən işlər 1 milyondan çox şagirdin təlim şəraitinin əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşdırılması ilə müşayiət olunmaqdadır. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən istər paytaxt Bakı, istərsə də regionlarda inşa və təmir olunan yeni məktəblər və uşaq bağçalarının istifadəyə verilməsi mərasimlərində Mehriban Əliyevanın şəxsən iştirakı isə təhsil sahəsinə artan diqqət və qayğının parlaq təzahürüdür.

Azərbaycanda təhsilin inkişafına böyük həssaslıqla yanaşan Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Fond bütün ölkə ərazisində “İnternet məktəblərinin inkişaf proqramı”, “Təhsilə dəstək” kimi proqramların icrasını da həyata keçirərək dövlət təhsil siyasətinin reallaşmasında müstəsna əhəmiyyətə malik işlər görüb. Genişmiqyaslı layihələrin həyata keçirilməsi nəticəsində hətta respublikamızın ən ucqar regionlarında da hər cür ləvazimatla təchiz olunmuş, müasir tələblərə cavab

verən məktəblər tikilib istifadəyə verilib, təhsilin bütün ölkə ərazisində əlçatanlığı təmin edilib. Belə müasir məktəblər təhsilimiz üçün yeni üfüqlər açır, şagirdlərə yeni imkanlar yaradır. Bu layihələr son illərdə Azərbaycan vətəndaşları üçün bərabər təhsil imkanlarının yaradılmasını, gənc nəslin biliklərə yiyələnməsini və ölkəmizin dünya təhsil sistemində inteqrasiyasını prioritet məsələlərdən hesab edən Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətə başladığı gündən bu istiqamətdə reallaşdırdığı bir sıra uğurlu proqram və layihələri arasında əhəmiyyətli yer tutur. Ümumtəhsil müəssisələrində birbaşa tədrisin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş təşəbbüslər məktəblərin əyani vəsait və şagirdlərin dərslərinə ləvazimatı ilə təmin olunmasına yönəlib. 2004-cü ildən başlayaraq Fondun dəstəyi ilə hər il qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin ilk dəfə məktəbə qədəm qoyan uşaqlarına məktəbli çantaları və dərslərinə ləvazimatı hədiyyə olunur.

Ölkəmizdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin təkmilləşdirilərək müasirləşdirilməsi, gələcəyimiz olan körpələrin sağlam və bilikli böyüməsi də Heydər Əliyev Fondunun daimi diqqət mərkəzindədir. Son illər bu sahədə də Fond tərəfindən olduqca əhəmiyyətli layihələr icra olunmaqdadır. Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə artan tələbatı nəzərə alaraq Fond 2014-cü ildə “Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişafı” proqramını həyata keçirməyə başlayıb. Proqram çərçivəsində məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin təmiri, yeni binaların inşası, təhsilin, tibbi xidmətin, qidanın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və digər məsələlərin həlli təmin olunub. Son illərdə respublikamızda yüzlərlə uşaq bağçasının inşa olunması göstərir ki, Azərbaycan dövləti gələcəyimiz olan körpələrin və uşaqların vətənimizə layiqli vətəndaş kimi formalaşmalarını prioritet vəzifələrdən biri elan edir.

Məlumdur ki, müasir dünyada elm, texnologiya və innovasiyalar cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının aparıcı qüvvəsinə çevrilib. Bu istiqamət Heydər Əliyev Fondunun və onun rəhbəri Mehriban Əliyevanın təhsilalanların müasir bilik və bacarıqlarının, XXI əsr səriştələrinin inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən integrativ təhsil yanaşmalarının ölkəmizin təhsil müəssisələrində geniş tətbiqi üzrə təşəbbüslərində də özünü göstərir. Məhz Mehriban Əliyevanın, Heydər Əliyev Fondunun himayəsi ilə dünyada trendə çevrilmiş STEAM yanaşmasının məktəblərimizdə tətbiqinə başlanması son illərin ən uğurlu yeniliklərindən biridir. Ölkəmizin üzləşdiyi pandemiya şəraitinə baxmayaraq Heydər Əliyev Fondu tərəfindən “STEAM Azərbaycan” layihəsinin əhatə dairəsi genişləndirilib. Şübhəsiz ki, Heydər Əliyev Fondunun və onun rəhbəri Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən bu layihə artıq öz töhfələrini verməkdədir. Bundan başqa, Mehriban Əliyeva uşaq və gənclərin yaradıcı potensialının, bilik və bacarıqlarının aşkara çıxarılmasına, onların hərtərəfli biliklərə malik vətəndaş kimi yetişdirilməsi işinə xidmət edən digər çoxsaylı layihə və təşəbbüslərin də himayəçisidir.

Beləliklə də 2004-cü ildə “Ümummilli Lider Heydər Əliyevin parlaq ideyalarının işığında yaradılan Heydər Əliyev Fondu və onun rəhbəri Mehriban xanım Əliyevanın milli təəssübkeşlik, vətənpərvərlik, diqqət və qayğısının təzahürü kimi ölkəmizin təhsil sisteminin yeniləşdirilməsi üzrə xoşməramlı missiya Azərbaycana gələcək üçün yüksək səviyyəli, intellektual kadrların yetişdirilməsinə, kamil insan potensialının formalaşdırılmasına xidmət edir. Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva milli maraqlardan irəli gələn strateji əhəmiyyətli vəzifələrin reallaşdırılmasına xidmət edən, milli maraqların fəvqündə dayanan səmərəli fəaliyyəti ilə xalqımızın dərin rəğbət və sevgisini qazanıb”.²⁷⁶

Mehriban xanımın və onun rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun təhsil sahəsində gördüyü işlər təkcə ölkəmizlə məhdudlaşmır. 2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın şəxsi təşəbbüsü ilə Pakistanın Müzəffərabad şəhərinin Rara ərazisində qızlar üçün orta məktəb binası inşa olunub. 2005-ci ilin oktyabrında baş verən güclü zəlzələ nəticəsində yararsız vəziyyətə düşən məktəbin şagirdləri dərslərini çadırlarda və açıq səma altında keçmək məcburiyyətində qaldıqları bir vaxtda Heydər Əliyev Fondu nəcib təşəbbüslə çıxış edib. Dəyəri 750 min ABŞ dolları olan layihə çərçivəsində qısa müddətdə tikilən, müasir tələblərə cavab verən yeni təhsil ocağı fəaliyyətini bərpa edib. Heydər Əliyev Fondunun Pakistanda inşa etdirdiyi məktəb binası Fondun “Təhsilə dəstək” layihəsi çərçivəsində xarici ölkədə tikdirdiyi ilk təhsil ocağıdır. Fond Rusiyanın Həştərxan vilayətində də məktəb tikintisini həyata keçirib və hadisə uzun müddət bu təhsil ocağında təhsil alan şagirdlərin xatirəsindən çıxmayacaq. Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın Azərbaycanla yanaşı, adlarını qeyd etdiyimiz ölkələrdə, həmçinin Rumıniyada, Hollandiya və Misirdə, bir sözlə, dünyanın ehtiyac olan bütün guşələrində təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək səyləri məhz böyüməkdə olan nəslin bilik və mədəniyyət səviyyəsini artırmaq sahəsində xoşməramlı fəaliyyətin davamıdır.

Şəfqət və mərhəmət simvolu

Azərbaycanda uşaqların sağlam və gümrah böyümələri, onların Vətənə layiqli övlad kimi yetişməsi, mükəmməl təhsil almaları dövlətin daim diqqət mərkəzində saxladığı prioritet məsələlərdəndir. Bütün bunların təmin olunmasında Heydər Əliyev Fondunun rolu əvəzsizdir.

Uşaqların hüquqlarının qorunması, onlara yüksək səviyyədə qayğı göstərilməsi üçün Heydər Əliyev Fondu beynəlxalq təşkilatlarla, ilk növbədə, BMT-nin Uşaq Fondu ilə çox uğurlu əməkdaşlıq yaratmış və bu istiqamətdə bir sıra mühüm əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Cəmiyyətin sosial, ictimai və mədəni inkişafı sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlərə daim dəstək olan Heydər Əliyev Fondu uşaqların sağlamlığı, onların sosial problemlərinin həlli, hamı üçün bərabər və keyfiyyətli təhsil imkanlarının artırılması, xüsusi qabiliyyətli uşaqların aşkara çıxarılması və onların davamlı inkişafının təmin edilməsi, valideyn himayəsindən məhrum olmuş sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların bilik və bacarıqlarının artırılması, cəmiyyətə fəal inteqrasiyasının təmin edilməsi, aztəminatlı və digər əsas kateqoriyalardan olan uşaqlara maddi və mənəvi dəstəyin göstərilməsi və digər istiqamətlərdə davamlı olaraq müxtəlif layihələr və tədbirlər həyata keçirir. Mehriban Əliyeva valideyn himayəsindən məhrum və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları hər bir zaman diqqətdə saxlayır, onların gündəlik qaygıları, təlim-tərbiyəsi, təhsili və hətta uşaq evlərini tərk etdikdən sonra mənzillə, işlə təmin olunmaları əsl ana qayğısı və nəvazişi ilə daim nəzarətdə saxlayır. Mehriban xanımın təşəbbüsü ilə hazırlanmış Heydər Əliyev Fondunun reallaşdırdığı “Uşaq evləri və internat məktəblərinin inkişafı” proqramı çərçivəsində ölkə ərazisində 40-dan çox uşaq müəssisəsi əsaslı şəkildə yenidən qurulub, müasir

avadanlıqla təchiz olunub, əlavə yardımçı binalar inşa edilib və kommunal şərait yaxşılaşdırılıb. Həmçinin bu proqram çərçivəsində uşaq evlərində tərbiyə almış, yaşı 18-dən yuxarı olan qızlar üçün yaşayış binaları inşa olunub. “Mənim arzum odur ki, Azərbaycanda hər bir uşaq xoşbəxt olsun. Ona görə də biz uşaqlarımızı, balalarımızı məhəbbətlə, hörmətlə, mərhəmətlə, diqqətlə böyütməliyik” deyən Mehriban xanım ölkənin gələcəyi olan hər bir uşağa öz övladı kimi yanaşır.

Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə hər il Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü və Yeni il bayramı ərəfəsində uşaq evlərinin, internat məktəblərinin sakinləri və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün şənliklərin təşkili unudulmaz və xoş ənənəyə çevrilmişdir. Hər dəfə balacalar onların ən böyük himayədarı, Mehriban Əliyevanın ətrafına toplaşirlar. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti uşaqları bağına basır, onların sevinc və fərəhini bölüşür, səmimi söhbətlər edir.

Anar Ələkbərov qeyd edir ki, Mehriban Əliyevanın çoxşaxəli fəaliyyətində uşaqlara qayğı mövzusu daim həlledici yer tutub, əsas qayəsini və məzmunununun təşkil edib. Onun uşaqlara sevgisi hədudsuzdur. İndi bütün uşaqlar bu sevgini və qayğını hiss edirlər. Təsədüfi deyildir ki, Heydər Əliyev Fondunun əksər layihələri, istər təhsil sahəsində, istər səhiyyə sahəsində məhz uşaqlara yönəlmişdir. Bu layihələrə o, xüsusi can yandırır, ürəklə yanaşır.

“Çox sadə istəyi var. O, bütün uşaqları xoşbəxt görmək istəyir. Mehriban xanımın uşaq evlərindəki körpələrlə görüşlərdən sonra qəlbində kədərli hisslərin baş qaldırdığının dəfələrlə şahidi olmuşam. Uşaq evləri və internat məktəblərini ziyarət edərkən hər bir xırdalığlara fikir verir, mütləq mətbəxə baş çəkir, uşaqların qidalanması ilə ma-

raqlanır, bütün şəraiti nəzərdən keçirir. Bu gün valideyn himayəsindən məhrum olmuş və uşaq evlərində tərbiyə alan uşaqlar onun sayəsində qayğı və diqqətlə əhatə olunub, onlar üçün sözün əsl mənasında ailə mühiti yaradılıb”.²⁷⁷

Beləliklə də Heydər Əliyev Fondu yarandığı gündən nəcib, xeyirxah və humanist insani dəyərlərə əsaslanaraq uşaqlara xüsusi diqqət və qayğını başlıca fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi seçib. Fondun bu istiqamətdə dövlətin fəaliyyətinə hərtərəfli dəstəyə əsaslanan dəyərli layihələri digər qurumlar üçün nümunə sayıla bilər. Fondun bu sahədə fəaliyyətinin əsas motivini insanlara sevgi və təmənnəsiz olaraq xeyirxah əməllər təşkil edir. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti çıxışlarında bu fikri dəfələrlə vurğulayıb: “Uşaqlar Azərbaycanın sabahıdır, gəlin, onların problemlərinə biganə qalmayaq”.

Cəmiyyətdə nəcibliyin, mərhəmət və xeyirxahlığın ali ünvanına çevrilməklə, ümumxalq mənafeləri baxımından bir sıra strateji layihələri qısa müddətdə uğurla gerçəkləşdirən Heydər Əliyev Fondunun 18 illik çoxşaxəli fəaliyyətində uşaqlara qayğı və diqqət xüsusi önəm daşıyır.

Humanizm prinsiplərinə sadiqlik

Öz xeyirxahlıq və nəcibliyi ilə xalqımızın böyük ehtiram və məhəbbətini qazanmış Mehriban Əliyeva cəmiyyətimizdə humanizm ideallarının yorulmaz müdafiəçisi və təşəbbüskarı kimi şöhrət qazanmışdır. Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən amnistiya aktlarının hazırlanması və parlamentə təqdim edilməsi artıq xalqımız tərəfindən alqışlanan bir ənənəyə çevrilib. Son illərdə Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə qəbul edilən dörd amnistiya aktı 40 min 412 nəfərə şamil olunub. Fondun amnistiya təşəbbüsləri ölkəmizdə cinayət-hüquq siyasətinin liberallaşdırılması, cinayətkarlığın profilaktikası baxımından, o cümlədən məhkumların sayının azadılmasına gətirib çıxaran vacib bir amilə çevrilib. Bu təşəbbüs, həmçinin ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin qorunmasına da öz töhfəsini verir. Mehriban Əliyeva tərəfindən irəli sürülən bu təşəbbüslər Azərbaycan vətəndaşının hüquqlarının qorunması istiqamətində həyata keçirilən dövlət siyasətinin tərkib hissəsi və humanizm prinsiplərinin qorunub saxlanması kimi xarakterizə edilir. Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə elan olunan amnistiyalar minlərlə insanı azadlığa qovuşdurmuş, onların qayıtmasını həsrət və intizarla gözləyən ana-bacıların, övladların, ahıl valideynlərin hədsiz sevincinə səbəb olmuş, neçə-neçə ailələrə səadət, sevinc bəxş etmişdir.

Mehriban Əliyeva bildirir: “Hər bir cəmiyyətdə mərhəmət, insanpərvərlik, qayğı kimi hisslər əsas yer tutmalıdır. O cəmiyyətdə ki həm dövlət qurumları, həm vətəndaş cəmiyyəti məhz bu prinsiplər əsasında həm öz həyatını, həm öz fəaliyyətini qurur, demək olar, o cəmiyyət inkişaf etmiş, uğurlu cəmiyyətdir. Mərhəmət tək-cə çətinliyə düşən insanlara yardım əlini uzatmaq deyil. Mərhəmət bəzən çətin və məsu-

liyyətli qərar qəbul etməyi tələb edir. Bir dəfə səhv etmiş insanların bağışlanmaq hüququ var. Bu gün biz yenidən cəmiyyətdə öz yerlərini tutmaları, layiqli həyat yaşamaları üçün onlara şans verməliyik”.

Azərbaycanda 11 dəfə amnistiya elan edilib. 2007-ci ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xatirəsinə həsr olunmuş, 2009-cu ildə Novruz bayramı münasibətilə, 2013-cü ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi münasibətilə və 2016-cı ildə 28 May - Respublika Günü münasibətilə həyata keçirilmiş amnistiyalar Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə reallaşdırılıb.

Xatırladaq ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Azərbaycanda həyata keçirdiyi humanizm siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri cinayət törətmiş, lakin cinayətini etiraf etmiş və peşman olmuş şəxslərə qarşı humanizm, onların əfv edilməsi, bağışlanması olub. Məhz bu siyasətin davamı nəticəsində 1995-2021-ci illər ərzində əvvəlcə Heydər Əliyev, sonra isə İlham Əliyev tərəfindən 67 əfv fərmanı və sərəncamı qəbul edilib. Bu dövr ərzində parlamentdə 11 amnistiya qərarı qəbul olunub. Həmin amnistiya qərarlarından sonuncuları Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Mehriban xanım Əliyeva deputat fəaliyyəti dövründə təqdim edib. Nəticədə Mehriban xanımın deputat olduğu illərdə bütövlükdə 117 min şəxsə amnistiya qərarı tətbiq olunub.

Hələ 2009-cu ildə Novruz bayramı münasibətilə Milli Məclisə amnistiya aktının qəbul olunması təklifini təqdim edən Mehriban xanım Əliyeva sənədin qəbulu zamanı çox dəyərli fikirlər səsləndirmişdi: “Bu bir həqiqətdir ki, Allahın insana verdiyi ömür hər bir şeydən uca və dəyərlidir. Hər bir insan ləyaqətlə, azad yaşamağa layiqdir. Eyni zamanda hər bir insan öz ömrünün, taleyinin hökmdarıdır. Səhv etmiş,

yolunu azmış insanlara həyatda yeni şans verməklə, onları bağışlayıb cəmiyyətə qaytarmaqla biz onlara yenidən həyatın, azadlığın dəyərini dərk etməyə, öz səhvlərini anlayıb doğru yola qayıtmağa kömək edirik. Mərhəmətlilik, genişqəlblilik, xeyirxahlıq, bağışlamaq bacarığı hər zaman ən ali və insani keyfiyyətlər kimi qiymətləndirilib”.

Beləliklə də Heydər Əliyev Fondu özünün 18 illik fəaliyyəti dövründə insanpərvərlik və humanizm ideyalarını rəhbər tutaraq qayğı və yardıma ehtiyacı olan insanlara daim kömək etmişdir.

Mehriban xanımın təşəbbüsləri, mütəmadi olaraq əfv sərəncamlarının imzalanması, amnistiya aktlarının qəbul olunması dövlətin öz vətəndaşlarına verdiyi dəyərin bariz nümunəsidir. Əfv olunan vətəndaşlar dövlətin onlara olan inam və etibarını daim hiss edirlər, bu isə onları layiqli vətəndaş olmağa həvəsləndirir. Eyni zamanda onlar minlərlə insanı əhatə edən əfv sərəncamlarına və amnistiya aktlarına, humanist addımlara görə İlham Əliyevə və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevaya təşəkkürlərini bildirirlər. Vətən müharibəsində qazanılmış tarixi Zəfərin birinci ildönümü ilə bağlı bu Qələbənin memarı olan İlham Əliyev tərəfindən Milli Məclisə təqdim edilən və parlament tərəfindən qəbul olunan tariximizin ən böyük amnistiya aktının icrası da deyilənləri bir daha təsdiqləyir. Məhz şanlı Qələbənin birinci ildönümünü qeyd etdiyimiz zamanda belə bir təqdirəlayiq addımın atılması Ulu Öndər Heydər Əliyevdən başlayaraq ölkəmizdə həyata keçirilən humanizm siyasətinin yenə də davam etdiyinin göstəricisidir.

Taleyüklü günlərdə xalqının yanında

Azərbaycan xalqı ölkəmiz üçün ən taleyüklü günlərdə Mehriban xanım Əliyevanın müdrikliklə həyata keçirdiyi bütün işlərin, diqqət və qayğısının, insanların həyatına həssas münasibətinin canlı şahidi olmuşdur. Dünyanı bürümüş pandemiya ilə mübarizə dövründə də ölkəmizin birinci xanımı öz missiyasına, amalına sadıqlığını bir daha nümayiş etdirmişdir. Mehriban Əliyeva iki dəfə xalqa müraciət edərək hər kəsi “gözəgörünməz düşmən”lə mübarizədə birlik, həmrəylik nümayiş etdirməyə çağırırdı. Birinci vitse-prezidentin “Evdə qal, sağlam qal!” şüarlı təşəbbüsü ölkəmizdə böyük dəstək qazandı.

Birinci vitse-prezidentin xalqa müraciətində qeyd olunurdu: “Bütün həmvətənlərimizi vətəndaş məsuliyyəti nümayiş etdirməyə, Nazirlər Kabineti yanında Operativ Qərargahın tövsiyə və tələblərinə ciddi riayət etməyə çağırıram. Hamınızdan xahiş edirəm, öz böyüklərinizi qoruyun! Virusla yoluxmuş insanların mütləq əksəriyyətində xəstəlik yüngül formada keçir və sağalma ilə nəticələnir. Daha çox yaşlı nəslin nümayəndələri, xroniki xəstəliklərdən əziyyət çəkənlər, immuniteti zəif olanlar xüsusi risk qrupuna aiddir. Biz, azərbaycanlılar həmişə böyüklərimizə xüsusi qayğı və hörmətlə yanaşmışıq, onları həssaslıqla qorumuşuq. Əminəm ki, üzləşdiyimiz bu vəziyyətdə biz daha diqqətli olacağıq. Bu gün laqeydlik yolverilməzdir. Əminəm ki, müdrik xalqımızın ən gözəl xüsusiyyətləri – ruh yüksəkliyi və mərdlik, mərhəmət və şəfqət, inam və məhəbbət sayəsində biz birlikdə bu ciddi çağırışın öhdəsindən gələcəyik”.

Ölkə rəhbərliyinin və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın məqsədyönlü söyləri nəticəsində Azərbaycan pandemiya ilk və olduqca təhlükəli mərhələsindən ən az sayda itkilərlə çıxan dövlətlər

sırasında yer almışdır. Sərt karantin tədbirləri sayəsində koronavirusun yayılma sürəti azaldılmış, qısa müddət ərzində təhlükəli pandemiya qarşı effektiv müqavimət strategiyası işlənib hazırlanmışdır. Kiçik və orta biznesə dəstək, habelə əhaliyə sosial yardım məqsədilə dövlət tərəfindən dəyəri 3 milyard manatdan çox olan proqram paketləri hazırlanmışdır.

Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın xalqa müraciətləri, “Instagram” səhifəsində etdiyi səmimi paylaşımlar mənəvi dəstəyin parlaq nümunələrinə ən gözəl misaldır. Mehriban xanım öz müraciətlərində xalqımızın ruh yüksəkliyi və mərdlik, mərhəmət və şəfqət, inam və məhəbbət kimi gözəl xüsusiyyətləri sayəsində bu ciddi çağırışın öhdəsindən gələ biləcəyinə əminliyini vurğulamışdır. Birinci vitse-prezident hər kəsi dövlət tərəfindən görülən tədbirlərin vacibliyini birmənalı olaraq anlamağa, maksimum vətəndaş məsuliyyəti nümayiş etdirməyə səsləyərək demişdir: “Məhz bu cür bir-birimizi qayğı ilə dəstəkləyərək, dözümlü və anlayış göstərərək taleyin hökmü ilə üzləşdiyimiz qorxunc sınaqdan üzüağ çıxıb koronavirus üzərində qələbədən sonrakı həyat üçün hər kəsi qoruya bilərik. Bu qələbə mütləq baş tutaq. Mən bu qələbəyə inanıram”.

Mehriban Əliyevanın göstərişi ilə Heydər Əliyev Fondu ölkədə elan edilən karantin müddətində “Biz birlikdə güclüyük” şüarı ilə xeyriyyə aksiyaları keçirdi. Bu aksiyalar çərçivəsində 200 mindən çox ailəyə ərzaq məhsullarından ibarət sovqatların paylanması da bir daha fondun missiyasını nümayiş etdirmiş oldu. Pandemiya səbəbindən ölkəmizdə yaşanan böhran zamanı Mehriban Əliyevanın peşəkarcılığı sayəsində idarəetmədə güc birliyi təmin olunmuşdur. Onun tapşırığına əsasən Heydər Əliyev Fondu tərəfindən pandemiya dövründə

ailələrin sosial ehtiyaclarının qarşılınması, onların ərzaq və tibbi ləvazimatlarla təminatı həyata keçirilmişdir.

Heydər Əliyev Fondu Azərbaycanda koronavirusun geniş yayılmasının qarşısının alınması istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərə də töhfə olaraq Koronavirusla Mübarizəyə Dəstək Fonduna 500 min manat vəsait köçürdü. Heydər Əliyev Fondu daim himayəsində saxladığı bir sıra müəssisələrə koronavirusla mübarizə sahəsində dəstək göstərdi. Mehriban Əliyevanın tapşırığına əsasən, Fond tərəfindən Bakıda və regionlardakı körpələr və uşaq evlərinə, internat məktəblərinə, pensiya yaşına çatmış şəxslər üçün sosial xidmət müəssisəsinə, Uşaq Psixonevroloji Mərkəzə, eləcə də Bakıdakı və regionlardakı psixonevroloji sosial xidmət müəssisələrinə koronavirusla mübarizə tədbirləri çərçivəsində dezinfeksiyaedici vasitələr, maskalar və digər qoruyucu vasitələrdən ibarət yardımlar ayrılıb.

Pandemiyanın ən ağır dövründə Fond müvafiq laboratoriyaların fəaliyyətinin qısa müddətdə təşkilinə, eyni zamanda ölkəmizin yüksək keyfiyyətli testlərlə təmin olunmasına yaxından dəstək göstərib. Fond tərəfindən xüsusi rejimli xəstəxanalar üçün bir sıra tibbi avadanlıq və ləvazimat – həm qoruyucu vasitələr, tibbi geyimlər, həm də xəstələrin müalicəsi üçün müxtəlif dərman preparatları xaricdən alınaraq Azərbaycana gətirilib. Pandemiya ilə mübarizədə iştirak edən tibbi personal üçün təlim kursları təşkil edilib. Həmin personala dəstək məqsədilə Çin, İtaliya və Rusiyadan yüksək ixtisaslı həkimlər dəvət edilib, onların azərbaycanlı tibb heyəti ilə birgə çalışmaları üçün şərait yaradılıb.

Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə COVID–19 üzündən talassemiya, hemofiliya və leykoz xəstəliklərindən əziyyət çəkən uşaqlar üçün qanvermə aksiyası təşkil edilib. Bu aksiyaya Heydər Əliyev

Fondunun əməkdaşları, onlarla dövlət və özəl müəssisəsi fəal qoşulub. Virusə yoluxmuş bir sıra tanınmış şəxslərə də Mehriban xanımın tapşırığına əsasən, yaxından dəstək göstərilib və onlar zəruri müalicə alaraq sağalıblar. Bütün bunlar Mehriban xanım tərəfindən mərhəmət və şəfqətin, nəcibliyin ən ali nümunəsidir.

Mehriban xanım Əliyeva pandemiya dövründə hər bir insanın ümid, pənahına çevrildi. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti xalqımıza ünvanlanan bütün müraciətlərində koronavirusdan xilas olmağın ən adi qaydalarına riayət edilməsinə çağırışlar olunur. Mehriban xanım Əliyevanın “Mən sizə bir övlad, bir həyat yoldaşı, bir ana və nənə olaraq müraciət edirəm! Qəlbimin dərinliklərindən gələn və hər birinizə ünvanlanan bu sözlərimi eşidib məni anlayacağınıza ümid edirəm!” kimi çağırışları pandemiya dövründə hər bir vətəndaşımızın ürəyindən keçən çağırışlar kimi qiymətləndirilmişdir.

Mədəniyyətimizin hamisi

Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri milli-mənəvi dəyərlərin, tarixi-mədəni irsin qorunub saxlanması ilə yanaşı, həm də dünya irsinin beynəlxalq səviyyədə müdafiə və mühafizə edilməsinə dəstək verilməsidir. Ölkəmizdə müstəqilliyin ilk illərindən mədəniyyətin inkişafına dövlət qayğısı davamlı xarakter alıb. Digər sahələrdə olduğu kimi, Ulu Öndər Heydər Əliyevin banisi olduğu uğurlu mədəniyyət siyasəti özünün müsbət bəhrələrini verib. Ulu Öndərin ölməz ideyaları ölkəmizin mədəni həyatında baş verən köklü dəyişikliklərin, böyük yüksəlişin əsasını təşkil etmişdir. Bu ideyaların reallaşdırılması sayəsində Azərbaycan mədəniyyəti də hazırda yeni islahatlar dövrünü yaşayır. Prezident İlham Əliyevin mədəniyyətimizə qayğısının nəticəsi olaraq 2014-cü il 14 fevral tarixli 273 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası”nın qəbul edilməsi bu sahənin inkişafına böyük təkan vermişdir. Konsepsiyada nəzərdə tutulan vəzifələrə müvafiq olaraq son illərdə Heydər Əliyev Fondu mədəniyyət sahəsində Ümummilli Liderin ideyalarının reallaşdırılması təşəbbüslərilə çıxış etmişdir. Fond tərəfindən Azərbaycanın zəngin və tolerant tarixi irsinin, tarix və mədəniyyət abidələrinin tədqiqi, qorunması və təbliği üçün ölkədə sistemli fəaliyyət təmin olunmuşdur. Çox haqlı olaraq Mehriban xanım Əliyevanın mədəniyyət sahəsində fəaliyyəti istər ölkəmizdə, istərsə də Azərbaycan mədəniyyətinin hamisi kimi yüksək qiymətləndirilir. Heydər Əliyev Fondu yarandığı ilk gündən Azərbaycanın maddi-milli nemətlərinin mühafizəsi və tarixi irsimizin qorunması məsələlərini diqqət mərkəzində saxlamışdır.

Mehriban xanım 17 ildir ki, UNESCO-nun xoşməramlı səfiri kimi qeyri-maddi mədəni irsin təbliği və qorunması missiyasını şərəflə

yerinə yetirir. Eyni zamanda, ISESCO-nun da xoşməramlı səfiri olaraq Azərbaycan tarixini və mədəni irsini, ölkəmizlə bağlı həqiqətləri dünyaya ictimaiyyətinə çatdırmaq istiqamətində davamlı fəaliyyət göstərir. Məhz bu səylərin nəticəsi olaraq İçərişəhər, o cümlədən Şirvanşahlar Sarayı və Qız qalası, Qobustan qayaüstü rəsmləri, Xan Sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzi UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilib. Həmçinin muğam və aşıq sənətimiz, “Kamança simli musiqi alətinin hazırlanması və ifaçılıq sənəti”, “Dədə Qorqud irsi”, Azərbaycan kəlağayı sənəti Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ Siyahısına salınıb.

Bakının 2009-cu ildə “İslam Mədəniyyətinin paytaxtı” elan edilməsi Azərbaycan mədəniyyətinin dünyaya inteqrasiyası istiqamətində çox önəmli bir hadisə olmuşdur. Bakıda ənənəvi keçirilən mədəniyyətlərarası dialoq forumları, humanitar forumlar, BMT Sivilizasiyalar Alyansının VII Qlobal Forumu Azərbaycan mədəniyyətinin dünyaya inteqrasiyası sahəsində olduqca əhəmiyyətli tədbirlərdir. Bütün bunlar dövlətin mədəniyyət siyasəti konsepsiyasının tərkib hissəsidir.

Mehrriban xanım Əliyevanın mədəniyyət sahəsində fəaliyyətinin digər mühüm istiqamətlərindən biri də Azərbaycan mədəniyyətinin, elminin və incəsənətinin görkəmli şəxsiyyətlərinin beynəlxalq miqyasda tanıtılmasıdır. Belə ki, 2005-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Bakıda və Parisdə dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir bəy Hacıbəylinin 120 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli tədbirlər keçirilib. Eyni zamanda Parisdə UNESCO çərçivəsində görkəmli kimyaçı-alim, akademik Yusif Məmmədəliyevin 100 illik yubileyi qeyd edilib, eləcə də dünya şöhrətli musiqiçi Mstislav Rostropoviç və onun həyat yoldaşı, opera ifaçısı Qalina Vişnevskayanın birgə yaradı-

cılıq fəaliyyətinin 50 illiyinə həsr olunmuş albom və disklər buraxılıb. 2005-ci ildə Parisdə, UNESCO-nun mənzil-qərargahında Heydər Əliyev Fondunun nəşr etdirdiyi “Qarabağ xanəndələri” musiqi albomunun təqdimat mərasimi keçirilib. Azərbaycan 2019-cu ilin iyulunda UNESCO-nun Ümumdünya İrs Komitəsinin 43-cü sessiyasına uğurla ev sahibliyi edib. Dövlət müstəqilliyinin ilk illərindən Azərbaycan mədəni irsinin, milli folklor nümunələrinin, maddi-mədəniyyət abidələrinin mühafizəsini özünün dövlətçilik və milli təhlükəsizlik konsepsiyasının əsas prioritetlərindən biri elan etmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, mədəniyyət və tarixi abidələrin qorunması və mühafizəsi bir sıra beynəlxalq hüquqi sənədlərlə tənzimlənir. Bu mənada Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının “Milli təhlükəsizlik konsepsiyası”nda Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin əsasını təşkil edən maddi və mənəvi dəyərlərin mühafizəsinin hüquqi qorunması öz əksini tapmışdır.

Səməd Vəkilov çox haqlı olaraq qeyd edir ki, “Azərbaycan Respublikası milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyən edilərkən elm, təhsil, mədəniyyət siyasəti və mənəviyyatın qorunmasını xüsusi vurğulayaraq Azərbaycan xalqının mədəni irsinin, maddi və mənəvi dəyərlərinin mühafizəsinə, onun mədəni tələbatlarının ödənilməsi vasitələrinin və elmi-texniki potensialının daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasına, mütərəqqi daxili və beynəlxalq inkişafdan bəhrələnməsinə yönəlməsi strateji hədəf kimi müəyyənləşdirmişdir. Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının əsas istiqamətləri müəyyən edilərkən Azərbaycan xalqının mədəni-tarixi irsinin və mənəvi dəyərlərinin qorunması, eləcə də ümumbəşəri dəyərlərlə

zənginləşdirilməsi, dilinin, özünödərək, vətənpərvərlik və milli iftixar hissinin, intellektual potensialının inkişaf etdirilməsi əsas hədəf kimi götürülmüşdür. Azərbaycan xalqının özünəməxsusluğunun qorunması və təbliği problemini özündə ehtiva etməklə onun iki istiqamətini müəyyən etmişdir:

1) Azərbaycan xalqının mədəni irsinin (folklor və qeyri-maddi mədəni irs), maddi və mənəvi dəyərlərinin mühafizəsi;

2) Azərbaycançılıq ideyasının təşviqi, milli özünəməxsusluğun möhkəmləndirilməsi”.²⁷⁸

S.Vəkilov göstərir ki, folklor nümunələrinin hüquqi qorunmasının milli və beynəlxalq qanunvericilik çərçivəsində öyrənilməsi, hüquqi qorunmasına dair prioritetlərin və strateji hədəflərin müəyyən edilməsi qeyri-maddi mədəni irsin qorunmasında ən vacib və aktual məsələdir. “YUNESKO-nun 2003-cü il tarixdə qəbul edilmiş “Qeyri-maddi irsin qorunması” haqqında Beynəlxalq Konvensiya dünya və Azərbaycan folklorşünaslığı qarşısında yeni vəzifələr müəyyən etmişdir. Konvensiya bu sahələrdə meydana çıxan qeyri-maddi irsin araşdırılmasını, toplanılmasını, arxiv və sənədləşdirilmə mərkəzlərinin yaradılmasını, muzeylərin qurulmasını, təhsil müəssisələrində dərsləklə tədrisini, kütləvi informasiya vasitələrində müsbət mədəniyyət dəyərləri olaraq təbliğini və nəsillər arasında yaranan rabitəsizliyin (boşluqların) aradan qaldırılmasına xidmət kimi dəyərləndirilməsini əsas məqsəd hesab edir. YUNESKO-nun “Qeyri-maddi irsin qorunması” haqqında Beynəlxalq Konvensiyası qeyri-maddi mədəni irslə maddi irs arasındakı üzvi əlaqənin zəruriliyini vurğulamaqla dünya mədəni irsinin qorunması, təbliği və gələcək nəsillərə çatdırılması ilə bağlı elmi dövriyyəyə yeni fikirlər aşılayır. Folklor nümunələri

və qeyri-maddi mədəni irs anlayışlarının üzvi bağlılığı, həmçinin bu sahədə milli və beynəlxalq qanunvericiliyin bir-biri ilə uzlaşması beynəlxalq mədəni hüquq üçün ən vacib aktual məsələdir. Odur ki, bu problemin bütün çalarlarını öyrənmək və qarşıya qoyulan vəzifələrin, yəni folklor nümunələrinin hüquqi qorunması qeyri-maddi mədəni irsin mühafizəsi, təbliği və gələcək nəsillərə çatdırılması kontekstində dəyərləndirilməlidir”.

Təsadüfi deyil ki, YUNESKO-nun “Qeyri-maddi irsin qorunması” haqqında Konvensiyasının 1-ci maddəsində Qanunun məqsədi aşağıdakı kimi təsbit edilmişdir:

- qeyri-maddi mədəni irsin qorunması;
- aidiyyəti icmaların, qrupların və ayrı-ayrı şəxslərin qeyri-maddi mədəni irsinə hörmətin təmin edilməsi;
- yerli, milli və beynəlxalq səviyyələrdə qeyri-maddi mədəni irsin əhəmiyyəti haqda məlumatlılığın artırılması və onun qarşılıqlı şəkildə qəbul edilməsinə təminat verilməsi;
- beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım göstərilməsi.

“Mədəni irsin qorunması müasir dövrdə bir dövlətin sərhədlərindən kənara çıxaraq beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edir. Təbii ki, problemin beynəlxalq sferaya çıxması, müvafiq olaraq beynəlxalq-hüquqi tənzimləmənin olmasını da zəruri edir. Beynəlxalq-hüquqi tənzimləməni aktual edən bir sıra amillər mövcuddur. Birinci amil mədəni irs obyektlərinin müəyyən edilməsi və qeydiyyata alınmasıdır. Hansı sərəvətlərin mədəni irs obyektini hesab edilməsi dövlətlərin suveren səlahiyyətlərinə aid olsa da, bunun meyarları, müvafiq obyektlərin ümumdünya irs siyahılarına daxil edilməsinin şərtləri beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən edilir”.²⁷⁹

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra beynəlxalq hüququn müstəqil subyekti kimi YUNESKO-nun bərabərhüquqlu üzvünə çevrilmişdir. 18 noyabr 1996-cı il tarixdə Azərbaycanla YUNESKO arasında əməkdaşlığa dair memorandumun imzalanması ilə Azərbaycan-UNESCO münasibətləri dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu dövr Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. 1995-ci il tarixdən Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun xətti ilə Azərbaycan mədəniyyətinin dünyaya tanıtılması istiqamətində uğurla fəaliyyət göstərmişdir. O, Azərbaycanın zəngin mədəniyyətinin qorunması, öyrənilməsi və təbliğindəki xidmətlərinə görə YUNESKO tərəfindən 11 sentyabr 2004-cü il tarixdə YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri təyin olunmuşdur. M.Əliyeva həmin mərasimdə Azərbaycan xalqının mədəni irsini belə xarakterizə etmişdir: “Azərbaycan çox vaxt Qərblə Şərq arasında körpü adlandırılır. Bu, hələ Tarixi İpək Yolu dövründən ölkəmizin coğrafi, siyasi mövqeyə malik olması ilə bağlıdır. Azərbaycan özünün çoxəsrlik tarixi boyunca tək cə nəqliyyat dəhlizi kimi deyil, həm də mədəniyyətlərin dialoqunda öz sözünü deməyə qadir olan bir ölkə kimi tanınır. Mən fəxr edirəm ki, ölkəmizdə tamamilə bənzərsiz bir mədəni məkan yaranmışdır. Biz öz mədəniyyətimizin, adət-ənənələrimizin, tarixi irsimizin təkrarolunmaz incilərini qoruyub saxlayaraq dünya mədəniyyətinin nümunələrini qəbul edə bilmişik. Bu gün biz müxtəlif xalqların mədəniyyət elementləri ilə milli mədəniyyətimizin tərkib hissəsi arasında oxşarlığın şahidi oluruq. Bu isə heç də təsadüfi deyildir. Belə ki, bu proseslərin arxasında öz tolerantlığı, xeyirxahlığı, öyrənilib-öyrətmək bacarığı ilə seçilən və mədəniyyətlər

arasında körpülər yaradan azərbaycanlıların neçə-neçə nəslidir”.

Səməd Vəkilov qeyd edir ki, “Mehriban Əliyevanın yorulmaz və sistematik fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan xalqının bir çox mədəniyyət nümunələri YUNESKO-nun Qeyri-maddi Mədəni İrs siyahısına daxil edilmişdir. Heydər Əliyev Fondunun ixtisaslaşmış qeyri-hökumət təşkilatı kimi müstəqil subyekt olaraq YUNESKO ilə müxtəlif müqavilə və sazişlərin bağlanması əməkdaşlığın dinamik inkişaf mərhələsinə keçməsinin bariz nümunəsidir”.²⁸⁰

Beləliklə də “Azərbaycan dövləti xalqımızın tarixi və mədəni ənənələrinə, dilimizə, dinimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə istinad edərək, yeni tarixi şəraitdə müasir tələblərə uyğun olaraq öz daxili və xarici siyasətini həyata keçirir. Mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanılması və inkişaf etdirilməsi müstəqil respublikanın mədəniyyət siyasətinin əsas vəzifələrindən biridir. Müstəqilliyimizin əldə olunmasından sonra həyata keçirilən mədəniyyət siyasəti milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə çatdırılması üçün böyük zəmin yaradır. Xalqımızın əldə etdiyi bu böyük nailiyyət, milli sərvətimiz olan mənəvi dəyərlərimizin istifadəsini, bəşəri dəyərlərin tərkib hissəsi kimi inkişafını və inteqrasiyasını təmin edir”.²⁸¹

Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın mədəniyyət sahəsində fəaliyyəti çoxşaxəli və rəngarəngdir. Mehriban Əliyeva ölkəmizin bütün bölgələrində gözəl səsə, muğam istedadına malik gənclərimizin axtarışına başladı, onlara sahib çıxdı. Heydər Əliyev Fondunun prezidentinin təşəbbüsü ilə keçirilən muğam müsabiqələri və beynəlxalq festivallarla həm bu istedadları bir yerə toplaıb onlara meydan verdi, həm də Azərbaycanda muğam ənənələrinin yaşamasından ötrü nəsillər arasında körpü saldı. Bu müsabiqələrdə

özünü təsdiq edə bilmiş gənclərimizin hər biri indi cəmiyyətdə sayılıb-seçilən, sevgi ilə dinlənilən və istedadı dövlətimiz tərəfindən də layiqincə qiymətləndirilən sənətkarlardır. Mehriban Əliyevanın dəstəyi ilə beynəlxalq arenalarda çıxış edən gənc istedadlarımızın sorağı indi dünyanın ən möhtəşəm konsert salonlarından gəlir. Onlar Azərbaycan mədəniyyətini xaricdə layiqincə təmsil edirlər.

Mehriban xanım Əliyeva 2008-ci ildə Bakının mərkəzində Beynəlxalq Muğam Mərkəzini ərsəyə gətirməklə ümumilikdə dünyanın çağdaş mədəniyyət tarixinin ən mühüm hadisələrindən birinə də müəlliflik etmiş oldu. Çünki muğam çox ölkələrdə oxunsa da, çox xalqların mədəniyyətində muğamın nişanələri öz əksini tapsa da, dünyada bu sənətin qibləgahı indi məhz Azərbaycandadır. Bu muğam məbədinin qurucusu da Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevadır.

“Bu gün Heydər Əliyev Fondunun gördüyü işlərin analoqu yoxdur. Əsl insan üçün ən dəyərli xəzinə çalışmaq və başqalarına yaxşılıq etmək bacarığıdır. Mehriban xanım Əliyeva bütün vaxtını, enerjisini insanların rifahına, ali bəşəri dəyərlərin təbliğinə sərf edir. Mənəvi aləmimizi zənginləşdirən, birliyimizi təmin edən, tariximizi və mədəni irsimizi ucaldan milli sərvətlərimizi qoruyub saxlamaq hər birimizin müqəddəs borcudur. Vətən sevgisi, adət-ənənələrimiz, yurdsevərlik kimi mental keyfiyyətlərimizi özündə təcəssüm etdirən mənəvi dəyərlərimiz bütün dövrlərdə olduğu kimi, bu gün də gündəlik həyatımızda əxlaqi meyar rolunu oynayır. Onları yaşatmaq, gələcək nəsillərə ötürmək xalqın keçmişini, onun varlığını qorumaq deməkdir. Bu baxımdan, Mehriban xanım Əliyeva millətin gələcəyinə hesablanmış xoşməramlı missiyanı uğurla davam etdirir, milli intibah prosesinə yeni və dəyərli töhfələrini verir”.²⁸²

Müdrilər qeyd edir ki, dünyanı xeyirxahlıq və mərhəmət xilas edəcək. “Mehriban xanım Əliyevaya olan ümumxalq məhəbbətinin cövhəri həm də onun bu yurdun insanlarına qayğı və şəfqətlə yanaşmasıdır. Bu illərdə Azərbaycan adına gördüyü işlər, vətəndaşların həyatının yaxşılaşması üçün çəkdiyi fədakar zəhmət onu Azərbaycan ailələrinin əziz bir üzvünə çevirib. Mehriban Əliyeva öz səmimi davranışları ilə bu xoş nümunəni illərdir ki, yaradır”.²⁸³

Anar Ələkbərov Mehriban Əliyevanın müasir Azərbaycan tarixində oynadığı xüsusi roluna belə qiymət verir: “Adətən, hər bir ölkənin birinci xanımı öz ölkəsində elmə, mədəniyyətə və təhsilə diqqət yetirir. Mehriban xanımın diqqətindən kənarında isə heç bir sahə qalmır; o, bütün bilik və bacarığını müxtəlif humanitar təşəbbüslərin reallaşmasına sərf edir. Bu gün əminliklə söyləyə bilərik ki, Azərbaycanda son illər ərzində formalaşmış birinci xanım institutu dünyanın bir çox ölkələri üçün örnək ola bilər”.²⁸⁴

Mehriban xanım Əliyeva xeyriyyəçilik fəaliyyəti ilə Azərbaycanda bu sahədə sosial-fəlsəfi təməl yaratmaqla yanaşı, gələcək nəsillərə nəcib bir yol göstərməkdədir. Heydər Əliyev siyasi irsinin davamçısı, xeyirxah əməlləri ilə xalqın sevimlisinə çevrilən Mehriban Əliyeva Azərbaycan qadınına xas olan ən gözəl xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən nəciblik missiyasını şərəflə yerinə yetirir. Prezident İlham Əliyevin dövlətçilik ideyalarından güc alan Mehriban xanım Əliyevanın humanizm və insanpərvərlik ideallarını rəhbər tutaraq reallaşdırdığı genişmiqyaslı layihələr onu xalqın sevimlisi, milli iftixarımız səviyyəsinə yüksəltmişdir. O, cəmiyyətdə böyük nüfuz, ən əsası isə insanların sonsuz məhəbbətini, etimadını qazanmışdır.

Mehriban xanım Əliyeva həm qadın, həm ana, həm də yeni siyasi təfəkkür daşıyıcısı olan dövlət xadimi kimi Azərbaycan üçün nümunədir. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti və birinci xanımı müasir dünyada nümunəvi fəal qadın və siyasi xadim kimi qəbul edilir. Əlbəttə, bu, bütün Azərbaycan xalqını sevindirir, cəmiyyət layiqli dövlət adamı ilə qürur duyur.

XÜLASƏ

Bəşər tarixi sübut edir ki, hər bir xalqın, millətin taleyində dahi şəxsiyyətlərin, siyasi liderlərin müstəsna rolu vardır. Şübhəsiz ki, hər bir xalq öz tarixi şəxsiyyətləri ilə fəxr edir, onların yaratdığı irsə böyük ehtiramla yanaşır. Xalqımız da müasir Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, ölkəmizin müstəqilliyi, inkişafı naminə böyük və əvəzedilməz işlər görmüş, müdrik ideyaları, səriştəli idarəetmə qabiliyyəti və əzmi ilə ölkəmizin strateji inkişaf konsepsiyasının reallaşmasına, dünya miqyasında layiqli yer tutmasına yol açmış dahi oğlu Heydər Əliyev ilə hər zaman fəxr edəcək, onu daima qürur hissi ilə xatırlayacaqdır.

Azərbaycan xalqının böyük oğlu Heydər Əliyev dahi lider kimi insanları öz ideya və baxışları ətrafında toplamış, zəngin təcrübəsi sayəsində dövlət idarəçiliyi sahəsində ciddi uğurlara imza atmış, cəmiyyətin maraq və mənafeələrini bütün varlığı və siyasi qətiyyəti ilə müdafiə etdiyi üçün xalqın Ümummilli Lideri zirvəsinə yüksəlmişdir.

Heydər Əliyevin siyasi və dövlətçilik irsinin geniş tədqiqinə həsr olunmuş bu monoqrafiyada Ulu Öndərin dövlətçilik fəlsəfəsi ilk dəfə ümumdünya fəlsəfi xəzinəsinin tarixi təcrübəsi kontekstində dolğun şəkildə araşdırılmışdır. Eyni zamanda, Ümummilli Liderin ölkəyə rəhbərliyinin bütün dövrləri, həmçinin siyasi toqquşmalarla zəngin yaxın və uzaq tariximizdə Azərbaycan xalqının, onun ali fəlsəfəsi olan azərbaycançılıq məfkurəsinin formalaşması ciddi araşdırılmış və məntiqi mühakimələr kontekstində geniş təhlil edilmişdir.

Heydər Əliyevin siyasət fəlsəfəsində siyasətə kompleks yanaşma, milli dövlətçilik və milli ideologiyası konsepsiyası siyasət və iqtisadiyyatın vəhdəti, mədəni irs və milli-mənəvi, demokratik dəyərlər, bir sözlə, Azərbaycanın dirçəlişinin nəzəriyyə və praktikasına bu dahi

şəxsiyyətin verdiyi töhfələrin öyrənilməsi olduqca zəruri, vacib siyasi-fəlsəfi və mənəvi əhəmiyyətə malikdir.

Kitabda Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf modelindən, demokratiyanın bərqərar olması, müasir Azərbaycan dövlətinin yaranması və möhkəmləndirilməsi işində Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərindən bəhs olunur, Ulu Öndərin milli dövlətçilik konsepsiyasının Azərbaycanın suverenliyinin formalaşmasında rolu, müasir, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi və hakimiyyətinin mexanizmləri təhlil edilir. Məhz banisi Ümummilli Lider Heydər Əliyev olan milli inkişaf konsepsiyası Azərbaycanın müstəqillik yolunun əsasını qoymuşdur.

Bundan əlavə, monoqrafiyada Heydər Əliyevin hazırladığı və ölkəmizin uzunmüddətli perspektivdə inkişafının bütün istiqamətlərini özündə ehtiva etdirən dövlətçilik və idarəetmə konsepsiyasına geniş prizmadan baxış əksini tapıb. Monoqrafiyada davamlı surətdə inkişaf etdirilən əsas müddəalardan biri budur ki, məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 30 illik dövlətçilik və idarəetmə konsepsiyası ölkəmizin bugünkü uğurlarının əsasını, müstəqillik tariximizin ən parlaq səhifələrini təşkil etmişdir. Monoqrafiyada görkəmli dövlət xadiminin ölkənin tarixi, taleyüklü günlərində daxili və xarici qüvvələrin təzyiqlərinə qarşı öz vicdanının səsinə uyğun olaraq Azərbaycanın müasir tarixində üzərinə götürdüyü xilaskarlıq missiyasının ayrı-ayrı mərhələləri tədqiqatçı alimlərin çoxsaylı əsərlərindən gətirilmiş məlumat və faktlarla geniş həyatilik qazanmışdır.

Tədqiqatda Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçilik təliminin nəzəriyyəsi və təcrübəsi elmi cəhətdən təhlil olunmuş, siyasət və dövlətçilik sahəsindəki xidmətləri diqqət mərkəzinə çəkilmiş, Ulu Öndərin müəllifi olduğu azərbaycançılıq təliminə milli-mənəvi dəyərlər kontekstində qiymət verilmişdir.

Monoqrafiyada Ulu Öndərin siyasi irsinin əhatəli tədqiqatı göstərir ki, Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu siyasət sayəsində ölkəmizdə milli özünüdərk, özünəqaydış, vətənpərvərliyin gücləndirilməsi baxımından əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Azərbaycançılıq şüurunun inkişafı, tariximizin öyrənilməsi, yerli kadrların yetişdirilməsi, o cümlədən milli ruhun yüksəldilməsi istiqamətində keçirilmiş bir çox tədbirlər sonrakı dövrdə millətimiz və dövlətimiz üçün çox ciddi rol oynamışdır. Ümummilli Liderin fəaliyyətinin əsasını milli-mənəvi, dini dəyərlərimizə sıx bağlılığı təşkil etmişdir. Azərbaycan və dünya tarixini mükəmməl bilməsi isə müstəqil dövlətçilik baxışlarının formalaşmasında çox böyük rol oynamışdır. Ulu Öndərin bütün söyləri milli şüurun dirçəldilməsinə, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına, gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasına və azərbaycançılıq məfkurəsinin digər əsas prinsiplərinin həyata keçirilməsinə yönəlmişdi.

Monoqrafiyada qeyd olunduğu kimi, Ulu Öndər daim azərbaycançılıq ideyasını real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün çox mühüm konsepsiya hesab edirdi. Heydər Əliyevin baxışlarına görə, azərbaycançılıq milli mənsubiyyəti, milli-mənəvi dəyərləri zənginləşdirmək, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək deməkdir. Bu baxımdan, xalqımızın milli mənəvi dəyərlərini həm müdafiə etməyi, həm də qoruyub saxlamağı bacaran, dövlətlə vətəndaşların mənafeyini üzvi şəkildə birləşdirən azərbaycançılıq ideyası ölkədə vətəndaş birliyi üçün uğurlu təməldir. Ümummilli Liderin bu ideologiyasının əsas, mühüm mahiyyəti unitar, hüquqi və demokratik Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsinə və inkişafına xidmət etməkdən ibarətdir.

Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi milli ideya – azərbaycançılıq Azərbaycan dövlətçiliyinin əsasıdır. Bu milli ideya ətrafında Azərbaycan xalqı gələcəyə doğru inamla addımlayır. Milli ideya Azərbaycan xalqı üçün daimidir və Azərbaycanın daxili və xarici siyasətini müəyyənələşdirmək, iqtisadi inkişafını təmin etmək baxımından olduqca vacibdir. Heydər Əliyev müstəqil dövlətçiliklə azərbaycançılığı birbirini tamamlayan siyasi-mənəvi baxışlar sistemi kimi qəbul etmişdir.

Monoqrafiyada Heydər Əliyevin milli mədəniyyətin formalaşması və tarixi varislik prinsiplərinə əməl olunmasının vacibliyi Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin sintezi kontekstində ətraflı araşdırılmışdır. Dünya mədəniyyətinə və milli mədəniyyətə dərinləndən bələd olan Heydər Əliyev mədəniyyətdə tarixi varisliyə, milli və ümumbəşəriyyətin vəhdəti ideyasına böyük əhəmiyyət verirdi. Bu yanaşmanın əsasında duran əsas amil ondan ibarətdir ki, Azərbaycan milli mədəniyyətində milli və ümumbəşəri dəyərlər vəhdət təşkil edir və bu mədəniyyət Şərq və Qərb mədəni sərəvətlərinin sintezindən ibarətdir. Müdrək dövlət xadimi bunu çox gözəl qiymətləndirirdi. Nəticədə, Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətini dövlətçiliyin atributlarından birinə çevirə bilmişdir.

Beləliklə də tarixi çox qədim olan Azərbaycan mədəniyyəti milli-mənəvi ənənələrə və dəyərlərə əsaslanaraq XX əsrin ikinci yarısından - Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründən indiyədək özünün yüksək inkişaf mərhələsini yaşayır. Heydər Əliyev dövründə çoxşaxəli Azərbaycan mədəniyyəti intibah dövrü keçirmişdir. Heydər Əliyev mədəniyyətin tarixi köklərini yüksək qiymətləndirir və qeyd edirdi ki, Azərbaycan xalqının qədim mədəniyyətinin, elmi təfəkkürünün kökləri onun tarixinin dərinliklərinə gedib çıxır.

Özündən əvvəlki bütün ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi təcrübəni, tarixi varisliyi dərinləndən öyrənən və onu şəraitə uyğun Azərbay-

can gerçəkliyinə tətbiq edən böyük öndərimiz Heydər Əliyev milli tərəqqidə təhsili ən güclü amillərdən biri hesab edirdi.

Monoqrafiyada Ümummilli Liderin Azərbaycanın gələcəyi üçün hazırladığı inkişaf strategiyasının əsas sütunlarından olan hakimiyyətin varisliyinin təmin olunması və bu əsasda həyata keçirilən tələyüklü, tarixi əhəmiyyətli qərarlardan bəhs olunmuş, siyasi varislik institutunun formalaşmasının tarixi zərurəti öz məntiqi izahını tapmışdır. Tədqiqat işində əsası Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuş dövlətçilik siyasətinin Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi, Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində başlamış sabitlik və iqtisadi tərəqqinin, dövlətçiliyin, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi və ölkəmizin beynəlxalq miqyasda nüfuzunun artırılması konsepsiyasının tarixi şəraitdə yeni yanaşmalarla şərəf və ləyaqətlə həyata keçirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Monoqrafiyada əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş sabitlik və inkişaf templərinin Ulu Öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə daha da möhkəmləndirilməsi və əldə olunan uğurlardan geniş bəhs olunur. Xüsusi ilə qeyd olunur ki, dünyanı bürümüş maliyyə və digər kataklizmlərə baxmayaraq, Azərbaycan sabitlik və inkişaf dövründə iqtisadi inkişaf və tərəqqi mərhələsini keçirmişdir. Tədqiqatda ölkəmizdə sabitlik və tərəqqi dövründə həyata keçirilmiş uğurlu iqtisadi strategiyanın nəticələrinin dünyanın nüfuzlu qurumlarının hesabatlarında da öz əksini tapdığı vurğulanır.

Son 18 ildə İlham Əliyevin apardığı düşünülmüş xarici siyasət nəticəsində Azərbaycanın dünyadakı nüfuzu artmış, dövlət başçısının uğurlu fəaliyyət modeli dünyanın qabaqcıl ölkələri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Ölkəmiz 2020-ci ildə nüfuzlu beynəlxalq qurumların reytinglərində iqtisadi göstəricilərinə görə ön sıralarda yer

almışdır. Dünya Bankının “Doing Business” hesabatında Azərbaycan 190 ölkə arasında 28-ci yerdə qərarlaşmışdır. Dünya Bankı tərəfindən Azərbaycan 10 ən islahatçı ölkə sırasına daxil edilmişdir. Davos Ümumdünya İqtisadi Forumunun hesabatlarında da ölkəmiz bir sıra göstəricilər üzrə ən qabaqcıl yerlərdədir. Bundan əlavə, Heritic Fondunun 2020-ci ilin nəticələrinə əsasən elan etdiyi İqtisadi Azadlıq İndeksinə görə Azərbaycan 38-ci pilləyə yüksəlmişdir. Bütün bunlar göstərir ki, modernləşmə kursunu həyata keçirən Azərbaycan Respublikasında iqtisadi və sosial tərəqqiyə yönəlmiş dövlət siyasəti öz uğurlu bəhrəsini verməkdədir.

Monoqrafiyada ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması, Qarabağımızın və Ümummilli Liderin hər zaman azad olunacağına dərin inam bəslədiyi, mədəniyyət və milli ruhumuzun beşiyi olan Şuşanın düşmən tapdağından xilas olunması, 44 günlük Vətən müharibəsində əldə olunmuş Zəfər və onun yaratdığı yeni imkan və reallıqlardan, tarixi torpaqlarımızda aparılan yenidənqurma-quruculuq işlərindən geniş bəhs olunur.

Monoqrafiyada cəmiyyətimizdə milli təəssübkeşlik, vətənpərvərlik hisslərinin təşviqi, Ulu Öndərin müəllifi olduğu azərbaycançılıq ideologiyasının dərinədən öyrənilib yayılması sahəsində Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri, UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, ölkəmizin birinci xanımı Mehriban Əliyevanın çoxşaxəli fəaliyyəti qabarıq şəkildə öz əksini tapıb. Öz fenomenal istedadı və çoxşaxəli fəaliyyəti ilə humanizm, insansevərlik, milli dəyərlərimizin hamisi kimi böyük nüfuz qazanmış, xeyirxahlıq və xoşməramlı niyyətlərin mücəssəməsi olan birinci xanım Mehriban Əliyevanın təhsil, səhiyyə, mədəniyyət sahələrində reallaşdırdığı genişmiqyaslı layihələr, istər ölkə daxilində,

istərsə də onun hüdudlarından kənarında, eləcə də işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızdakı mədəniyyət və dini abidələrimizin bərpası, 30 ildən sonra “Xarıbülbül” musiqi festivalının və digər möhtəşəm tədbirlərin həyata keçirilməsi xalqımız tərəfindən böyük razılıqla qarşılanmışdır.

Heydər Əliyev Fondunun çoxşaxəli fəaliyyətində Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, beynəlxalq arenada milli maraqlarımızın qorunması, ölkəmizin üzləşdiyi təcavüzkarlıq faktının ifşası istiqamətində məqsədyönlü və ardıcıl işlərin aparılması xüsusi yer tutmuşdur. Məhz Heydər Əliyev Fondunun Xocalı soyqırımının dünyada tanıtılması istiqamətində həyata keçirdiyi məqsədyönlü fəaliyyət nəticəsində bəşəriyyət əleyhinə ən qatı cinayətlərdən hesab olunan Xocalı faciəsi artıq bütün dünyada öz siyasi-hüquqi qiymətini almış və bir çox dünya ölkələri tərəfindən tanınmasına nail olunmuşdur.

Mehriban Əliyevanın fəaliyyətində əhalinin həssas təbəqələrinin, o cümlədən məcburi köçkünlərin, şəhid ailələrinin, qazilərin problemlərinin həlli xüsusi yer tutur. Heydər Əliyev Fondu Vətən müharibəsi zamanı şəhid olan hərbiçilərin ailələrini və qazilərimizi də daim diqqətdə saxlamışdır. Fond bu kateqoriyadan olan insanların qayğıları ilə yaxından maraqlanır, onları narahat edən məsələlərin həlli üçün mütəmadi olaraq tədbirlər həyata keçirir. Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın tapşırığı ilə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Aprel döyüşləri zamanı, eyni zamanda, 44 günlük Vətən müharibəsində ağır yaralanan qazilərimiz müalicə və rehabilitasiya üçün Türkiyəyə göndərilmiş, həmçinin müharibədə sağlamlıqlarını itirmiş bir qrup əsgər və zabit yüksək texnologiyalı protezlərlə təmin edilmişdir.

Heydər Əliyev Fondunun səyləri ilə 30 ildən artıq düşmən əsarətində qalan Qarabağın məşhur Topxana meşəsi də öz əvvəlki görkə-

minə qayıdır. Şuşa şəhəri işğal altında olduğu müddətdə ermənilər tərəfindən dağıdılmış Aşağı Gövhər Ağa, Yuxarı Gövhər Ağa və Saatlı məscidləri ilkin layihəyə uyğun olaraq bərpa olunur. Hər üç məscid ölkə əhəmiyyətli tarixi-mədəniyyət abidələri siyahısındadır.

Qeyd olunmalıdır ki, Ümummilli Liderin fenomenal şəxsiyyəti, Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsi, Azərbaycanın beynəlxalq aləmin layiqli üzvü kimi tanınması yolunda apardığı çevik, pragmatik siyasət kursu, dövlətlərarası münasibətlərin bütün spektrlərini əhatə edən keyfiyyətcə yeni əlaqələrin formalaşdırılması üzrə qətiyyətli addımları dünya siyasətçilərinin, filosofların, sosioloqların diqqətini artıq çoxdan cəlb etmişdir. Monoqrafiyada dünyanın nüfuzlu liderlərinin Heydər Əliyevə verdikləri yüksək qiymət, geniş mənada şəxsiyyət və zaman, lider və xalq, siyasət və cəmiyyət kimi aktual məsələlərin dəyərləndirilməsinə dair ciddi və əhəmiyyətli mülahizələr Ümummilli Liderin beynəlxalq aləmdəki yerini və miqyasını təsəvvür etməyə imkan yaradır.

Tədqiqatçılar çox haqlı olaraq Heydər Əliyev irsinin müasir Azərbaycan cəmiyyəti üçün çox böyük əhəmiyyət daşıdığını qeyd edirlər. Monoqrafiyada Ulu Öndərə istinadən təqdim olunan fikirlər, ideyalar, şərhlər çox diqqətəlayiqdir, onlar gələcək inkişaf strategiyalarının qurulması üçün yenilikçi yanaşmaları özündə ehtiva edir, Ümummilli Liderin dövlətçilik təliminin, müəllifi olduğu azərbaycançılıq məfkurəsinin milli-mənəvi dəyərlər kontekstində daha dolğun qiymətləndirilməsində qiymətli mənbə rolunu oynayır.

Monoqrafiyada Əliyevşünaslığın inkişaf mərhələləri və elmi-nəzəri problemləri geniş və əhatəli şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqatlardan da məlum olduğu kimi, artıq Azərbaycanda Əliyevşünaslıq müstəqil bir elmi istiqamət kimi formalaşmış, ölkəmizdə və dünyada

cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində baş verən inkişaf proseslərini görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik və siyasi konsepsiyası əsasında araşdıran və ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edən siyasi yönlü elmi məktəbdir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin siyasi-fəlsəfi irsi Azərbaycanın müasir ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi həyatını öyrənmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Təhlil gedişində əldə edilmiş nəticələr Azərbaycanda dövlətçilik, sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi, demokratiya, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti proseslərini daha dərinləndirən anlamağa imkan verə bilər. Kitab Əliyevşünaslığın siyasi-fəlsəfi aspektlərini, həmçinin siyasi fəlsəfənin onunla bağlı məsələlərini dərinləndirən açıb göstərməkdə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Monoqrafiya Heydər Əliyev siyasi irsinin, dövlətçilik konsepsiyasının tədqiqatçıları, doktorantlar, tələbələr üçün zəngin mənbədir. Ulu Öndərin irsinə yeni elmi baxışı ifadə edən, çoxsaylı və zəngin mənbələr əsasında yazılmış monoqrafiya alim və mütəxəssislər üçün sanballı elmi-nəzəri vəsaitdir. Kitab Heydər Əliyevin banisi olduğu azərbaycançılıq məfkurəsinin öyrənilməsi və təbliğinə, ölkəmizdə müstəqil elmi istiqamət kimi formalaşmış Əliyevşünaslığa dəyərli töhfə kimi qiymətləndirilə bilər.

***

İstifadə olunmuş mənbələr və ədəbiyyat siyahısı

1. anl.az/down/meqale/edebiyat/edebiyat_may2009/78232.htm.
2. Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan. Bakı. “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2003, səh. 5.
3. Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan. Bakı. “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2003, səh. 6.
4. İradə Hüseynova. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, “Təhsil”, 2004, səh. 9-10.
5. Musa Qasımlı. Heydər Əliyev-istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər) Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2006, səh. 12.
6. Musa Qasımlı. Heydər Əliyev-istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər) Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2006, səh. 14.
7. S.Xəlilov. Milli dövlətçilik tariximizin Heydər Əliyev zirvəsi // Heydər Əliyev. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2003-cü il, səh. 301.
8. M.Məmmədov. III Respublika: Milli inkişaf modeli və strategiyası. Bakı, “Elm”, 2003, səh. 51.
9. S.Xəlilov. Milli dövlətçilik tariximizin Heydər Əliyev zirvəsi // Heydər Əliyev Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2003-cü il, səh. 301.
10. M.Məmmədov. III Respublika: Milli inkişaf modeli və strategiyası. Bakı, “Elm”, 2003, səh. 8.
11. S.Xəlilov. Fəlsəfə: tarix və müasirlik. Bakı, “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı. 2006, səh. 398-399.
12. Əli Xankişişiyev. Prezident Heydər Əliyev və onun siyasət məktəbi. Bakı: “Qorqud” nəşriyyatı, 1995, səh. 26.

13. *Əli Xankişiyeu. Prezident Heydər Əliyev və onun siyasət məktəbi. Bakı: "Qorqud" nəşriyyatı, 1995, səh. 44.*
14. *Dirçəliş-XX əsr, 2003, №70, səh. 182.*
15. *Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan, Bakı: "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2003, səh.7.*
16. *M.Əfəndiyev. Siyasi elmin problemləri, Bakı , "Siyasət", 1998, səh.121-122.*
17. *X.N.Tusi, Əxlaqi-nasiri, Bakı, "Elm", 1984, səh. 175.*
18. *Yaqub Mahmudov. "Dahi azərbaycanlı", "Azərbaycan", 2014. 9 may. №96, səh.7.*
19. *Əli Xankişiyeu. Prezident Heydər Əliyev və onun siyasət məktəbi, Bakı. "Qorqud", 1995. səh.23.*
20. *M.Əlizadə. Heydər Əliyev inamı və idraki, Bakı, "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2006, səh. 8-14.*
21. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət, Cəmiyyət, Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2001, səh. 63.*
22. *R.Mustafayev. Azərbaycan, Heydər Əliyev, zaman və biz. Dirçəliş-XXI əsr, 2004, aprel-may, səh. 74-75.*
23. *R.Mustafayev. Azərbaycan, Heydər Əliyev, zaman və biz. Dirçəliş-XXI əsr, 2004, aprel-may, səh. 14.*
24. *Nəhcül-Bəlağə, Tehran, 1995. səh. 407-408.*
25. *Nəhcül-Bəlağə, Tehran, 1995. səh. 409.*
26. *X.N.Tusi, Əxlaqi- nasiri, Bakı, "Elm", 1984, səh. 209.*
27. *H.Şirəliyev, F.Abbasov. Politologiya, Bakı. 1993, səh. 28.*
28. *Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия, избранное, 1982, стр. 448.*
29. *N.Cəfərov. "Türk dünyası: chaos və kosmos". Bakı: "BDU" nəş-*

- riyyatı, 1998, səh. 4.
30. *Sədaqət Məmmədova. Zaman, şəxsiyyət və cəmiyyət, Bakı. "Ozan". 1998.*
  31. *Əli Xankişiyyəv. Prezident Heydər Əliyev və onun siyasət məktəbi, Bakı: "Qorqud", 1995. səh. 25.*
  32. *Əli Xankişiyyəv. Prezident Heydər Əliyev və onun siyasət məktəbi, Bakı: "Qorqud", 1995. səh. 28-35.*
  33. *N.Məmmədov, "Mükəmməl xarici siyasətin banisi", "Azərbaycan". 2015. 1 may. №92. səh. 2.*
  34. *Ziyafət. Əsgərov. Heydər Əliyevin xarici siyasət strategiyası və Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi. "Azərbaycan". 2011. 7 may. №98. səh.7.*
  35. *Sahibə Qafarova. Heydər Əliyevin xarici siyasət kursu və AŞPA. "İki sahil". 2013.10 aprel. № 61. səh.11.*
  36. *Hüseyn Paşayev. Heydər Əliyev – Azərbaycan qədər əbədi. "Azərbaycan". 2013. 24 aprel. № 86.S.3.*
  37. *Əli Xankişiyyəv. Prezident Heydər Əliyev və onun siyasət məktəbi, Bakı: "Qorqud", 1995. səh. 57-62.*
  38. *Dirçəliş-XXI əsr jurnalı. səh. 10. Bakı .1998.*
  39. *Dirçəliş -XXI əsr jurnalı. səh. 10. Bakı.1998.*
  40. *Ə.Tağıyev. Fəlsəfədən siyasətə. Bakı. Təfəkkür, 2001.səh.96.*
  41. *Ə.Tağıyev. Fəlsəfədən siyasətə. Bakı. Təfəkkür, 2001.səh.96.*
  42. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət, Cəmiyyət, Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2001, səh. 327.*
  43. *Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. Dirçəliş- XXI əsr, 2003, № 70, səh. 182-183.*
  44. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət, Cəmiyyət, Bakı, "Azərbaycan Universite-*

- ti” nəşriyyatı, 2001, səh. 340.*
45. *Dirçəliş-XXI əsr jurnalı. səh. 10. Bakı.1998.*
  46. *Əli Xankişiye. Heydər Əliyevin siyasət məktəbi, səh. 57-62.*
  47. *Dirçəliş -XXI əsr jurnalı, Bakı 2004. səh.19-20.*
  48. *Süleyman İsmayılov. Dayanıqlı və sabit inkişafa yol açan Heydər Əliyev ideyaları. “Azərbaycan” qəzeti. 2012.24 aprel.№ 88. S.5.*
  49. *İradə Hüseynova. “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu”. Bakı, “Təhsil”, 2004,səh 431.*
  50. *M.Əlizadə. Milli müdriqliyin Heydər Əliyev zirvəsi. Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2006, səh. 307.*
  51. *Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. 2 fevral 1996-cı il. Dirçəliş-XXI əsr, dekabr, №70, 2003, səh. 56-57.*
  52. *İ.Rüstəmov. Siyasi-hüquqi təlimlər tarixi (Mühazirə kursu). Bakı: “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2000, səh. 280.*
  53. *İ.Həmidova. Azərbaycan Demokratik Respublikasının milli siyasətinin nəzəri problemləri. Bakı.1995, səh. 33. Məmmədzadə,Mirzə Bala. Milli Azərbaycan hərəkatı Bakı: “Nicat”, 1992. Səh-9.*
  54. *N.Nəsibzadə. Azərbaycan Demokratik Respublikası, Bakı. 1990, səh. 6.*
  55. *А.Даудамиров. Национальная идея и этничность (Азербайджанская идея в этнокультурном интерьере). Москва, 1996, стр. 36-37.*
  56. *Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi, səh. 392.*
  57. *Dirçəliş -XXI əsr.2009.№133,134.səh.86-99.*
  58. *Y.Mahmudov. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı, “Təhsil”, 2002, səh. 9, 104.*

59. *Y.Mahmudov. Heydər Əliyev-ümmüdünya tarixinin Azərbaycanlı dahisi. Heydər Əliyev Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Bakı , “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2003, səh. 109-117.*
60. *İradə Hüseynova. Dövlətçilik naminə, Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2001, səh. 160.*
61. *İradə Hüseynova. Heydər Əliyev, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, səh. 165.*
62. *F.Ağamalı. Dövlət müstəqilliyimizdə Heydər Əliyev amili. səh.321.*
63. *Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi: konfrans materialları/Yeni Azərbaycan Partiyası. Bakı: Azərbaycan, 2005. səh. 42.*
64. *“Fəlsəfə” jurnalı, №1, 2006, səh. 85-86.*
65. *“Xalq qəzeti”. 2014. 18 iyun. №127. S.9.*
66. *“Xalq qəzeti”. 2014. 18 iyun. №127.S.9.*
67. *“Xalq qəzeti”. 2012.4 may. №97.S.3.*
68. *Ə.Tağıyev, M.Şükürov. Etnopolitologiya, Bakı, “Elm”, 2000, səh.47.*
69. *L.S.Sanisteban. “Siyasət elminin əsasları”, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1994, səh.59.*
70. *Dirçəliş -XXI əsr jurnalı.2009. №133,134. səh.86-99.*
71. *Əli Əhmədov. Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan. “Azərbaycan”. 2009. 14 iyul. №151. S.4.*
72. *M.Qasımlı. Heydər Əliyev - istiqlala gedən yol. Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2006, səh. 85.*
73. *Heydər Əliyevin Respublika gününə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda nitqində. 27 may 1994-cü il (“Xalq qəzeti”).*
74. *“İki sahil”. 2013. 10 aprel. №61. S.11.*
75. *Dirçəliş- XXI əsr.2009.№139,140. S.106-114.*
76. *N.Tusi. Əxlaqi-nasiri, Bakı, 1973. səh. 209-216.*

77. *A.K. Котов. Суверенитет и разделение властей // Мысль.1994. стр. 6.*
78. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət, Cəmiyyət. "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2001, səh. 57-58.*
79. *Vasif Talibov, Naxçıvanda Gənc Liderlər Programının üzvləri ilə görüş. "İki sahil", 11 iyul, 2019-cu il.*
80. *S.Səfərov. İqtisadi siyasət strategiyası: konseptual əsasları, Bakı, "Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı", 2000, səh. 8.*
81. *M.Məmmədov. III Respublika: Milli inkişaf modeli və strategiyası. Bakı, "Elm", 2003, səh. 29.*
82. *Гаджиев К.С. Азиатская идея. // Политическая энциклопедия в 2-х томах, Т1. Москва .2004, səh. 26-27.*
83. *Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab. İyun 1993, may. Bakı 1999, səh. 158.*
84. *M.Məmmədov. III Respublika: Milli inkişaf modeli və strategiyası. Bakı, "Elm", 2003, səh. 47-48.*
85. *"Azərbaycan". 2014. 3 may №91. Səh.2.*
86. *"Yeni Azərbaycan". 2014. 26 aprel. № 72.S.4.*
87. *"Azərbaycan". 2013. 8 may. №98.S.11.*
88. *Müstəqilliyimizin on illiyi, uğurlarımız, itkilərimiz. Bakı. 2003, səh. 66-167.*
89. *Müstəqilliyimizin on illiyi, uğurlarımız, itkilərimiz. Bakı. 2003, səh.167.*
90. *Müstəqilliyimizin on illiyi, uğurlarımız, itkilərimiz. Bakı.2003, səh. 168-169.*
91. *Azərbaycan öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoyur. "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanma mərasimində Azərbaycan Prezidenti*

- Heydər Əliyevin nitqi. //Dirçəliş-XX əsr 2003, dekabr, №70, səh.20.*
92. *Eldar Şahbazov. Heydər Əliyevin şah əsəri. Əsrin neft müqaviləsi //Dirçəliş-XX əsr, 2004, aprel-may, №74-75, səh. 103-104.*
93. *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı: “Qanun”, 2002, səh. 10-11.*
94. *Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. II kitab.997, səh. 242.*
95. *Dirçəliş-XXI əsr, aprel-may, №74-75, səh. 334.*
96. *Tofiq Quliyev. Heydər Əliyev və Respublika Həmkarlar İttifaqı hərəkatının bərpası, onun inkişaf strategiyası// Dirçəliş-XXI əsr, aprel-may, №74-75.*
97. *Tofiq Quliyev. Heydər Əliyev və Respublika Həmkarlar İttifaqı hərəkatının bərpası, onun inkişaf strategiyası// Dirçəliş-XXI əsr, aprel-may, №74-75, səh. 340.*
98. *“Azərbaycan” qəzeti, 26 dekabr, 2002-ci il.*
99. *İradə Hüseynova. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Bakı, “Təhsil”, 2004, səh. 252.*
100. *“Azərbaycan” qəzeti, 26 dekabr, 2002-ci il.*
101. *Heydər Əliyev. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin 11-ci ildönümünə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə nitq. “Respublika” qəzeti, 18 oktyabr 2002-ci il.*
102. *Heydər Əliyev. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin 11-ci ildönümünə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə nitq. “Respublika” qəzeti, 18 oktyabr 2002-ci il.*
103. *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları. Bakı 2000, səh. 67.*
104. *Heydər Əliyev. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin 11-ci ildönümünə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə nitq. “Respublika”*

- qəzeti, 18 oktyabr 2002-ci il.*
105. “Azərbaycan” qəzeti, 26 oktyabr 2002-ci il.
106. *Dirçəliş-XXI əsr, 2005 dekabr, 2006 yanvar, №94-95, səh. 60.*
107. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət, Cəmiyyət, Bakı, “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2001, səh. 301-302.*
108. *Habil Həmidov. Azərbaycan dövlətinin uzaqgörən siyasəti və Böyük İpək Yolu. //Dirçəliş-XXI əsr, 2005 dekabr, 2006 yanvar, №94-95, səh. 67.*
109. *Habil Həmidov. Azərbaycan dövlətinin uzaqgörən siyasəti və Böyük İpək Yolu. //Dirçəliş-XXI əsr, 2005 dekabr, 2006 yanvar, №94-95, səh. 69-70.*
110. *O.Sadiqzadə. “GUAM-ın inkişaf yolları: bu gün və sabah, Dirçəliş -XXI əsr, 2003, №64.səh.169.*
111. *Rövşən Mustafayev. Üçüncü minimum cəmiyyət. Dirçəliş-XXI əsr, 2004, №73, səh. 94.*
112. *Rövşən Mustafayev. Üçüncü minimum cəmiyyət. Dirçəliş-XXI əsr, 2004, №73, səh. 95.*
113. *M.Ələsgərov. Sabahımız, gələcəyimiz, xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin yoludur// Dirçəliş-XXI əsr, 2004, №74-75.*
114. *Əhməd Vəliyev. Heydər Əliyev iris və Azərbaycan dövlətçiliyi.*
115. *İradə Hüseynova. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı, “Təhsil”, 2003, 112 səh.*
116. “Azərbaycan” qəzeti, 20 iyun 2007-ci il.
117. *V.M. Boquslavskiy. Etceni Bono de Kondilyak. Moskva,1984.*
118. *Дестют де Траси. Элементы идеологии. 1801.*
119. *К.А. Гельвеций. О человеке, его умственных способностях и его воспитании. Москва, 1967, с.145.*

120. *Nizaməddin Şəmsizadə. Azərbaycançılıq. Bakı. "Nurlar". 2006. səh.17.*
121. *Şüpliyev H. Əhmədov Ə. Politologiya, Bakı 1997.*
122. *В. Пугачев. Политология. Москва, 2001.*
123. *D.İsmayilov. İdeologiya, onun mahiyyəti, formaları, növləri və funksiyaları. Dirçəliş-XXI əsr, 2005, dekabr, №94.95, səh. 97-98.*
124. *В.Д. Гранов. В поисках духовной опоры, Москва. 1981, стр.112.*
125. *Y.Qarayev. "Milli "mən" şüuru və etnik yaddaş-azərbaycançılıq". Dirçəliş-XIX əsr, 2005, dekabr, yanvar №94,95. səh. 114-117.*
126. *M.Mərdanov, Ə.Quliyev. Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri. Bakı, "Çaşıoğlu", 2001, səh. 78-80.*
127. *Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi, Bakı . "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2002, səh. 26.*
128. *З. Бжезинский. Большой провал. Агоня коммунизма. Квитессенция: Философский альманах. Москва, 1990.*
129. *Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi, Bakı . "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2002, səh. 26.*
130. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət. Cəmiyyət, Bakı .2001, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, səh.80.*
131. *"Azərbaycan" qəzeti, 24 noyabr 1998-ci il.*
132. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət. Cəmiyyət, Bakı .2001, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, səh.81.*
133. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət. Cəmiyyət, Bakı .2001, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, səh.83-84.*
134. *Nizaməddin Şəmsizadə. Azərbaycançılıq. Bakı. "Nurlar" .2006.*
135. *Anar. Azərbaycançılıq haqqında düşüncələr.// "525-ci qəzet", 25 fevral, 2000-ci il.*

136. *Nizaməddin Şəmsizadə. Azərbaycançılıq. Bakı. "Nurlar". 2006.*
137. *Heydər Əliyevi irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi, səh. 416.*
138. *Səlahəddin Xəlilov. Lider. Dövlət. Cəmiyyət. Bakı. "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2001. səh. 85.*
139. *Səlahəddin Xəlilov. Lider. Dövlət. Cəmiyyət. Bakı. "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2001. səh. 97.*
140. *Т.Фарадов. Толерантность, журнал "Полюс", 2000, матр. № 9, стр. 14-17.*
141. *Р.Гасанов. Ислам. Демократия. Гражданское Общество. Баку. 2000. стр. 67.*
142. *Р.Гасанов. Ислам. Демократия. Гражданское Общество. Баку 2000. стр. 76-77.*
143. *Seyyid Müctəva Musəvi Lari. İslam və Qərb mədəniyyəti. Bakı. 2004, səh. 130-131.*
144. *Seyyid Müctəva Musəvi Lari. İslam və Qərb mədəniyyəti. Bakı 2004, səh. 120-121.*
145. *Ə.Tağıyev, M.Şükürov. Etnopolitologiya, Bakı, "Elm". 2000, səh. 119.*
146. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət. Cəmiyyət. Bakı 2001, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2001. səh. 92-93.*
147. *Ə.İsmayilov, Q.Əliyev. Heydər Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi. Bakı, Təbib 1998, səh 77.*
148. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət. Cəmiyyət. Bakı 2001, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2001. səh. 87.*
149. *"Azərbaycan" qəzeti, 2011. 8 may. №99. S.8.*
150. *Q.Əliyev. Heydər Əliyev və milli mentalitet fenomeni, Bakı: "Qismət" 2, 2003, səh. 75.*
151. *S.Xəlilov. Şərq və Qərb: ümumbəşəri idela doğru. Bakı , "Azər-*

- baycan Universiteti” nəşriyyatı, 2004, səh. 413.*
152. *S.Xəlilov. Şərq və Qərb: ümumbəşəri ideala doğru. Bakı. “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2004, səh. 413-414.*
153. *S.Xəlilov. Şərq və Qərb: ümumbəşəri idela doğru. Bakı, “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2004, səh. 310.*
154. *S.Xəlilov. Şərq və Qərb: ümumbəşəri ideala doğru. Bakı. “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2004, səh. 317.*
155. *Y. Rüstəmov. Şərq və Qərb: Ortaq mənəvi dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr. Bakı: “Elm”, 2004, səh. 60-61.*
156. *M.B.Məmməd zadə. Milli Azərbaycan hərəkəti, Bakı, 1992, səh.17-18.*
157. *N.Ələkbərova. Mədəniyyət və siyasət. Bakı. “Azərbaycan nəşriyyatı”, 2000, səh. 15.*
158. *N.Ələkbərova. Mədəniyyət və siyasət. Bakı. “Azərbaycan nəşriyyatı”, 2000, səh. 16.*
159. *T.Svyatovskiy. Rusiya və Azərbaycan: Sərhədyanı bölgə keçid dövründə, səh. 109.*
160. *N.Ələkbərova. Mədəniyyət və siyasət. səh. 17.*
161. *A.Bayramoğlu. ADR dövründə ədəbiyyat. Bakı, “Elm”, 2003, səh.5.*
162. *A.Bayramoğlu. ADR dövründə ədəbiyyat. Bakı, “Elm”, 2003, səh.5-6.*
163. *N.Ələkbərova. Mədəniyyət və siyasət, səh. 18-19.*
164. *“Kaspi” qəzeti, 19 dekabr 1904, № 282.*
165. *Y.Ağaoğlu. “Babamdan hatıralar”, Ankara, 1940, səh.17-18.*
166. *Aygün Cəmilova, XX əsrin birinci yarısında azərbaycan mühaçirəti, Bakı, 1992, səh.124.*
167. *А.Дашидамиров. Национальная идея и этничность. стр. 13-14.*
168. *T.Svyatovskiy. Rusiya və Azərbaycan: Sərhədyanı bölgə keçid*

- dövründə. Bakı, səh. 249.
169. M.Qasımlı. *Heydər Əliyev-istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər)*, səh. 109.
170. *Yenə orada.*
171. *Yenə orada.*
172. “*Heydər Əliyev: müstəqilliyimiz əbədidir*” (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar), 17-ci cild, səh. 209.
173. A.Xələfov. *Bakı Dövlət Universitetinin tərəqqi və inkişafında yeni mərhələ: Heydər Əliyev mərhələsi (1969-2003)*.
174. M.Qasımlı. *Heydər Əliyev - istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər)*, səh. 109.
175. İradə Hüseynova. *Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Bakı. “Təhsil”*. səh. 373-374.
176. “*Azərbaycan*” qəzeti, 20 aprel, 1995-ci il.
177. M.Qasımlı. *Heydər Əliyev-istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər)*, səh.136-137.
178. *Heydər Əliyev. Sovet Azərbaycanı, Bakı, “Azərnaşr”, 1985, səh. 73.*
179. M.Qasımlı. *Heydər Əliyev və Azərbaycan folkloru// Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, “Elm”, 1998, səh. 27.*
180. M.Qasımlı. *Heydər Əliyev-istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər)*, səh. 187.
181. M.Qasımlı. *Heydər Əliyev-istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər)*, səh. 187.
182. *Heydər Əliyev. Azərbaycan yazıçılarının VI qurultayında nitq// “Kommunist” qəzeti, 1976, 27 may, №182.*
183. M.Qasımlı. *Heydər Əliyev-istiqlala gedən yol (1969-1987-ci*

- illər), səh. 227-228.*
184. *Yenə orada.*
185. *Qoşqar Əliyev. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı, "Qismət". səh. 87.*
186. *A.Даудамиров. Национальная идея и этничность. стр.15.*
187. *"Azərbaycan" qəzeti, 4 sentyabr 1989-cu il.*
188. *Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 1997, səh. 5.*
189. *H.Əliyev. Dövlət müstəqilliyi günü münasibətilə 1996-cı il oktyabrın 18-də xalqa müraciət// "Azərbaycan" qəzeti, 1996, 18 oktyabr.*
190. *B.Əkbərov. Heydər Əliyev milli Konstitusiyamızın yaradıcısı və banisidir. Bakı: "Azərbaycan Ensiklopediyası" NPB, 1998, səh. 9.*
191. *"Azərbaycan" qəzeti, 11 noyabr, 1995-ci il.*
192. *"Azərbaycan" qəzeti, 17 iyun, 1995-ci il.*
193. *Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu, Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 1997, səh. 17-18.*
194. *B.Əkbərov. Heydər Əliyev milli Konstitusiyamızın yaradıcısı və banisidir. Bakı: "Azərbaycan Ensiklopediyası" NPB, 1998, səh.9-10.*
195. *Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu, Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 1997, səh. 18-19.*
196. *Z.Qaralov. Heydər Əliyevin elmi irsinin formalaşmasına ictimai-siyasi mühitin təsiri. //Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi, Bakı. "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2005-ci il. səh. 42.*
197. *Z.Əsgərov. Heydər Əliyev və Azərbaycanda hüquqi dövlətin quruluşunun əsas prinsipləri. // Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi, səh. 353.*
198. *Yenə orada, səh 354.*
199. *Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir, Bakı, 1997, səh. 6.*

200. *Yenə orada, səh. 6.*
201. *Yenə orada səh. 7.*
202. *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, səh. 35-38.*
203. *Муниципальное право, Москва, 1977, стр.110.*
204. *Б. Чичерин. О народном представительстве. Москва, 1998, стр.10.*
205. *Ş.Bağirov. Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun siyasi aspektləri, Bakı. "Bakı Universiteti" nəşriyyatı". 2006, səh.42.*
206. *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, "Qanun", 2007, səh. 10.*
207. *İradə Hüseynova. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Bakı. "Təhsil" 2004, səh. 206-207.*
208. *"Azərbaycan" qəzeti. 2014. 7 may. №94. S.5.*
209. *S.Xəlilov. Lider. Dövlət, Cəmiyyət, Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2001, səh. 153.*
210. *Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. On dördüncü kitab. Bakı, "Azərnaşr", 2005. səh. 316-319.*
211. *Yenə orada, səh. 316-319.*
212. *Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu, Bakı. "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 1997, səh. 26-27.*
213. *"Azərbaycan" qəzeti. 4 fevral 1998-ci il.*
214. *Yenə orada.*
215. *Yenə orada.*
216. *"Azərbaycan" qəzeti. 2014. 7 may. №94. S.4.*
217. *Dirçəliş -XXI əsr. 2003, iyul, № 65, səh. 113.*
218. *"Azərbaycan" qəzeti. 2014. 9 may. №96. S.2.*
219. *"Azərbaycan" qəzeti. 2008. 18 dekabr. S.3.*

220. *H.Əliyev və müasir Azərbaycan, səh 135.*
221. *H.Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi, səh 371-372.*
222. *H.Əliyev. AR Konstitusiyə Məhkəməsinə// Dirçəliş- XXI əsr, 2001, iyul №65, səh. 8.*
223. *H.Əliyev. AR Konstitusiyə Məhkəməsinə// Dirçəliş- XXI əsr, 2001, iyul №65, səh. 9.*
224. *Dirçəliş -XXI əsr, 2003, iyul №65, səh. 9.*
225. *Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi, səh. 375-376.*
226. *F.Ağamalı. Dövlətçiliyimizin İlham Əliyev mərhələsi, Bakı. "Oskar", 2005, səh.105.*
227. *"Xalq qəzeti". 2009. 5 avqust. № 170. S.2.*
228. *Sadiq Qurbanov. Siyasi varisliyin ən parlaq nümunəsi, Xalqa xidmət epoxası gənclik və müdriqliyin vəhdətində, "Azərbaycan" qəzeti, 22 dekabr 2021-ci il. N278, səh.8.*
229. *"Xalq" qəzeti, 4 oktyabr 2003-cü il.*
230. *Sadiq Qurbanov. Siyasi varisliyin ən parlaq nümunəsi, Xalqa xidmət epoxası gənclik və müdriqliyin vəhdətində, "Azərbaycan" qəzeti, 22 dekabr 2021-ci il N278, səh.8.*
231. *M.Mərdanov. Zəfərə aparan yol, Bakı, "Təhsil", 2021,səh. 288.*
232. *Dirçəliş - XXI əsr. 2009. №133,134. S.101-110.*
233. *Sadiq Qurbanov. Siyasi varisliyin ən parlaq nümunəsi, Xalqa xidmət epoxası gənclik və müdriqliyin vəhdətində, "Azərbaycan" qəzeti, 22 dekabr, 2021-ci il N278, səh.8.*
234. *"Azərbaycan". 2013. 10 dekabr. №272.S.2.*
235. *N. Məmmədov. Davamlı modernləşməyə və sosial rifaha xidmət edən islahatların müəllifi. "Azərbaycan". 2019. 11 iyul. №148. S.1,3.*
236. *Sahibə Qafarova. "Azərbaycanın müasir tarixinin dönüş nöqtəsi,*

- Azərbaycanın dinamik inkişafının əsasında Heydər Əliyev ideyaları dayanır*", "Azərbaycan". 2020. 14 iyun. № 113. S. 1-2.
237. İradə Hüseynova. *Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın memarı və qurucusudur*, "İki sahil", 8 may, 2018.
238. president.az/az/articles/view/21093
239. president.az/az/articles/view/52522
240. Mübariz Qurbanlı, "Azərbaycan diplomatiyasının növbəti uğuru", "Azərbaycan". 2020. 1 iyul. № 124. S. 1,5
241. "Xalq qəzeti". 2021. 16 iyul. N147. S. 3.
242. <https://president.az/articles/35120>
243. <https://president.az/articles/35120>
244. <https://nk.gov.az/az/article/1940/>
245. "Azərbaycan" 2017. 3 mart. S.1, 3.
246. <https://president.az/articles/22604>
247. M.Mərdanov. *Zəfərə aparan yol*, Bakı, "Təhsil", 2021,səh. 288.
248. president.az/articles/30751
249. president.az/articles/50474
250. president.az/az/articles/view/21075
251. "Azərbaycan müəllimi", *Uğurların memarı // Prezident İlham Əliyevin təhsil siyasəti ölkəmizin parlaq gələcəyinə hesablanıb, 2021-ci il N49, səh.5.*
252. İradə Hüseynova. "Müasir Azərbaycan elminin böyük himayədarı", "Azərbaycan" qəzeti, 26 dekabr 2021-ci il.
253. president.az/articles/28019
254. İsa Həbibbəyli. *Vətən savaşında tarixi Zəfər: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə...* "Azərbaycan". 2020. 12 dekabr. № 261.S. 1,7.
255. Ziyad Səmədzadə. *İnformasiya savaşının sərkərdəsi*. "Azərbaycan"

- can". 2021. 2 aprel. № 66. S. 4.
256. "Xalq qəzeti". 2021. 18 iyun. № 125. S. 5
257. president.az/articles/45756
258. Sadiq Qurbanov. Siyasi varisliyin ən parlaq nümunəsi, Xalqa xidmət epoxası gənclik və müdriqliyin vəhdətində, "Azərbaycan" qəzeti, 22 dekabr, 2021-ci il, N278, səh.8.
259. İsa Həbibbəyli. Vətən savaşında tarixi Zəfər: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə... "525-ci qəzet", 13 dekabr 2020-ci il.
260. Prezident İlham Əliyevin Bakıda Hərbi Qənimətlər Parkının açılışında nitqindən, 12 aprel 2021-ci il.
261. Prezident İlham Əliyevin "Xarıbülbul" musiqi festivalının açılışında nitqindən, 12 may 2021.
262. www.azerbaijan-news.az
263. Əli Əhmədov. "Heydər Əliyev ideyalarının və arzularının təntənəsi", "Azərbaycan". 2021. 8 may. № 97.S.1,4.
264. Sadiq Qurbanov. Siyasi varisliyin ən parlaq nümunəsi, Xalqa xidmət epoxası gənclik və müdriqliyin vəhdətində, "Azərbaycan" qəzeti, 22 dekabr, 2021-ci il N278, səh.8.
265. Musa Qasımlı. Zəfəri gətirən 17 il və onun dərsləri, "Azərbaycan". 2021. 12 noyabr. № 244. S. 6.
266. <https://president.az/az/articles/view/50726>
267. İradə Hüseynova. Dövlətçiliyimizin keşiyində möhkəm dayanan qalib Prezident İlham Əliyev, "İki sahil". 2021. 3 mart. №40. S. 4.
268. Əli Hüseynli. Azərbaycanın özü qədər əbədi// Müasir Azərbaycan parlamentinin banisi, "Azərbaycan". 2020. 6 may. №88. S.1-2.
269. Anar Ələkbərov. "Mehriban". Bakı, 2014, səh.5.
270. justiceforkhojaly.org/az/khojaly_memorials?page=2 436437.

271. justiceforkhojaly.org/az/content/beynəlxalq-taninma
272. "Azərbaycan müəllimi". "Xocalıya ədalət", 21 fevral, 2021-ci il.
273. Siyavuş Novruzov. *Mehriban xanım Əliyeva: Şəfqət, mərhəmət, dövlətə və xalqa xidmət nümunəsi*.
"Səs". 2018. 28 avqust. № 160. S. 8-9.
274. Anar Ələkbərov, "Mehriban". Bakı, 2014, səh.74.
275. "Azərbaycan müəllimi" .27 avqust, 2021-ci il, N32.
276. "Azərbaycan müəllimi", 27 avqust, 2021-ci il, N32.
277. Anar Ələkbərov. "Mehriban". Bakı, 2014, səh.61.
278. Səməd Vəkilov. "Azərbaycan folklor nümunələrinin hüquqi qorunması". Bakı, "Zərdabi" nəşriyyatı, 2020.
279. Sima Süleymanlı. *Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi problemləri və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi*, Bakı, 2018. səh. 56.
280. Səməd Vəkilov. "Azərbaycan folklor nümunələrinin hüquqi qorunması". Bakı, "Zərdabi" nəşriyyatı, 2020.
281. N. Abbasov, "Müasir şəraitdə Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlərin inkişaf amili", Bakı, 2008.
282. "Azərbaycan" . 2018-ci il, 11 noyabr, № 254, səh.4-5.
283. "Azərbaycan". 2019. 17 fevral. № 39. S.1,3.
284. Anar Ələkbərov, "Mehriban". Bakı, 2014, səh.14.

SADİQ QURBANOV
ZAMANA
SIGMAYAN
LİDER

HEYDƏR ƏLİYEVİN
İDARƏÇİLİK VƏ VARİSLİK
FƏLSƏFƏSİ

Bakı, 2022

Korrektor

Oruc Mustafayev

Kömpüter tərtibatçısı

Tural Hüseynov

www.kitab.ize.az